YENİ

MARKSİZM VE GELECEK

GELECEK

SAYI: 1 (6) 1993

FATMA HİKMET İŞMEN MARKSİST ARAŞTIRMALARI DESTEKLEME ÖDÜLÜ

Bu ödül, **kuramsal bir konuyu ya da toplumsal bir sorunu Marksist açıdan inceleyen özgün** araştırmalara verilecektir.

Ödül 7.500.000 (Yedi milyon beşyüz bin) liradır. Seçiciler kurulunun değerlendirmesine göre, bu ödül tek kişiye verileceği gibi Kurul'un belirlediği oranlarda en çok üç kişi arasında da paylaştırılabilir.

Araştırmalar, çift aralıklarla en az 30 (otuz) daktilo sayfası uzunluğunda olmalıdır ve iki nüsha yazılmalıdır.

Son teslim tarihi 28 Ekim 1993 günüdür. Sonuçlar, 31 Aralık 1993 günü açıklanacaktır.

Yayım ve telif hakları araştırma sahibinde kalacaktır.

Seçici kurulu : Sadun Aren, Korkut, Boratav, Cem Eroğul, Alpaslan Işıklı, Ömür Sezgin, Kenan Somer, Taner Timur

Ülkü Orbay
Enis Behiç Koryürek Sok. No: 23/5
ÇANKAYA - ANKARA

Yeni MARKSİZM ve GELECEK

Sahibi	Gelecek Basım Yayın Ltd. Şti. adına Savaş TÜRK
Genel Yayın Yönetmeni	Kenan SOMER
Genel Yayın Sekreteri	Ülkü ORBAY
Yayın Kurulu	Korkut BORATAV Cem EROĞUL Neşet KOCABIYIKOĞLU Yıldırım KOÇ Ömür SEZGİN Arslan SONAT Sinan SÖNMEZ Taner TİMUR İşaya ÜŞÜR
Yönetim Yeri	Necatibey Caddesi 23/11 Tel: 229 97 06 Sıhhıye-ANKARA
Abone İçin Hesap No:	Savaş TÜRK Türkiye İş Bankası Yenişehir Şubesi 4218 300 3004117
Yayına Hazırlık ve Dizgi	Gelecek Basım Yayın Ltd. Şti.
Teknik Sorumlu	Selim ÇAMALAN
Basım Yeri	MAYA Matbaası
Basım Tarihi	Mayıs 1993
Yıllık Abone Bedeli (4 sayı için)	100.000 TL. 35 D.M. 120 Fr. Frankı

İ Ç İ N D E K İ L E R

SUNUŞ YERİNE

Sadun Aren

I.

Günümüzün toplumunu, onun çözmek zorunda olduğu sorunların neler olduklarını iyi bir biçimde anlayabilmek ve böylece yeni sosyalizm akımı hakkında berraklığa (açıklığa) kavuşabilmek için, 1990'ların başından beri tüm dünyayı etkisi altına almış olan iki önemli değişikliği gözönünde tutmamız gerekmektedir. Çünkü bu değişiklikler, toplumsal olayları ya da toplumsal yaşamı bir oyuna benzetecek olursak, onun kurallarını değiştirmek biçiminde bir etki yapmıştır. Bu değişikliklerden birisi, (A) Dünya (reel) sosyalist sisteminin çökmesidir. Buna sistemin en önemli öğesi olan Sovyetler Birliği'nin çöküp dağılması da diyebiliriz.. Söz konusu değişikliğin diğeri de, (B) uluslararası bütünleşmenin büyük hız kazanmış olmasıdır.

A. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle, dünyanın kapitalist blok ve sosyalist blok olarak iki uzlaşmaz kampa ayrılmış olduğu "Soğuk Savaş" dönemi sona ermiştir. Bu dönemde ülkeler arasında ya da her ülkenin kendi içindeki her türlü çelişki ve çekişmeler, savaşmanın doğası gereği, kendilerini sanki kapitalizm-sosyalizm çelişkisiymiş biçiminde ifade ediyorlardı. Gerçekten, soğuk savaşın tarafları, kendi dışlarındaki tüm çelişki ve çekişmeleri, kendi savaşları açısından değerlendiriyor ve biri bir tarafı tutmakta yarar görüyorsa, diğeri de karşı tarafı tutmak zorunda kalıyordu. Bu doğal bir olgudur ve tıpkı 1950-60 döneminde köylerimizdeki birçok geleneksel karşıtlıkların Demokrat Parti-Halk Partisi karşıtlığı biçimine bürünmüş olmasına benzer.

Bu durum, yani tüm çelikşikilerin en sert ve uzlaşmaz çelişki biçimine bürünmesi, soğuk savaş döneminde, hem dünyada hem de tek tek ülkelerde büyük bir huzursuzluk ve gerginlik yaratmıştı. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve buna bağlı olarak soğuk savaşın sona ermesiyle söz konusu huzursuzluk ve gerginlik ortadan kalkma yoluna girmiş ve bunun yerini rahatlama ve gevşeme almıştır. [Bu saptamaya ters düşen Yugoslavya ve Kafkasya'daki yerel savaşları nedenleriyle açıklamak gerekir.]

Soğuk savaşın sona ermesi demokratikleşme açısından da daha elverişli bir ortamın oluşması anlamına gelmiştir. Çünkü açıktır ki, çelişkilerin keskin, hele ölüm-kalım biçiminde olduğu koşullarda, hoşgörünün çoğulculuğun ve demokrasinin serpilip gelişmesi sözkonusu bile olamazdı.

B. Uluslararası bütünleşme (entegrasyon) yeni değil, fakat eskiden beri süregelen tarihsel bir olgudur, süreçtir. Yeni olan, bu sürecin son yıllarda, bilim ve teknolojideki gelişmeler sayesinde hızlanmış olmasıdır. Bu hızlanmaya, soğuk savaşın sona ermesi ve böylece en-

tegrasyon alanının eski reel sosyalist ülkeleri de kapsamı içine alarak genişlemesi de ek bir ivme ve potansiyel kazandırmıştır.

Uluslararası bütünleşme toplumsal yaşamın yalnız ekonomik değil, fakat siyasal, sosyal, kültürel, adli velhasıl bütün yanlarını içermektedir. Öyle ki, bugün hiçbir ülke sadece kendi öz olanaklarıyla, hiçbir sorununu çözme olanağına sahip değildir. Örneğin bugün Türkiye, tekstil sanayiini olduğu gibi, özgün kültür ürünlerini de, uluslararası düzeyde (piyasalarda) beğeni ve işbirliği sağlamadıkça geliştiremez. Böyle olunca artık herhangi bir sorunun çözümü için onu, yalnız ulusal değil fakat aynı zamanda uluslararası düzeyde de ele almak gerekmektedir.

II.

Uluslararası bütünleşme sürecinin en önemli sonucu, ülkelerin ulusal bağımsızlıklarının giderek sınırlanması ya da yitirilmesidir. Zaten uluslararası bütünleşme ile ulusal bağımsızlığın yitirilmesi aynı sürecin iki ayrı görünümüdür. Bu nedenle biri ne ölçüde iyi ve gerekliyse diğeri de aynı ölçüde iyi ve gerekli demektir. Bu nedenle dünya ile bütünleşelim ama bağımsızlığımıza hiçbir halel gelmesin diye düşünülemez.

Yitirilen ulusal bağımsızlıkların yerini uluslararası güç odakları alır. Bu güç odakları, yani uluslararası büyük sermaye şirketleri ve bunların ait oldukları ülke yönetimleri, bütünleşmenin gerektirdiği eşgüdümü (koordinasyonu) sağlarlar. Bu olguya emperyalizm de diyebiliriz. Demek oluyor ki, emperyalizm, dünyamızın bugünkü gidiş koşullarında, yani kapitalizmin esas alınması halinde, uluslararası bütünleşme gibi nesnel ve doğal bir olgudur. Bundan ötürüdür ki, kapitalizmi benimsemekle bağımsızlıkçı ve emperyalizme karşı olmak bağdaşmaz. Bunun için sosyalist olmak zorunludur, tek çıkar yoldur. Bunun nedeni şudur: Çeşitli ülkelerin sermayeleri süreç içinde tam olarak bütünleşebilirler. Dolayısıyla aralarında bu açıdan bir çıkar çelişkisi ve buna ilişkin olarak bir bağımsızlık gereksinmesi ortaya çıkmaz. Buna karşılık aynı ülkelerin insanları (emek) ve bunların yaşam biçimleri hiçbir zaman tam olarak bütünleşemezler. Dolayısiyle aralarında daima bir çıkar çelişkisi ve buna ilişkin olarak bir bağımsızlık gereksinmesi bulunur. [Bağımsızlık çıkarların savunulması için gereklidir.]

Uluslararası bütünleşmenin diğer bir sonucu, sosyalizmin tek bir ülkede gerçekleştirilmesinin bugün artık bütün bütün olanaksızlaşmış olmasıdır. Bu nedenle yeni sosyalizm modelinde uluslararası dayanışma eskiye göre çok daha önemli ve yaşamsal bir yer tutmaktadır.

III.

Çağımızda da, toplumlarda sömüren-sömürülen çelişkisi devam etmektedir. Ancak bu çelişkinin ağırlık noktası üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkından, üretimi yönetme (nelerin ne kadar ve nasıl üretileceğine karar verme) haklarına kaymıştır, kaymaktadır. Bunun nedeni, bilim ve teknolojideki gelişmeler ve bunun sonucu olarak ekonomik gelişmişlik (zenginlik) düzeyinin yükselmiş olmasıdır. Bu

durumda en fakirlerin bile geçim düzeyleri oldukça iyi olacağından, maddi tüketim mallarının paylaşımının önemini yitirmesi ve bunun yerine yönetime katılmanın (söz ve karar sahibi olmanın) ön plana çıkması doğaldır.

Bu konuda iki noktanın altını çizmek gerekir. Birincisi, üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkı ile bunları yönetme hakkının, aynı bir olayın iki aynı görünümü olduğudur. Bunlardan hangisini esas alacağımız, konunun hangi yönüne ağırlık verdiğimize bağlıdır. Eğer maddi malların paylaşımına ağırlık veriyorsak mülkiyet hakkını, yok eğer demokratikleşmeye ağırlık veriyorsak yönetim hakkını esas alırız. Bu ayrım aynı zamanda sosyalizmin ancak bir çırpıda (bir siyasal durum sonucu) kurulabileceği ile, bir süreç içinde (bir demokratikleşme çabası sonucu) kurulabileceği görüşlerine de denk düşer.

İkincik nokta, burada "yönetim" sözcüğünün yalnız üretim araçlarının değil, fakat bütün toplumsal yaşamı (devlet yönetimini) de kapsayacak biçimde kullanılmış olmasıdır. Bunun gerekçesi, bilindiği gibi, ekonomik altyapının (ekonomik yönetimin), üst-yapı kurumlarını (tüm toplum yönetimini de) belirlemesi, yani bunlar arasında bir uyum bulunmasıdır. Böylece, yönetimin demokratikleşmesi çabasına, altyapı kurumlarına bir öncelik tanınmadan, toplumsal yaşamın, fabrika yönetiminden aile, hukuk, spor ve böyle tüm alanlarında tek tek ya da bağımsız olarak da girişilebilir.

Bu durumda, toplumdaki sömürü olgusunu ortadan kaldırabilmek ve sosyalizme ulaşabilmek, toplumsal yaşamın bilinçli bir biçimde demokratikleştirilmesi ile de gerçekleştirilebilir demektir. Buna göre, sosyalizmi, ekonomik ve toplumsal yaşamı insanların istekleri doğrultusunda ve onlar tarafından düzenlenmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, sosyalizmi, varılması gerekli sabit bir hedef (durum) olarak değil, fakat devamlı olarak geliştirilmesi gerekli bir süreç olarak düşünmemiz gerektiği anlamına gelir.

IV.

Demek oluyor ki, eskisinden hiç farkı olmayan bu (yeni) sosyalizm anlayışına göre, onu bir çırpıda devrimci bir hareketle değil, (fakat) ancak bir süreç içinde demokratikleşme hareketiyle gerçekleştirmek sözkonusu olabilir. Bu noktada şunu belirtelim ki, bir çırpıda sosyalizmi kurmayı amaçlayan partilerin bu amaçlarını az çok kısa bir sürede gerçekleştirmeleri gerekir. Bu olmazsa sözkonusu partiler, kendileriyle çelişkiye düşmeye başlarlar. Nitekim Batı Avrupa'nın tüm komünist partileri böyle olmuşlar, yani azçok düzenle uyuşmuşlar ve demokratikleşme yoluna girmişlerdir.

Söz buraya gelmişken, (eski) bir çırpıda sosyalizmi kurma modeli ile (Sovyet Modeli), (yeni) bir süreç içinde sosyalizmi kurma modeli arasındaki temel (öz) benzerliğe dikkat çekmek isterim. Her iki modelde de hareket noktası siyasal erkin ele geçirilmesidir. Ne var ki, eski modelde siyasal erkin bütününün bir çırpıda ele geçirilmesi hedef olmuşken, yeni modelde bu bütünün hepsi değil fakat onu oluşturan parçaların ve bunların da çeşitli aşamalarının yavaş yavaş ele geçirilmesi söz konusudur. Örneğin, öğretmenlerin okul yönetimlerine katılmaları ülkedeki siyasal erk bütünüyle sosyalizmin eline geçtiği

zaman gerçekleştirilebileceği gibi, ülke bütünüyle sosyalist olmadan da, sadece örgütlenmenin savaşımlarıyla kısmen ya da tamamen (aşamalar) gerçekleştirilebilir.

V.

Her iki sosyalizm modelinde de Parti merkezi bir öneme sahiptir. Bu önem eski modelde daha çok icraya (sosyalizmin ve ona ilişkin herşeyin doğrudan parti tarafından gerçekleştirilmesine) yönelikken, yeni modelde daha çok rehberliğe (insanlara ve emekçi örgütlerine sosyalizme giden yollarda rehberlik yapmağa) yöneliktir. Bu nedenle yeni modelde Parti için teorik-ideolojik çalışma, eskiye göre, çok daha büyük önem taşır.

MARKSİZMİN BİLİMSEL BOYUTU

Cem Eroğul

Komünist Manifesto'nun yayınlandığı 1848 yılının üzerinden yaklaşık bir büçük yüzyıl geçmiş olmasına karşın Marksizmin bilimsel yönünün hâlâ tartışılmakta olması, insana şaşırtıcı gelebilir. Oysa, dünya görüşleri, felsefeler, öğretiler, düşüngüler (ideolojiler) kadar bilimlerin de tarihsel (yani toplumsal) ürünler olduğu göz önünde tutulursa, bunda şaşılacak bir yan yoktur.

Doğa bilimlerinin ussal ve gerçekçi bir temel üzerinde kurulabilmesi için Rönesans ile Reform'un yaşanması gerekmiştir. Bunu da olanaklı kılan, feodal düzenin bağrında burjuva sınıfının doğmuş olmasıdır. Ne var ki, burjuva sınıfının bayraktarı olan doğa bilimlerinin feodalizmin "skolastik" (kitapçı-dinci) dünya görüşü üzerinde üstünlük sağlaması yüzyıllar sürmüştür. Burjuvazinin siyasal üstünlüğünün gerçekleşmesi için ise Aydınlanma çağının yaşanması gerekmiştir. Kısacası, geçimsel (iktisadi) ve siyasal egemenliğini oturtabilmek için burjuvazi korkunç bir düşüngüsel savaş vermek zorunda kalmıştır.

Aynı yazgı işçi sınıfını da beklemektedir. Bilimsel sosyalizmin kamuoyunu sarsan ilk belgesi olan *Manifesto*'nun işçi sınıfının ilk kez kendi adına tarih sahnesine çıktığı yıllarda yayınlanmış olması elbette rastlantı değildir. Sınıf devimi (hareketi) ile düşüce devimi arasında açık bir bağ vardır. Öyleyse, sınıf cephesinde büyük bir yenilgi yaşanınca, düşünce cephesinde de çatlaklar olması düzeldir (normaldir). 18 Mart 1871'de Paris'te kurulan ilk işçi yönetimi yetmiş üç gün yaşamıştır. Bilimsel sosyalizmin kurucusu Marx'ın henüz hayatta olması, korkunç bir kırımla sonuçlanan bu deneyimden gerekli kuramsal derslerin çıkarılmasına olanak vermiştir. Böylece bu yenilgi, ilerideki utkuların bir basamağına dönüştürülebilmiştir. 25 Ekim 1917'de Petrograd'da kurulan işçi yönetimi ise yetmiş dört yıl yaşamıştır. Bu deneyim, 1991 Aralık'ında son bulmuştur. Bu yıkıntının, işçi sınıfında ve yandaşlarında, Marksizmin bilimsel niteliği konusunda duraksamalar yaratmış olması doğaldır. Oysa, yapılması gereken, tıpkı Marx'ın 1871 yenilgisinden sonra yaptığı gibi, yaşananı bilimsel açıdan irdeleyip bu yenilgiyi de yeni utkular için bir aşamaya dönüştürmektir.

Ne var ki, bu irdelemenin başarılı olması, kullanılan çözümleme aracının gerçekten bilimsel olup olmadığına bağlıdır. İşte bu bağlamda, Marksizmin bilimsel yönünü doğru tanılamak, işçi sınıfı için yaşamsal bir önem kazanmakta. İlk bakışta, bir bilim dalına "-izm" takılı bir ad yakıştırmak insana yadırgatıcı geliyor. Gerçekten de, düşünce tarihi içinde, belli kişilere bağlı olan öğretilerin "-izm" takısıyla anılması ne denli düzelse, bilimlerin böyle özel adlarla anılması ise o denli

alışılmamış bir yöntemdir. Bu bakımdan, kanımca, "bilim olarak Marksizm" ya da "Marksist bilim" gibi anlatımlardan tümüyle vazgeçip bu yönüyle Marksizmin "toplumbilim"den başka bir şey olmadığını kabul etmek, en sağlıklı çözümdür.

Gerçi, bu anlamıyla toplumbilimin "Marksizm" diye anılması için çok güçlü tarihsel nedenler yok değildir. Yukarıda belirtildiği gibi, bütün düşünce ürünleri gibi bilimler de tarihsel (yani toplumsal) gelişmelerin meyvesidirler. Doğa bilimleri nasıl burjuva sınıfının gelişmesine koşut olarak serpilmişse, Marx'ın kurduğu toplumbilim de işçi sınıfının tarih sahnesine tırmanışının meyvesidir. Üstelik, doğa bilimcilerinden ayrımlı olarak Marx bu olgunun ayırdındadır. Böyle olunca, yaşamı boyunca, bilimsel çabaları ile işçi sınıfı için yürüttüğü siyasal ve düşüngüsel savaşımı hiçbir zaman birbirinden ayırmamıştır. Onun içindir ki, mezarı başında yaptığı konuşmada Engels, haklı olarak, Marx'ın ölümüyle en çok yitime uğrayanların, proletarya ile "tarih bilimi" (yani toplumbilim) olduğunu belirtmiştir.

Ne var ki, bu söylemin büyük yanılgılara gebe olduğu da açıkça görülmelidir. Yetmiş dört yıllık Sovyet deneyimi Marksizmin bütünüyle "bilim" olarak nitelenmesinin, nasıl tehlikeli bir inakçılığa (dogmatizme) yol açabileceğini acı bir biçimde kanıtlamıştır. Bilim diye nitelenen bir düşüngünün resmi görüş durumuna getirilmesi, "resmi bilim" gibi usa sığmaz bir acayipliğin yaratılmasına; resmi inakların (dogmaların) bilim diye okullarda okutulmasına; sonuçta da toplumbilimin gelişmesinin engellenmesine yol açmıştır.

Dünyayı değiştirmek için önce onu anlamak gerektiği doğrudur. Üstelik bu, işçi sınıfı için özellikle doğrudur. Çünkü, burjuvazinin aksine, işçi sınıfı, toplumsal erkini (iktidarını) kurabilmek için önce siyasal erki ele geçirmek zorundadır. Siyasal erke, belki yalnızca gerçekçi bir dünya görüşü ile ulaşılabilir. Ancak, bunun korunması ve toplumsal erke dönüştürülmesi, toplumbilimin kılavuzluğunu zorunlu kılar. Türlü boyutları birbirinden özenle ayırıp irdelenmeden, Marksizm torba gibi sırta vurulup yola çıkılırsa, sonuç yine yenilgi olur.

Marksizm çok boyutlu bir olgudur. *Bir yönüyle*, dünyaya bir bakış açısıdır. Buna diyalektik maddecilik deniyor. *Bir yönüyle*, toplumların işleyişini açıklayan bir bilimdir. Buna ise tarihsel maddecilik deniyor. Ben bunu "toplumbilim" diye adlandırmayı yeğliyorum. İşte bu toplum bilimdir ki Marx'a, kapitalist üretim biçimini özgün bir biçimde çözümleme ve bu alanda temel katkısı olan artık değer kuramını geliştirme olanağını vermiştir. *Bir yönüyle*, işçi sınıfının belli tarih dönemlerinde somut savaşımıyla ilgili olarak öne sürülmüş bir dizi ilkedir. Bunlar, yerine göre, uluslararası ya da ulusal çerçeveler için savunulmuştur. Bunlar, yine yerine ve ortaya çıkan gereksinmelere göre örgütlenme, genel siyaset, ayrıntılı önlemler, izlence (program), tüzük gibi alanlarda önerilmiştir.

Görüldüğü gibi Marx, belli bir dünya görüşünden (diyalektik maddecilikten) yola çıkarak toplumu anlamaya (tarihsel maddecilik ya da toplumbilim) ve değiştirmeye (devrimcilik) çalışmış büyük bir bilim adamı ve devrimcidir. Bu iki yönü, Engels'in yukarıda değinilen mezar başı konuşmasında vurguladığı gibi, Marx'ın kendisinin kaleme aldığı Feuerbach üzerine on birinci savda da açıkça ortaya konuyor: "Filozof-

lar dünyayı türlü biçimlerde *yorumlamakla* yetindiler; oysa sorun onu *değiştirmektir.*"

Çok boyutlu bir olgu olan Marksizmin her boyutu, kendi belirleyici özellikleri ve kendine özgü geçerlik çerçevesi içinde ele alınmazsa, Marksizmin bir dizi sapkınlığa kaynaklık etmesi olanaklıdır. Bugüne dek de bunlar yeterince görülmüştür.

Birinci sapkınlık, bir dünya görüşü, bir bakış açısı, bir yaklaşım olan diyalektik maddeciliği, bir "üstün bilim" olarak görmektir. Diyalektiğin bütünsellik, devinim, çelişki, niceliğin niteliğe dönüşmesi gibi birkaç "yasa"sını öğrendiniz mi, dünyanın artık sizin için gizi kalmamıştır. Oturduğunuz yerden her konuda "ahkâm" kesebilirsiniz". İster dirimbilim (biyoloji), ister soyut resim olsun, her alanda saltık doğru görüş size aittir. Herkese küçümseyerek bakabilirsiniz. Kuramda olsun uygulamada olsun, her sorunu çözecek "altın anahtar" sizin elinizdedir.

Oysa, kendi geçerlik sınırları içinde ele alındığında, maddeci diyalektik, sözü edilen bu tembelliğin ve baskıcılığın tam karşıtı olan çalışkanlık ve özgür düşünce yönünde, en güçlü düşünsel dürtü olabilir. Bu özellikleri; dolasıyla da, gerçekten bilimsel bir kafa yapısının vazgeçilmez önkoşuludur. Engels'in dediği gibi, diyalektik yaklaşımla, "şimdi doğru diye kabul edilenin daha sonra ortaya çıkacak gizli bir yanlış yanı bulunduğu ve aynı şekilde, bugün yanlış diye kabul edilenin daha önce doğru olarak görülmesini sağlayabilmiş doğru bir yanı bulunduğu bilinir."

İkinci sapkınlık, tarihsel maddeciliği ya da toplumbilimi, gerçek bir bilim dalı olarak değil de, kendine özgü "devrimci bir bilim" olarak görmektir. Toplumbilimi, "salt işçi sınıfına özgü" bir bilim dalı olarak anlamak da aynı yanılgının ürünüdür. Oysa bilim, evrensel geçerlik nitelikleri taşır ve evrensel değerdedir "Tarafsız araştırmaları", "tutkusuz bilimsel incelemeleri" gerektirir. (Bu sözler Marx'a aittir.) Bilim adamı, bilimsel etkinliği çerçevesinde, şu ya da bu varsayımın doğru olup olmadığını sınar. Yoksa, görüşlerini ve bulgularını, şu ya da bu sınıfa "yararlı", şu ya da bu sınıfın "işini kolaylaştırıcı", şu ya da bu bakımdan "tehlikeli" olup olmadığına göre ayarlamaz.

Doğa bilimleri burjuva sınıfının gereksinimlerinden doğdu diye bunlara nasıl "burjuva bilimleri" diyemezsek, toplumbilim de işçi sınıfının gereksinimlerinden doğdu diye buna "işçi bilimi" diyemeyiz. Toplumun işleyişindeki temel gerçeklerin su yüzüne çıkarılması elbette öncelikle işçi sınıfına yarar ve burjuva sınıfına zarar verir. Ancak bu yarar ve zarar, ilgili bilim dalı bilimsel olduğu ölçüde gerçekleşir. Toplumbilimci ne denli yansız, ne denli nesnel, yani ne denli bilimsel bir araştırmacı olursa, işçi sınıfına o denli hizmet eder. Bu alanda gerçek devrimcilik, salt doğruyu, gerçeği aramaktır. Başka bir deyişle, toplumbilim, kendi içinde ne denli nesnel, ne denli yansız olursa, o ölçüde işçi sınıfının bilimi olur, yani toplumsal çerçevede yan tutmuş duruma gelir.

Üçüncü sapkınlık, bir bilim adamı olarak Marx'ın ileri sürdüğü her görüşü, saltık doğru ve eksiksiz kabul etmektir. Böyle bir tutumun, Marx'ın bilim adamlığına en büyük saygısızlık olduğu görülmez. Gerçek bilim adamı, her bulgusunun her zaman yanlışlanabileceğini bilir. Gerçeklerin dipsiz kuyusundan, kendi kovasıyla ancak çok az su

çekebileceğinin ayrımındadır. (Bu söz, Prof. Bahri Savcı'ya aittir.) Onun için, kuyuya ne denli çok kova sallanırsa o denli sevinir. Gerçek bilim adamının bir gözü hep başkalarının salladığı kovalardadır. Hep bir eksiklik duygusu içinde yaşar. Öyleyse, bir bilim adamı olarak Marx'a saygı, onun bilimsel bulgularını hep eleştirel bir yaklaşımla incelemeyi, bunları sürekli olarak başka bilim adamlarının bulgularıyla tamamlamaya çalışmayı gerektirir. Aksi tutum, Marx'ı, kapalı bir dizge (sistem) kurmuş sıradan bir filozof düzeyine düşürür.

Dördüncü sapkınlık, Marx'ı salt bir devrimci olarak görüp bilim adamlığını yadsımaktır. Sol kesimde bugün giderek yaygınlaşan en tehlikeli tutum budur. Marx, insanlığın "sonsuza dek sürecek" eşitlik ve özgürlük tutkusunun en büyük bayraktarı, işçi sınıfının salt siyasal ve düşüngüsel önderi olarak görülür. Bilim olarak ileri sürdüğü görüşler, hep bu savaşımın "aracı" olarak algılanır. Böylece, işçi sınıfının gerçek kurtuluşunu sağlayabilecek tek kılavuz olan tarihsel maddecilik ya da toplumbilim, bir kenara atılmış olur. Sonuçta, işçi sınıfının tek kurtuluş umudu yok edilir. Üstelik, bilimsel kılavuzdan yoksun kör bir eylemcilikle, işçi sınıfına da sık sık zarar verilir.

Marksizmden kaynaklanan bu sapkınlıkların dizelgesini (listesini) daha da uzatmak olanaklıdır. Ancak sanırım, bu kadarı bile, doğabilecek ve gerçekten doğmuş olan tehlikelerin büyüklüğünü ortaya koymaya yeter. Yöntembilim açısından bakılırsa, sapkınlıkların hep şu üç tutumdan kaynaklandığı görülür: 1) *Yadsımacılık*: karmaşık ve çok boyutlu bir düşünce ürünü olan Marksizmin şu ya da bu boyutunu yadsımak, yok saymak; 2) *İnakçılık* (dogmatizm): Marksizmin tümünü ya da bir boyutunu, baskıcı bir öğreti (doktrin) durumuna sokmak; 3) "*Eklektizm*" (buradaki anlamıyla, "seçmecilik" değil, tam tersine "çorbacılık", her şeyi birbirine karıştırıcılık, "eklemecilik": Marksizmin her boyutunun kendine özgü belirleyici özelliklerini unutup boyutların geçerlik alanlarını birbirine karıştırmak.

İlk iki tehlikeyi ayırdetmek görece kolaydır. Yadsımacılık olsun, inakçılık olsun, oldukça "kaba" yöntembilimsel sapkınlıklardır. Ancak, aynı şeyi üçüncü yanılgı biçimi için söylemek olanaksızdır. O bakımdan da, en tehlikelisi budur. Öyleyse, özellikle buna karşı uyanık olmamız gerekir. Bana öyle geliyor ki, en soyutundan en somutuna, en kuramsalından en edimseline (pratiğine) dek, karşılaştığımız sorunlardaki yanlış tutumlar, genel kural olarak, sözünü ettiğim bu üçüncü yöntembilimsel yanlışlıktan kaynaklanıyor. Birkaç basit örnek konunun anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Diyelim birine, "falancanın mühendisliği nasıldır?" diye soruyorsunuz. Size, "iyidir, çok çekici bir insandır," diye yanıt veriyor. Burada, *aynı* adamın iki *ayrı* yönünün ilgisiz bir biçimde birbirine karıştırıldığı açık. Yine diyelim bir sendika kuruyorsunuz: işçilerin iş yaşamında karşılaştıkları somut sorunlarla uğraşacağınıza, gece gündüz "vatan kurtarmak"la uğraşıyorsunuz. Ya da diyelim, hızlı sağcı ya da solcu bir öğretmensiniz: ders verirken öğrencilerinize özgürce düşünmeyi öğreteceğinize, kendi dünya görüşünüzü onlara aşılamaya çalışıyorsunuz.

Bu örnekleri alabildiğine çoğaltabiliriz. Hepsinin ortak yönü şudur: kuramda olsun uygulamada olsun, elmalarla armutlar birbirine karıştırılmaktadır. Bir alan için geçerli olan bir düşünce, bir çözümleme

biçimi, bir görüş, bir tutum, bir önlem, vb. başka bir alana uygulanmaya kalkışılmaktadır.

Marx'ın devrimciliği ile bilim adamlığı birbirine karıştırılınca, işte bu türden bir yanlış yapılmaktadır. "Öznel olarak devrimci olmasaydı, devrimci bir sınıfa kurtuluş yolunu gösterecek bir bilim dalı yaratamazdı," denebilir. "Devrimci bir sınıfın ortaya çıkışının yarattığı nesnel toplumsal gereksinimler olmasaydı, bu toplumsal durumu çözümleyecek bir bilim dalı yaratılamazdı," denebilir. Ancak bütün bunlar, bilimsel etkinliğin öznel dürtüleri ya da toplumsal kaynakları ile ilgili sözlerdir. Bu sözlerin doğru olması, *sonucun,* yani *bilimsel etkinliğin kendisinin,* salt *bilimsellik* açısından yargılanacağını, irdeleneceğini, değerlendirileceğini, geliştirileceğini, vb. yadsımaya olanak vermez. "Sonucun sonucunun", yani burada toplumbilimden (ya da tarihsel maddecilikten) esinlenen siyasal eylemin devrimci olması, bilimsel etkinliğin kendisini içsel olarak devrimci kılmaz. "Kılar" demek, düpedüz elmalarla armutları birbirine karıştırmak demektir.

Lütfen bu söylediklerime: "Hah işte, metafizik mantık da böyle diyor; o mantık da, her nesneyi birbirinden kopuk olarak ele alıyor," diyerek yanıt verilmeye kalkışılmasın. Çünkü böyle bir yanıt, yine iki şeyin birbirine karıştırıldığını göstermekten başka bir şeye yaramaz. Ben, "toplumsal düzlemde (planda) bilim ile sınıfsal eylem birbirinden kopuktur" deseydim, bu önerme gerçekten de metafizik bir önerme olurdu. Diyalektik, doğru olarak, her nesnenin ötekilerle ilişkili olduğunu söyler. Ancak bu ilişki, her nesnenin kendi özgüllüğünü görmeyip gerçekliğin bir "türlü yemeği" sayılması sonucuna götürmemeli. Diyalektik görüşe, ya da benim anladığım kadarıyla bilimsel yaklaşıma göre, ilişkiler bütünü ancak her nesnenin, her gerçekliğin *kendi özgüllüğü içinde* algılanması, öyle incelenmesi koşuluyla kavranabilir. Yoksa, her nesne, her düzey birbirine karıştırılarak değil.

Sonuç olarak, şunları söylemek isterim: Marksizm, bütünüyle değil, ancak tarihsel maddecilik yönüyle bir kuramdır. (Yani bir bilim, "toplumbilim"dir.) Bu kuramıyla Marx, toplumsal olguları anlamak için şimdiye dek ortaya atılan bütün kuramlardan çok daha verimli olmuştur. Marx, toplumsal ilişkiler magması içinde ağa yakalanmış balık gibi çırpınan insanoğluna, ilk kez "anlamanın şehvetini" tattırmıştır. Bir tek bu özelliği, onu çağlar boyunca ölümsüz kılmaya yeter. Ancak Marx'ın yaptığı, yalnızca ilk feneri yakmaktır. Toplumsal ilişkileri her yönüyle kavrayabilmek, özellikle de bu ilişkilerin bireyleri ve bireylerarası ilişkileri nasıl belirlediğini anlayabilmek için, daha çok sayıda ışıldağa gereksinimiz vardır. Marx'ın feneri, bu aşamada, en çok işçi sınıfının işine yaramaktadır. Ancak gelecekte, tıpkı doğa bilimlerinin yaptığı gibi, Marx'ın yarattığı toplumbilim de, tüm insanlığı aydınlatacak bir dizi toplumsal bilimin yolunu açacaktır.

LENİN'DE ÖNCÜ PARTİ, PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ VE PARLAMENTER DEMOKRASİ

Hüsnü Aksoy

Bu makale, yazarın yapmakta olduğu "Devlet ve Demokrasi" adlı çalışmasının bir bölümüdür. Dolayısıyla konulara sözkonusu çalışmanın ana sorunları çerçevesinde yaklaşılmıştır. Okuyucunun bu durumu gözönüne alarak, makalenin bazı eksikliklerini hoşgörüyle karşılayacağını umuyoruz.

Öncü parti, proletarya diktatörlüğü ve parlamenter remokrasi kavramlarının Lenin'de aldığı özgün anlamlara değinmeden önce, dönemin kavramların içeriklerinin ve anlamlarının oluşmasında etkin ideolojik ortamı üzerinde kısaca durmak gerekir. Lenin, kendi döneminde ortaya çıkan, genellikle Marksist düşünce içinde yer alan, ya da bu düşüncenin farklı bir biçimde yorumlanmasının ürünü olan bir dizi ideolojik düşünce biçimiyle mücadele ederek, kendi düşüncelerini geliştirmiştir. Söz konusu düşünce biçimlerine, içerdikleri ana sorunlara ve bu düşünce biçimlerinin temsilcilerinin Lenin ile girmiş oldukları ideolojik mücadelenin niteliğine değinmeden, bu kavramların Lenin'de aldığı özgün anlamları belirlemek mümkün değildir.

Lenin'in karşıtlarıyla girdiği ideolojik mücadelenin içeriğini ve kavramsal çatışını şu ana sorunlar oluşturmaktadır:

Birincisi, sosyalizme geçiş sürecinde olsun, sosyalizmin kuruluş aşamasında olsun, eski Rus komünlerinin ve komünal toprak mülkiyetinin yerinin belirlenmesi konusunda Marksizm ile narodnizm arasıdaki ayrılık;

İkincisi, aynı süreçte genel olarak devletin, özel olarak da işçi devletinin yerinin ve öneminin belirlenmesinde, anarşizm ile Marksizm arasındaki ayrılık;

Üçüncüsü, Bernstein'in siyasal düşüncesi içinde, liberal demokrasi ile sosyalizm arasındaki bağlantının, Marksizm açısından aldığı anlamın belirlenmesi;

Dördüncüsü, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin yapısal biçimlenişinde merkeziyetçiliğin ve disiplinin yeri konusunda Lenin ile Martov arasında çıkan çatışmanın niteliğinin belirlenmesi;

Beşincisi, sınıf hareketinin kendiliğindenliği ile, bu hareketin bilinçli, amaçlı ve örgütlü bir biçime sokulması, yani işçi sınıfı ile öncü parti arasındaki ilişki konusunda Lenin ile Luxemburg arasındaki çatışma;

Altıncısı, kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde, kapitalist devletin yerine geçecek olan işçi devletinin, yani proletarya diktatörlüğünün Mark'da ve Lenin'de aldığı özgün anlamların belirlenmesi;

Yedinci ve son olarak, soyut politik özgürlüklerden, temsili kurumlardan, seçim mekanizmasından ve çok partili düzenden oluşan parlamenter demokrasiye, gerek sosyalizme geçiş sürecinde, gerekse sosyalist toplumda Lenin'in yüklediği anlamın kısaca belirlenmesi.

NARODNİZM VE MARKSİZM

Narodnizm, Çarlık Rusyasında, özellikle 1870 ve 1880 yılları arasında etkinlik gösteren, eski Rus komünal mülkiyet ve komünal örgütlenme biçimine dayanarak, kapitalizme geçilmeden, doğrudan doğruya sosyalizme geçilebileceğini ileri süren, bu nedenden dolayı "köylü sosyalizmi" olarak tanımlanan bir politik harekete verilen addır.

Eski Rus Marksistleri ile narodnikler arasındaki çatışma, kendisini, üç ana sorunda görülen ayrılıkta ortaya koyar:

Birincisi, sosyalizme geçiş sürecinde temel güç olarak köylülüğün mü, yoksa işçi sınıfının mı alınacağının belirlenmesiydi. Narodnikler geçiş sürecinde temel güç olarak köylü kitlesini alırlarken, Marksistler işçi sınıfını alıyorlardı.

İkinci ayrılık, sosyalizme geçiş sürecinde ve daha sonra sosyalizmin inşa edilmesinde dikkate alınacak ideal örgütlenme biçiminin ne olduğu sorunundan kaynaklanıyordu. Narodnikler, geçiş sürecinin ideal örgütlenme biçimi olarak komünal köy mülkiyetine dayalı köy komünlerini önerirlerken, Marksistler, Marx ve Engels tarafından dile getirilen, işçi devletinin ilk tarihsel biçimi olan Paris Komünü'nü öneriyorlardı.

Üçüncü ayrılık, sosyalizme geçiş sürecinde izlenecek yolun niteliğinin belirlenmesinde kendisini gösteriyordu. Narodnikler, sosyalizme geçilirken, kapitalist aşamanın atlanmasını, sosyalizme doğrudan doğruya geçilmesini önerirlerken; Marksistler, sosyalizmin temel koşulu olan, işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel olgunlaşmasını olanaklı kılan kapitalizme geçilmeden sosyalizme geçilemeyeceğini söylüyorlardı.

Narodnikler, komünal toprak mülkiyetine ve köy komünlerine dayanarak, kapitalizmden sosyalizme doğrudan geçilebileceği düşüncesini, Marx'ın Rus komünal mülkiyetine yüklediği olumlu anlamdan esinlenerek geliştirmişlerdi. Marx, *Komünist Manifesto*'nun Rusça baskısına (1882) yazdığı Önsöz'de Rusya'da, eski Rus komünal toprak mülkiyetine dayanarak sosyalizme geçilip geçilemeyeceği sorusunu sorduktan sonra, bu soruya şu cevabı veriyordu: "Eğer Rus devrimi Batı'daki bir proletarya devriminin habercisi olursa ve böylece ikisi birbirini tamamlayabilirse, o zaman Rusya'da toprak mülkiyeti komünist bir gelişmenin çıkış noktası olabilir"[1] Marx, 1877 yılında Zapitski'ye yazdığı bir mektupta benzer düşünceler ileri sürer. Bu mektubunda

Marx, Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin, eski ve gelişmemiş bir özel mülkiyet biçimiden, yeni ve gelişmiş bir özel mülkiyet biçimine geçişi içerdiğini ve bu sürecin, bu bağlamda Batı Avrupa'ya özgü olduğuna dikkat çektikten sonra, açıklamasını şöyle sürdürür: "Rus köylülerinin örneğinde ise, tam tersine, ortak mülkiyetin özel mülkiyete dönüştürülmesi sözkonusu olabilirdi. Bu bakımdan, *Kapital*'de geliştirilmiş analiz, kırsal komünün canlılığı için ne olumlu ne de olumsuz bir neden getirebilir. Ancak özgün kaynaklardan topladığım malzemelerle yaptığım özel inceleme sonucunda bu komünün Rusya'daki sosyal gelişmenin dayanağı olabileceğine ikna oldum. Ne var ki, bu nitelikte bir işlev görebilmek için, önce ona her yönden saldıran zararlı etkilerin bertaraf edilmesi, sonra da kendiliğinden gelişmenin tüm olağan şartlarının hazırlanması gerekir."[2]

Her iki alıntıda görüldüğü gibi Marx, Rus komünal toprak mülkiyetinin ve Rus komünlerinin, komünist bir topluma geçişte bir çıkış noktası olabilmesi için, şu iki koşulun birlikte ve bir arada bulunmasına dikkat çeker: Birincisi, Rus devriminin uluslararası bir işçi devrimiyle bütünleşmesi; ikincisi, komünal mülkiyetin önündeki her türlü engelin kaldırılarak, özgür ve kendiliğinden gelişmesinin sağlanması koşuludur.

Narodniklerin tersine, eski Rus Marksistleri, komünal örgütlenmenin geleneksel özelliklerinden yola çıkarak, yani kendi içine kapalı, kendi kendisiyle yetinebilen, dış dünyayla etkileşimi sınırlı olmasından giderek, köy komünlerinin, her türlü gelişmeye ve ilerlemeye kapalı olduğu, bu nedenle, sosyalizme geçişte öncülük yapamayacağı düşüncesini ileri sürerlerken; Marx'ın bir başka tarihsel dönem için geliştirdiği düşüncelerinden hareket ediyorlardı. Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire*'nde, Bonapartizmin toplumsal dayanağı olan Fransız köylüsü üzerinde yaptığı analizlerin bir yerinde şu düşünceleri ileri sürer: "Küçük köylüler, üyelerinin hepsi aynı koşullar içinde yaşıyan, ama birbirleriyle gerçek ilişkilerle birleşmemiş bulunan bu muazzam kitleyi meydana getirirler. Onların üretim tarzı, karşılıklı ilişkiler kurmaya götürecek yerde, onları birbirinden ayırır... Küçük bir tarlanın işletilmesi, hiçbir işbölümü, hiç bir bilimsel yöntemin kullanılmasına elvermez. Bu bakımdan da, hiç bir gelişme çeşitliliğine, hiç bir yetenek değişikliğine, toplumsal ilişkilerde hiç bir zenginliğe elverişli değildir. Köylü ailelerinin her biri, hemen hemen tamamıyla kendi kendisine yeter, tükettiğinin en büyük bölümünü doğrudan doğruya kendisi üretir."[3] Bu özelliklerinden dolayı, ticaretin, sanayinin ve kent yaşamının ortaya çıkmasına kaynaklık eden herhangi bir yeniliğe ve değişikliğe izin vermezler. Üretimdeki ve toplumsal ilişkilerdeki bu gerilik, onların toplumsal ve siyasal bilinçlerine de yansır. Üzerinde yaşadıkları sınırlı toprak parçasının ve içinde yer aldıkları sınırlı zaman diliminin dışında ne bir şey bilirler, ne de duyarlar. "Bunun içindir ki onlar, kendi sınıf çıkarlarını kendi adlarına, ister bir parlamento aracılığı ile, ister bir temsilci aracılığı ile olsun, karar verecek, kendilerini savunacak durumda değillerdi. Onlar kendi kendilerini temsil edemezler, temsil edilmek zorundadırlar. Onların temsilcileri onlara, aynı zamanda, kendilerini öteki sınıflara karşı koruyan ve onlara yukarıdan

yağmur ve güneş ışığını gönderen efendiler gibi, üstün bir yetkili gibi, mutlak bir hükümet gücü gibi görünmelidir."[4]

Marx, yukarıdaki analizi, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine denk gelen, Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan Bonapartizmin en önemli toplumsal dayanağı olan Fransız köylüsünün bu süreç içindeki toplumsal ve siyasal konumunu belirlemek için yapar. Yani bu analiz, özgül bir tarihsel dönemle ve tarihsel bir örnekle sınırlıdır. Bu analizin sonuçlarını genelleştirip, köylü kitlesini, her yerde ve her zaman gerici bir kitle şeklinde düşünmemizi önlemek için, Marx bizi hemen uyarır. "Ama yanlış anlamayalım. Bonaparte'lar hanedanı devrimci köylüleri temsil etmez, tutucu köylüleri temsil eder; küçük tarla ile temsil edilen, toplumsal varlık koşullarından kurtulmak isteyen köylüyü temsil etmez; tersine, bu koşulları kuvvetlendirmek isteyen köylüleri temsil eder; enerjisi ile kentlerle yapacağı sıkı güçbirliği halinde eski toplumu devirmek isteyen kır halkını değil, tersine, bu eski düzen içine sıkı sıkıya kaynaşmış, hapsolmuş, kendisi ve tarlası imparatorluk heyulası tarafından kurtarılsın ve kayırılsın isteyen köylülüğü temsil eder."[5] Bu son uyarı ile Marx, kendisini piyasaya uyarlamış, kırsal kesimde kapitalizmin gelişmesine öncülük edebilen, bu nedenle burjuvazinin girişmiş bulunduğu mücadelede, krala, kiliseye ve soylu sınıfa karşı burjuvaziyi destekleyen radikal köylülüğün değil; kendi içine kapalı, kendi kendisiyle yetinen küçük üretim biçimlerine hapsolmuş, geleneksel değer ve kurumların korunması için, burjuvaziye karşı, kral, kilise ve soylu sınıf yanında yer alan köylülüğün Bonapartizmin toplumsal dayanağı olduğunu söyler.

Marx tarafından dile getirilen bu analiz, köylülüğün, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde toplumsal ve dolayısıyla siyasal konumunun belirlenmesinde, önemli bir kuramsal dayanak sağlar. Lenin, bu analizi, bir başka tarihsel dönem için, yani kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde köylülüğün tarihsel ve toplumsal konumunu belirlemek için kullanır. Doğal olarak Marx'ın ulaştığı sonuçlardan farklı sonuçlar elde eder. Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde köylülük, kendisini kapitalizme uyarladığı oranda, tarihsel açıdan ilerici bir konuma yükselirken; kapitalizmden sosyalizme geçilirken tam tersi bir duruma, yani tarihsel açıdan gerici bir konuma düşer. Geçiş sürecinde kendisini pazara uyarlayabilmiş, yeterli sermaye birikimine, gerekli işgücü ve hammadde stokuna sahip olan, işlenmiş ürünleri için yeterli pazarlar bulabilen köylülük, yükselen işçi hareketine karşı tutum takınıp, burjuvazinin yanında yer alarak, gerici bir konuma düşerken; elindeki küçük toprak parçasını, küçük işletmesini ve üretim aletlerini yitirmiş olan köylülük, pazarda kendi işgücünü satan kır proletaryasına dönüşerek, işçi sınıfının yanında yer alır ve doğal olarak ilerici bir konuma yükselir. Bu analizin sonucunda Lenin, köylülüğü, ne narodniklerin ileri sürdüğü gibi bir bütün olarak ilerici, ne de eski Marksistlerin ileri sürdükleri gibi, bütünüyle gerici kabul eder. İçinde yer aldığı tarihsel ve toplumsal konuma ve sınıf mücadelesinde üstlendiği işlevlere göre, bazen ilerici bazen de gerici nitelikler kazanabilen bir emekçi kitlesi olarak değerlendirir.

Lenin, sosyalizmin temel koşulu olan işçi sınıfının, niceliksel ve niteliksel açıdan olgunlaşması sağlanmadan, sosyalizme geçileme-

yeceği konusunda eski Marksistlerle aynı görüşü paylaşır. Kapitalizmin içerdiği potansiyel güçlerin özgürce serpilip gelişmesi sağlanmadan sosyalizme geçilemeyeceğini düşünen Lenin, bu bağlamda, Marksizm ile narodnizm arasındaki ayrımı da şu şekilde dile getirir: "Emeği toplumsallaştıran ve toplumu dönüştürme yeteneği olan 'bir toplumsal gücü', proletarya gücünü yaratan kapitalizmin 'yaratıcı' tarihsel faaliyetinin kabul edilmesi, narodnizmden kopuşu, Marksizme geçişi işaret eder." [6]

Kısaca söylersek, Lenin, kapitalizmden sosyalizme geçişte, ne komünal mülkiyete ağırlık verir, ne komünal örgütlenme biçimini ideal bir örgütlenme biçimi olarak alır, ne de bir bütün olarak köylülüğü, geçiş sürecinin tek devrimci gücü olarak düşünür. Kırsal kesimde serflikle birlikte Çarlık despotizminin ortadan kaldırılması çerçevesinde, toprakların herkese eşit ve adil dağıtımıyla, özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplumun, yani komünizmin kurulacağı düşüncesini bir ütopya olarak gören Lenin, bu konuda narodnik ütopyayı şu şekilde eleştirir: "Narodnik ütopyası yeni ve adil bir paylaşımın sermayenin iktidarını, egemenliğini ve ücretli köleliği ortadan *kaldırabileceğini*, ya da toprağın 'adil' ve 'eşit' bir paylaşımının sermayenin egemenliği altında *korunabileceğini* hayal eden narodnik entellektüellerinin ve Trudovski köylülerinin düşüdür." [7]

ANARŞİZM VE DEVLET

Toplumcu anarşizmin kuramcısı olan Bakunin, bireyin üstünde yer alan, bireyi baskı altında tutan, insana yabancılaşan tüm toplumsal ve siyasal kurumların ortadan kaldırılmasını salık verir. Özellikle, kendi içinde yöneten ve yönetilen ayrımını yaygınlaştırıp, bu yoldan siyasal bağımlılığı pekiştiren devlet aygıtının, bu aygıtı oluşturan tüm askeri, hukuksal ve siyasal kurumların ortadan kaldırılmasını ister.

Daha önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde gördüğümüz gibi, Marx, devleti, toplumun sınıflara ayrılmasının ürünü olarak alıp, içinde biçimlendiği toplumun sınıfsal niteliğine göre, ekonomik gücü ele geçirmiş ve bu gücü siyasal güce dönüştürüp, yasal ve meşru bir biçime sokmak isteyen sınıfın, sınıfsal egemenliğini toplumsal egemenlik şekline dönüştürüp bunu topluma kabul ettiren bir aygıt olarak görüyordu. Bu çerçeve içinde bakıldığında, kapitalist toplumda burjuvazi, kendi sınıfsal egemenliğini, toplumsal egemenlik şekline dönüştürüp, bunu topluma kabul ettirerek, yasal ve meşru bir biçime sokarken, kapitalist devlete nasıl gereksinim duyuyorsa; tarihsel ve toplumsal konumu açısından, kendi sınıf çıkarları toplumun çıkarlarıyla çok daha fazla örtüşen, burjuvaziden çok daha fazla toplumu temsil eden işçi sınıfı, gerek kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde burjuvazinin ve karşı devrimci güçlerin direncini kıran, gerekse geçiş sürecini düzenleyip denetleyerek, komünist topluma geçişin önkoşullarını hazırlayan bir sınıf devletine neden gereksinim duymasın? Bakunin, bu soruna, tartışmasız bir biçimde olumsuz bir cevap verir: "Hem devlet iktidarı, hem hükümet, doğası ve konumu gereği halkın dışında ve üstünde durduğu için, biz kendimizi her hükümetin, her devlet iktidarının ve her türlü devlet örgütlenmesinin düşmanı ilan

ediyoruz. Halkın, kendi yaşamını yarattığı, kendini, resmi bir hamiliğe tabi olmayıp bireylerin ve kurumların özgür ve değişik etkilerine açık olan, bağımsız ve tamamen özgür birlikler aracılığıyla aşağıdan yukarıya örgütlediği zaman mutlu olacağına inanıyoruz."[8]

Bakunin, devlete, sadece içeriğinden ve üstlendiği işlevlerin sınıfsal niteliğinden dolayı değil, fakat aynı zamanda, kendi içinde yöneten ve yönetilen ayrımını, başka bir deyişle siyasal bağımlılık biçimlerini sık sık üretip yeniden ürettiği için karşı çıkar. Bu doğasıdan dolayı, devlet aygıtı içinde ortaya çıkan "siyasal iktidarın ona boyun eğmeye zorlananlar kadar ona dahil olanları da bozduğunu bilerek, bütün iktidarlara düşman" olduğunu söyler.[9]

Bakunin, sadece devlet aygıtı içinde ortaya çıkan, kendisini siyasal egemenlik biçiminde ortaya koyan yöneten ve yönetilen ayrımına değil, aynı zamanda, büyük ölçekli sanayinin ve kent modelinin doğal bir sonucu olan, işbölümünün, uzmanlaşmanın, merkezileşmenin ve hiyerarşinin bulunduğu her yerde kendisini gösteren, yöneten ve yönetilen ayrımının her türlüsüne karşı çıkar. Bu nedenle, Bakunin, merkezileşmiş devlet aygıtının yerine yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde örgütlenmiş özgür komünleri koyarken, merkezileşmiş ve büyük ölçekli sanayi ve kent modelinin yerine de, sınırlandırılmış üretim ve hizmet birimlerini önerir. Küçük üretim ve hizmet birimlerine dayanan, kendisini özgür komünler şeklinde örgütlemiş olan bir toplumda, sınıfsal içerik ve işlevler yüklenmiş devletin yanı sıra, her türlü yöneten ve yönetilen ayrımının ortadan kalkacağını düşünür.

Bakunin tarafından dile getirilen bu düşünceler çerçevesinde, anarşizm ile Marksizm arasındaki ayrımı iki noktada toplamak olanaklı: birinci ve en önemli olan ayrılık, devlet konusunda kendisini gösterir. Anarşizmde, ister sosyalizme geçiş sürecinde olsun, isterse sosyalizmin kuruluş aşamasında olsun, her türlü devlet aygıtının yanı sıra, proletarya diktatörlüğünün de ortadan kaldırılması istenirken; Marksizmde, bu süreç içinde kapitalist devletin ortadan kaldırılıp, onun yerine işçi devleti geçirilmeden sosyalizmin kurulamayacağı ileri sürülür. İkinci ayrılık, ekonomik ve sosyal yaşamın örgütlenme biçiminde ortaya çıkar. Anarşizmde, küçük ve sınırlandırılmış üretim ve hizmet birimleri temelinde ve onlarla uyumlu bir biçimde, özgür komünler önerilirken; Marksizmde merkezileşmiş ve büyük ölçekli sanayi ve kent modeli önerilmektedir. Lenin, anarşizm ile Marksizm arasındaki farkı, birincisini ön plana çıkarıp, ikincisini geri planda tutacak şekilde, dile getirir: "Devrimci Marksistler ile anarşistler arasındaki fark, birincilerin büyük çapta merkezileşmiş bir üretimden, ikincilerin ise küçük çapta ve merkezileşmemiş bir üretimden yana olmalarından gelmiyor sadece. Hayır! Yönetim otoritesi ve devlet konusunda aramızdaki fark, bizim sosyalizm uğruna giriştiğimiz mücadelede, devletin devrimci biçimlerinin devrim amacıyla kullanılmasından yana olmamız, anarşistlerin ise, buna karşı olmalarından ibarettir."[10] Anarşizm ile Marksizm arasındaki bu temel ve özlü ayrımı Lenin, bir başka yerde şöyle dile getirir: "Marksizmi anarşizmden ayıran şey genelde devrim dönemi ve özelde de kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi boyunca devlet ve devlet iktidarının kaçınılmazlığının kabul edilmiş olunmasıdır."[11]

Rus işçi hareketinin içeriğini ve genel doğrultusunu baştan sona etkileyen Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin iki kanadı arasındaki çatışma, yani Bolşevikler ile Menşevikler arasındaki çatışma, kendisini iki ana sorunda gösteriyordu: birincisi, parti üyeliği çerçevesinde, partinin yapısal örgütlenmesinde merkeziyetçiliğin ve disiplinin yerinin belirlenmesine ilişkin sorundu; ikincisi, gündemdeki devrimin niteliğinin belirlenmesiyle ilgiliydi.

1903 yılında Brüksel'de toplanan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ikinci kongresinde parti tüzüğünün birinci maddesi, yani parti üyeliği konusunda, Lenin ile Martov arasında ciddi bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Lenin ile Martov, tüzüğün birinci maddesine ilişkin iki ayrı öneri sundular. Lenin'in önerisi şu şekilde dile getirilmişti: "Parti programını kabul eden, parti örgütlerinden birine şahsen katılan ve paraca destek veren kimse parti üyesidir." Martov'un karşı önerisi ise şu şekilde formüle edilmişti: "Parti programını kabul eden, parti üyelerinden birinin önderliği altında düzenli bir işbirliğine giren ve partiye paraca destek veren kimse Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesidir."[12] Yüzeysel bakıldığında iki öneri arasında somut ve anlamlı bir farklılığın olmadığı izlenimi edinilir. Fakat önerilerin içerikleri biraz irdelenince, iki öneri arasındaki farklılığın, iki değişik örgütlenme biçimine kaynaklık edecek kadar derin ve anlamlı olduğu hemen fark edilecektir. Lenin, Çarlık despotizminin koşulları altında çalışan, illegal çekirdekler şeklinde örgütlenmiş, kendisini olumsuz koşullar karşısında koruyabilecek kadar merkezi ve disiplinli bir parti modeli düşündüğünden, partiye giriş koşullarını sınırlayıp sıkı tutmaktadır. Martov ise, kendi içinde esnek, dışa açık, kendisini büyük oranda legalize etmiş olacak, bir sınıf partisi olmaktan çok, kitle partisi şeklinde örgütlenmiş bulunacak bir parti modeli düşündüğü için, üyelik koşullarını gevşek ve esnek tutmak istiyordu. Kongre, oyçokluğu ile Martov'un önerisini benimsedi. Oylamadan sonra Bund ve taraftarlarının, gerek parti içi özerklik gerekse ülke düzeyinde kültürel özerklik talepleri kabul edilmeyince, kongreyi terk etmelerinden yararlanan Lenin, ikinci bir atağa kalkıp, *Iskra* yazı kurulu ile Parti Merkez Yürütme Kurulu için üç aday önerir ve bu adayları kongreye kabul ettirir. Oylamanın biçimine ve ortaya çıkan sonuçlara şiddetli bir şekilde itiraz eden Martov ve taraftarları, Lenin ve taraftarlarının direnmesi karşısında Kongre'yi terk ederler. Bu aşamadan sonra, Lenin ve Martov arasında, tüzüğün birinci maddesine ilişkin görüş ayrılığı derin bir biçime bürünecek ve partinin bölünmesine yol açacaktır. Bu bölünmeden sonra, ister parti içinde olsun, isterse parti dışında, son oylamada azınlıkta kalan kesimlere "Menşevikler" çoğunlukta olanlara da "Bolşevikler" denecektir.

Daha önce dikkat çektiğimiz gibi, Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki ikinci görüş ayrılığı, kendisini gündemdeki devrimin niteliğinin belirlenmesinde gösterdi. Menşevikler, sosyalizme geçmeden önce, sosyalist toplum için gerekli ve zorunlu olan tarihsel koşulların olgunlaşmasını, özellikle de işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel

gelişmesinin hızlanmasını istiyorlardı. Bu nedenle, kapitalizmi kırda ve kentlerde hakim bir üretim tarzına dönüştürecek, kırsal kesimde serfliği ve Çarlık despotizmini ortadan kaldıracak bir burjuva demokratik devrimin gündemde olduğunu söylüyorlardı. Bolşevikler ve Lenin, ilke olarak bu düşünceye katılmakla birlikte, iki noktada Menşeviklerden ayrılıyordu: birincisi, Menşeviklerin işçi sınıfının güçsüz olmasından dolayı, gündemdeki devrime liberal burjuvazinin öncülük etmesini istemelerine karşılık, Lenin'in, işçi sınıfının niceliksel güçsüzlüğünü kabul etmekle birlikte, siyasal ve ideolojik açıdan onun devrime öncülük edebileceğini önü sürmesiydi. İkincisi, Menşevikler, gündemdeki devrimin kapitalizmle sınırlandırılmasını isterlerken, Lenin'in, Marx tarafından dile getirilen, Troçki tarafından geliştirilip yeniden kavramlaştırılan "sürekli devrim" espirisi içinde, devrimin, burjuva demokratik devrimden, "kesintisiz" bir biçimde sosyalist devrime dönüştürülmesini istemesiydi. 1905 devriminin başarısızlığa uğramasında etkili olan iki neden, Martov'dan çok Lenin'in düşüncelerini haklı çıkardı. Bu nedenlerin başında, devrimi karşı devrimci güçlere karşı koruma işini üstlenecek merkezileşmiş ve disiplinli bir partinin bulunmamasının devrimci güçlere pahalıya mal olması vardı. Öteki neden ise, liberal burjuvazinin devrimin karşısındaki ikircilikli konumuydu. Devrim öncesinde, Çarlık despotizmine karşı işçilerle ittifak içinde olan liberal burjuvazi, devrimin radikal bir içerik kazanmasından sonra, bu ittifakı bozacak ve Çardan yana tutum alacaktır. İşin başından beri, merkezileşmiş, disiplinli ve güçlü bir örgütten yana olan, liberal burjuvazi karşısında temkinli davranılmasını isteyen Lenin, bu düşüncesinde haklı çıkacak ve devrim sonrasındaki ideolojik konumunu pekiştirecektir.

LİBERALİZM Mİ, SOSYALİZM Mİ?

Bernstein, toplumsal yapı içinde, ekonomik öğelerin, ideolojik ve siyasal öğeler karşısındaki "temel" ve son kertede belirleyici olma konusunu ikinci planda bırakıp ideolojik ve siyasal öğeleri belirleyici konuma yükseltir. Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyon içinde, yapı ve üstyapı ilişkisinin, kendi içinde bir dizi karmaşık ve içiçe geçmiş nedenler dizisini içerdiğini söyler. Bunları ne birbirinden ayrılıp, ne birbirleri karşısındaki konumlarının, dolayısıyla belirleyicilik derecelerinin saptanabileceğini, ne de, söz konusu nedenlerin ne oranda yalın ekonomik, siyasal ya da ideolojik olduklarının saptanabileceğini söyler. Kendimizi gerçekliğin ampirist düzeyiyle sınırladığımız zaman, nesnel nedenlerin bu karmaşık ve içiçe geçiş durumları içindeki konumlarının, birbirleri üstündeki etkilerinin ve ekonomik, siyasal, ideolojik niteliklerinin belirlenmesi mümkün değildir. İçiçe geçmiş, karmaşık ve durmaksızın değişen nedenler dizisini, bilimsel soyutlama yoluyla birbirinden ayrıştırıp, yalınlaştırıp, sınırlandırarak, yapı-üstyapı gerçekliğinin bilinmesini ve kavramlaştırılmasını olanaklı kılabiliriz. Soyutlama ve usa vurma yoluyla, etkileşime kaynaklık eden nedenleri, benzer ve farklı özellikleri açısından bir araya getirip, sınıflandırıp, yeniden kavramlaştırarak, hem nedenlerin birbirleri karşısındaki konumlarını, dolayısıyla birbirleri üzerindeki belirleyicilik derecelerini, hem de, ne oranda ekonomik, siyasal ve ideolojik olduklarını oldukça büyük bir ke-

sinlikle ortaya çıkarabiliriz. Bu araştırma süreci, kendisini analizin ve sentezin birliği şeklinde ortaya koyan, duyumsal somutluktan zihinsel soyutluğa ve oradan da zihinsel somutluğa yükselinmesini gerektiren diyalektik bir yönteme dayanmalıdır. Gerçekliği, duyumsal gerçeklikle sınırlayıp, kendisini de ampirik bilimin verilerine göre ayarlayan Bernstein, ne bu türden bir yöntemi, ne de bu yöntemin kullanılması sonucunda ortaya çıkan sonuçları kabul eder.

Bernstein, bir yandan üstyapının ekonomik yapı karşısında önceliğini dile getirirken, öte yandan, güncel politika çerçevesinde, eylemin kuram karşısında önceliği ve dolayısıyla kuramı belirlemesi düşüncesini ileri sürer. Bu iki sav, içerik ve anlam bakımından birbirle-riyle çeliştikleri gibi, mantıksal açıdan da tutarsızdırlar. Bir kez, üstyapıya ekonomik yapı karşısında önemce öncelik tanırsak, bu tanının mantıksal sonucu olarak, güncel politika içinde de kurama eylem karşısında öncelik tanımak zorundayız. Çünkü, üstyapıda ortaya çıkan süreçler, yapıları, içerikleri ve işlevleri açısından zihinsel ve ruhsal süreçler olup, güncel pratik içinde, eyleme değil kuramsal etkinliklere denk düşer. Bu durumda Bernstein'ın dile getirdiği "kuram hiçbir şeydir, eylem her şeydir" önermesi, tarihsel gelişme içinde ideolojik ve düşünsel öğelere belirleyicilik tanıyan, dolayısıyla üstyapının ekonomik yapı karşısında önceliği olarak alınabilen ikinci savla çelişkili olur. Bunun yanında Bernstein, "eylem her şeydir, kuram hiçbir şeydir" derken, aslında kuram ve eylem arasında ortaya çıkan, karşılıklı etkileşimi içeren diyalektik ilişkiyi, eylemin kuramı tek yanlı belirlediği bir ilişkiye de dönüştürmüş olur. Oysa, kuram ve eylem ilişkisinde, her iki moment birbirlerini karşılıklı olarak belirledikleri gibi, kuramın eylem karşısında görece bağımsız, dolayısıyla etkin ve özgün bir konumu da vardır. Kuramın bu etkin ve özgün konumu, kendisini, sadece gerçekliğin bilinmesinde değil, gerçekliğin dönüştürülüp yeniden biçimlendirilmesinde olduğu gibi, gelecekle ilgili tasarımlarımızın gerçekleştirilmesi için gerekli olan yöntemsel dayanakları içermesinde de gösterir.

Bernstein, sosyalizme geçiş sürecini, kendisini genel grevler ve devrimci kitle ayaklanmaları şeklinde ortaya koyan, toplumsal alanda köklü ve bütünsel dönüşümleri amaçlayan devrimci bir model içinde değil, bölük pörçük biçimlenen, sınırlı ve kendiliğinden ortaya çıkan reformlara indirger. Bu süreç, politik özgürlükler çerçevesinde, temsili kurumlar ve seçim mekanizması içinde olup bittiği için, geçiş süreci aynı zamanda hem liberal hem de parlamenter bir nitelik kazanır.

Bernstein, "Evrimci Sosyalizm" adlı yapıtında hiçbir zaman gerçekleşmeyecek soyut bir idealden yola çıkmaktansa, varolan somut durumlardan hareket edip, bu somut gerçekliği evrimci ve reformcu bir biçime dönüştüren "yakın geleceğe" yönelmek gerektiğini söyler. Bernstein, sosyalist nitelikler kazanmış olsa da, kendisini soyut ideallere ve sonul amaçlara tümden kapalı tutar. "Nihai şeylere bir türlü inanmadığım için sosyalizmin bir nihai amacı olduğuna inanmıyorum. Ama ben, toplumu, elinde toprağı bulunan bir oligarşinin malı olmaktan çıkarıp, her kademesinde çalışanların ve üretenlerin çıkarları tarafından yönlendirilen gerçek bir demokrasiye dönüştürecek, adım adım özgürleşme çabası vermesi gereken çalışan sınıfların ileriye doğru yürüyüşüne ve sosyalist harekete güçlü bir şekilde inanıyorum."

Bernstein, demokrasi derken, kuşkusuz, soyut politik özgürlüklerden, temsili kurumlardan ve seçim mekanizmasından oluşan parlamenter demokrasiyi anladığı gibi, sosyalizmi de, birazdan göreceğimiz gibi, sermayenin egemenliğini gerçekleştiren rekabetçi piyasanın ortadan kaldırılması olarak değil, toprak oligarşisinin etkisinin kırılıp, piyasanın geliştirilip güçlendirilmesi şeklinde anlayacaktır. Bernstein'a göre, demokrasi içinde "sınıflar değilse de sınıf yönetimi ortadan kaldırılarak", onların birbirlerini sömürmeleri önlenecektir.[13] Demokrasi içinde, toplumsal sınıflar hem kendi güçlerinin sınırlarının bilincine varırlar, hem de, ortak çıkarlar çerçevesinde birbirlerinin çıkarlarına dikkat etme bilinci kazanırlar. Kendi sözleriyle belirtirsek, demokrasi içinde "partiler ve onların arkasındaki sınıflar, kısa sürede güçlerini sınırlamayı bilmeyi öğrenirler ve zaman içinde varolan şartlar altında kamu işlerini yürütmeyi de öğrenirler."[14] Aralarındaki niteliksel ayrımlara bakılmaksızın, özellikle sömürücü sınıf ile sömürülen sınıfı, bir ve aynı kavramlaştırma içinde ele alıp, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini, soyut bir iyimserlik içinde yorumlayan bu bakış, sınıf tarihinin gerçekliğiyle bağdaşmaz. Sınıf mücadeleleri tarihinde henüs, sömürücü ve baskıcı sınıfların, kendilerini açık ve dolaysız bir şekilde baskı altına alan bir güçle karşılaşmadıkları sürece, kendi sınıf güdülerine sınır çizip, kendi kendilerini denetleyerek, sınıflararası işbirliği çerçevesinde kamuya hizmet ettiklerini gösteren bir örneğe rastlanmamıştır.

Bernstein, sosyalizme liberal bir boyut ekleyecek şekilde, tüm toplumsal etkinliklerin temeline bireysel özgürlükleri yerleştirir. Sosyalizm, bireylerin, hiçbir kısıtlamaya uğramadan, her açıdan serpilip geliştikleri bir toplumdur. Kuşkusuz sosyalizmde birey kendisini toplumsal sorumluluklardan yalıtlayamaz. Sosyalizm, bireysel ve toplumsal etkinlikler içinde her bireye farklı sorumluluklar yükler. Sosyalizmde, toplumun bireylere yüklediği sorumluluk ile, bireylere, kendi kişiliklerini ve özgürlüklerini geliştirip yetkinleştirmeleri için sunduğu olanaklar, birbirini dengelemek zorundadır. Toplumun, liberalizmin mantığına uygun bir şekilde, bireysel özgürlükler çerçevesinde yeniden örgütlenmesini Bernstein, "örgütleyici liberalizm" olarak tanımlar.[15]

Toplumun, liberalizmin mantığına uygun bir şekilde örgütlenmesini salık veren Bernstein, daha sonra, bu toplumda, bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması ve demokrasinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için, devletin ekonomik ve sosyal olgular üzerindeki etkisinin sınırlandırılıp denetlenmesini ister. "Demokrasinin sağlıklı gelişmesine" der Bernstein, "korumacılık ve devlet desteği kadar zararlı hiç bir şey olamaz."[16]

Bernstein, tarihsel gelişme içinde ideolojik ve düşünsel öğerlere belirleyici nitelikte bir ağırlık verip, sosyalizme ise liberal bir boyut eklerken, kendi siyasal düşüncesi içinde felsefi idealizm ile siyasal liberalizmin bir sentezini ortaya çıkarır. Bu düşünce biçimiyle Bernstein, günümüzde, sadece siyasal liberalizmin değil, fakat aynı zamanda piyasa sosyalizminin de önemli esin kaynaklarından birini oluşturmuştur. Bernstein, toplum içinde demokrasinin geliştirilmesi ve dolayısıyla sosyalizmin kurulması için, "gelişme ve değişme yeteneği" taşıyan tüm kurumların, yani politik özgürlüklerin, temsili kurumların ve

piyasanın "geliştirilip güçlendirilmesini" salık verirken, bir bakıma günümüz piyasa sosyalistlerinin düşüncelerini dile getirmekteydi.

Bernstein, sosyalizm ile bireysel özgürlükler arasında dolaysız ve içsel bir bağlantı kurup, özgürlüğü, sosyalizmin "özü" olarak tanımlarken haklı bir noktaya dikkat çeker. Ama o, özgürlüğün gerçekleşmesinin ekonomik ve sosyal koşullarını olanaklı kılacak ekonomik ve sosyal eşitliği ikinci planda bırakıp, özgürlüğü soyut bir şekilde birinci plana çıkarırken, hem özgürlüğün içeriğini daraltmakta, hem de gerçekleşme koşullarını sınırlamaktadır. Özgürlük, sosyalizmin özünü değil, "özlerinden" birini oluşturur, bir başkasını da eşitlik oluşturur. Eşitlik olmaksızın, ne özgürlük ne de gerçek ve etkin anlamda bir demokrasi olanaklıdır. Ama Bernstein, rekabetçi piyasayı öylesine yüceltir ki, onun, bu piyasa içinde sömürü ve ondan kaynaklanan ekonomik eşitsizlikler üzerine anlamlı ve somut şeyler söyleyememesini yadırgamamak gerekir.

MARX'DA İŞÇİ SINIFI İLE PARTİ İLİŞKİSİ SORUNU

Marx, işçi sınıfı ile onu temsil eden parti sorununu, yani işçi sınıfının siyasal örgütlenme biçimini, bağımsız bir şekilde ele alıp ayrıntılı bir incelemesini yapmadı. Bunun yanında, bu tür bir incelemenin kavramsal ve kuramsal çerçevesini olanaklı kılan ve ne bir sınıf kuramı ne de bir parti kuramı bıraktı. Tüm bunların yanı sıra, Marx, ayrıntılı bir şekilde ele aldığı kapitalist toplum ve bu toplumu oluşturan burjuvazi ile proletaryanın dışında, ne eski toplumsal yapılar üzerinde, ne de bu yapılarda ortaya çıkan toplumsal sınıflar üzerinde ayrıntılı incelemeler bıraktı.

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi Marx, rekabetçi ve serbest işleyen bir piyasa içinde, biçimsel eşitlik ve özgürlük koşulları çerçevesinde biraraya gelen burjuvazi ile proletaryanın birlikteliğini, kapitalizmin hem "tarihsel" hem de "mantıksal" koşulu olarak alıyordu. Marx, proletarya ile burjuvazinin oluşumunu, somut ve bütünsel bir tarihsel oluşumun iki değişik görünüş biçimi olarak görüyordu. Bu çerçeve içinde Marx, proletaryanın tarihsel oluşumunu şu iki temel etmene indirgiyordu: birincisi, üreticilerin üretim araçlarından dolaylı ya da dolaysız bir şekilde koparılmaları ve kendi işgüçlerini özgür bir şekilde satacak duruma gelmeleri; ikincisi, bu işgücünü satın alıp kendi fabrikasında işleyebilecek bir kapitalistin pazarda yer alması. Kapitalist toplum içinde, üreticilerin üretim araçlarından koparılıp işgüçlerini satan işçilere dönüştürülmeleri ile, üretim araçlarının, kapitalist mülkiyet şeklinde belli ellerde toplanması, birikmesi ve yoğunlaşması, bir ve aynı sürecin iki değişik görünüş biçimidir. Toplumsal kökenleri ve tarihsel oluşumları açısından, burjuvazi ile proletaryanın bu birlikteliği, kendi içinde çelişkili bir durumu dile getirir. Marx, sözkonusu çelişkiyi şu şekilde açıklar. Üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti ile, üretimin toplumsal niteliği arasındaki çelişki. Bu çelişkinin kesinlik ve derinlik kazanmasına paralel bir şekilde, kapitalist kendi kendisini ortadan kaldıracak güçleri de tarihin sahnesine çıkaracaktır. Bu güçlerin başında proletarya gelir. Bu nedenle Marx, proletaryayı, "kapitalizmin mezar kazıcısı" olarak tanımlar.

Marx, kapitalist toplumda proletaryayı en çok sömürülen ve dolayısıyla ekonomik sömürünün ortadan kaldırılmasında en çok çıkarı bulunan bir toplumsal sınıf olarak alır. İşçi sınıfı, tüm sömürülen sınıflar içinde, ekonomik gücünü siyasal güce dönüştürebilme yetisini kendisinde taşıyan, dolayısıyla, sınıf mücadelesini örgütleyip, burjuvazi karşısında bağımsız ve etkin bir düzeye yükselme yetisini kendisinde potansiyel olarak bulunduran en önemli sınıftır. Marx, kapitalist toplumda işçi sınıfının konumunu belirlerken, daha çok ekonomik etmenlerden hareket ediyordu. İşçi sınıfının siyasal ve ideolojik düzeydeki konumu üzerinde açık ve net bir şey söylemez.

Marx, gençlik dönemi yapıtlarından olan "Kutsal Aile"de, üstü örtük bir şekilde ve Hegelci kategorilerle, toplumsal sınıfların ekonomik ve siyasal düzeylerini birbirinden ayırmayı olanaklı kılan bir ayrım çizgisinin altını çizer: Toplumsal konumunu ve dolayısıyla gücünü ekonomik alanla sınırlamış olan sınıfı "kendinden sınıf" olarak tanımlayan Marx, bu gücü siyasal güce dönüştürüp, bunu üstyapıya yükseltebilen sınıfı da "kendi için sınıf" olarak alır. Soyut ve metafizik bir biçimde dile getirilen bu ayrım, olgunlaşmış Marx'ın kategorileriyle ve kavramlarıyla yeniden düzenleyip biçimlendirdiğimiz zaman, toplumsal sınıfların ekonomik ve siyasal düzeyleri arasındaki ilişkinin saptanması konusunda, önemli bir adım atma olanağını verecektir. Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyon içinde, bir sınıf, ekonomik alanda ortaya çıkan gücünü, bilinçli, amaçlı ve örgütlü bir biçime sokup siyasal alana yükseltmeden, diger toplumsal sınıflar karşısında bağımsız ve etkin bir konuma yükselemez.

Marx, *Alman İdeolojisi*'nde, işçi sınıfı ile parti ilişkisi konusunda, bir adım daha atar. Bu yapıtında Marx, işçi sınıfının sınıfsal ve siyasal birliğinin, dolayısıyla partileşme sürecinin önündeki en büyük engel olarak, ekonomik alanda ortaya çıkan sınıf içi rekabeti gösterir: "Proletaryanın bir sınıf ve sonuç olarak bir siyasal parti içinde örgütlenmesi bizzat işçiler arasındaki rekabet yüzünden sürekli olarak engellenir."[17] Marx, işçi sınıfını sınıfsal ve siyasal birliğini tehlikeye düşüren rekabeti etkisiz kılmak için, sendikal mücadele ve bu mücadelenin biçimlendirdiği sendikal birlikten çok, siyasal mücadeleyi düzenleyen, denetleyen siyasal partiyi gösterir. Aynı yapıtının bir başka yerinde, işçi sınıfı hareketinin siyasal örgütlenmesinde komünistlerin yerini belirlerken, onların, sınıf hareketini biçimlendirmek için, işçi sınıfını kendi kurallarını, değerlerini ve davranışlarını sekter bir biçimde dayatamayacaklarını söyler: "Komünistler, kendilerine ait sekter ilkeleri, proletarya hareketini biçimlendirmek için dayatamazlar."[18] Komünistler, kendilerini işçi sınıfıyla ve onun partileriyle özdeş kılmadan, kendi çıkarlarını işçi sınıfının çıkarlarıyla özdeş kılabilmelidirler.

Daha sonra Marx, komünistlerin yer aldıkları işçi partileri ile, diğer işçi partilerini birbirinden ayırarak, bu ayrım çerçevesinde komünistlerin sınıf mücadelesindeki yerini de belirler. Komünistler diğer işçi sınıfı partilerinden şu bakımdan ayrılırlar: 1) Farklı ülkelerin partilerinin ulusal mücadelelerinde ulusun tamamından bağımsız olarak bütün proletar-yanın ortak çıkarlarına işaret eder ve bunu ön plana çıkarırlar. 2) Burjuvaziye karşı işçi sınıfının verdiği mücadelenin içinde geçtiği

gelişim aşamalarında daima ve her yerde bir bütün olarak işçi sınıfı hareketinin çıkarlarını temsil ederler. Marx, açıklamalarını şu şekilde sürdürür: "Bu nedenle komünistler pratik olarak bir yandan bütün ülkelerdeki işçi sınıfı partilerinin en ileri ve kararlı, bu partileri ileriye doğru iten kesimleridirler; öte yandan, teorik olarak, proletarya hareketinin ilerleme çizgisini, koşullarını ve nihai genel sonuçlarını açıkça kavrama bakımından proletaryanın büyük kitlesi üzerinde avantaja sahiptirler."[19]

Molyheux, *Marksizm ve Parti* adlı yapıtında, Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde dile getirdiği bu düşünceleri aktardıktan sonra, bu düşüncelerin değerlendirmesini şöyle yapar: "Bu birkaç yoğun ve parlak paragraf hem parti sınıf ilişkisi sorununa çözüm tohumunu hem de Marksist hareketin günümüze dek gelen pratiğini biçimlendiren en geniş ilkeler dizisini içerir... Fakat bütün önemine rağmen, Marx'ın formasyonu, belirli sınırlılıkları ve eksiklikleri içerir. Yüksek bir genelleme düzeyiyle yazılmıştır ve komünistlerin benimseyebilecekleri örgütsel bir biçimi hiç bir yerde ele almaz. Aslında parti ile neyi kastettiğini de açıkça belirtmez."[20] Bu değerlendirmenin ardından yazar, Marx'ın, işçi sınıfının siyasal örgütlenme biçimi, yani parti hakkında, açık ve seçik bir düşünceye sahip olmamasının nedenini ise şu şekilde dile getirir: "Açık ve seçik tanımlanmış üyeliği, örgütlenme ve tüzüğü ile modern kitle partisi yakın zamanda çıkmış bir fenomendir. Öncelikle genel oy hakkı ve gelişmiş bir burjuva demokrasisi için vaad edilen mücadeleyi karşılamak için ortaya çıktı ve sağlam bir iletişim şebekesi, kitle iletişim araçları ve okuryazarlığı gerektiriyordu."[21]

SINIF HAREKETİNİN KENDİLİĞİNDENLİĞİ İLE LENİNİST ÖNCÜ PARTİ

Sınıf hareketinin kendiliğindenliği ile, bu hareketin bilinçli, amaçlı ve örgütlü bir biçime sokulması sorunu, yani bir başka deyişle işçi partisinin oluşturulması sorunu, Lenin ile Luxemburg arasında, çok yönlü siyasal sonuçlara yol açacak bir kuramsal tartışmaya kaynaklık edecektir. Kuramsal bir çerçevede ele alınan bu tartışmanın değişik boyutlarına değinmeden önce, Lenin'in kendiliğinden hareketlere yönelik eleştirisi üzerinde kısaca duralım.

Lenin'in eleştirisi, öncelikle kendiliğinden hareketlerin ortaya çıkardığı bilincin niteliğine ilişkindir. Lenin'e göre, kendiliğinden hareketler, ussal ve kavramsal biçime sokulmuş bir siyasal bilinçten çok, bu bilincin içeriğini oluşturan, dolayısıyla kendi içinde bir dizi sınırlılıklar, belirsizlikler ve eksiklikler içeren "embriyon" halindeki bilinci verir. Bu bilincin eksik, sınırlı ve belirsiz yanlarını giderebilmek için, geliştirilip yetkinleştirilmesi gerekir. Bu işin üstesinden ise ancak, siyasal ve ideolojik alanlarda eğitim görmüş, kuramsal bilinci yüksek, örgütlenme, propaganda alanlarında özel yetenek ve beceriler kazanmış profesyonel kadrolardan oluşan bir öncü parti gelebilir.

Sonra, Lenin'e göre, sınıf hareketinin kendiliğindenliği, sınıf mücadelesinin içeriğini çarpıtıp yanlış bir doğrultuya girmesine yol açarak, bu alanda üç önemli yanlışlığın ortaya çıkmasına neden olur:

Birincisi, kendiliğinden hareketler içinde kaldığı sürece, sınıf mücadelesinin siyasal ve ideolojik biçimleri ikinci planda kalır, ekonomik mücadele biçimi birinci plana çıkar. Bu da, sınıf mücadelesinin içeriğini daraltıp, etkisini azaltır.

İkincisi, kendiliğinden hareketler çerçevesinde biçimlenen siyasal mücadele, evrimci ve reformcu bir çizgi izleyerek, sınıf mücadelesinin içeriğini ve doğrultusunu çarpıtarak, burjuvazinin denetimine girmesini olanaklı kılar.

Üçüncüsü, kendiliğinden hareketler, ekonomik ve siyasal mücadeleyi, birbirinin içinde eriyecek kadar iç içe geçirip, siyasal mücadelenin ekonomik mücadele karşısındaki görece bağımsızlığını, dolayısıyla özgün ve etkin konumunu gözden uzak tutar. Bu da doğal olarak, sınıf hareketinin bilinçli, amaçlı ve örgütlü bir biçime sokulmasını, yani partileşme sürecini sınırlandırır.

Lenin, sınıf mücadelesinin ilk iki biçimini ekonomizm ve revizyonizm olarak tanımlayıp, anti-Marksist içeriklerinden dolayı, işçi sınıfı hareketinin dışında tutar. Luxemburg tarafından temsil edilen üçüncü eğilime ise özel bir ilgi gösterip, farklı bir biçimde yaklaşır.

Luxemburg, kendiliğinden hareketlerin, kendi içinde ekonomik mücadele ile siyasal mücadelenin birliğini olanaklı kıldığını, bu yoldan sınıf mücadelesine somut ve bütünsel bir nitelik kazandırarak, hem politik mücadelenin dolaysız bir biçime girmesini, hem de ekonomik alanda ortaya çıkan bölünmenin yok edilmesini sağladığını söyler. Lenin, sınıf hareketinin birliği ve dolaysızlığı konusunda Luxemburg ile aynı düşünceleri paylaşmasına karşın, bu birlik içinde siyasal mücadelenin ekonomik mücadele karşısında ayırdedici ve özgün bir konuma sahip olduğunu ileri sürer. Yine Luxemburg, kendiliğinden sınıf hareketlerinin, kendilerine öncülük edecek kadroları ve örgütleri, kendi özdinamizminin ve kendiliğinden diyalektiğinin ürünü olarak ortaya çıkaracağını söylerken; Lenin, siyasal örgütlenme biçiminin, kendi içinde bir dizi eksiklikleri, sınırlılıkları ve belirsizlikleri içeren kendiliğinden hareketlerinin içinde değil, bu hareketler karşısında görece bağımsız bir konuma yükselmiş, siyasal ve ideolojik mücadele alanında oluşturulacağını söyler.

Luxemburg, işçi sınıfı mücadelesinin Batı Avrupa'da ve Çarlık Rusya'sında içeriği ve doğrultusu birbirinden farklı olan iki ayrı yol izlediğini söyler. Batı Avrupa'da, parlamenter sistem içinde, ekonomik ve siyasal mücadele yapay bir şekilde birbirinden ayırt edilmiş, ekonomik mücadele sendikalara, siyasal mücadele ise partilere ve temsili kurumlara bırakılmıştır. Bu durum, sınıf mücadelesi açısından üç tür olumsuzluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır: Birincisi, ekonomik ve siyasal mücadeleyi birbirinden ayırmış, bu yoldan sınıf mücadelesinin birliği ve bütünlüğü yok edilmiştir; ikincisi, politik mücadele dolaylı bir biçime sokularak, işçi sınıfı ve emekçi kitlelerin politik mücadeleye aktif olarak katılmaları önlenmiştir; üçüncüsü, ekonomik alanda ortaya çıkan sınıf içi rekabet keskinleştirilerek, işçi sınıfının birliği yok edilmiştir. Oysa Çarlık Rusya'sında, ekonomik ve siyasal mücadele, parlamenter bir sistemin olmamasından dolayı, birlikte ve içiçe oluşmuştur. Sınıf mücadelesinin bu birliği ve bütünsel yapısı içinde, hem rekabetin ortaya çıkardığı bölünme eğilimleri denetim altına alınmış, hem de

politik mücadele dolaysız bir biçime sokularak, işçi sınıfının ve emekçi halkın politik mücadeleye aktif katılımı sağlanmıştır. 1905 Devrimi, bu tür devrimci kitle hareketleri sonucunda ortaya çıkmış ve işçi sınıfının en dolaysız ve en etkin örgütlenme modeli olan sovyetleri ortaya çıkarmıştır. Bu çerçeve içinden baktığımızda, Rusya'da ortaya çıkan örnek gibi, sınıf mücadelesinin en ideal biçimi, ekonomik ve siyasal mücadelenin birlikte oluştuğu, politik mücadelenin dolaysız bir biçime büründüğü devrimci kitle hareketleridir. Luxemburg'un sözleriyle özetle: "İşçi sınıfının iki ayrı mücadelesi, yani ekonomik ve politik mücadelesi yoktur. Burjuva toplumu içindeki kapitalist sömürünün burjuva toplumuyla birlikte ortadan kaldırılmasına yönelik *bir tek* mücadelesi vardır."[22]

Daha önce dikkati çektiğimiz üzere, sınıf hareketinin kendiliğinden biçimlerinde olduğu gibi, bu hareketi bilinçli, amaçlı ve örgütlü bir biçime büründürme sorununda da, Lenin ile Luxemburg arasında ciddi bir görüş ayrılığı vardır. Luxemburg, sınıf hareketinin kendi iç dinamizmini, kendisi için gerekli olan önderleri ve siyasal örgütlenme biçimlerini kendiliğinden oluşturabileceğine inanır. Bu nedenle Luxemburg, kendiliğinden hareketlerin dışında oluşturulan, sınıf mücadelesine dışarıdan dayatılan, kendi içinde merkezileşmiş, hiyerarşik ve bürokratik nitelikler kazanmış olan partilerin, işçi sınıfı hareketine öncülük yapamayacağını söyler. Merkeziyetçilik, katı disiplinle bir araya geldiği zaman, parti içinde hiyerarşik ve bürokratik bir yapılanışa yol açar. Bu tür bir parti içinde merkeziyetçilik, "parti üyelerinin öncü parti merkezine mekanik bir biçimde boyun eğmesi ve körü körüne itaat etmesi"ne yol açar.[23] Bu tür bir partinin, sınıf mücadelesinin çok yönlü, hareketli ve zengin içeriğini, tek yanlı, sınırlı ve hareketsiz bir biçime sokacağını söyleyen Luxemburg, ardından, açıklamalarını şöyle sürdürür: "Hareketi kımıldamaz hale getirecek ve onu bir merkez komitesinin manüpüle ettiği bir atoma çevirecek bu bürokratik deli gömleğinden daha kesin biçimde genç bir işçi hareketini iktidara aç bir entellektüel elit karşısında köreltecek hiç bir şey yoktur."[24]

Luxemburg, hiyerarşik ve bürokratik bir nitelik kazanmış olan bir siyasal partinin, işçi sınıfı hareketini tek yanlı, sınırlı ve dondurulmuş bir biçime sokarak, sınıf hareketini etkisiz kılacağını söylerken, haklı bir tutum içindedir. Yalnız o, bu tür bir örgütlenme biçimi ile Lenin tarafından dile getirilen öncü partiyi bir ve özdeş görüp, eleştirilerini bu bağlamda Lenin'e yöneltirken biraz öznel davranmaktadır. Leninist öncü parti, merkeziyetçi ve katı disiplini açısından, kendi içinde hiyerarşik ve bürokratik bir yapılanmanın tehlikesini kendinde potansiyel olarak taşısa da, bu, söz konusu partinin bu türden olduğunu göstermez. Birazdan göreceğimiz gibi Lenin, parti içinde bu tür eğilimlerin ortaya çıkmasını önlemek için, merkezileşmenin yanında, parti içi demokratikleşmeye de büyük önem vermiştir.

Lenin, *Ne Yapmalı* adlı yapıtında, işçi sınıfının öncü partisinin ilkelerini ve ana özelliklerini formüle etmeye çalışırken, parti ile işçi sınıfı arasında, partinin sınıf karşısındaki göreli bağımsızlığını yok etmeyecek şekilde, dolaysız ve etkin bir bağ kurar. Bir siyasal partinin, işçi

sınıfının öncü partisi olabilmesi için, hem işçi sınıfının birliğini kurabilmesi, hem de onun ekonomik gücünü, siyasal ve ideolojik güce dönüştürüp, bu gücü bilinçli ve örgütlü bir biçime sokarak, işçi sınıfının burjuvazi karşısında etkin ve bağımsız bir düzeye yükselmesini sağlayabilmesi beklenir. Partinin, tüm bu işlerin üstesinden gelip, kendisini işçi sınıfının öncü partisi durumuna sokabilmesi için, ilerici ve devrimci bir kurama gereksinimi vardır. Marksizm, sadece gerçekliğin bilinmesinin değil, aynı zamanda gerçekliğin dönüştürülüp yeniden biçimlendirilmesinin kuramsal ve yöntemsel dayanaklarını içerdiği için, işçi sınıfı partisinin devrimci ve ilerici kuramıdır. Kısaca söylersek, işçi sınıfı, "*Öncü ve savaşçı rolünü ancak ilerici bir teorinin (kuramın) kılavuzluk ettiği bir parti ile yerine getirebilir.*"[25]

Öncü parti, siyasal mücadelenin ekonomik mücadele karşısındaki görece bağımsız konumuna dayanır. Lenin, *Bir Adım İleri İki Adım Geri* adlı yapıtında, parti ile sınıfın özdeşliği düşüncesine karşı çıkarak, "işçi sınıfının öncüsü olan partiyi, tüm sınıfla karıştırmama" konusunda bizi uyardıktan sonra, ardından şu açıklamayı yapar: "Öncü ile ona eğilimli olan yığınlar arasındaki farkı unutmak, öncünün, gittikçe daha geniş kesimleri kendi düzeyine çıkarma, bize düşen görevlerin enginliğine gözlerimizi kapama ve bu görevleri daraltmaktır."[26]

Lenin, *Ne Yapmalı* adlı yapıtında, öncü partinin yapısal düzenlenmesine kaynaklık eden beş ana ilkeyi şu şekilde formülleştirir:

1) "Süreklilik sağlayan bir önderler örgütü olmadan hiçbir biçimde bir devrimci hareket varlığını sürdüremez."[27]

2) "Hareketin temelini oluşturan ve ona katılan halk yığınları mücadeleye kendiliğinden ne kadar büyük sayıda sürüklenirlerse, böyle bir örgüte olan gereksinim de o ölçüde ivedileşir ve bu örgüt o ölçüde sağlam olur."[28]

3) "Böyle bir örgüt esas olarak devrimci eylemi meslek edinmiş kişilerden oluşmalıdır."

4) "Otokratik bir devlette, böyle bir örgütün üyelerini devrimci eylemi meslek edinmiş kişilerle ne kadar sınırlarsak örgütü açığa çıkarmak o ölçüde zorlaşacaktır."[29]

5) Harekete katılabilen ve orada etkin olarak çalışabilen işçiler ve öteki toplumsal gruplardan gelen üyelerin sayısı o ölçüde büyük olacaktır."[30]

Bu beş ana ilke çerçevesinde örgütlenmiş olan öncü partinin üstlendiği üç temel işlev vardır:

Birincisi, ekonomik alanda ortaya çıkan sınıf içi rekabetin yol açtığı bölünmeyi yok edip, işçi sınıfının siyasal birliğini kurmak;

İkincisi, bu siyasal birlik çerçevesinde, işçi sınıfının siyasal ve ideolojik mücadelesini örgütleyip, onu burjuvazi karşısında bağımsız ve etkin bir güce dönüştürmek;

Üçüncüsü, burjuvazinin siyasal egemenliği ve ideolojik hegemonyası karşısına, işçi sınıfının siyasal egemenliğini ve ideolojik hegemonyasını koymak, yani kapitalist devletin yerine işçi devletini koyarak, ekonomik sömürüye son verip, eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik bir toplum olan komünist toplumu kurmak.

Öncü partinin yapısal düzenlenişi ve üstlendiği işlevler üzerinde kısaca durduktan sonra, şimdi de, parti içinde merkezileşme ile demokratikleşmenin nasıl birlikte ve bir arada işlediklerine bakalım.

Lenin, ilke olarak, partinin merkezi yapısını tehlikeye düşürmemesi, parti içi disiplini bozmaması koşuluyla, parti içi ilişkilerin düzenlenmesinde demokratik bir yapılanışı her zaman gerekli ve yararlı bulmuştur. Siyasal bilinci yüksek, sınıf mücadelesinde bir dizi yetenek ve beceri kazanmış kişilerin partiye üye olmasında olsun, partinin işçi sınıfıyla ve emekçilerle kurduğu bağlantının canlı ve dolaysız bir biçime sokulmasında olsun, kitlelerin partiye verdiği desteğin yükseltilmesinde olsun, parti içi disiplinin ve merkezileşmenin yanısıra, demokratik bir yapılanışın da payı büyüktür. Ayrıca, parti içi demokrasi, partinin merkezi yapısını bozmadan, ortaya çıkma olasılığı her zaman varolan hiyerarşik ve bürokratik ilişkileri önler. Parti içinde, ister üyelerin toplumsal kökenlerinden kaynaklansın, ister yetenekleri ve becerileri arasındaki farklılıklardan kaynaklansın, isterse parti içi işbölümünün, uzmanlaşmanın getirdiği koordinasyondan ve denetimden kaynaklansın, her türlü yöneten ile yönetilen ayrımının, her türden ast-üst ilişkilerinin önlenmesinde de, parti içi demokrasinin etkisi büyüktür. Tüm bu düşünceleri savunan Lenin, parti içi ilişkilerin düzenlenmesinde, açık ve dolaysız bir şekilde işleyen bir demokratik seçim mekanizmasından yanadır.

Üyelerin siyasal süreçlere aktif ve eksiksiz katılımını olanaklı kılan bir seçim mekanizması olmadan, parti içi demokrasiden bahsedilemez. Ayrıca Lenin, bu mekanizmanın etkin bir biçimde işleyebilmesi için, şu iki ilkeyi öneriyordu: Tartışmada ve eleştiride özgürlük, işlemlerde açıklık. Parti içi kararların oluşturulmasında olsun, sınıf mücadelesine uygun seçeneklerin üretilmesinde olsun, üyelerin tam ve aktif katılımını sağlamak için, tartışma ve eleştiri özgürlüğü gerekliydi. Açık ve dolasıysız bir tartışma ortamında, üyelerin özgür istençlerine ve salt çoğunluğun oyuna dayanan kararlar alındıktan sonra, tüm üyelerin bu kararların uygulanmasına eksiksiz ve tam katılımı bekleniyordu. Böylece, hem partinin merkezi yapısı korunacak, hem de, parti içi demokrasinin etkin bir şekilde işlemesi sağlanacaktı.

MARX'DA PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ

Marx, proletarya diktatörlüğü kavramını ilk kez *Fransa'da İç Savaş* adlı yapıtında kullanır.Bu yapıtında Marx, proletarya diktatörlüğünü, işçi sınıfının burjuvaziye karşı yürüttüğü sınıf mücadelesi sonucunda ortaya çıkan, "*genelde sınıf ayrılıklarının*" ortadan kaldırılmasını amaçlayan, kendisini kapitalist sınıfın diktatörlüğü karşısında bir işçilerin "*sınıf diktatörlüğü*" şeklinde ortaya koyan "*devrimin sürekliliğinin ilan edilmesi*" olarak açıklar. Bu açıklamasıyla Marx, proletarya diktatörlüğünün içeriğini oluşturan üç ana özellik üzerinde durur:

Birincisi, proletarya diktatörlüğü, bir grubun, bir partinin ya da bir kişinin diktatörlüğü değil, bir "*sınıf*" diktatörlüğüdür.

İkincisi, proletarya diktatörlüğü bir sınıf diktatörlüğü olmasına karşın, belli bir sınıfın egemenliğini kalıcılaştırmak için değil, işçi sınıfıyla birlikte, tüm toplumsal sınıfları ve sınıfsal ayrılıkları ortadan

kaldırarak, sınıfsız bir toplum yaratmayı, yani bir bakıma kendi kendisini yadsımayı amaçlar.

Üçüncüsü, bu amacı gerçekleştirmek için, kendisini ortaya çıkaran devrimi kalıcı ve sürekli bir biçime sokarak, öncelikle kendi güvenliğini sağlamlaştırmak zorundadır.

Marx, 1852 yılında Weydemeyer'e yazdığı bir mektupta, proletarya diktatörlüğü kavramının içeriğine iki yeni öğe daha ekler:

— Sınıf mücadelesinde, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemine rastlayan, burjuva egemenliği yerine işçi egemenliğini geçiren bir *zorunlu* geçiş evresi söz konusudur. Proletarya diktatörlüğü bu *zorunlu* geçiş evresine denk düşer.

— Proletarya diktatörlüğü, bir geçiş evresine denk gelmekle kalıp, bu evrenin ötesine geçemez. Bu diktatörlüğü kapitalizmden sosyalizme geçiş evresinin dışına taşırarak, genel ve evrensel bir devlet modeli olarak almalıyız.[31]

Marx, daha sonra *Gotha Programının Eleştirisi* adlı yapıtında, yukarıdaki özellikleri içerecek şekilde, proletarya diktatörlüğünün kısa ve özlü bir tanımını verir: "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine *devrimci* (altını ben çizdim) geçiş dönemi yer alır. *Buna* da bir siyasal biçim denk düşer. Burada bu devlet, *proletarya diktatörlüğünden* başka bir şey değildir."[32]

Kısaca söylersek, proletarya diktatörlüğü, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemine denk gelen, kapitalist devletin yerine işçi devletinin kurulmasını içeren, kendisini herhangi bir grubun, partinin ya da kişinin diktatörlüğü şeklinde değil, işçi sınıfı diktatörlüğü şeklinde ortaya koyan, tarihsel açıdan özgül bir devlet biçimidir. Bir sınıf diktatörlüğü olmasına karşın, işçi sınıfıyla birlikte tüm toplumsal sınıfları dönüşüme uğratarak, sınıfsız ve sömürüsüz bir toplum yaratmayı amaçladığı için, bir bakıma kendi kendisini yadsıma işlevini de üstlenmiştir.

LENİN'DE PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜNDEN "İŞÇİLERİN VE KÖYLÜLERİN DEVRİMCİ VE DEMOKRATİK DİKTATÖRLÜĞÜ"NE

Lenin, yukarıda kısaca betimlenmiş olan, proletarya diktatörlüğünün Marksist anlamını aynen devralır. Bunun yanında, kavramın içeriğini genişletip, onu yeni bir biçimde kavramlaştırır: "İşçi ve Köylülerin Devrimci ve Demokratik Diktatörlüğü." Bu kavramlaştırma biçimi, kendi içinde daha önce Marx tarafından dile getirilmemiş iki yeni özellik taşır:

Birincisi, Rus devriminin ikili niteliğinden, yani burjuva ve sosyalist nitelikler taşıyan ikili bir devrimden dolayı, proletarya diktatörlüğünün toplumsal dayanakları genişletilmiş, sınıfsal bileşimine yeni bir öğe daha, "köylülük" eklenmiştir.

İkincisi, Marksist düşünce içinde ilk kez, bir devlet yapısının nitelikleri belirlenirken, demokrasi ile diktatörlük, ya da onay ve baskı birlikte ve bir arada kullanılmıştır.Bu iki niteliğin birlikte ve bir arada kavramlaştırılması, Marksist devlet kuramının gelişmesinde yeni bir adım olup, Lenin'den sonra yapılacak araştırmalara yeni bir boyut ekleyecektir.

Lenin, Marx tarafından dile getirilen proletarya diktatörlüğünün ikili doğasını; hem bir sınıf diktatörlüğü olması, hem, tüm sınıflarla birlikte kendi toplumsal dayanaklarını yok ederek, yani işçi sınıfını da dönüştürüp yeniden biçimlendirerek, bir bakıma kendi kendisini yadsıması üzerinde yeniden durur. "Sınıflar durmaktadır ama proletarya diktatörlüğü döneminde her sınıf bir değişikliğe uğratılmıştır ve sınıflar arasındaki ilişkiler de değişmiştir; proletarya diktatörlüğü altında sınıf savaşımı ortadan kalkmaz, yalnız farklı biçimlere bürünür."[33]

İster Marx tarafından belirlenen biçimiyle olsun, isterse Lenin tarafından geliştirilip yeniden kavramlaştırılmış biçimiyle olsun, üreticilerin özgür istençlerine dayanan, onların gönüllü birlikteliklerinden güç alan, bireylerin kendilerini özgür ve eşit bir biçimde çok yönlü geliştirmelerini olanaklı kılan, toplumsal çıkarları ön planda tutan, sömürücü ve karşı devrimci güçlerin dışında, tüm toplumsal sınıflara ve katmanlara, kendilerini temsil etme olanağı sunan bu devlet biçiminin bir diktatörlük olarak tanımlanması, yersiz ve anlamsız değilse, en azından talihsiz bir girişimdir. Tüm devlet biçimlerinde olduğu gibi, işçi devleti de, baskı ile onayın birlikteliğine dayanır. Onayı ikinci planda tutup, baskıyı ön plana çıkaran bir tanımlama, bugüne kadar ortaya atılan en demokratik devlet biçiminin tanımlanması için uygun olmasa gerek. Tüm devlet biçimleri içinde, gerek demokratik içeriği gerekse toplumsal dayanakları bakımından ötekilerin hepsinden güçlü olan bir devletin, siyasal ve ideolojik kaygılar ne olursa olsun, bir diktatörlük olarak alınması, söz konusu devletin demokratik içeriğine gölge düşürdüğünden yararsız ve yersiz bir tanımlamadır. Yanlış siyasal anlamlar çağrıştırdığı için bu kavramın terkedilme zamanı gelmiş, hatta geçmiştir.

Lenin, her ne kadar, proletarya diktatörlüğünün iki temel bileşkesi olarak, baskı ile onayın birlikteliğini alıyorsa da, çözümlemelerinde genellike baskı öğesini ön plana çıkarır. Lenin'in bu tutumu kendisini şu açıklamasında açıkça gösterir: "Proletaryanın devrimci diktatörlüğü, proletarya tarafından burjuvaziye zor kullanılarak kazanılmış ve korunmuş, hiç bir yasaca kısıtlanmayan bir yönetim biçimidir."[34] Baskının onay karşısında ön plana çıkarılmasını dile getiren bu düşünce, şu ifade biçiminde de kendisini gösterir: Bu yeni yönetim biçimi "merkezi iktidar tarafından yayınlanan bir yasaya değil, ama doğrudan doğruya devrimci bir zorlamaya, halk yığınlarının aşağıdan gelen dolayısız girişkenliğine dayanır."[35]

Bu açıklamalarıyla Lenin, kapitalist toplumda parlamentoların ortaya çıkardığı yasaların, burjuvazinin sınıf diktatörlüğünü yasal ve meşru bir biçime sokarak, bu diktatörlüğün üstünü örttüğünü, oysa işçi sınıfını bu türden bir iki yüzlülüğe gereksinim duymadan, burjuvazi üzerine kurduğu diktatörlüğü açık ve dolayısız bir şekilde gösterdiğini söylüyorsa, devleti baskı mekanizmasıyla özdeş kılacak şekilde, eksik ve bu nedenle yanlı bir tanımlama yapmaktadır. Yok, üreticilerin dolayısız ve aktif etkinliklerinin ürünü olan, kendini üreticilerin özgür istençlerinin ve gönüllü birlikteliklerinin örgütlenmiş biçimi olarak koyuyorsa, o zaman da, doğrudan demokrasi olarak tanımlanabilinecek bu örgütlenme, ister bir siyasal yönetim biçimi şeklinde, isterse bir top-

lumsal örgütlenme biçimi şeklinde alınsın bir diktatörlük olarak tanımlanamaz. Üstelik hiç bir hukuksal ve yasal sınıra gereksinim duymayan bir diktatörlük biçimi olarak hiç görülemez.

İçeriği ve üstlendiği işlevlerin sınıfsal niteliği ne olursa olsun, her devlet biçimi, temsil ettiği sınıfın egemenliğini, genel olarak toplumsal yapının örgütlenmesi çerçevesinde, tüm insanların özgür istençlerine dayanan ve onların ortak çıkarlarını gözeten bir egemen biçime dönüştürüp, bunu topluma kabul ettirmeden, kendi toplumsal ve siyasal varlığını meşrulaştıramaz. Bunun için, toplumsal sınıfların şu ya da bu biçimde, şu ya da bu oranda katıldıkları bir toplumsal onaya gereksinimi vardır. Onayın içeriğinin ve düzenleniş biçiminin demokratik olup olmaması önemli değildir; önemli olan, topluma sunulan egemenlik biçiminin, toplum tarafından benimsenip onaylanmasıdır. Bunun için de, demokratik olsun olmasın, öncelikle, bir hukuksal ve yasal çerçeveye gereksinim vardır.

Lenin, proletarya diktatörlüğünün içeriğini genişletip, sadece burjuvazi ve karşı devrimci güçler üzerine baskı yapmaktan çıkarıp, sosyalist toplumun "kuruluş"unda, işçi sınıfının dışında yer alan diğer emekçi sınıfları ve kesimleri denetim altına almak için de kullanır. "Proletarya, sömürücülerin direncini bastırmak için olduğu kadar, nüfusun büyük çoğunluğunu, yani köylülük, küçük burjuvazi, yarı-proleter vb. kesimleri sosyalist ekonominin "kurulması" için *yönetmek* işinde devlet iktidarına, merkezi bir güç örgütüne, bir zor örgütüne gereksinimi vardır."[36] Proletarya diktatörlüğünün bu son kullanım biçimi, siyasal egemenlik ile ideolojik hegemonya arasındaki ayrımı belirsiz kılar. Söz konusu ifade biçimiyle Lenin, bazı yazılarında dile getirdiği, işçi sınıfının, burjuvazi üzerinde baskıya dayanan bir egemenlik kuracağı, ama köylülük üzerinde onaya dayalı bir ideolojk hegemonyayla yetineceği düşüncesiyle çelişir. Baskı ile onayı, egemenlik ile hegemonyayı birbiriden ayıran ayrım çizgisini belirsiz kılan bu düşünce biçimiyle, Lenin, ilk kez kendisi tarafından dile getirilen, egemenlik ve hegemonyanın birbirinden ayrılması düşüncesiyle çelişkili şeyler söylemektedir.

PARLAMENTER DEMOKRASİ

Kapitalist toplumsal formasyonda, hukuksal ve siyasal üstyapıda ortaya çıkan politik özgürlükleri, temsili kurumları, seçim mekanizmasını ve çok partili düzeni içeren parlamenter demokrasi, halkın üstünde yer alması, kendi içinde imtiyazlı temsilcileri içermesi, içeriğinin ve işlevlerinin burjuva sınıfının çıkarları tarafından belirlenmiş olması açısından, Lenin tarafından "burjuva demokrasisi" olarak tanımlanır. Lenin tarafından böyle tanımlanan, bizim bundan böyle temsili demokrasi ya da parlamenter demokrasi olarak alacağımız bu siyasal yönetim biçimi içinde burjuvazi, kendi sınıfsal egemenliğini, özgül bir toplumsal egemenlik şeklinde örgütleyip, bu egemenliği ya "ulusal egemenlik" ya da "halk egemenliği" şeklinde tanımlayıp, bunu topluma kabul ettirerek yasal ve meşru bir görünüme sokmuştur. Burjuvazinin sınıfsal egemenliğini böyle bir görünüme sokarak, sağlam ve güvenli bir duruma getiren bu siyasal yönetim biçimini, Lenin, kapitalist devletin en yetkin ve en sağlam biçimi olarak alır. "Demokratik

cumhuriyet, kapitalizmde olanaklı en iyi devlet biçimidir; çünkü sermaye, demokratik cumhuriyeti ele geçirdikten sonra, iktidarını öylesine sağlam, öylesine güvenli bir biçime sokar ki, burjuva demokratik cumhuriyetindeki *hiç bir kişi*, kesim, ya da *parti* değişikliği, onu sarsamaz."[37]

Lenin'e göre, parlamenter demokrasinin gelişme düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun, bu sistemin bir parçası olan parlamento, belli zamanlar içinde düzenlenmiş seçimler yoluyla, egemen sınıfın şu ya da bu kesiminin tüm emekçi halk üzerinde kurduğu baskıyı ve kapitalist sömürüyü gizleme işlevini üstlenmiştir. Burjuva diktatörlüğünü yasal ve meşru bir görünüme sokan bu durumu Lenin, parlamenterizmin "özü" olarak alıp, sert bir şekilde eleştirir.[38]

Kapitalist toplumda, ister ekonomik alanda ortaya çıksın, isterse siyasal ve hukuksal üstyapıda görünsün, özgürlükler ve eşitlikler, ekonomik sömürü ve ondan kaynaklanan kapitalist bağımlılık var olduğu sürece biçimsel, bu nedenle eksik ve sınırlı kalacaktır. Bu eksikliklerin ve sınırlılıkların yok edilmesi, toplum içinde gerçek bir eşitliğin ve özgürlüğün sağlanabilmesi için, kapitalist toplumun sınıfsal yapısıyla ve devletiyle birlikte tümden ortadan kaldırılıp, onun yerine, sınıfsız, sömürüsüz ve devletsiz bir toplumun geçirilmesi gerekir. Lenin, bu hedefi işçi sınıfının, dolayısıyla sosyalizmin "nihai amacı" olarak alıp, tüm etkinliklerin bu amacın gerçekleştirilmesine yöneltilmesini ister.[39]

Lenin, işçi sınıfının, içerik ve işlevlerinin sınıfsal niteliğinden dolayı, sınıf mücadelesi içinde politik özgürlüklerden, temsili kurumlardan ve seçim ilkelerinden vazgeçemeyeceğini söyler. "Sosyal demokrasiden vazgeçerek, başka herhangi bir yoldan sosyalizme ulaşmak isteyen kimse, kaçınılmaz olarak, hem ekonomik, hem de siyasal bakımdan yetersiz ve gerici sonuçlar çıkarır. Biz Marksistler, proletarya ve köylülüğü gerçek özgürlüğe kavuşturmak için burjuva özgürlük ve ilerleme yolundan başka bir yol olmadığını bilmek zorundayız."[40]

Lenin, parlamenter demokrasiyi, sadece sosyalizme geçiş sürecinde, siyasal ve ideolojik mücadele içinde yararlanılan bir araç olarak değil, aynı zamanda sosyalizmin kuruluşunda da yararlanılması gereken bir araç olarak görür. Bu konuda şu açıklamayı yapar: "Parlamenterizmden kurtulmanın yolu, temsili örgenlikler ve seçim ilkelerini yıkmak değil, laf değirmenleri olan temsili örgenlikleri hareketli kurumlara dönüştürmeye dayanır."[41] Lenin, devamla, kapitalizmden sosyalizme geçildikten sonraki durum için: "temsili örgenlikler kalır, ama özel bir sistem olarak, yasama ve yürütme arasındaki işbölümü olarak, milletvekilleri için ayrıcalıklı durum olarak parlamenterizm artık yoktur. Biz demokrasiyi, hatta proletarya demokrasisini temsili kurumlar olmaksızın düşünemeyiz" der.[42]

Temsili kurumların ve seçim mekanizmasının, etkin ve tam olarak işleyebilmesi için, şu iki koşulun birlikte ve bir arada bulunması gerekir:

Birincisi, temsili kurumlarda ortaya çıkacak, ast-üst ilişkilerini içeren hiyerarşik ve bürokratik yapılanışı önlemek için, kısa aralıklarla yapılan, demokratik bir biçimde işleyen bir seçimle, tüm yöneticilerin yerlerinin yetkilerinin ve sorumluluklarının belirlenmesidir. Yöneticilerin seçimle işbaşına gelmelerini, görevlerinden ancak seçimle uzak-

laştırılabilmelerini içeren bu mekanizma, yönetim üzerinde halkın dolaysız ve açık denetim ve gözetim hakkını güvence altına alır.

İkincisi, göreve gelen tüm temsilcilerin, ellerindeki yetkileri ve güçleri, kendi aralarında imtiyazlı bir kast oluşturmak üzere kullanmalarını önlemek için, bunların ücretlerinin, en yüksek işçi ücretleriyle sınırlandırılması ve bu yolda, yaptıkları işlerden sadece manevi ödüller beklemelerinin zemininin yaratılması gerekir.

....

Leninist öncü parti modelinin, Lenin sonrası Rusya'da ortaya çıkan, kendisini hem parti içinde, hem devlet içinde ve daha sonra tüm toplum içinde gösteren, hiyerarşik ve bürokratik yapılanışa ne oranda kaynaklık ettiği sorunu, ileride yapmayı düşündüğümüz bir çalışmanın "bürokratik sosyalizm" bölümünde ele alınacağı için, burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır. Bu bölümü bitirmeden önce, Liebman'ın *Lenin Döneminde Leninizm* adlı yapıtında dile getirdiği, bizim de katıldığımız kısa bir değerlendirmesini sunmak istiyoruz. Liebman, Lenin'in, kendi döneminde yaşayan tüm sosyalistler içinde, kuram ile eylemin birliğini kendi yaşantısında ve kişiliğinde somutlaştıran ilk ve tek kişi olduğuna dikkat çeker: "Avrupa'nın önde gelen sosyalistleri arasında, kuramsal nitelikleriyle pratik özelliklerini birleştiren bir tek o vardı, gerçekten de bir tek o parti yaratacaktır."[43].

Liebman, Lenin'in örgütlenme konusundaki başarısını içeren değerlendirmesini şöyle sürdürür: "Lenin örgüt adamıydı; örgütün gerekliliğine Leninizm kadar dikkat ayıran bir başka öğreti yoktur. Merkeziyetçiliğin, disiplinin, hiyerarşinin ve yeraltı çalışmalarının zorunlulukları (bunların bir kısmı, Marksist bakışın en derin uzantılarına aykırı düşüyordu) Lenin açısından temel bir ilkeydi. Şöyle ki, destekçilerini sadakat ve güven duygusuyla doldurup düşmanlarına korkuyla karışık nefret duygusu veren, güçlü ve enerjik bir örgüt gerekliliğinin doğal sonucuydu."[44]

Lenin, merkeziyetçi ve disiplinli bir parti modelini önerirken, Çarlık despotizminin çetin koşullarında, başarılı bir sınıf mücadelesi için gerekli olan bir örgütlenme biçimini dile getiriyordu. "Gel gelelim, güçlü bir parti katı bir parti değildi. Öyle ki, bir parti, hem olağanüstü bir dayanıklılığa hem de olağanüstü bir uyma gücüne aynı anda sahip olmalıydı."[44]

Lenin'in kişiliğinde, örgütlenmenin ilkelerinin, kurallarının ve yöntemlerinin somut bir birlik oluşturduğunu görmekle kalmayız; fakat aynı zamanda, bu kişilikte, yüksek derecede ahlaki sorumluluğu ve siyasal duyarlılığı kendinde barındıran devrimci bir öz de saklı olduğunu anlarız. Liebman'ın deyişiyle: "Lenin sadece bir örgüt kuramcısı dikkatli bir politik uygulayıcı değildi aynı zamanda ve hepsinden önemlisi bir devrimciydi. Hesaplarına devrim ruhu esin veriyor, imgelemini devrim ruhu ateşliyordu; kafa ve yüreği devrime bağlanmıştı."[45]

DİPNOTLAR

1. Aktaran Pierre Frank. *Sürekli Devrim Teorisi*, Çev: Yazı Kurulu, İstanbul, 1991, Yazın yayıncılık, s. 16.
2. Aktaran Pierre Frank, *age.*, s. 16.
3. Karl Marx, *Louis Bonaparte'nin 18. Brumaire'i*, Çev: Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam ve Kenan Somer'den oluşan yayın kurulu, *Seçme Yapıtlar*, 1976, Ankara, Sol yayınları C. 1, s. 576.
4. Karl Marx, *age.*, s. 576.
5. Karl Marx, *age.*, s. 577.
6. V. I. L., *İşçi Sınıfı ve Köylülük*, Derleyen ve çeviren: Muzaffer Ardos, Ankara, 1990, Sol Yayınları, s. 146.
7. Lenin, *age.*, s. 190.
8. Michael Bakunin, *Devlet ve Anarşizm*, Çev: Alev Türker, İstanbul. 1991, Kavram Yayınları, s. 169.
9. Bakunin, *age.*, s. 169.
10. Aktaran E.H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, Çev: Orhan Suda, İstanbul, 1989, Metis Yayınları, C. 1, s. 221.
11. Aktaran E.H. Carr, *age.*, s. 38.
12. Aktaran E.H. Carr, *age.*, s. 20.
13. Aduard Bernstein, *Evrimsel Sosyalizm*, Çev: B. Alkım Cerit, Evren Bülaycı, İstanbul, 1992, Kavram Yayınları, s. 111.
14. Bernstein, *age.*, s. 111.
15. Bernstein, *age.*, s. 116. 16. Bernstein, *age.*, s. 116-117.
17. Aktaran John Molyneux, *Marksizm ve Parti*, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul, 1991, Belge Yayınları, s. 13.
18. Aktaran, Molyneux, *age.*, s. 13.
19. Aktaran, Molyneux, *age.*, s. 13.
20. Aktaran, Molyneux, *age.*, s. 20.
21. Aktaran, Molyneux, *age.*, s. 17.
22. Rosa Luxemburg, *Kitle Grevi, Partiler ve Sendikalar*, Çev: Nedim Tuğlu, İstanbul, Z Yayınları, s. 78.
23. Aktaran, Molyneux, *age.*, s. 126.
24. Aktaran, Molyneux, *age.*, s. 127-128.
25. V.İ. Lenin, *Ne Yapmalı*, Çev: Muzaffer Ardos, Ankara, 1977, Sol Yayınları, s. 36.
26. V.İ. Lenin, *Bir Adım İleri İki Adım Geri*, Çev: Yurdagül Fincancı, Ankara, 1976, Sol Yayınları, s. 143.
27. V.İ. Lenin, *Ne Yapmalı*, s. 143.
28. *age.*, s. 143.
29. *age.*, s. 153.
30. *age.*, s. 154.
31. Karl Marx, *age.*, C. 1, s. 637.
32. Karl Marx, "*Gotha Programının Eleştirisi*", Çev: M. Karagil, *Seçme Yapıtlar*, Ankara, 1972, Sol Yayınları, C. 3, s. 31-32.
33. V.İ. Lenin, *İşçi Sınıfı ve Köylülük*, s. 165.
34. V.İ. Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, Çev: Sevim Özge, Ankara, 1989, Başak Yayınları, s. 15.
35. V.İ. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çev: Muzaffer Ardos, Ankara, 1979, Sol Yayınları, s. 17.
36. V.İ. Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s.
37. *age.*, s. 26-27.
38. *age.*, s. 57.
39. *age.*, s. 112.
40. Aktaran, E.H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, C. 1. s. 61.
41. V.İ. Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s. 57.
42. *age.*, s. 53.
43. Marcel Liebman, *Lenin Döneminde Leninizm*, Çev: Osman Akınhay, İstanbul, 1990, Belge Yayınları, C. 1, s. 115.
44. *age.*, s. 115.
45. *age.*, s. 115-116.

PROLETARYA DİKTATORASI VE MARKSİZM

Kenan Somer

Blanquici bir kökenden kaynaklanan proletarya diktatorası düşüncesini Marx, dönüştürüp içselleştirerek, "yeni olarak yaptığı şey"lerden[1] biri durumuna getirdi.

Nisan 1850 ortalarında Londra'da, *Dünya devrimci komünistler birliği* adlı uluslararası bir derneğin kurulması dolayısıyla, *Komünistler birliği* adına Marx, Engels ve Willich, çartistlerin sol kanadı adına Harney, blanquici fransız göçmenler adına Vidil ve Adam'ın katıldığı bir anlaşma imzalanıyordu. Dernek programını saptayan bu metin altı maddeden oluşuyordu. Metnin birinci maddesine göre derneğin amacı, "tüm ayrıcalıklı sınıfların iktidarına son vermek ve insanlık ailesinin son biçimini oluşturacak olan komünizmin gerçekleştirilmesine kadar devrimci sürekliliğini sağlayarak, bu sınıfları proleterlerin diktatorası altına almak"tı. Marx ve Engels ile blanquiciler arasındaki bu anlaşma, 1850 sonbaharına kadar sürdü.[2]

"Fransa'da sınıf savaşımları (1848-1850)" üzerine ocak-kasım 1850 arasında yazdığı ve *Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue*'de yayımlanan makalelerinde Marx, "işçi sınıfının diktatorası"ndan, "proletaryanın sınıf diktatorası"ndan söz ediyordu.

5 mart 1852'de Weydemeyer'e yazdığı ünlü mektubundaysa Marx, "proletarya diktatorası" terimini kullanıyor ve bu diktatoranın da "bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten başka bir şey olmadığını"nı ileri sürüyordu.[3]

Marx'ın 1848 devriminde söz konusu ettiği "devrimci halk diktatorası"ndan farklı bir diktatoraydı bu. Gerçekten de 14 haziran 1848 günlü *Neue Rheinische Zeitung*'da (gazete) "devrimci halk diktatorası" belgisini ortaya atan Marx, "devletin bir devrimden sonra bürüneceği her biçimin bir diktatora, hatta gözüpek bir diktatora gerektirdiğini" yazıyordu. Geçmiş devrim deneyimlerini simgeleyen bu "devrimci halk diktatorası", gerçeklikte sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten "başka bir şey"di. Çünkü proletarya diktatorasını Marx, 1852'den başlayarak 1871 Paris Komünü'ne kadar süren dönemde, bir "devlet biçimi" olarak değil ama yeni (ve son) bir "devlet tipi" olarak düşünüyordu.[4]

Lenin'in "marksist-leninist" proletarya diktatorası kuramının özgüllüğünü ve bugün "bırakılan" proletarya diktatorası formülüyle neyin bırakıldığını irdelemek için özellikle şu iki noktanın unutulmaması gerekiyor:

Birincisi, Lenin'e göre proletarya diktatorası, proletarya tarafından fethedilen, ama oy çoğunluğuna (ya da gramscigil bir deyişle, "sivil top-

lumda hegemonyanın fethine") dayanmadan fethedilen devlet iktidarı demektir.

"Kurucu meclis seçimleri ve proletarya diktatorası" (1919) başlıklı makalesinde Lenin, "proletaryanın ilkin burjuvaziyi devirmek ve devlet iktidarını *kendisi için* fethetmek, ardından bu devlet iktidarını, yani proletarya diktatorasını, emekçiler çoğunluğunun sevgi ve yakınlığını kazanmak amacıyla, kendi sınıf aleti olarak kullanmak"[5] zorunda olduğunu yazıyor ve daha ilerde proletaryanın, halk çoğunluğunu kendi yanını çekmedikçe (yineleyelim: sivil toplumda hegemonyayı fethetmedikçe) zaferi kazanamayacağını belirttikten sonra, şöyle ekliyordu:

"Ancak bu fethi *burjuvazinin egemenliği altında* yapılan seçimlerde oyların çoğunluğunu kazanmaya bağlamak, iflah olmaz bir kafa yoksulluğu göstermek ya da işçileri düpedüz aldatmak demektir. Halkın çoğunluğunu kendi yanına çekmek için proletarya, ilkin burjuvaziyi devirmek ve devlet iktidarını (gene gramscigil bir deyişle, "siyasal toplumda egemenliği") fethetmek zorundadır".[6]

Unutulmaması gereken ikinci nokta, emperyalizmin proleter devlete (proleter devlet tipine anlayınız), Lenin'e göre devrimci devlet terorizminden (devlet biçimi olarak proletarya diktatorasından anlayınız) başka bir gerçekleşme olanağı bırakmadığıdır. "Ayni vergi" (1921) başlıklı makalesinde Lenin, "1914-1918 emperyalist savaşından sonra, eski ilişkilerin dağıldığı, sınıflar savaşımının yoğunlaştığı ve görülmemiş bir bunalım içinden geçen ülkelerde... terörden vazgeçilemez" diye yazıyor ve dünyanın bütün ülkelerindeki durumun da bu olduğunu belirtiyordu.[7]

Bu genel girişten sonra, artık kuramsal bir tartışma çerçevesine yanaşabiliriz.

KURAMSAL BİR TARTIŞMA ÇERÇEVESİ

Gotha programının eleştirisi'nde Marx, 1875'te proletarya diktatorası üzerine şöyle yazıyordu:

"Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır ve bu devrimci dönüşüm dönemine de devletin *proletaryanın devrimci diktatorasından* başka bir şey olamayacağı bir siyasal geçiş dönemi karşılık düşer".[8]

Şimdi Marx'ın bu metninden başlayarak, şöyle bir tartışma çerçevesi önermek istiyorum:

"Kapitalist toplum ile sosyalist toplum arasında yer alan devrimci dönüşüm dönemi ve buna karşılık düşen siyasal geçiş dönemi, proletaryanın sivil toplumda hegemonyayı (ideolojik yönetimi) fethetmesi sonucu, siyasal toplumda egemenliği (siyasal yönetimi) fethetmesinden önce başlarsa, yani *burjuva demokratik devlet çerçevesinde* başlarsa, proletarya diktatorası tarihsel bir zorunluluk olmaktan çıkar. Bırakılabilir."

Ama hangi proletarya diktatorası? Çünkü marksist düşüncede ardışık iki proletarya diktatorası anlayışı var: Devlet tipi olarak prole-

tarya diktatorası (buna PD no 1 diyelim) ve Devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (buna da PD no 2 diyelim).

Devlet tipi olarak proletarya diktatorası derken, iktisadi ilişkilere ve toplumsal yapıya ilişkin bir durumu, sınıfsal bir *egemenlik durumunu* düşünüyorum.

Devlet biçimi olarak proletarya diktatorası derken, siyasal yapıya, yani devlet aygıtının örgütlenmesine ve hükümet biçimine, siyasal rejim ve siyasal dinamiğe ilişkin bir durumu, *devrimci bir zor durumunu* ya da devrimci bir devlet terorizmini düşünüyorum.

Bu iki anlayış arasındaki tarihsel ayrım çizgisini Paris Komünü oluşturuyor. Ardışık ve kaynaşık iki anlayıştır da bu. Ve organik bir ayrımı değil, yöntembilimsel bir ayrımı dışavurur. Devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2), proleter devlet tipinin (PD no 1) siyasal geçiş dönemindeki (ama Gotha programının eleştirisi'nde sözü edilen siyasal geçiş dönemindeki) bürünümüdür (cisimleşmesi, ete kemiğe bürünmesi).

Örneğin 25 eylül 1871'de Marx, yani Paris Komünü'nün kan ve ateş içinde bastırılmasından dört ay sonra, *Enternasyonal*'in 7. yıldönümü dolayısıyla Londra'da düzenlenen bir toplantıda, siyasal iktidarın işçi sınıfı tarafından tethini (PD no 1) simgeleyen Komün'ün, *yeni bir sınıf hükümeti biçimi* (PD no 2) bulamadığını ileri sürüyordu. Marx'a göre tüm çalışma araçlarının üreticiye verilmesiyle var olan baskı koşullarını yok ederek sınıf egemenlik ve tahakkümünün tek temelini ortadan kaldırmak gibi köktenci bir değişikliğin gerçekleştirilebilmesi için, ilk koşulu proleter bir ordu olan proletarya diktatorası zorunlu bir duruma geliyordu. İşçi sınıfı kurtuluş hakkını savaş alanında kazanmalıydı.[9]

Böyle olmadığı, yani işçi sınıfının kurtuluş hakkını savaş alanında kazanacak yeni bir sınıf hükümeti biçimini bulamadığı için Marx, 1871'de Paris Komünü'nü gerçeklikte devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2) olamamakla eleştirecek; oysa yirmi yıl sonra Engels, 18 mart 1891'de, Paris Komünü'nün proletarya diktatorası olduğunu söyleyecekti.[10] Çünkü bu olumlamayı Engels, gerçeklikte devlet tipi olarak proletarya diktatorası (PD no 1) anlayışına dayandırıyordu.

1917'de Lenin, özünde devlet biçimi olarak proletarya diktatorasını irdelediği *Devlet ve ihtilal*'de, sınıflar savaşımının kabulünü proletarya diktatorasının kabulüne kadar genişletmeden marksist olunamayacağını ileri sürerken,[11] ardışık ve kaynaşık iki proletarya diktatorası anlayışının organik birliğine dayanıyor, aslında devlet tipi olarak proletarya diktatorasına ilişkin bir olumlamada bulunuyordu.

Şimdi bu iki ardışık proletarya diktatorası anlayışını görelim.

DEVLET TİPİ OLARAK PROLETARYA DİKTATORASI

1852'de Marx, Weydemeyer'e yazdığı mektupta proletarya diktatorasının, gördüğümüz gibi "bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten başka bir şey olmadığını" belirtiyordu.

Konut sorunu'nda (1872) Engels, marksizmin ilkesel konumunu, "sınıfların ve sınıflarla birlikte devletin de ortadan kalkmasına geçiş olarak proletaryanın siyasal eylem ve diktatorası zorunluluğu" olarak tanımlıyordu.[12]

Proletarya diktatorasını hep bir devlet tipi ("egemenlik durumu") olarak düşünen Kautsky, *İktidar yolu* (1909) adlı yapıtında proletarya diktatorasının, "proletaryanın erklik ve mutlak siyasal hegemonyasını uygulayabileceği tek biçim" olduğunu söylüyordu.[13]

Daha önce "gerçekten parlamenter bir rejimin burjuva diktatorası aleti olduğu gibi proletarya diktatorası aleti de olabileceği daha şimdiden görülüyor" (*Der Parlamentarismus*, 1893) diyen Kautsky'ye göre proletaryanın erklik ve mutlak siyasal hegemonyasını uygulayabileceği tek biçim olan proletarya diktatorası, gerçeklikte proletaryanın sınıf erkliğinin, toplumsal ilişkileri dönüştürmek ve sosyalist hükümetin önlemlerini kabul etmeye hazır olmayan karşıdevrimcilerin etkinliğini çoğunluk desteğinden doğan güç ve yetke aracılıyla bastırmak için, demokratik özgürlükler çerçevesinde kullanılmasına dayanıyordu. Ona göre proletarya diktatorası, demokrasinin proleter erklik evresindeki içeriğinden başka bir şey değildi.[14]

Devlet tipi olarak proletarya diktatorasının (PD no 1) bir *model* ya da "yeni bir sınıf hükümeti biçimi"nin bürünümü olmadığı, siyasal erkliğin *sınıf niteliğinin* bir doğrulamasını dışavurduğu, kısaca "proleter devlet" anlamına geldiği açıktır. "Her devlet bir sınıf egemenliği, her sınıf egemenliği bir diktatoradır" anlayışına bağlanan buradaki "diktatora" sözcüğü, gerçeklikte "devlet"ten başka bir anlama gelmiyor.

Öyleyse devlet tipi olarak proletarya diktatorasının "bırakılması", marksizmin de bırakılması demektir. Çünkü bu, sosyalist (ya da komünist) devrimin temel görevlerinin devleti "ilga etmek", ortadan kaldırmak olduğunun kabul edilmesi, anarşist devlet ve devrim düşüncesinin benimsenmesi anlamına gelir.

Oysa marksizm, komünizmin proleter devletle kurulacağını, proleter devletin bittiği yerde komünizin başlayacağını öngörüyor.

Buna karşı her türlü baskı ve sömürünün devletten, siyasal erklikten kaynaklandığını düşünen anarşistler, proleter devletin de burjuvaziyi ve burjuva devleti yeniden üretmekten başka bir şeye yol açmayacağını ileri sürüyor.

Çünkü devlet, proleter devlet de olsa, burjuva bir örgüttür. Burjuva devlet gibi proleter devlet de *yönetim modeline* dayanır. Oysa sosyalist (ya da komünist) devrimin amacı, yönetim modelinden *özyönetim* (ya da komünist özyönetim) modeline geçmektir. Özyönetim modeli ise devletin ortadan kaldırılmasını, "ilga" edilmesini öngerektirir.

Anarşistlere göre devrimci proleter örgütlerin yönetim modeline değil, özyönetim modeline dayanması gerekir. Parti, sendika, devlet gibi örgütler, yönetim modeline dayanan örgütlerdir. Devrimci proletaryaya, özyönetim modeline göre oluşan yeni tip örgütler gerekir. Bunlar parti, sendika gibi adlar da taşısa, geleneksel parti ve sendikalardan kökten farklı örgütler olacaklardır. Yoksa, yani gene yönetim modeline göre kurulurlarsa, proleter ve devrimci gibi adlar da taşısa, gene burjuva örgüt olmaktan ileri gidemezler. Burjuva ilişkiler, yönetim ilişkileri, kaçınılmaz olarak burjuvaziyi ve burjuva örgütleri üretir.[15]

Burada kısaca *yönetim modeli, özyönetim modeli* ve *burjuva örgüt* kavramları üzerinde duralım.

Yönetim modeli, yöneten-yönetilen arasındaki ayrılığa dayanan örgütlenme biçimlerini simgeleyen modelin adıdır. Bu modeli, kafa ve kol emekleri arasındaki ayrılık temellendirir. Yönetenler kafa, yönetilenler kol emeğini simgeler.

Özyönetim modeli, yöneten-yönetilen arasındaki birliğe dayanan örgütlenme biçimlerini simgeleyen modelin adıdır. Bu modeli, kafa ve kol emekleri arasındaki birlik temellendirir. Herkes yönetici olduğu için kimsenin yönetici olmasına gerek kalmaz.

Burjuva örgüt, yönetim modeline dayanan ya da yönetim işlevinin bürünümü olan her türlü çagdaş örgüte verilmesi gereken ad ya da sandır. *Tam komünizme,* yani sınıfsız ve devletsiz topluma kadar bütün örgütler, öyleyse proleter örgütler de, tanım gereği "burjuva örgüt" olmak zorundadır. Zorundadır, çünkü kafa emeği ile kol emeği arasında ve yöneten ile yönetilen ikiliğine yol açan ayrılığın ancak tam komünist toplumda ortadan kalkacağı ve birliğe dönüşeceği, parçalanmış bir dünyadan birleşmiş bir dünyaya geçileceği öngörülmektedir. Öyleyse yalnız burjuvazinin sendika, parti ve devlet gibi örgütleri değil, protelaryanın sendika, parti ve devlet gibi örgütleri de ya "burjuva örgüt" olmak, ya da *hiç olmamak* zorundadır. Çünkü proletarya bir sınıftır ve sınıflar var oldukça yönetim ilişkileri de var olacaktır. Özyönetim ilişkileri, *gerçekten* özyönetim ilişkileri olarak, ancak sınıfsız toplumda olanaklıdır. Toplumsal örgütlenmeyi özyönetim ilişkilerinin temellendirdiği yerde, burjuvazi gibi proletarya da olmayacaktır.

Gotha programının eleştirisi'nde Marx, "geleceğin komünist toplumdaki devleti"[16] dediği *sosyalist devlet* döneminde, "emeğe göre bölüşüm" ilkesi dolayısıyla, "burjuva hukukun dar ufku"nun henüz aşılamayacağını söylüyordu. Burjuva hukukun dar ufku, ancak "herkese gereksinimlerine göre" verilebileceği komünist toplumun "üst evre"sinde, tam komünizmde aşılacaktı. Böylece Marx, burjuvazi ile burjuva ilişkileri birbirinde ayırıyor, burjuva ilişkilerin burjuvaziden sonra da ve komünizmin üst evresine, tam komünizme kadar yaşayacağını belirtiyordu.[17]

Burjuva ilişkilerinin sürmesi demek, burjuva örgütlerin ve burjuva örgüt modelinin de sürmesi demektir.

Devlet ve ihtilal'de Lenin, bu kez devlet biçimi olarak proletarya diktatorasını (PD no 2) izleyecek olan sosyalist toplumda da varlığını sürdürecek proleter devletten (PD no 1), bu "devlet olmayan devlet"ten, *burjuvazisiz burjuva devlet* olarak söz ediyordu.[18]

Bu tür "çelişkileri" anarşist mantık kabul etmez. Anarşistler burjuva ilişkilerin her zaman burjuvaziye yol açacağını düşünür ve devlet "ilga" edilmedikçe sosyalist ya da komünist bir devrimden söz edilmesini bu tür bir "çelişki" sayarlar.

Şimdi Marx'ın 1852'de tanımladığı ve "bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten başka bir şey olmayan" proletarya diktatorasının, yani *devlet tipi* olarak proletarya diktatorasının (PD no 1) özsel işlevinin, yönetim ilişkilerinden

özyönetim ilişkilerine geçişi, dolayısıyla hangisi olursa olsun bir "yönetim" aygıtından başka bir şey olmayan tüm devletin ortadan kaldırılmasını sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Yani tam komünizme kadar sürecektir bu "kurulur kurulmaz sönmeye başlayan" proleter devlet (PD no 1).

Yönetim ve özyönetim modelleri açısından özetlersek: Tam komünizme kadar tüm toplumsal (sınıfsal) örgütler yönetim modeline dayanacak, ancak sınıflar söndükten sonra özyönetim modeli tam olarak güncelleşecek.

Sınıfsız toplumun, kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrılık ve karşıtlığın kalktığı, silindiği toplumun, tüm devletin söndüğü toplumun örgütlenme modeli, *komünist özyönetim modeli* olacak.

Ancak bu komünist özyönetim modeli, gerçekte tam komünist toplumdan çok daha önceleri burjuva toplumun bağrında başlayan bir sürecin *sonucunu* simgeleyecek. Ama burjuva toplumda başlayan bu *süreçle* onun tam komünist toplumda güncelleşecek sonucunu karıştırmamak, burjuva toplumda özyönetim modelinden söz etmek yanılgısına da düşmemek gerekiyor.

Burjuva toplumda, daha doğrusu "yönetim modeli" çerçevesinde (öyleyse "proleter" toplumda da) bu süreç, komünist özyönetimi amaçlayan *katılımcılık* (ya da "proleter katılımcılık") biçimine bürünecek. Yönetim modeli çerçevesinde ama yönetim modelini aşmayı amaçlayan bu katılımcılığı, yönetim modeli çerçevesinden çıkmayı amaçlamayan, tersine bu modelin daha da yetkin bir duruma gelmesini amaçlayan katılmcılıkla (ya da "burjuva katılımcılık"la) karıştırmamak gerekiyor. Çünkü bir süreçle o sürecin sonucu arasındaki organik birlik, katılımcılık derken gerçeklikte iki ayrı katılımcılık sürecinin söz konusu edilmesine yol açıyor.

Demek ki "burjuva" örgütlenmeler de "proleter" örgütlenmeler de, hangi biçimlere bürünürlerse bürünsünler, hep aynı "yönetim modeli"ni dışavuruyorlar. Aynı bir fotografın "arabı"yla "beyazı" gibi, birinin ak olduğu yerde öteki kara da olsa, hep aynı "surat"ın "suret"ini oluşturuyorlar.

DEVLET BİÇİMİ OLARAK PROLETARYA DİKTATORASI

Marksist düşünce çerçevesinde proletarya diktatorasının, ama devlet tipi olarak protelarya diktatorasının (PD no 1), bırakılabilip bırakılamayacağı gibi bir sorun yoktu. Bu sorun marksist proletarya diktatorası anlayışının, *Paris Komünü*'nden sonra belli bir *somut içerik* kazanması üzerine ortaya çıktı.

Marx'ın *Gotha programının eleştirisi*'nde öngördüğü proletarya diktatorası, gerçeklikte proleter devlet tipinin (PD no 1) kapitalizmden sosyalizme (komünist toplumun birinci evresine) geçiş döneminde büründüğü biçim (PD no 2) anlamına geliyor ve sonradan Lenin'in ortaya koyacağı gibi "yasaya değil halkın silahlı gücüne dayanan sınırsız erklik" içeriğini taşıyordu.

Marx bu parçada söz konusu ettiği "proletaryanın devrimci diktatorası"nın hemen ardından, "programın (Gotha programı) şimdilik ne siyasal geçiş döneminin devleti olan proletaryanın devrimci diktatorası

ile ne de komünist toplumdaki (sosyalist toplumdaki) geleceğin devletiyle uğraşmasına gerek yoktur" diyerek, gerçeklikte *proletarya diktatorası* (PD no 2) ile *sosyalist devleti* (PD no1) açıkça ayırıyordu.

Oysa 1852'deki proletarya diktatorası anlayışında (... "sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçiş"), aynı bir devlet tipinin (proleter devlet) iki biçimi (proletarya diktatorası ve sosyalist devlet) arasında böyle bir ayrım yoktu. *Gotha programının eleştirisi*'nde sözü edilen "proletaryanın devrimci diktatorası" olsun, bunun hemen ardından gelen "komünist toplumdaki geleceğin devleti" olsun, aslında aynı proleter devlet tipinin ardışık iki biçiminden başka bir şey değildir.

Proletaryanın devrimci diktatorasını izlediğine, bu diktatoranın işlevini yitirdiğini gösterdiğine göre, "komünist toplumdaki geleceğin devleti"nin, yani sosyalist devletin, artık *devlet biçimi olarak* proletarya diktatorasını (PD no 2) simgelemeyeceği açıktır. Marx'a göre "komünist toplumun üst evresi" ya da tam komünizmde "tüm devlet", yani buradaki "geleceğin devleti", sosyalist devlet, artık "her devlet gibi diktatora" olmak dışında proletarya diktatorasıyla (PD no 2) hiçbir ilişkisi olmayan bu devlet de sönecektir.

Devlet tipi olarak proletarya diktatorası (PD no 1), *kuramsal bir zorunluluktu.* Ancak devlet biçimi olarak proletarya diktatorasının (PD no 2) *tarihsel zorunluluk* durumuna gelip gelmemesi, *marksizm çerçevesinde* bırakılıp bırakılamaması, gerçeklikte kapitalizmden sosyalizme devrimci dönüşüm ve buna karşılık düşen siyasal geçiş dönemlerinin, proleter devlet tipinin kurulması anlamına gelen sosyalist devrimden (siyasal sosyalist devrimden) *önce* başlayıp başlamamasına bağlıdır.

Eğer kapitalizmden sosyalizme devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemleri, genel kural olarak zora dayanan siyasal sosyalist devrimden sonra başlarsa, sosyalist topluma ya da "komünizmin birinci evresi"ne geçiş, *tarihsel bir zorunlulukla* devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2) aracılığıyla gerçekleşecektir. *Gotha programının eleştirisi*'nde Marx'ın öngördüğü *tipik* durum da budur.

Eğer söz konusu "geçiş dönemi" (geçiş dönemleri) siyasal sosyalist devrimden, proleter devlet tipinin kurulmasından *önce,* yani *burjuva demokratik devlet çerçevesinde başlarsa,* PD no 2 tarihsel bir zorunluluk olmaktan çıkar. *Marksizm çerçevesinde* "bırakılabilir".

Şimdi şu soruyu yanıtlamak gerekiyor:

Devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemlerinin Marx, sosyalist devrimden (siyasal sosyalist devrimden) önce **de** yer alabileceklerini gerçekten öngörmüş müydü?

Marx ve Engels'in "barışçıl geçiş" ayrıklamaları gerçekten bu anlama mı geliyordu?

Marx, Engels ve Lenin'in "barışçıl geçiş" ayrıklamalarını bu yazının son bölümüne ertelemek üzere, şimdilik bir yana bırakalım. Ancak önerdiğim kuramsal tartışma çerçevesinde söz konusu ettiğim bu tezi Marx, örneğin 1878'de antisosyalist alman yasası konusundaki düşüncesini açıklarken şu terimlerle doğruluyordu:

"Tarihsel bir gelişme, ancak toplumsal iktidarı ellerinde tutanların çıkardığı zorlu engellerle karşılaşmadığı sürece "barışçıl" kalabilir. Örneğin eğer İngiltere ya da ABD'de işçi sınıfı, Parlamento ya da

Kongre'de çoğunluğu elde ederse, gelişmesine engel olan yasa ve kurumları yasal yoldan ortadan kaldırabilir."[19]

Marx'ın burada işçi sınıfının gelişmesine engel olan yasa ve kurumları yasal yoldan ortadan kaldırabileceği *devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş* dönemlerine sosyalist devrimden *önce*, burjuva demokratik devlet çerçevesinde yer verdiği açıktır. Çünkü kapitalist toplumdan komünist (sosyalist) topluma devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemleri, üstyapısal düzeyde işçi sınıfının gelişmesine (egemen sınıf durumuna gelmesi dahil) engel olan yasa ve kurumların yasal yoldan ortadan kaldırılması biçiminde de gerçekleşebilir.

Burada gerçekten burjuva demokratik devlet çerçevesinde gerçekleşen ve devrimci bir nitelik taşıyan bir dönüşüm ve siyasal geçiş dönemi söz konusudur.

Ancak Marx, antisosyalist alman yasası konusundaki düşüncesini açıklarken şunu da ekliyordu:

"Ama barışçıl hareket, işlerin eski gidişinden çıkar sağlayanların başkaldırmasıyla "zora dayanan" bir hareket durumuna dönüşebilir. Eğer başkaldırıcılar (Amerikan iç savaşı ve Fransız devriminde olduğu gibi) güç aracıyla yenilerlerse, "yasal" iktidara karşı başkaldıran asilerin yenilmesi gibi bir şey olacaktır bu".[20]

Marx'ın burada söz konusu ettiği ve kuramsal bir zorunluluğun değil tarihsel bir zorunluluun yol açacağı, deyim yerindeyse bu "gecikmiş" proletarya diktatorası (kovanına çomak sokulmuş bu PD no 2!), gene de "yasal" iktidara başkaldıran "asilere karşı" her demokratik devlet gibi zor uygulayarak onları yenilgiye uğratan "yasal bir iktidar" olacaktır.

Kısacası ve mantıksal bir zorunlulukla devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemleri, bir arada ya Marx'ın burada öngördüğü gibi "yasal yoldan", zorla engellenmemek koşuluyla proletarya diktatorasız (PD no 2'siz), ya da *Gotha programının eleştirisi*'nde ortaya koyduğu gibi devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2) aracıyla gerçekleşebilir. Bu dönemin proletarya diktatorasız gerçekleşmesi, proletaryanın siyasal toplumda egemenliği fethetmeden önce, sivil toplumda hegemonyayı fethedebilmesine bağlıdır.

DİKTATORA VE HEGEMONYA

Üstyapısal düzey iki büyük uğrağa ayrılıyor: Sivil toplum ve siyasal toplum.

İktisadi uzlaşmazlıklar temelinde sınıfsallaşan toplumların, çeşitli sınıflardan bireyleri devlet biçimini belirleme ve onu yönetme eşit hakkına sahip yurttaşlar durumuna dönüştürme yeteneği taşıyan ve devletin entelektüel ve moral (kısaca kültürel) temelini oluşturan üstyapısal uzantısına sivil toplum diyorum.

Sivil toplumu Gramsci, "halk dilinde "özel" denilen ve egemen grubun tüm toplumda uyguladığı hegemonya işlevine karşılık düşen kurumlar bütünlüğü" olarak tanımlıyor ve onu "entelektüel ve moral temel"ini, "etik içeriği"ni oluşturduğu siyasal toplumun karşısına koyuyordu.[21]

Siyasal toplumsa genel bir deyişle, üstyapının zorlama işlevine bağlı etkinliklerin hepsini bir araya getiren ve aktif konsensüsü olduğu kadar pasif konsensüsü de kabul etmeyen grupların yasal disiplinini sağlayan devlet zorlama aygıtı ya da "dar anlamda devlet" olarak tanımlanıyordu.[22]

Toplumsal bir grubun egemen sınıfla pasif konsensüsü kabul etmemesi, siyasal sınıf bilincine eriştiğini gösterir. Çünkü siyasal sınıf bilinci, ancak aktif konsensüsü, kendi sınıf çıkarları doğrultusunda bir uzlaşmayı temellendirir. Ancak egemen sınıf siyasal sınıf bilincine varan toplumsal grupla aktif konsensüse varmaktan, alışılmış bir düzey üzerinde ödün vermekten kaçınırsa, ona karşı gene devlet zorlama aygıtı olarak siyasal topluma yaslanmak zorunda kalacaktır.

Sivil toplumda hegemonya, siyasal toplumda egemenlik fethedilir. Hegemonyanın fethi demek, toplumun ideolojik yönetiminin ele geçirilmesi; egemenliğin fethi demek, siyasal yönetimin, yasal zorlama yetkisinin ele geçirilmesi demektir. İdeolojik yönetimi ele geçiren sınıf yönetici sınıf, siyasal devlet yönetimini ele geçiren sınıf egemen sınıf durumuna gelir.

Siyasal toplum, "dar anlamda devlet" olarak tanımlanıyordu. Geniş anlamda devletse ("tam" devlet), siyasal toplum + sivil toplumdan oluşur ve zorlamayla zırhlanmış hegemonya olarak tanımlanır.[23]

Normal durumda egemen sınıf ve hegemonik sınıf örtüşür. Normal durum, altyapı ile üstyapıların organik birliği anlamına gelir. Altyapı ile üstyapıların organik birliği, *tarihsel blok* içinde kurulur.

Bütünsel bir tarihsel durum oluşturan tarihsel blok içinde, bir yanda doğrudan doğruya üretici güçler ilişkisine bağlı olan bir toplumsal yapı (sınıflar), öte yanda bu yapının zorunlu üstyapısı olarak ideolojik ve siyasal bir üstyapı (üstyapılar) vardır. Tarihsel blok hem hegemonik sistemi, yani yönetici sınıf ile bağlılaşık (ittifak aktif konsensüse dayanır) ve bağımlı (bağımlılık pasif konsensüse dayanır) grupları, hem de hegemonik sistem dışında kalan ve kendilerine karşı egemenlik uygulanan ast sınıf ve grupları (ne aktif ne de pasif konsensüsü kabul eden sınıf ve grupları) kapsar. Tarihsel bloku hegemonik sistem temellendirir ve tarihsel blokun *normal* yönetim biçimi hegemonyadır.[24]

Ancak bir sınıf, sivil toplumda hegemonyayı fethederek hegemonik sınıf durumuna gelmeden önce siyasal toplumda egemenliği fethederek egemen sınıf durumuna gelebileceği gibi, siyasal toplumda egemenliği fethederek egemen sınıf durumuna gelmeden önce sivil toplumda hegemonyayı fethederek hegemonik sınıf durumuna da gelebilir. Kısacası, yönetici olmadan egemen olabileceği gibi, egemen olmadan yönetici de olabilir.

("İtalya'da ulus ile modern devletin oluşma ve gelişmesinde siyasal yönetim sorunu" başlıklı incelemesini Gramsci, şu "yöntembilimsel ölçüt"e dayandırıyordu: Bir toplumsal grubun üstünlüğü, "egemenlik" olarak ve "entelektüel ve moral yönetim" olarak, kendini iki biçimde gösterir. Bir toplumsal grup, "temizlemek" ya da boyun eğdirmek amacını güttüğü hasım gruplar üzerinde, gereğinde silahların gücüyle de olsa, egemenliğini uygular ve kendine yakın ya da bağlaşık olan grupları yönetir. Bir toplumsal grup, hükümet erkliğini fethetmeden önce de yönetici olabilir ve hatta olmalıdır da (ve erkliğin kendisinin

fethi için başlıca koşullardan biri de işte budur); sonra, erkliği kullandığı zaman ve onu elinde sıkı sıkıya da tutuyorsa, egemen grup durumuna gelir, ama "yönetici" grup olmayı da sürdürmesi gerekir.)[25]

Hegemonyasız egemenlik anlamındaki proletarya diktatorası, gerçeklikte devlet biçimi olarak proletarya diktatorasına (PD no 2), hegemonyalı egemenlik anlamındaki proletarya diktatorası ise devlet tipi olarak proletarya diktatorasına (PD no 1) karşılık düşer. Hegemonyalı egemenlik ya da PD no 1, gerçeklikte *devlet biçimi olarak* demokrasi anlamına, yurttaşlar arasında biçimsel eşitliğin, herkes için devlet biçimini belirleme ve onu yönetme eşit hakkının resmen tanınması anlamına gelir.[26]

Yinelersek, devlet biçimi olarak proletarya diktatorası, sivil toplumda hegemonya fethedilmeden siyasal toplumda egemenliğin fethedilmesi, yani dar anlamda devlet erkliğinin fethedilmesi anlamına geliyor. Devlet tipi olarak proletarya diktatorası ise sivil toplumda hegemonyayı fethettikten sonra siyasal toplumda egemenliğin fethedilmesi, yani geniş anlamda devlet erkliğinin, "tam" devlet erkliğinin fethedilmesi, yani "devlet biçimi olarak demokrasinin fethedilmesi" anlamına geliyor. (Devlet biçimi olarak demokrasi, siyasal toplumda egemenliği fethettikten sonra, sivil toplumda hegemonyayı fethederek de fethedilebilir. Lenin'in öngördüğü "gerçek demokrasi" ve proletarya diktatorasının "herhangi bir burjuva demokrasiden *bir milyon kez* daha demokratik"[27] olduğu olumlamasının kuramsal dayanağı da budur.)

Buna göre bir sınıf hegemonik sınıf durumuna gelmeden *önce* egemen sınıf durumuna gelirse devlet biçimi olarak diktatoradan, hegemonik sınıf durumuna geldikten *sonra* egemen sınıf durumuna gelirse devlet tipi olarak diktatoradan (ya da devlet biçimi olarak demokrasiden) söz etmek gerekiyor.

Öyleyse proletarya, sosyalist devrimden *önce*, yani proleter devleti şu ya da bu biçim altında kurarak *egemen* sınıf durumuna gelmeden *önce*, sivil toplumda hegemonyayı fethederek *yönetici* sınıf durumuna gelirse, devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemleri, yani işçi sınıfının gelişmesine ve sonunda egemen sınıf durumuna gelmesine engel olan yasa ve kurumların ortadan kaldırıldığı dönem sosyalist devrimden *önce*, burjuva demokratik devlet çerçevesinde gerçekleşir ve devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2) tarihsel bir zorunluluk olmaktan çıkar, gereksiz duruma gelir ve... "bırakılabilir".

Bu durumda söz konusu edilebilecek tek proletarya diktatorası, eğer gene de bu terim kullanılacaksa, devlet tipi olarak proletarya diktatorasından (PD no 1), yani *sosyalist demokratik devletten* başka bir şey olamaz.

Proletarya diktatorası terimini Gramsci, ikili bir anlamda kullanıyordu. Birinci olarak, toplumun aynı zamanda hem yönetilmesi, hem de egemenlik altına alınması, yani hem sivil toplumun, hem de siyasal toplumun proletarya tarafından birlikte denetimi anlamında. Bu anlamda kullanılan diktatora sözcüğünün sınıfsal demokrasi, sınıfsal egemenliğin hegemonya ile temellendirilmesi anlamına geldiği açıktır. Ve Gramsci'nin bu anlamda kullandığı proletarya diktatorası, gerçeklikte devlet tipi olarak proletarya diktatorasına (PD no 1) karşılık düşer.

Proletarya diktatorası terimini Gramsci, ikinci olarak, burjuvaziyi egemenlik altında tutmak için proletaryanın yalnızca siyasal toplumdan yararlanabilmesi anlamında kullanıyordu. Çünkü diktatora ya da egemenlik terimlerini Gramsci, *bir de* devlet aygıtının elde bulundurulması sayesinde, toplumu *yalnız* zorlamayla egemenlik altında tutan, yani egemenliğini hegemonya ile temellendiremeyen bir toplumsal grubun durumunu belirtmek için kullanıyor ve bunun da başlıca iki örneğini veriyordu:

1) Hegemonyasını *yitiren* sınıfın egemenliğini zor yoluyla sürdürmesi durumu (faşizm olayı);

2) Hegemonyayı fethetmek isteyen bir sınıfın önce devlet aygıtını fethetmesi durumu (Ekim devrimi).[28]

Bir zamanlar *Avrupa komünizmi* adı verilen marksist akımın proletarya diktatorasını "bırakmak"tan anladığı şey de devlet biçimi olarak proletarya diktatorasını (PD no 2) bırakmaktan başka bir şey değildi. Bunun için sivil toplumda hegemonyanın fethine öncelik veren (ve kökeni Marx'ın *Fransa'da sınıf savaşımları* (1848-1850) adlı yapıtına Engels'in 6 mart 1895'te yazdığı "Giriş"e[29] kadar uzanan) bir strateji öneriliyordu.

Gerçekten de proletarya, Ekim devrimi'nde olduğu gibi, sivil toplumda hegemonyayı fethederek yönetici sınıf durumuna gelmeden önce siyasal toplımda egemenliği (devlet erkliğini) fetheder ve hegemonik sınıf olmadan (ve hegemonik sınıf olmak için) egemen sınıf durumuna gelirse, hegemonyadan (yani çoğunluk desteğinden) yoksun bu egemenliği sürdürebilmek için, sivil toplumda hegemonyayı fethedene kadar devlet biçimi olarak proletarya diktatorasına (PD no 2) başvurmak zorunda kalacaktır.

Devlet biçimi olarak diktatora, egemen sınıfın hegemonya yokluğunu dışavurur ve bu yokluğu ödünler.

Egemen sınıfın hegemonyasıyla (ya da hegemonik sınıfın egemenliğiyle) devlet biçimi olarak diktatora bir arada bulunamaz.

Günlük dilde diktatora olarak adlandırılan şey, bir sınıfın hegemonyadan yoksun egemenliğidir. Ast sınıfları, egemenlik altındaki sınıfları biçimsel demokrasiden dışlayan bu egemenlik, devlet biçimi olarak diktatoraya karşılık düşer.

Öyleyse günlük siyasal dilde proletarya diktatorası denildiği zaman anlaşılması gereken şey, yalnızca ve yalnızca devlet biçimi olarak proletarya diktatorasıdır (PD no 2) ve kuramsal siyasal dilde de yalnızca ve yalnızca devlet biçimi olarak proletarya diktatorasının bırakılması söz konusu edilebilir. Çünkü devlet bırakılmadan devlet biçimi olarak diktatora bırakılabilir ama devlet bırakılmadıkça devlet tipi olarak "diktatora" (ya da sınıfsal egemenlik) bırakılamaz.

HEGEMONYANIN FETHİNE ÖNCELİK VEREN STRATEJİ

Sivil toplumda hegemonyanın fethine stratejik bir öncelik tanımak, devlet erkliğinin ya da siyasal toplumda egemenliğin fethinin önemini gözardı etmek anlamına gelmez. Çünkü "kültür" (entelektüel ve moral etkinlik) ve "siyaset" (karşı karşıya gelen güçler ilişkisi), kutupsal bir

karşıtlık oluşturmaz.[30] Öyle olsaydı proletaryanın, hegemonya aygıtı olarak devrimci partiyi, hegemonyanın fethi için bir "kültür derneği" durumuna dönüştürmesi gerekirdi. Oysa her tarihsel blok, ekonomi ile kültürün ve kültür ile siyasetin birliğine dayanır.[31] Sivil toplumda hegemonyanın fethi ile siyasal toplumda egemenliğin fethi arasında yapılan ayrım, birbirini dıştalayan iki seçenek arasında organik bir ayrım değil, birbirini tamamlayan iki düzey arasında stratejik bir ayrımdır: İki düzey, iki üstyapısal düzey, -"tam" devlet (siyasal toplum + sivil toplum) "üstyapısal etkinlikler bütünlüğü"[32] olarak da tanımlanabileceğine göre,- iki *devlet düzeyi* arasında stratejik bir ayrım.

Siyasal toplumda egemenliğin fethine ya da devlet biçimi olarak proletarya diktatatorasına (PD no 2) öncelik tanıyan strateji, gerçeklikte devlet erkliğini "yukarıdan", sivil toplumda hegemonyanın ya da sosyalist devlet biçimi olarak demokrasinin (ya da eğer isterseniz PD no 1'in!) fethine öncelik tanıyan strateji ise "aşağıdan" (devletin entelektüel ve moral -ya da kültürel- temelinden) ele geçirmeye çalışan iki marksist stratejidir.

Sivil toplum çerçevesinde yer alan üstyapısal etkinliklerin biçimi ideolojik (kültürel) olmakla birlikte içerikleri iktisadi ve toplumsal olduğu içindir ki sivil toplumda hegemonyanın fethine yönelik (kültürel) savaşım, siyasal toplumda egemenliğin fethine yönelik (siyasal) savaşımdan yüz çevirmek şöyle dursun, gerçeklikte siyasal toplumda egemenliğin fethi için **de** bir savaşım anlamına gelir.[33]

Sivil toplumda hegemonyanın fethi, devletin *entelektüel* ve moral (kısacası kültürel) temelinin ideolojik fethinden başka bir şey değildir.

Hegemonyanın sağlam bir biçimde yerleşebilmesi için, egemenlikle birleşmesi gerekir. Egemenlikle bütünleşmedikçe hegemonya, -iktisadi, siyasal ve ideolojik yönlerinin birliği içinde kavranması gereken hegemonya-, eksik kalır.

Sivil toplumda hegemonyanın fethine öncelik veren strateji konusunda kimi yanlış anlamalara kapılmamak için, tarihsel bloku oluşturan öğelerin birliğini, ekonomi (altyapı) ile kültürün (üstyapının sivil toplum düzeyi) ve kültür (sivil toplum) ile siyasetin (üstyapının siyasal toplum düzeyi) birliğini unutmamak gerekiyor.

Peki ama burjuvazi (örneğin 18. yy. fransız burjuvazisi, 19. yy. piemonte burjuvazisi) gibi proletarya da siyasal toplumda egemenliği fethetmeden önce sivil toplumda hegemonyayı fethedebilir mi? Burjuvazi mülk sahibi ve kültürlü bir sınıftı. Proletarya?

Proletarya, burjuvazinin mülk sahibi olduğu anlamda mülk sahibi bir sınıf değil. Ama *katılımcı* demokrasi proletaryanın, üretim araçları mülkiyetinin *yönetimine* katılması olanağını sağlıyor.[34]

Bir sınıfın kültürüyse organik aydınlarının, sınıfsal yığının kendi pratik etkinlikleriyle ortaya koyduğu ilke ve sorunları işleyip tutarlı bir duruma getiren ve bu işi de *kültürel ve toplumsal bir blokun* oluşmasına yol açarak yapan[35] organik aydınlarının kültür düzeyiyle ölçülür. *Kibarlık Budalası*'nda Molière, zenginleşen "kültürsüz" burjuvaları alaya alıyordu. Ancak fransız burjuvazisi, 1789'da egemenliğin fethine girişmeden *önce*, sivil toplumda hegemonyayı fethetmesini de bildi.

Proletaryanın sivil toplumda hegemonya kurabilmesi, marksizmin yüksek kültür alanındaki hegemonya işlevini görebilmesine bağlı.

Proletaryanın "mülk sahibi" ve "kültürlü" bir sınıf olmayışını, sivil toplumda hegemonyanın fethi açısından, katılımcı demokrasi ve... kuramsal marksizmin, "kimi sınırlı aydın gruplarla birlikte proleter yığınların da entelektüel gelişmesini siyasal bakımdan olanaklı duruma getiren entelektüel ve moral bir blok çerçevesinde"[36], yaratıcı bir düşünce olarak güncelleştirilmesi ödünleyebilir.

Özetlemek gerekirse proletarya, sivil toplumda hegemonyayı fethetmeden önce siyasal toplumda egemenliği fethederse, sosyalizmin kuruluşuna (ya da sosyalizme geçişe) kadar devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2) tarihsel bir zorunluluk durumuna gelir. Sosyalizmin kuruluşu, bu durumda, proletaryanın sivil toplumda hegemonyayı fethedişiyle örtüşür. Çünkü diktatoral (devlet biçimi olarak diktatoral) yönetim işlevini yitirmedikçe sosyalizmden söz edilemez. Öyleyse sosyalizmin kuruluşu, yalnızca iktisadi istatistiklerle kanıtlanabilecek bir şey değildir. Proletaryanın sivil toplumda hegemonyayı fethetmesini, yani sosyalist demokrasinin kurulmasını da öngerektirir. *Demokrasinin olmadığı yerde, sosyalizm olmaz.*

Sivil toplumda hegemonyayı proletarya, siyasal toplumda egemenliği fethetmeden önce de fethedebilir. Bu durumda, proletaryanın sivil toplumda hegemonyayı fethetmesi, sosyalist toplumun kurulmasıyla örtüşmez. Ama devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemlerinin, siyasal toplumda egemenliğin fethinden önce, sosyalist devrimden önce başladığı anlamına gelir.

Devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemleri burjuva demokratik devlet çerçevesinde tamamlandıktan *sonra* siyasal toplumda egemenlik, proleter devlet tipinin (PD no 1) *sosyalist demokratik devlet* olarak kurulması biçiminde fethedilir. Proleter devlet tipinin sosyalist demokratik devlet biçiminde kurulması, ilkin "siyasal" devletin, sonra "tüm" devletin sönümlenme sürecini, dolayısıyla devletin entelektüel ve moral temeli olarak sivil toplumun ve bir devlet biçimi olarak demokrasinin de sönümlenme sürecini başlatacaktır.

Bu süreç, sınıflı toplumun yerini gelişmiş sınıfsız toplumun, sivil toplumun yerini -toplumsal örgütlerin sınıfsal ideolojilerden arındıkları- "düzenli toplum"un, devlet biçimi olarak demokrasinin (sınıfsal demokrasi) yerini yaşama biçimi olarak demokrasinin (tam demokrasi), kısacası burjuva yönetim modelinin yerini komünist özyönetim modelinin alacağı komünist toplumun üst evresine ya da tam komünizme yol açacaktır.

Marksizmin "bilimsel" ütopyasıdır bu ve hümanist perspektifini marksizm, işte kendi yarattığı bu ütopyaya borçludur.

BARIŞÇIL GEÇİŞ AYRIKLAMALARI

Barışçıl geçiş konusunda en ünlü ve klasikleşmiş belge, Marx'ın eylül 1872'de toplanan (Birinci) Enternasyonal'in Lahey Kongresi'nden sonra Amsterdam'da düzenlenen bir mitingde sosyalizmin yolları üzerine yaptığı konuşmanın metnidir.

Bu konuşmada Marx, toplumsal örgütlenmenin yenilenmesi için siyasal iktidarın proletarya tarafından fethinin zorunlu olduğunu bir kez daha belirttikten sonra, şöyle sürdürüyordu:

"Ama bu ereğe erişmek için biz, araçların her yerde ve her zaman aynı olduğunu ileri sürmedik. Çeşitli ülkelerin kurum, töre ve geleneklerine verilmesi gereken payı biliyoruz. Emekçilerin ereklerine barışçıl yollarla erişebilecekleri Amerika, İngiltere gibi ülkelerin varlığını yadsımıyoruz. ... Eğer bu doğruysa, kıta ülkelerinin çoğunda devrimlerimizin kaldıracının zor olacağını da kabul etmeliyiz. Emeğin egemenliğini kurmak amacıyla, bir zaman için zora başvurmak gerekecektir".[37]

Bu metinde Marx, "kıta ülkelerinin çoğunda devrimlerimizin kaldıracının zor olacağını kabul etmeliyiz" diyordu. Hepsinde değil, çoğunda! Zora dayanan devrimi (ve dolayısıyla devlet biçimi olarak proletarya diktatorasını, PD no 2'yi), Avrupa ülkelerinin hepsi için değil, çoğu için zorunlu görüyordu.

Proleter devrim ve dönek Kautsky'de Marx'ın bu ayrıklaması üzerinde de duran Lenin, kendi çağında bu ayrıklamanın geçerli olmadığını söylemek için şöyle yazıyordu:

"Proletaryanın devrimci diktatorası, burjuvaziye karşı uygulanan zordur ve bu zor da özellikle Marx ve Engels'in birçok kez (özellikle de *Fransa'da iç savaş* ile bu yapıtın önsözünde) en belirgin bir biçimde açıkladıkları gibi *militarizm* ve *bürokrasinin* var oluşuyla zorunlu bir duruma gelmiştir. Oysa Marx'ın gözlemini yaptığı çağ olan 19. yüzyılın tam da 70'li yıllarında, tam da İngiltere ile Amerika'da, tam da bu kurumların kendileri *yoktu.* (Şimdi hem İngiltere'de var, hem de Amerika'da.)"[38]

Ancak militarizm ve bürokrasinin varlığı ile devlet biçimi olarak proletarya diktatorası arasında gene de mekanist bir ilişki kurmamak gerekiyor. Örneğin *Erfurt programı'nın eleştirisi*'nde (1891) Engels, şöyle yazıyordu:

"Halk temsilcilerinin bütün iktidarı ellerinde topladıkları ülkelerde, ulusun çoğunluğu seni destekledikçe Anayasa gereği her şeyi yapabileceğin ülkelerde, Fransa ve Amerika gibi demokratik cumhuriyetlerde, hanedanın geri alınması sorununun her gün basında tartışıldığı ve hanedanın halkın istenci karşısında güçsüz olduğu İngiltere gibi krallıklarda, eski toplumun yeni topluma doğru barış yoluyla evrime uğrayabileceği düşünülebilir".[39]

1891'de Engels, sosyalizme barışçıl geçişin "düşünülebileceği" ülkeler listesine, *demokratik cumhuriyet* olduğu için Fransa'yı da ekliyordu. Bürokrasi ve militarizmin anayurdu olarak bilinen bir ülke olan Fransa'da, hele bu tarihte bürokrasi ve militarizmin yokluğundan söz edilemezdi.

Gerçeklikte sosyalizme barışçıl geçiş olanak ve olasılığı, herkesten önce Marx ve Engels tarafından yapılan ve bürokrasi ile militarizmin yokluğuna olduğu kadar, özellikle Engels'te özgürlük ve demokratik cumhuriyetin varlığına da dayanan ayrıklamalar aracılığıyla ortaya kondu. Emperyalizm çağında Lenin, devlet biçimi olarak proletarya diktatorasının (PD no 2) zora dayanan devrim olmaksızın, iç savaş olmaksızın kurulabilme olanak ve olasılığından başka bir ayrıklama

tanımaz ve bunu da "*son derece* ender ve *son derece* değerli bir tarihsel olasılık"[40] olarak nitelendirir. Proletaryanın devlet iktidarını parlamenter yoldan, genel oy aracıyla ele geçirme ve kendi sınıf egemenliğini parlamenter demokrasi çerçevesinde uygulama olanak ve olasılığının bundan böyle bir ayrıklama olarak bile kalmadığını düşünür. Özgürlük ve demokratik cumhuriyet ülkelerinde de genel kural olarak zora dayanan devrim ve *kuramsal bir zorunluluk* olarak proletarya diktatorası (PD no 2) üzerinde direnirken, bu ülkelerin barışçıl yoldan da evrime uğrayabileceklerini, sosyalizme geçebileceklerini düşünen Engels'i yanıtlar gibidir.

Gene Marx, 3 temmuz 1871'de New York'ta yayımlanan *The World* gazetesine verdiği bir demeçte şöyle diyordu:

"Ereğe barışçıl ajitasyonla daha çabuk ve daha güvenli bir biçimde erişilebilecek yerde ayaklanma, bir budalalık olurdu".

Ve henüz dumanları tüten Paris Komünü'ne anıştırmada bulunarak şöyle ekliyordu:

"Fransa'da baskı yasalarının çokluğu ve sınıflar arasındaki korkunç karşıtlık, öyle görünüyor ki toplumsal çatışmanın zora dayanan bir çözümünü zorunlu duruma getiriyor. Ancak böyle bir çözümün seçilip seçilmemesi, bu ülkenin işçi sınıfının işidir".[41]

Yani insanların istencinden bağımsız bir zorunluluk söz konusu değildir.

Böylece Marx, devlet biçimi olarak proletarya diktatorasını (PD no 2), devlet tipi olarak proletarya diktatorası (PD no 1) gibi *kuramsal bir zorunluluk* olarak değil ama kimi koşullara bağlı *tarihsel bir zorunluluk* olarak düşündüğünü ortaya koyuyordu.

Ayrıca 21 eylül 1871'de Marx, Enternasyonal'in Londra konferansında şöyle diyordu:

"Hükümetlere şunu bildirmeliyiz. Biz sizin proletaryaya karşı yönelmiş silahlı bir güç olduğunuzu biliyoruz. Biz size karşı olanaklı görüldüğü zaman barışçıl yollardan, zorunlu olduğu zaman silah kullanarak etkinlik göstereceğiz".[42]

Sorun, barışçıl yolun ne zaman olanaklı görüldüğünün, silah kullanmanın ne zaman zorunlu olduğunun bilinmesi sorunudur. Kuramsal soyutlama düzeyinde söylemek gerekirse, devlet biçimi olarak proletarya diktatorasını (PD no 2) tarihsel bir zorunluluk durumuna getirecek tarihsel koşullar, devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemlerinin sosyalist (siyasal) devrimden önce, burjuva demokratik devlet çerçevesinde değil, sosyalist devrimden *sonra*, proleter devlet çerçevesinde başlamasına yol açacak koşullardır.

Lenin'de devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemlerinin sosyalist devrimden sonra başlaması kuramsal bir zorunluluk olduğu (yani ancak sosyalist devrimden sonra başlayabileceği) içindir ki devlet biçimi olarak proletarya diktatorası (PD no 2) kuramsal bir zorunluluktur. Gerçi devrimci dönüşüm ve siyasal geçiş dönemlerinin sosyalist devrimden sonra başlaması durumunda (*Gotha programının eleştirisi*'nde öngörülen tipik durum) devlet biçimi olarak proletarya diktatorası Marx'ta da kuramsal bir zorunluluktur. Ama söz konusu geçiş döneminin sosyalist devrimden sonra başlaması ayrıklama kabul etme-

yeni kuramsal bir zorunluluk olmadığı içindir ki devlet biçimi olarak proletarya diktatorası Marx ve Engels'te kuramsal bir zorunluluk değil, tarihsel bir zorunluluktur. Tarihsel, yani koşullara bağlı.

Bu ayrım, klasik marksizm ile marksizmin belli bir gelişme aşamasını simgeleyen marksizm-leninizm arasında belirtici bir ayrım oluşturacaktır.

DİPNOTLAR

1. Mark'tan Weydemeyer'e 5 mart 1852 tarihli mektuba bakınız (kaynak not 3'te).
2. P. Fedoseyev, vb., *Karl Marx, sa vie, son oeuvre*, Editions du progrès, Moskova 1973, s. 238.
3. Marx-Engels, *Seçme yapıtları I*, Sol yayınları, Ankara 1976, s. 637.
4. Oysa mart 1990'da yayımlanan "Devrimciliğin çağdaş içeriği ve proletarya diktatörlüğü" başlıklı eski bir yazımda Marx'ın bu dönemde proletarya diktatorasını yeni bir devlet tipi olarak değil, geçici ve son bir devlet biçimi olarak düşündüğünü yazıyordum (*Görüş*, no 40, s. 36). Üstelik proletarya diktatorası konusunda daha önce yazdığım yazıların ("Leninist diktatora sorunsalı üzerine bir irdeleme girişimi", *Ülke*, nisan-mayıs-haziran 1978, no 3, s. 89-112; "Gene leninist diktatora sorunsalı üzerine", *Ülke*, nisan-mayıs-haziran 1979, no 7, s. 143-210; "Sap ve saman", *Görüş*, aralık 1987, no 13, s. 34-34, vb.) hiçbirinde düşmediğim bu yanılgı, her halde Marx'ın 1848'de söz ettiği "devrimci halk diktatorası"nın, sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten *başka bir şey olduğunu* gözden yitirmeme (ya da hâlâ anlayamadığım bir başka nedene) dayanıyordu.
5. Lenin, *Ekim devrimi dosyası II: Sovyet yönetiminin örgütlenmesi*, Ekim yayınları, Ankara 1990, s. 240.
6. Lenin, agy., s. 243.
7. Lenin, agy., s. 274.
8. K. Marx-F. Engels, *Gotha ve Erfurt programlarının eleştirisi*, Sol yayınları, Ankara 1989, s. 41.
9. Karl Marx, *Fransa'da iç savaş*, Sol yayınları, Ankara 1991, s. 131.
10. Karl Marx'ın *Fransa'da iç savaş*'ına Engels'in 1891'de yazdığı *Giriş*, agy., s.20.
11. Lenin, *Devlet ve ihtilal*, Bilim ve sosyalizm yayınları, Ankara, 1989, s. 45.
12. Friedrich Engels, *Konut sorunu*, Sol yayınları, Ankara 1992, s. 81.
13. Kenan Somer, *Leninist diktatora sorunsalı üzerine bir irdeleme girişimi* (İlk vargılar), Ülke, nisan-mayıs-haziran 1978, no 3, s. 90.
14. Kenan Somer, agy., s. 108-109.
15. Örneğin M. Bakunin'in *Devlet ve anarşi*'sine (Kavram yayınları, İstanbul 1991) bakınız.
16. K. Marx - F. Engels, *Gotha ve Erfurt programlarının eleştirisi*, agy., s. 41.
17. K. Marx - F. Engels, agy., s. 31. Ayrıca *Devlet ve ihtilal*'in "Devletin sönmesinin ekonomik temelleri" başlıklı V. Bölüm'üne de bakınız, agy., s. 95-114.
18. Lenin, Devlet ve ihtilal, agy., s. 111.

19. G. Cogniot, *Çağdaşımız Karl Marx*, Bilim ve sosyalizm yayınları, Ankara 1975, s. 150-151.
20. G. Cogniot, *Çağdaşımız Karl Marx*, agy., s. 151.
21. Hugues Portelli, *Gramsci ve tarihsel blok*, Savaş yayınları, Ankara 1982, s. 14.
22. Hugues Portelli, *Gramsci ve tarihsel blok*, agy., s. 25-28.
23. Jacques Texier, *Gramsci ve sivil toplum*, Savaş yayınları, Ankara 1982, s. 49 ve 75.
24. Hugues Portelli, *Gramsci ve tarihsel blok*, agy., s. 5 ve 38.
25. Antonio Gramsci, *Hapishane defterleri (Seçmeler)*, Onur yayınları, İstanbul 1986, s. 14-15.
26. Kenan Somer, *Demokrasi ve sosyalist yaklaşım*, sosyopolitik *Yaklaşım*, şubat-mart 1993, sayı 1, s. 60-64.
27. Lenin, *Proleter devrim ve dönek Kautsky*, Bilim ve sosyalizm yayınları, Ankara 1989, s. 33.
28. Hugues Portelli, *Gramsci ve tarihsel blok*, agy., özellikle s. 67-68.
29. Karl Marx, *Fransa'da sınıf savaşımları (1848-1850)*, Sol yayınları, Ankara 1988, s. 7-33.
30. Jacques Texier, *Gramsci ve sivil toplum*, agy., s. 53.
31. Jacques Texier, agy., s. 49.
32. Jacques Texier, agy., s. 73.
33. Jacques Texier, agy., s. 78.
34. Sadun Aren, *Sosyalizmin yeni modeli* başlıklı makalesinde ve özellikle bu makalenin 6. paragrafında bu katılımın anlam ve önemini irdeliyor. Bkz. *Birlik* dergisi, ocak-şubat 1993, sayı 21, s. 11-13.
35. Antonio Gramsci, *Hapishane defterleri*, agy., s. 201.
36. Antonio Gramsci, agy., s. 206.
37. G. Congiot, *Çağdaşımız Karl Marx*, agy., s. 86-87.
38. Lenin, *Proleter devrim ve dönek Kautsky*, agy., s. 23.
39. K. Marx, - F. Engels, *Gotha ve Erfurt programlarının aleştirisi*, agy., s. 100.
40. Lenin'in 14-16 eylül 1917'de yazdığı *Uzlaşmalar konusunda* başlıklı makalede kullandığı formül. Bkz. *OEuvres*, c. 25, s. 335.
41. G. Cogniot, *Çağdaşımız Karl Marx*, agy., s. 150.
42. G. Cogniot, agy., s.150.

KENAN SOMER'İN YAZISI ÜZERİNE BİR YORUM

Mehmet Yetiş

Kenan Somer, proletaryanın sivil toplumda hegemonyayı fethi sonucunda kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminin siyasal iktidarın ele geçirilmesinden önce başlaması durumunda bir tarihsel zorunluluk olmaktan çıkacağı için bir devlet biçimi olarak proletarya diktatörlüğünün bırakılabileceği biçimindeki önermesini, kuramsal modelinde oluşturduğu iki değişik proletarya diktatörlüğü kavramı arasındaki ayrıma dayandırıyor: Devlet tipi (PD 1) ve Devlet biçimi olarak (PD 2) proletarya diktatörlüğü kavramları. Aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılacağı üzere, Somer'in Marksist düşüncede var olduğunu söylediği bu ayrımlaştırmanın bir bütün olarak Marksizmin tartışmasız benimsenen bir genel tezi olmadığı hemen belirtilmelidir.

I. KAUTSKY-LENİN TARTIŞMASI

Yirminci yüzyılın başında İkinci Enternasyonal teorisyenleri ile Üçüncü Enternasyonal Marksistleri arasındaki farklı sosyalist savaşım ve toplum tasarımlarının ortaya çıkardığı stratejik kopmanın bir yansıması, taraflarının her ikisinin de kendi yaklaşımlarını özgün Marx'tan türettiklerini ileri sürdükleri kapsamlı tartışma bağlamında geliştirilen iki karşıt teorik-pratik konumlanma, yani Leninist proletarya diktatörlüğü kavramı ile Kautsky'nin savunduğu "proletarya egemenliği" yorumu arasındaki çatışmada somutlanıyordu.

Kautsky, öbür yazılarının arasında bu çatışmanın nesnesini oluşturan *Proletarya Diktatörlüğü* (1918) başlıklı broşüründe, 1917 Devrimi sonrasında giderek belirginleşmeye başlayan Bolşevik proletarya diktatörlüğü deneyiminin eleştirisi için gerekli olan kuramsal araçları "hükümet biçimi" ve "egemenlik durumu" biçiminde sunduğu iki ayrı proletarya diktatörlüğü kavramından sağlamak yoluna gitmişti. Yazısının başında Somer'in de alıntıladığı *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki ünlü pasajın içerdiği diktatörlük formülasyonunu Kautsky şöyle değerlendiriyordu: "... *Marx [burada], bir hükümet biçiminden değil, proletaryanın iktidarı eline geçirdiği her yerde ortaya çıkan bir durumdan sözetmektedir. İngiltere ve Amerika'da geçişin barışçıl olarak, yani demokratik yoldan gerçekleşebileceğini düşünmesi de, Marx'ın burada bir hükümet biçimi düşünmediğini tanıtlar.*"[1] Bir "durum" olarak diktatörlük ile bir "hükümet biçimi" olarak diktatörlük arasında ayrım yapılmasının gerektiğini belirten Kautsky, diktatörlük kavramının "egemenlik durumu" yerine "hükümet biçimi" olarak kul-

lanılması halinde diktatörlüğün proletaryanın değil bir kişinin, örgütün ya da bir proletarya partisinin diktatörlüğü anlamına geleceği için, ikinci diktatörlük kavramının bir sınıf diktatörlüğü olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürüyordu.[2]

Kautsky'ye göre demokrasi ile diktatörlük, sosyalist savaşım ve kuruluş aşamalarındaki ortak amaçları proletaryanın kurtuluşunun gerçekleştirilmesi olmakla birlikte uzlaşmaz karşıtlık içindeki iki ayrı yöntemdi. "Egemenlik durumu" olarak diktatörlüğe demokrasi yöntemi, "hükümet biçimi" olarak diktatörlüğe ise zorun belirlediği diktatörlük yöntemi karşılık geliyordu. Aynı bağlamda, birinci diktatörlük kavramının benimsenmesi durumunda devlet iktidarının dayanağını yurttaşların çoğunluğunun onayı sonucunda biçimlenen demokrasi oluştururken, ikinci diktatörlük yaklaşımında ise iktidarın dayanağı azınlık şiddetiydi.[3] Somer de, kuramsal modelinde Kautsky'nin ayrımlaştırmasındaki aynı kilit kavramları kullanarak, devlet tipi olarak PD'nin ekonomik-toplumsal yapıya ilişkin bir "*egemenlik durumu*"nu, devlet biçimi olarak PD'nin ise siyasal alanda "*hükümet biçimi*"ne ilişkin devrimci zor durumunu ya da devlet terörizmini simgelediğini belirtiyor. Somer'in kuramsal bir zorunluluk olarak görmediği, bu nedenle kapitalist toplumdan sosyalist topluma geçiş döneminin barışçıl (Kautsky'de demokratik) yöntemle belirlenmesi durumunda artık tarihsel bir zorunluluk olmaktan çıkacağı için bırakılabilmesini önerdiği PD 2, Kautsky'nin siyasal tasarım ve tasavvurunda -ancak belli koşullar altında bırakılabilmesi bir yana- kuramsal olarak daha baştan yadsınması gereken bir diktatörlük türüydü. Kautsky proletaryanın "sınıf diktatörlüğü" olarak betimlediği proletarya diktatörlüğünü (Somer'in ifadesiyle, PD 1), temsilciliğini Bolşeviklerin yaptığını düşündüğü ikinci diktatörlük yaklaşımının karşısına koyuyordu. Ona göre, Ekim Devrimi sırasında ve sonrasında olduğu gibi, halk çoğunluğunun desteği sağlanmaksızın siyasal iktidarın proletarya partisince ele geçirilmesi demokrasinin diktatörlük tarafından yıkılması anlamına gelecekti. Çoğunluğun rızasını kazanamayan bir yönetim ya da siyasal parti, diktatörlüğünü askeri güçlere, yani zora dayanarak sürdürmek zorundaydı.[4] Salvadori'nin açıkladığı gibi, Kautsky'nin proletarya diktatörlüğü kavramı öncelikle işçi sınıfının demokratik yoldan çoğunluğu kazanarak iktidara gelmesini ve sosyalizmin kuruluşunun, bütün siyasal akımların yer alabileceği parlamentodaki sosyalist çoğunluk tarafından gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Kautsky'ye göre, parlamento burjuva ya da proletarya diktatörlüğü açısından eşit olarak kullanılabilecek bir araçtı. Parlamentoda simgelenen siyasal rejimin niteliğini halkın seçim yoluyla sağlanan rızası (consent) oluştururken, yurttaşların siyasal ve medeni haklarının bastırılmaması temel ilkeydi. Bununla birlikte, Kautsky yasal-meşru parlamenter çoğunluk yönetimini devirmek amacıyla ortaya çıkacak karşı-devrim hareketlerine yönelik zor kullanımı gerekliliğini de reddetmiyordu; zira demokrasiyi korumak için "zora ancak zorla karşı çıkılabilir"di.[5] *Proleter Devrim*'de (1922) kuramsal bir zorunluluk olarak sosyalizmin ancak barışçıl koşullarda kurulabileceğini ileri sürerken, "*belirli toplumsal koşullar altında, siyasal iktidarın fethedilmesi için savaş ya da hatta iç savaşın tümüyle uygun,*

hatta gerekli olabileceğini", yani karşı-devrim güçlerinin zora başvurması durumunda baskı yönteminin geçerli olabileceğini de kabul ediyordu.[6] Zoru bütünüyle yadsımamasına karşılık, sosyalizmin kuruluş biçiminin barışçıl koşullara bağlandığı Kautskist siyaset tasarımı, diktatörlüğü egemen (özsel ve tek değil!) özelliği bağlamında sınıf düşmanları üzerinde uygulanan zor öğesiyle tanımlayan Leninist yaklaşımla karşıtlık içindeydi.

Öte yandan Kautsky'nin parlamentoyu uzlaşmaz karşıtlık içindeki iki değişik diktatörlüğün aynı şekilde yararlanabilecekleri nötr bir "araç" olarak sunması, özgün Marx yazılarında açıkça ifade edilen "devlet aygıtının parçalanması ve parlamenter yönetimi biçiminin tersine yasama ile yürütmenin kaynaştırılması" biçimindeki bağlayıcı önermeyi yadsımasını gerektirecekti.[7] Böylelikle, Kautsky sonradan "koalisyon hükümeti" biçiminde somutlayacağı stratejisini, geçiş döneminin hazırlayıcı koşullarının -tıpkı Somer'in önerisindeki gibi- "burjuva demokratik devlet çerçevesi" içinde başlamasına dayandırıyordu.

Kautsky'nin bir yanda demokrasi yöntemi ile diktatörlük yöntemi, öbür yanda birinci yönteme dayanan "egemenlik durumu" olarak PD ile ikinci yönteme dayanan "hükümet biçimi" olarak PD biçimindeki ayrımlaştırması Lenin'in tepkisini çekecekti. Kautsky'nin demokrasi ve diktatörlük yöntemlerini uzlaşmaz bir karşıtlık içerisinde sunmasını Marksizmin bir yadsınması olarak değerlendiren Lenin'e göre, proletarya diktatörlüğü "*proleter devletin burjuva devlet, proleter demokrasinin burjuva demokrasi karşısındaki durumu*" ile ilişkiliydi. Başka bir deyişle, Lenin -Marx'ın Aralık 1873'de *Almanacco Repubblicano per L'Anno 1874* başlığıyla yayınlanan bir yıllıktaki yazısında başvurduğu aynı yöndeki karşılaştırmaya uygun olarak- proletarya diktatörlüğünü burjuva diktatörlüğü karşısına koyuyordu. Diktatörlük ve demokrasi kavramlarının ancak sınıfsal bağlamlarıyla anlamlanabileceği öncülüne dayanan Lenin'e göre, karşıt sınıflar açısından demokrasinin ortadan kaldırılması ya da iyice sınırlandırılması anlamındaki diktatörlük, "*diktatorayı öbür sınıflar üzerinde uygulayan sınıf için demokrasinin ortadan kalkması anlamına gelmez*"di.[8]

Diktatörlüğü zora dayanan ve yasayla sınırlandırılmayan bir iktidar olarak tanımlayan Lenin, "*proletaryanın burjuvazi üzerinde uyguladığı, zor aracılığıyla kazanılıp sürdürülen, hiçbir yasa ile bağlı olmayan bir iktidar*" olarak açıkladığı proletaryanın devrimci diktatörlüğü formülünün Marx ve Engels'de burjuva devlet aygıtını "parçalama" görevinin bir anlatımı olduğunu belirtiyordu.[9] Kautsky'nin diktatörlüğü "egemenlik durumu" olarak sunma gereksinimi duyması, Lenin'e göre devrimci zorun ve zorlu devrimin ortadan kaldırılmasına yönelikti.[10] Oysa diktatörlük "devrimci zor durumu"nu (Somer'in, bırakılabileceğini ileri sürdüğü PD 2 kategorisine ilişkin tanımının belirleyici özelliği) içermek ve böyle tanımlanmak zorundaydı. O halde, Kautsky'nin yaklaşımındaki "durum" ile "hükümet biçimi" ayrımlaştırmasının "saçmalığı apaçık ortaya çıkıyordu." Lenin'e göre, proletarya diktatörlüğüne ilişkin olarak "*hükümet biçimlerinden söz etmek, burada hükümet biçiminden değil, ama açık açık devlet biçimi ya da tipinden söz eden Marx'ı budalaca, ama çok da kaba bir biçimde çarpıtmak*

hatta gerekli olabileceğini", yani karşı-devrim güçlerinin zora başvurması durumunda baskı yönteminin geçerli olabileceğini de kabul ediyordu.[6] Zoru bütünüyle yadsımamasına karşılık, sosyalizmin kuruluş biçiminin barışçıl koşullara bağlandığı Kautskist siyaset tasarımı, diktatörlüğü egemen (özsel ve tek değil!) özelliği bağlamında sınıf düşmanları üzerinde uygulanan zor öğesiyle tanımlayan Leninist yaklaşımla karşıtlık içindeydi.

Öte yandan Kautsky'nin parlamentoyu uzlaşmaz karşıtlık içindeki iki değişik diktatörlüğün aynı şekilde yararlanabilecekleri nötr bir "araç" olarak sunması, özgün Marx yazılarında açıkça ifade edilen "devlet aygıtının parçalanması ve parlamenter yönetimi biçiminin tersine yasama ile yürütmenin kaynaştırılması" biçimindeki bağlayıcı önermeyi yadsımasını gerektirecekti.[7] Böylelikle, Kautsky sonradan "koalisyon hükümeti" biçiminde somutlayacağı stratejisini, geçiş döneminin hazırlayıcı koşullarının -tıpkı Somer'in önerisindeki gibi- "burjuva demokratik devlet çerçevesi" içinde başlamasına dayandırıyordu.

Kautsky'nin bir yanda demokrasi yöntemi ile diktatörlük yöntemi, öbür yanda birinci yönteme dayanan "egemenlik durumu" olarak PD ile ikinci yönteme dayanan "hükümet biçimi" olarak PD biçimindeki ayrımlaştırması Lenin'in tepkisini çekecekti. Kautsky'nin demokrasi ve diktatörlük yöntemlerini uzlaşmaz bir karşıtlık içerisinde sunmasını Marksizmin bir yadsınması olarak değerlendiren Lenin'e göre, proletarya diktatörlüğü "*proleter devletin burjuva devlet, proleter demokrasinin burjuva demokrasi karşısındaki durumu*" ile ilişkiliydi. Başka bir deyişle, Lenin -Marx'ın Aralık 1873'de *Almanacco Repubblicano per L'Anno 1874* başlığıyla yayınlanan bir yıllıktaki yazısında başvurduğu aynı yöndeki karşılaştırmaya uygun olarak- proletarya diktatörlüğünü burjuva diktatörlüğü karşısına koyuyordu. Diktatörlük ve demokrasi kavramlarının ancak sınıfsal bağlamlarıyla anlamlanabileceği öncülüne dayanan Lenin'e göre, karşıt sınıflar açısından demokrasinin ortadan kaldırılması ya da iyice sınırlandırılması anlamındaki diktatörlük, "*diktatorayı öbür sınıflar üzerinde uygulayan sınıf için demokrasinin ortadan kalkması anlamına gelmez*"di.[8]

Diktatörlüğü zora dayanan ve yasayla sınırlandırılmayan bir iktidar olarak tanımlayan Lenin, "*proletaryanın burjuvazi üzerinde uyguladığı, zor aracılığıyla kazanılıp sürdürülen, hiçbir yasa ile bağlı olmayan bir iktidar*" olarak açıkladığı proletaryanın devrimci diktatörlüğü formülünün Marx ve Engels'de burjuva devlet aygıtını "parçalama" görevinin bir anlatımı olduğunu belirtiyordu.[9] Kautsky'nin diktatörlüğü "egemenlik durumu" olarak sunma gereksinimi duyması, Lenin'e göre devrimci zorun ve zorlu devrimin ortadan kaldırılmasına yönelikti.[10] Oysa diktatörlük "devrimci zor durumu"nu (Somer'in, bırakılabileceğini ileri sürdüğü PD 2 kategorisine ilişkin tanımının belirleyici özelliği) içermek ve böyle tanımlanmak zorundaydı. O halde, Kautsky'nin yaklaşımındaki "durum" ile "hükümet biçimi" ayrımlaştırmasının "saçmalığı apaçık ortaya çıkıyordu." Lenin'e göre, proletarya diktatörlüğüne ilişkin olarak "*hükümet biçimlerinden söz etmek, burada hükümet biçiminden değil, ama açık açık devlet biçimi ya da tipinden söz eden Marx'ı budalaca, ama çok da kaba bir biçimde çarpıtmak*

demek'ti.[11] Lenin'in aynı doğrultudaki bir başka değerlendirmesi de şöyleydi: *Diktatora bir 'hükümet biçimi değildir, gülünç bir şeydir bu. Üstelik Marx 'hükümet biçimi'nden değil, ama devlet biçimi ya da tipinden söz eder. Hiç de, ama hiç de aynı şey değil bu.*"[12] Lenin'e göre, Kautsky "egemenlik durumu" ile "hükümet biçimi" ayrımını yaparak proletarya diktatörlüğü kavramının egemen özelliği olan devrimci zoru gözden kaçırıyordu; aslında tartışmanın temel konusu, barışçıl devrim ile zora dayanan devrim arasındaki ayrımdı.[13] Lenin -Somer'in de yazdığı gibi- kabul edilmesini Marksist olmanın ölçütü olarak saptadığı proletarya diktatörlüğünün "zorunlu göstergesi"ni ve "kesin koşulu"nu burjuvazinin sınıfsal düzeyde "zorla bastırılması" biçiminde sunuyordu.[14] Lenin, Kautsky'nin "egemenlik durumu" ile "hükümet biçimi" ayrımında simgelenen siyasal yaklaşımına karşı giriştiği polemik sırasında kaleme aldığı bir başka yazıda, liberal olarak nitelediği -demokrasi altında- "çoğunluğun fethi" stratejisinin proletarya devrimini yadsımak olduğunu belirterek, sınıfsal zor öğesini yeniden vurguladı: "*Proleterya diktatorası bir 'hükümet biçimi' değil, ama başka tipten bir devlet, proleter bir devlet, proletaryanın burjuvaziyi ezmesini sağlayan bir alettir.*"[15] Dolayısıyla Leninist proletarya diktatörlüğü kavramı, Somer'in yazısındaki türden bir PD 1-PD 2 ayrımını kategorik olarak yadsır. Zaten diktatörlüğün zorunlu göstergesi ya da kesin koşulunun zor olduğu bir PD sorunsalı, özgün Marx-Engels stratejisinde açıkça tanımlandığı biçimiyle, siyasal iktidar işçi sınıfının eline geçtikten sonra burjuva devlet aygıtının zorla parçalanması ve eski egemen sınıfın bastırılması görevine sadık kıldığı ölçüde, açıkça dışladığı belli olan söz konusu ayrımın önerdiği devrimci zor durumunun bırakılması seçeneği kendi kuramsal örüntüsüne içselleştiremez; ya da tersinden ifade edilecek olursa, böyle bir seçeneğin zorunlu kıldığı ayrımı kuramsal olarak üretemez. Öyleyse Somer'in PD1-PD2 ayrımını kullanarak örneğin Lenin'in *Devlet ve Devrim*'indeki proletarya diktatörlüğü kavramını açımlamaya çalışmasının yöntemsel açıdan elverişli sayılmaması gerekir. Leninist PD sorunsalının, açıkça yadsıdığı belli olan bir ayrımı örtük olarak içerdiğini tanıtlamak zordur; meğer ki Lenin'in yapıtında *salt zora dayanan bir PD* kavramı bulunmuş olsun. Lenin, "Macar İşçilerine Selam" başlıklı yazısında (1919) sömürücü sınıfların bastırılması için zor kullanılmasını öngören PD kavramının özünün "yalnızca zor, hatta esasen zor bile olmadığını" yazıyordu.[16]

Diğer yandan, aynı ayrımı biraz daha değişik biçimde (değişik, çünkü ayrıştırdığı PD 2 kategorisini tarihsel değil kuramsal bir zorunluluk olarak daha baştan yadsıyıp diktatörlüğü yalnızca PD1 olarak kaldığı sürece benimsiyor) oluşturan Kautskist sorunsalın "egemenlik durumu" olarak PD 1 kavramının serüveni de -Somer'in önerisine benzer bir deneyimin ulaştığı sonuç bakımından -oldukça anlamlı görünüyor. *Proletarya Diktatörlüğü* broşüründeki "bir durum olarak diktatörlükle [PD 1], bir yönetim biçimi olarak diktatörlüğün [PD 2] birbirine karıştırılmaması"[17] gerektiği öncülü, *Proleter Devrim*'de geçiş döneminin siyasal biçimi olarak "koalisyon hükümeti"nin önerilmesine yol açacaktı. Kautsky, Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ndeki ünlü

"geçiş döneminin devleti olarak PD" önerisinin yer aldığı bölümün hükümet bağlamında şöyle değiştirilebileceğini yazıyordu: "*Salt burjuva devlet çağı ile salt proleter temelde kurulmuş demokratik devlet çağı arasında birinden öbürüne bir geçiş dönemi yer alır. Bu döneme, bir kural olarak koalisyon hükümeti biçimini alacak olan bir siyasal geçiş dönemi eşlik eder.*"[18]

Salvadori'nin açıklamasına göre, Kautsky'nin proletarya diktatörlüğünden koalisyon hükümeti kavramına ulaşması devlet konusundaki kuramsal yaklaşımıyla bağlantılıydı. Parlamenter çoğunluğa ilişkin stratejik yaklaşımı, gerçek proleter yönetim evresine kadar henüz burjuva demokratik devlet dönemindeyken koalisyon hükümeti aşamasının gerekli olduğu saptamasını doğurmuştu. Gerçekten de, parlamentonun eşit biçimde yararlanılabilecek bir aygıt olarak tasarlanması, *Komünist Manifesto*'nun 1872 baskısındaki önsözde Marx ile Engels'in açıkça yazdıkları, Paris Komünü deneyiminin bir dersi olarak "işçi sınıfının, devlet aygıtını olduğu gibi alarak kendi adına işletemeyeceği" biçimindeki tezde öngörülen "devlet aygıtının parçalanması" göreviyle çelişiyordu. Bu noktada ilginç bir yorumda bulunan Salvadori'ye göre Kautsky, Pannekoek'le 1922'deki tartışmasında işçi devletinin burjuva devlet aygıtına karşı savaşımdan (yani, parçalama görevini yerine getirerek) çıkması gerektiğine ilişkin konumu benimsemiş olsaydı, proletarya diktatörlüğü yerine "koalisyon hükümeti" kuramını koyamazdı.[19]

Böylelikle Kautsky, SPD'nin 1921'deki Görlizt Kongresi'nde kabul edilen yeni parti programını yorumlarken, proletaryanın sınıflar arasında bir denge yaratabilecek denli güçlü olduğu durumlarda, sosyalistlerin katıldığı bir koalisyon hükümetinin sosyalizme doğru savaşımın en iyi aracı olduğunu ileri sürülebiliyordu. Weimar Anayasası'nın demokratik cumhuriyet koşullarında "devrimi gündemden çıkardığını" açıklayan Kautsky'ye göre, "siyasal iktidarın barışçıl yoldan fethi" stratejisi olanaklı duruma gelmişti. Kautsky, siyasal devrimin gereksizleştiği yolundaki görüşünü demokratik cumhuriyetin varlığına bağlayarak, bu koşullar altında proleter partilerinin güncel görevinin "varolan devleti yıkmak değil korumak'" olduğunu yazıyordu.[20] Sonuç olarak, bu teorik-pratik konumlanma Trotskiy'e karşı yazdığı *Von der Demokratie zur Staatssklaverei* (1921) başlıklı çalışmasında, Kautsky'nin "hep bir yanlış anlaşılma kaynağı olan" PD kavramının bırakılmasının savunulabileceğini açıklamasını zorunlu kılmıştı. Kautsky'ye göre, artık *Komünist Manifesto*'nun "proletaryanın *diktatörlüğü*nden değil *egemenliği*nden söz eden" dili sosyalistler açısından tümüyle yeterli olabilir ve olmalıydı.[21] Bir "egemenlik durumu" olarak PD ile zora dayanan bir "hükümet biçimi" olarak diktatörlük arasındaki bir ayrımlaştırma denemesi PD kavramının kendisinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştı!

II. MARX-ENGELS VE PD 1-PD 2 AYRIMI

PD 1-PD 2 ayrımının Kautsky-Lenin tartışması bağlamında hangi anlama geldiğinin incelenmesi, aynı ayrımın Marx-Engels yazılarındaki konumunun da -Somer'in yazısındaki savlar açısından- araştırılmasını

gerektiriyor. Bunun için, Somer'in -aslında açık değil örtük olarak bulunduğu varsayımıyla oluşturduğu anlaşılan- söz konusu ayrımı türetirken başvurduğu iki önemli Marx-Engels alıntısını ele alacağım. Marx-Engels'in tüm yazılarının söz konusu ayrımı türetmeye elverişli olup olmadığını araştırmak bu kısa yorumun üstesinden gelemeyeceği bir sorun olduğuna göre, çözümlemenin yalnızca bu iki örnekle sınırlanması zorunlu.

A. Gotha Programı'nın Eleştirisi

Somer'in yazısında PD 1-PD 2 ayrımını açığa çıkarmak amacıyla iki önemli metne başvuruluyor: birincisi Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi* başlıklı ünlü yapıtı, ikincisi ise daha az bilinmekle birlikte, incelediği konuya ilişkin yorumu dolayısıyla tartışmalı bir Paris Komünü değerlendirmesi. Somer birincisine ilişkin olarak, metinde yer alan "kapitalist toplumdan komünist topluma devrimci dönüşüm dönemine karşılık düşen siyasal geçiş döneminde *devletin* proletaryanın devrimci diktatörlüğü olacağı" yolundaki tezde Marx'ın bir devlet biçimi olarak proletarya diktatörlüğünü (PD 2) tanımladığını yazıyor. Somer'in ayrımında PD 2'nin kısaca "devlet aygıtına ve hükümet biçimine ilişkin bir devrimci zor durumunu" simgeleyen bir devlet biçimi olarak betimlendiğini anımsayarak, buradaki tanımın kurucu öğeleri bakımından Marx'ın yazısını inceleyelim.

Somer'in bu metin konusundaki yorumu, Marx'ın geçiş dönemine ilişkin formülasyonunun devlet biçimine değil devlete ilişkin olmasıyla çelişkilidir: Marx'a göre *devlet* biçimi değil, devlet "proletaryanın devrimci diktatörlüğü" olacaktır. *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nin terminolojik titizliği, Marx'ın devletin niteliği ile biçimi arasında kesin bir ayrım yaptığını açıkça gösteriyor. Marx, söz konusu formülasyonu açıkladığı paragrafın hemen öncesinde Gotha Programında yer alan "bugünkü devlet" deyimine karşı çıkarken "ayrı ayrı uygar ülkelerin ayrı ayrı *devlet*lerinin hepsinin, *biçimlerinin* çeşitliliğine" değinerek devlet biçimi ile devlet kavramları arasındaki ayrıma özel bir önem verdiğini belli ediyor. Aynı önemi şu değerlendirmesinden de çıkartabiliriz: "*Özgürlük, toplumun üstüne yerleştirilmiş bir organ olan devleti, topluma tamamen bağımlı bir organ şekline sokabilmektir, ve bugün bile devlet biçimleri 'devletin özgürlüğü'nün sınırlandırılması ölçüsünde az ya da çok özgürdür, ya da değildir.*"[22] Marx, geçiş döneminde *devletin* PD olacağına ilişkin formülasyonu da işte bu satırların hemen altında ifade ediyor. Dolasıyla, proletaryanın devrimci diktatörlüğü "'hükümet biçimi" anlamında bir devlet biçimi değildir; PD kavramı devlet biçimini değil devleti nitelemektedir! Bu yorum, Marx'ın gelecekteki devlet biçimini daha kendi gününden oluşturmaya çalışan bir ütopik sosyalist olmamasıyla da uyum içindedir.

Buradaki PD kavramının, Somer'in PD 2 tanımındaki kilit sözcüklerden biri olan hükümet biçimi anlamında kullanılmadığının bir başka önemli göstergesi de, Marx'ın birkaç paragraf sonra dile getirdiği, Gotha Programı'na yönelik bir terminoloji eleştirisinde bulunuyor. Marx ve Engels'in siyasal kuramındaki proletarya diktatörlüğü kavramının anlamını araştırmak üzere onların yazılarını büyük bir titizlikle

tarayan Hal Draper'a göre, söz konusu terminoloji uyarısı metindeki PD kavramının bir hükümet biçimi ya da hükümet aygıtı anlamında kullanılmadığının kanıtı sayılmalıdır. Marx, programda yer verilen "Alman İşçi Partisi *devletin iktisadî temeli olarak* tek bir artanoranlı gelir vergisinin kabul edilmesi isteminde bulunur, vb." [vurgu aslında -MY] biçimindeki formülasyona karşı çıkarken buradaki "devlet" sözünün "hükümet aygıtı" biçiminde anlaşıldığının açığa çıktığını yazıyordu. Oysa, Marx'a göre "vergiler hükümet mekanizmasının iktisadi temelidir, başka bir şey değil."[23] Yani, vergiler devletin değil hükümet aygıtının iktisadi temelidir! Dolayısıyla Marx'ın programa yönelik terminoloji uyarısı, devlet ile hükümet aygıtı ya da biçimi arasında ayrım yapılmasını gerektirir. Draper'ın işaret ettiği gibi, aynı uyarı bizzat Marx'ın PD formülasyonuna uygulandığında bu kavramın burada hükümet aygıtı ya da hükümet biçimi anlamında kullanılmadığı görülecektir.[24] Marx'ın terminolojik titizliği kendi yapıtı için de geçerli olmalıdır. Öyleyse, metindeki PD kavramı hükümet aygıtını ya da biçimini nitelemek amacıyla kullanılmamıştır; kavramın hükümet aygıtının örgütlenmesine ilişkin bir durumu tanımladığı düşünülemez. Dolayısıyla, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nin en önemli programatik ilkelerinden biri olan, "geçiş döneminde devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğü olacaktır" anlamındaki formülasyonda yer alan kavramı Somer'in PD 2 (yani, devlet biçimi ya da hükümet biçimi) bağlamında yorumlaması metnin terminolojisiyle uyumlu değildir.

Bu durumda, Somer'in ayrımının henüz geçerliliğini koruduğunu varsayacak olursak, -bir olasılık olarak- metindeki kavramı PD 1 (ya da PD 1'in siyasal bürünümü) biçiminde yorumlamak gerekecektir. Ne var ki, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ndeki kavramın, PD 2 kategorisinin ikinci tanım bileşeni olan (birincisi, yukarıda incelenen "devlet biçimi" ya da "hükümet biçimi" bileşeniydi) "devrimci zor durumu" koşulunu dışladığını ileri sürmek pek olanaklı değil. Marx, geçiş dönemini iki düzeyde betimliyordu: birincisi toplumsal düzeyde devrimci dönüşüm, ikincisi de buna karşılık düşen ve devletin PD olacağı siyasal düzeyde devrimci geçiş. Başka bir anlatıma başvurulacak olursa, birinci düzey yapıdaki dönüşümü, ikinci düzey ise üstyapıdaki devrimci değişimi öngörüyordu. Siyasal geçiş dönemindeki devletin niteliği, Engels'in A. Bebel'e yazdığı Mart 1875 tarihli mektubundaki değerlendirmesiyle açıklığa kavuşturulabilir. Engels, *Gotha Programı'nın Eleştirisi* ile yakından ilişkili olan bu mektubunda, Marx'ın "özgür devlet" kavramına karşı yazdıklarına uygun olarak, devletten "devrimde, devrim düşmanlarını bastırmak için yararlanmak zorunda olduğumuz geçici bir kurum" biçimde söz eder. Engels'e göre, "*proletaryanın devlete gereksinmesi olduğu sürece, o, bunu özgürlük için değil, hasımlarını altetmek için kullanacaktır. Ve özgürlükten sözedilmesi olanaklı olduğu gün, devlet, devlet olarak ortadan kalkmış olacaktır.*"[25] Kısacası, PD olan geçiş döneminin devleti, dev rim düşmanlarını bastırmak için başvurulması gereken geçici bir kurumdur ve -Marx'ın çeşitlilik konusundaki açıklamasına göre- bu devletin değişik biçimleri olacaktır, ama PD bir hükümet biçimi değildir. Nitekim, Lenin kapitalizm altında çok değişik biçimleri olmakla birlikte, özünde hepsi de birer burjuva dik-

tatörlüğü olan burjuva devletlerinin karşısına yerleştirdiği geçiş dönemi devletinin özünde PD olmakla birlikte, çeşitli siyasal biçimler gösterebileceğini ileri sürerken bu teorik konumdan hareket ediyordu.[26] Örneğin, Paris Komünü ile Sovyetler PD kavramının somut biçimleriydi.

1875 tarihli *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ndeki formülasyonun geliştirilmesi sürecinde, Marx'ın PD kavramını hangi bağlamda oluşturduğunu açığa çıkarabilmemiz için elimizde önemli bir metin daha bulunuyor. Marx, yukarıda sözünü ettiğim *1874 Yıllığı*'nda yayınlanan 1873 tarihli "Siyasete Karşı İlgisizlik" başlıklı yazısında PD-"zor durumu" ilişkisine değinir. Hayali bir muhalifinin ağzından dile getirdiği eleştiriyle kendi PD kavramını açığa çıkarmak üzere şöyle yazar: "*Eğer işçi sınıfının siyasal savaşımı şiddet biçimlerine bürünürse, eğer işçiler burjuva sınıfının diktatörlüğü yerine kendi devrimci diktatörlüklerini koyarlarsa ilkelere-karşı çok ağır bir suç işlemiş olurlar; çünkü onlar... burjuva sınıfın direncini kırmak için, silahları bırakıp devleti yıkacakları yerde ona devrimci ve geçici bir biçim vermiş olurlar.*"[27] Buradaki anlayış açık olmalı: sınıf savaşımının şiddet biçimine bürünebileceği, devletin burjuva direncini kırmak için kullanılacağı, burjuva diktatörlüğü yerine geçirilecek bir PD yaklaşımı. Marx'ın aynı yaklaşımı, Bakunin'in *Devlet ve Anarşi* kitabı için yazdığı notlarda da görülebilir: "*Bu demektir ki, başka sınıflar özellikle de kapitalist sınıf varolduğu sürece, proletarya ona karşı savaştığı sürece (çünkü proletaryanın iktidara gelmesiyle düşmanları ve toplumun eski örgütlenişi ortadan kalkmayacaktır), zor önlemleri ve dolayısıyla hükümet önlemleri kullanılmalıdır; o kendisi bir sınıf olarak kaldığı sürece, sınıf savaşımının ve sınıfların varlığının dayandığı iktisadî koşullar henüz ortadan kalkmamışsa, bu koşullar zor yoluyla giterilmeli ya da değiştirilmelidir, ve bu değişme süreci zor yoluyla çabuklaştırılmalıdır.*"[28] Buna göre, işçi sınıfının iktidara barışçıl yoldan gelmesi dahi, burjuvazinin bir sınıf olarak varlığını sürdürdüğü koşullar altında, zorun örgütlenmesi gereğini ortadan kaldırmamalıdır. Draper, *1874 Yıllığı*'ndaki yazıda iki sınıf diktatörlüğünün karşı karşıya konmasını PD'nin burada "özel hükümet biçimleri"ni nitelemek amacıyla kullanılmadığının kanıtı olarak gösteriyor.[29]

Özetle, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde öngörülen geçiş döneminin *devleti* olarak PD sınıf hasımları (bağlaşıkları değil!) karşısında bir baskı ya da zor durumunu içermektedir; içermeseydi artık devlet olmazdı -yani sönümlenmeye başlayan bir devlet olarak. Yukarıdaki olasılığa dönersek, Marx'ın elimizdeki formülasyonda bir devlet biçimini değil devleti niteleyen PD kavramının (hükümet biçimi bağlamındaki PD 2 değil de) PD 1 olarak teşhis edilmesi halinde, PD 1'in de "devrimci zor durumu"nu içermesi gerekir ki; bu durumda zor, diktatörlükten ayrılamaz ve sonuçta Somer'in PD 1-PD 2 ayrımı da dayanağını yitirir. Dolasıyla, zor ile diktatörlük birbirini niteleyen organik kavramlarsa, Somer'in PD 1 bağlamında "her devletin bir diktatörlük olduğu" biçimindeki önermeye ilişkin olarak buradaki diktatörlüğün devlet anlamına geldiği yolundaki savı da oldukça dayanaksız sayılmalıdır: Her devletin aslında bir devlet olduğu biçimindeki bir totolojinin

açıklayıcılık gücü yoktur. Totolojiden kurtulmak, iki kavram arasındaki organik birliğin yeniden kurulmasını gerektirir. Yoksa, "zor durumu"nun PD 2 biçiminde terkedilmesi, Kautsky'nin denemesinde olduğu gibi bizatihî PD kavramının bırakılmasıyla sonuçlanır. O zaman da *Manifesto*'nun dilinin tatmin edici ve yeterli olduğundan hareketle, epey sorun çıkartan "diktatörlük" kavramına karşı "egemenlik" kavramını canlandırmak gerekebilir!

B. Paris Komünü Örneği

Somer'in PD 1-PD 2 ayrımını türettiği ikinci Marx-Engels değerlendirmesi Paris Komünü'ne ilişkin: Somer'e göre, Marx -PD 1 olmasına karşın- yeni bir sınıf hükümeti biçimi bulamadığı için Paris Komünü'nü PD 2 olamamakla eleştirmiştir; öte yandan Komünü PD olarak niteleyen Engels ise bu değerlendirmesini PD 1 anlamında yapmıştır. Somer'in PD ayrımlaştırmasını dayandırdığı bu görüşün yazıda sunulan kuramsal çerçeve bağlamında kendi içinde çelişkili olduğunu iki açıdan gösterebileceğimi sanıyorum: yani, Marx-Engels'in Komüne ilişkin açıklama modeli ile Somer'in başvurduğu sivil toplum-hegemonya sorunsalı açılarından. Birincisinden başlayalım; hükümet biçimi düzeyindeki devrimci zor durumunu içeren PD 2 tanımına göre, Marx'ın Komün'ü devrimci zora başvurmamakla ve bu duruma uygun bir hükümet biçimi bulamamakla eleştirmesi gerekiyor. Bu açıklama tarzı, Marx'ın devrimci zor durumunu içeren bir PD yanlısı olduğunu kanıtlar; ama PD 1-PD 2 ayrımının dayanaklarını da kanımca ortadan kaldırır. Zira, Komün'ün devrimci zora başvurmadığını Marx'ın ileri sürebilmesi için herşeyden önce Komün'e ilişkin değerlendirmesinin *Fransa'da İç Savaş* başlığını taşımaması gerekirdi. Ayrıca, gerçek gizemini "*özsel olarak bir işçi sınıfı hükümeti, üreticiler sınıfının temellükçüler sınıfına karşı savaşımının ürünü, emeğin iktisadî kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayan ensonu bulunmuş siyasal biçim*"[30] olarak tanımladığı Komün'ün Versailles Hükümetine, yani Paris'ten kaçan burjuvaziye karşı savaşa girişmemiş ve zor kullanmamış olduğunu kanıtlaması gerekirdi. Oysa, Marx'ın asıl değerlendirmesinin burada sunulanın tam tersini içerdiği iyi bilinen bir gerçektir.

PD 1-PD 2 ayrımı, Engels'in Komün değerlendirmesi açısından da sorunludur. Somer'e göre, Engels Komün'ü PD 1 olarak betimlemiştir; eğer bu görüş doğruysa, Engels'in Komün konusunda devrimci zor durumu saptamasında bulunmaması gerekir. Oysa, bunun da tam tersi söz konusudur. Engels, Ekim 1872-Mart 1873 tarihleri arasında, Komün deneyiminin etkisinin henüz küllenmekten uzak olduğu bir sırada yazdığı "Otorite Üzerine" başlıklı yazısındaki ünlü değerlendirmesinde, Komün'ün burjuvaziye karşı kullandığı zoru şöyle açıklıyordu: "*Devrim, elbette ki, en otoriter olan şeydir; bu, nüfusun bir bölümünün kendi iradesini, nüfusun öteki bölümüne tüfeklerle, süngülerle ve toplarla -akla gelebilecek bütün otoriter araçlarla- dayattığı bir eylemdir; ve eğer muzaffer olan taraf yok yere yenik düşmek istemiyorsa, bu egemenliğini, silahlarının gericiler üzerinde yarattığı terör ile sürdürmelidir. Paris Komünü, silahlı halkın otoritesini burjuva-*

ziye karşı kullanmamış olsaydı, bir gün olsun dayanabilir miydi? Tersine, Paris Komününü bundan yeterince serbest bir biçimde yararlanmamış olmakla suçlamamız gerekmiyor mu?"[31] Bu sözleri ölçüt alınırsa, Engels'in PD 1 değil PD 2 saptamasında bulunması gerekir ki, bu durumda -Marx ile Engels arasındaki çelişkileri meslek edinen Marxologları haklı çıkarmak üzere- Komün'ü PD 2 olamamakla eleştirdiği ileri sürülen Marx'ın karşısında yer alacaktır. Marx'la çelişkiye düşmek bir yana, üstelik bir yerde PD 1 öbür yerde PD 2 saptamasında bulunduğu için kendisiyle de çelişecektir. PD 1-PD 2 ayrımının Marx ve Engels'in Komün değerlendirmelerinden türetilmesi kolay görünmüyor.

Paris Komünü deneyimi, ikinci açıklama biçimini oluşturan sivil toplum-hegemonya sorunsalı açısından da PD 1-PD 2 ayrımını türetmeye elverişli değil. Somer, söz konusu ayrımı sivil toplum-siyasal toplum terimleriyle incelerken PD 1 için "hegemonyalı egemenlik", PD 2 içinse "hegemonyasız egemenlik" tanımlarını veriyor. Somer'in kavramsal modelinde PD 1, "sivil toplumda hegemonyanın fethedilmesinden sonra siyasal toplumda egemenliğin, yani tam devlet erkliğinin fethedilmesi" anlamına geliyor. Buna karşılık, PD 2 "sivil toplumda hegemonya fethedilmeden siyasal toplumda egemenliğin fethedilmesi, dar anlamda devlet erkliğinin fethedilmesi" biçiminde tanımlanıyor. PD 1-PD 2 ayrımının oluşturduğu kavramsal model kendi içinde tutarlıysa, Marx ile Engels'in Paris Komünü değerlendirmelerine uygulandığında da tutarlı bir açıklama sağlayabilmelidir. Böyle bir uygulama yapıldığında, Paris Komünü Engels'e göre proletaryanın sivil toplumda hegemonyayı fethetmesinden sonra tam devlet erkliğini de ele geçirmiş bulunduğu bir "hegemonyalı egemenlik" durumu (PD 1) olmalıdır. Komün'ü PD 2 olamamakla eleştiren Marx ise, Komün'ü "hegemonyasız egemenlik" kuramamakla eleştirmelidir! PD 1-PD 2 ayrımı hâlâ tutarlı bir kuramsal çerçeve sağlıyorsa, Marx'ın zaten hegemonyalı bir egemenlik kurabilmiş olan Paris Komünü'nü neden "hegemonyasız egemenlik" kuramamakla eleştirdiğini açıklamak kolay değildir.[32] Bu son nokta, Paris Komünü açısından yol açtığı sorunlar bir yana, hegemonyalı bir devlet tipinin hegemonyasız biçimlerinin olup olamayacağı biçimindeki kuramsal bir sorunun da açıklanmasını zorunlu kılar. Somer'in kavramsal çerçevesinin böyle bir açıklamayı sağladığı söylenemez. Bununla birlikte sorunu çözmek için başvurulabilecek başka bir açıklama tarzına göre, olsa olsa tarihsel bir devlet tipinin hegemonyalı ve hegemonyasız devlet biçimlerinden söz edilebilir. Bu durumda, PD kavramına ilişkin ayrımlaştırma gereği hâlâ sürüyorsa, Marksizmde iki değil üç tane PD anlayışı olmalıdır: devlet tipi olarak PD 1, hegemonyasız devlet biçimi olarak PD 2 ve hegemonyalı devlet biçimi olarak PD 3! O zaman da, -Marx ile Engels'in bütün yapıtlarını tarayan Draper'ın bulgusuna göre- PD teriminin geçtiği toplam 12 değiniden üç ayrı PD anlayışı türetmek için yalnızca teoride değil aritmetikte de oldukça becerikli olmak gerekebilecektir. Bu ise çıkmaz bir yoldur.

DİPNOTLAR

1. K. Kautsky, "Proletarya Diktatörlüğü'nden", M. Tuncay (der.), *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*, c. 2 içinde, Ankara: Bilgi Yayınevi, t.y., s. 555 (değiştirilmiş çeviri); aynı alıntı için ayrıca bkz. V. I. Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, 5. b., çev. K. Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1989, s. 19.
2. Kautsky, *agy*, s. 556.
3. Massimo Salvadori, *Karl Kautsky and the Socialist Revolution: 1880-1938*, London: NLB, 1979, s. 326.
4. *Agy*, s. 269.
5. *Agy*, s. 254; Kautsky, agy, s. 557.
6. Alıntılayan Salvadori, *agy*, s. 276.
7. *Agy*, s. 267.
8. Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, s. 16-20.
9. *agy.*, s. 18, 21.
10. Lenin, şöyle yazıyor: "Kautsky diktatorayı bir 'egemenlik durumu' olarak sunma gereksinimi duyar, çünkü o zaman devrimci zor, zorlu devrim ortadan kalkar. Egemenlik durumu, herhangi bir çoğunluğun... 'demokrasi' altında varoluşunu içeren bir durumdur! Bu hileli el çabukluğu sayesinde devrim düpedüz yok olur." Bkz. *agy*, s. 21-22.
11. *Agy*, s. 22.
12. *Agy*, s. 26.
13. *Agy*, s. 23.
14. *Agy*, s. 42.
15. *Agy*, s. 121-122.
16. Lenin, *On the Soviet State Apparatus*, Moscow: Progress Publishers, 1975 içinde, s. 213.
17. Kautsky, *agy*, s. 556.
18. Alıntılayan Salvadori, *agy*, s. 327.
19. *Agy*, s.328.
20. *Die Proletarische Revolution* ile *Der Bolschewismus in der Sackgasse*'den alıntılayan Salvadori, *agy*, s. 329.
21. Alıntılayan Salvadori, *agy*, s. 329.
22. K. Marx ve F. Engels, *Seçme Yapıtlar*, c.3, Ankara: Sol Yayınları, 1979 içinde, s. 30-31.
23. *agy.*, s. 33.
24. Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, c. 3: "The 'Dictatorship of the Proletariat'", New York: Monthly Review Press, 1986, s. 304-305.
25. *Seçme Yapıtlar*, c. 3 içinde, s. 42.
26. Lenin, *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, 2. b., Ankara: Sol Yayınları, 1992, s. 80. Devlet tipi, devlet biçimi ve hükümet aygıtı kavramları için ayrıca bkz. V. Chirkin, Yu. Yudin ve O. Zhidkov, *Fundamentals of the Socialist Theory of the State and Law*, Mosco: Progress Publishers, 1987, s. 50-53 ve 69-83.
27. Marx-Engels-Lenin, *Anarşizm ve Anarko-Sendikalizm*, Ankara: Sol Yayınları, 1979 içinde, s. 115.
28. Marx, "Bakunin'in 'Devlet ve Anarşi' Kitabının Tahlilinden Parça," *agy*, içinde, s. 180.
29. Draper, *agy.*, s. 296. Konuyla ilgili olduğu için aktaralım: Draper'ın özel olarak PD kavramını incelediği oylumlu kitabında kanıtlamaya çalıştığı temel tez, tartışmalı noktalar taşımakla birlikte, PD'nin hükümet biçimine ilişkin diktatoryal ya da salt zora dayanan özel bir yönetim olmadığı savını içeriyor.
30. "Fransa'da İç Savaş", Marx-Engels-Lenin, *Paris Komünü Üzerine*, çev. K. Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1977 içinde s. 103-104.

31. Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, c. 2, Ankara: Sol Yayınları, 1977 içinde s. 451-52.
32. Paris Komünü'ne ilişkin tarihsel bir çözümleme sunmak bu yorum yazısının sınırlarını aşar. Fakat tarihsel bir çözümlemenin, herhalde, işçi sınıfının dar anlamda siyasal iktidarı fethettiğini yadsıyamayacağını, buna karşılık iktidarın alınmasından önce sivil toplumda hegemonyayı ele geçirdiğini gösterebilmesi için oldukça güçlü kanıtlar bulmak durumunda kalacağını belirtmek isterim.

İKİNCİ CUMHURİYET VE ÖTESİ

Yeni LİberaI Söylem Üzerine Bir Tartışma

Arslan Sonat: Çok genel olarak ikinci cumhuriyet tartışmaları çerçevesi içinde ele alabileceğimiz yeni egemen söylemin birbirini tamamlayan üç ayağı var;

Birincisi, Metin Heper, Nur Vergin gibi siyaset bilimcilerin tartıştıkları, devletin siyasal yapısı ya da politik rejimle ilgili olan ayak.

Sorunun ikinci ayağı ekonomik yapı. Mehmet Altan gibi söylemin öncülüğünü yapan yazarların deyimleri ile "köylü muhafazakarlığına ve populizme dayanan rant ekonomisi" dedikleri bu yapıyı sürdürmek mümkün müdür? Bunda ne gibi değişiklikler yapılması gerekir? Bu konuda söyledikleri devletin küçülmesi, etkin, teknik, kapitalist anlamda daha verimli çalışan bir devlet haline gelmesi.

Üçüncü ayak da, çok tartışmalı dış politika ayağı. Yani böyle kapitalist anlamda etkin bir devletin dış politikası nasıl olmalıdır? İşte bu noktada "yeni Osmanlılık" boyutu da işin içine giriyor.

Tartışmalar bu üç ayak etrafında oluşuyor, bu fikirler basında, akademik çevrelerde, politik platformlarda, oldukça yaygın bir biçimde tartışılıyor. Bu üç ayak etrafındaki ikinci cumhuriyet görüşleri birbirini bir çok noktada tamamlıyor. Somut program, billurlaşmış fikirler yok. Ama bunlardan birini savunan diğer ikisine itiraz etmiyor. Devlet küçülsün, kabuk devlet yıkılsın, teknik devlet kurulsun diyenler "yeni Osmanlılık" konusunda en azından bir şey söylemiyorlar, çoğunlukla da hayırhah atıflar yapıp geçiyorlar. Onun için bu üç ayak etrafındaki düşünceleri birbirini tamamlayan düşünceler olarak görüyorum.

Sorunu bir tarihsel dönemlendirme yaklaşımı ile ele alanlar var. Nur Vergin gibi "tartışmanın kaynağında Türkiye'de sistematik bir değişim ihtiyacının akut olarak hissedilmeye başlaması hadisesini" görenler var. Ama bunların hepsi "ikinci cumhuriyet" düşüncesinden etkileniyorlar, şu ya da bu biçimde tartışmanın içindeler. Hepsinde şu anda mevcut olan sistemi ya da "sol Kemalistlerin" önerdiği ve özlediği sistemin Türkiye kapitalizminin bugün ulaştığı ekonomik yapıyı örtmeye yeterli olmadığı, toplumu oluşturan kurumların değişmesi gerektiği düşüncesi var. Böylece çok büyük bir grup oluşuyor. Homojen olmamakla birlikte iç kavgaları da olmayan bu grubun somut bir programı yok. Devletin ne ekonomik hayata müdahale etmesinden ne de siyasal hayatta birey karşısındaki nazım rolünden hoşlanmıyorlar; bu temel ortak noktaları. Ama dış politikada devletin "Adriyatikten Çin Seddi'ne" at koşturmasına da hiçbir itirazları yok. Bunu veri alıyorlar.

Ben tartışmanın bu üç ayak üzerinde yapılmasını öneriyorum.

Taner Timur: Türkiye'de ki bu yeni söylem dünya krizi ile ilgili olarak düşünülürse, sanıyorumArslan'ın unsurlarını belirttiği öğeler daha yerli yerine oturtulabilir.

Dünya Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra büyük bir kriz yaşıyor. Bu sadece sosyalizmin krizi olarak değil, bir de kapitalizmin krizi olarak ortaya çıktı. Uluslararası kapitalizmin hem stratejisi hem de sermaye birikiminin biçimlenmesi, en azından son yirmi seneye göre çok değişti. Bu gelişim, ulus-devlet kavramını ve olgusunu temelinden sarstı. Çünkü, uluslararası sermaye hareketleri, Nobel kazanmış bir Fransız iktisatçısının dediği gibi "Bir gazino ekonomisi"ne dönüştü. Ekonomik bağlamda ulus-devletin klasik işlev ve görevleriyle, sermaye hareketlerinin momentumu yer yer zıtlaşır hale geldi. Bu bağlamda, ulus-devlet yerine "site-devlet"inden bahsedenler, hatta uluslararası planda bunun teorisini yapanlar var.

Türkiye bu bağlamda 12 Eylül'ü yaşadı. 12 Eylül'ün zorba, baskıcı askeri sistemi içerisinde sermaye birikimini gerçekleştirmeye çalıştı. Fakat daha sonra seçimlere geçildiği için eski sistem sınırlı, kayıtlı bir demokrasi içerisinde işletilmeye çalışılıyor.

Tabii bu ulus devletle ilgili gelişim Türkiye'de de akislerini gösterdi; Kürt sorununu ön plana çıkarttı ve demokrasi sorununu gündeme getirdi. İkinci cumhuriyet tartışmasını yapanların aslında olumlu bir tarafı var; siyasi planda demokrasiyi sonuna kadar götürmek istiyorlar. Sanıyorum bu açıdan onlara katılmamak zor. Çünkü görünüşte, tam tutarlı, bütün kurum ve haklarıyla bir demokrasi istiyorlar. Fakat bunu isterken, demokrasiyi tarihi bir evrim içerisinde değerlendirmiyor ve soyut bir kavram olarak alıyorlar. Oysa demokrasi, ister istemez, sosyal kuvvetlerle birlikte ele alınması gereken bir kavram. Sosyal kuvvetlerin dışında, soyut bir kavram olarak demokrasi, pek niteliği ortada bir kavram sayılamaz Gördüğüm kadarıyla, ikinci cumhuriyet yandaşları demokrasi analizlerinde, demokrasinin Kemalist rejim tarafından, tamamen bürokratik, askeri bir tabana oturtularak kurulduğunu ve sonra devletçilik kanalıyla bir soygun rejimine dönüştüğünü ileri sürüyor ve tarihi kesitinden uzak bir şekilde bunu yorumlamaya çalışıyorlar.

Mesela Mehmet Altan "Cumhuriyeti bürokrasinin değil, halkın cumhuriyeti haline getirebilmek için demokratikleşerek değiştirme önerisine ikinci cumhuriyet denmektedir. Bunun asla Fransa'yla alakası olmayıp, cumhuriyetin askeri yapısıyla ilişki kesme anlamında, ikinci olarak tanımlanmaktadır." diyor. (Yeni Zemin Mart 1993)

Fakat Kemalist rejimin asker-sivil bürokrasiyi aşan başka sosyal dayanakları da vardı. Bunların günümüz demokratik anlayışına uygun olduğunu söyleyemeyiz; burada haklılar, ama daha sonraki bütün gelişmeleri bu taban altında değerlendirip, eleştirmek de tarihi analizi bir tarafa bırakmak anlamına geliyor.

Demokrasiyi sosyal kuvvetlerden izole ederek, soyut bir kavram olarak ele almaları tartışmalarında daha net bir şekilde ortaya çıkıyor. Örneğin ikinci cumhuriyetçiler, İslamcılarla diyalog kuruyorlar, tartışıyorlar. Bence bu kınanacak bir olgu değil; fakat ortaya koydukları analiz, sosyal kuvvetlerden izole edilmiş bir demokrasi anlayışına da-yandığı için, bir anlamda islamcı yorumcuların da gerisine düşüyorlar. Örneğin, islamcı yorumcular kendi fikirlerini sosyal kuvvetlerle birlikte veriyorlar, hatta daha da ileri giderek, ikinci cumhuri-

yetçilerin sosyal tabanlarını da belirtmeye çalışıyorlar. Ali Bulaç "İkinci cumhuriyetçiler, değişimi isteyen müslümanlar, Kürtler vs." diyor, yani kendine göre bir sosyal taban çiziyor. Ayrıca aynı bağlamda ekliyor "Kürtler, yoksullar, Anadolu kökenli tüccar sınıfı gelişmek istiyor" diyor. Oysa bugünkü ikinci cumhuriyet savunucuları kendi sosyal tabanlarını hiçbir zaman net bir biçimde ortaya koymuyorlar. Sadece asker-sivillerden bahsedi-yorlar. Halbuki çok iyi biliyorlar ki, Türkiye'de bugün asker-sivillerin dışında bir sürü sosyal kuvvet var. Yükselen bir burjuvazi, İslamcıların Anadolu kökenli tüccar sınıfı dediği ara sınıflar, yoksul sınıflar var. Bu konuda bir pozisyon almıyor, sadece bu iş siyasilerin işi demekle yetiniyorlar. Bu hareketi kendileri başlattıkları halde sanki bu hareketin tamamen dışındalar. Bu da bence aslında fimkirlerini bütünüyle ifade etmemekten doğan bir eksikliktir. Çünkü belli ki, bunların fikirleri biraz önce çok ana hatlarıyla söylemeye çalıştığım, uluslararası sermayenin globalleşme süreciyle entegre olmaya çalışan Türk burjuvazisi ile bütünleşmek isteyen bir hareket.

Şimdilik şunu söylemek istiyorum ki, tartışmaların bir de sosyal boyutu var. Bu önemli. Çünkü bu boyut bizi sınıflara götürüyor. İstediği kadar bir takım düşünürler "Elveda Proletarya" diye kitap yazsınlar; Marksist açıdan bakınca sınıf fenomeni ile karşılaşıyoruz. İkinci cumhuriyet savunucularının birçok ilgi çekici, iç planda cazip görünen fikirleri olmakla beraber, ileri sürdükleri tezin sosyal dayanaklarını ortaya koymadıkları, hatta bence biraz da gizledikleri için, tartışma bütün boyutları içinde yapılamıyor ve bu fikir, aslında bu fikre yatkın olmayan birçok çevrelere bile cazip görünebiliyor.

Korkut Boratav: Ben tartışmaya bir soru işareti ekleyeceğim. Bu üç varyant arasında belki açık bir tartışma ya da çatışma yok, ama ben, kozmopolit batıcı çizgisi çok egemen olan Altanlar ekibiyle "Yeni Osmanlılık"ın nasıl uzlaştığını merak ediyorum. Ayrıca şunu da söyleyeyim ki, bütün eksiklik ve muğlaklığına karşın Özal, garip bir biçimde bu üç unsuru da birleştiriyor. Onda her üçü de var: Amerikan modeli doğrultusunda demokrasinin revizyonu platformu var, kendisi pek açık söylemiyor ama, "Yeni Osmanlılık" var, uygulamadaki bütün karmaşıklığına ve sapmalarına rağmen, piyasayı yüceltme öğesi de var. Özal'ın dışında çeşitli "İkinci Cumhuriyet"çiler bu üç unsuru şurasından ya da burasından tutarak savunurken aralarında potansiyel bir çatışma unsuru var gibi geliyor.

Cem Eroğul: Bence aslında Arslan'ın ortaya koyduğu şey tartışmanın tarafları değil boyutları ve bu bağlamda da doğru. Yani insanlar bir yönleriyle siyasal yapı, bir yönüyle geçimsel (ekonomik) yapı, bir yönüyle de dış siyaset üzerinde tartışıyorlar.

İzleyebildiğim kadarıyla, taraflarla ilgili olarak bir türdeşlik yok. Yani, başı sonu belli bir düşüngü (ideoloji) savunan bir kümeyle değil, bir fikir kaynaşmasıyla karşı karşıyayız. Bence bir tek ortak noktaları bulunabilir. O da, olumsuzdan hareketle, neye karşı olduklarına bakarak. Hepsi Atatürkçülüğe ve Artatürk'ün kurduğu ulusal devlet örnekçesine (modeline) karşılar. Ortak noktaları bu. Dolayısıyla, Atatürkçülük bir "devrim"se, bir karşı devrim söyleminde birleşme var. Fakat bu karşı devrimin öğeleri birbiriyle türdeş değil. Bu güncel egemen söylem bana, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki belli başlı

akımların savunduğu görüşlerdeki öğelerin yeniden ısıtılıp ortaya çıkarıldığı izlenimini veriyor.

12 Eylül darbesi kusturucu bir Atatürkçülük söylemiyle ortaya çıktı. Aslında 12 Eylül, Atatürkçülüğün resmi tasfiyesinin başladığı dönemdir. Atatürkçülükte böyle bir gedik açıldığı anda, artık Atatürkçülüğe düşman olmak serbestleşti. Yusuf Akçora'nın 1912'deki o ünlü makalesindeki görüşlerle yine karşı karşıyayız. Yani Garpçılar, İslamcılar ve Türkçüler var. Bunların da her üç düzeyde, kendilerine özgü ve birbiriyle her zaman birleşmeyen görüşleri var.

Garpçılar siyasi yapıyla ilgili olarak, demin Korkut'un Amerikan demokrasisi, Nur Vergin'in piyasa koşullarına uygun açık toplum dediği, pek belli olmayan şeyi istiyorlar. Devlet toplumu serbest bıraksın diyorlar. Geçimsel yapı konusunda her şey serbest olsun diyorlar. İlahları Hayek. Dış siyasette istedikleri ise emperyalizmin jandarmalığını yapmak. Emperyalizm Türkçe değil, ama olgusu gayet yerli bir olgu.

İslamcılar siyasal yapı konusunda bunlardan çok değişik şeyler söylüyorlar. Örneğin, RP hareketinin geçmişinde güçlü bir başkanlık dizgesi istemi var. Bu noktada Türkçülerle birleşiyorlar. CKMP, MHP olduğu zaman onların da izlencesinde böyle bir istem vardı. Dolayısıyla Batı tipi demokratik bir devlet yapısını gerçekte hiç benimsemiyorlar. Geçimsel yapıda zannediyorum epey uyuşuyorlar. Görünürde anti-emperyalist boyutları olan söylemlerine karşın, bunlar özel sermayeden ve bildiğimiz "serbest" piyasa düzeninden yana. Dış siyasete gelince, işte burada çok ilginç çakışmalar ve çatışmalar var. Çakışmalar var, çünkü İslamcı hareket emperyalizmin dünya çapındaki stratejisi ile bir çok yerde uyum içinde. Örneğin Türkiye'ye Somali'de yükletilmek istenen rol bunun bir göstergesi. Amerika siyasetini gerçekleştirmek için, Müslüman devlet kimliğiyle oraya uygun görülüyor. Bu noktada Garpçılarla, İslamcılar uyuşuyorlar. Ama tabii İran örneğinde olduğu gibi uyuşmadıkları yerler de var.

Türkçülerin geçimsel siyaset konusundaki tutumları diğerlerinden en çok farklılaşan yönleri. Onlar ulusal çıkar denilen şeyin savunulmasından, dolayısıyla ulusal devlet sınırları içerisinde yabancı sermayeye bir ölçüde kafa tutulmasından yanadırlar. İslamcıların yabancı sermaye düşmanlığı, Arap sermayesi önünde mum gibi eriyor. Ne var ki, Türkçüler de Adriyatik'ten Çin'e kadar "Türk" dünyasında; Anadolu pazarında karşı çıkabilecekleri dış sermaye ile tam bir işbirliği halinde ortak bir sömürüden yana oluyorlar. Dış siyasette Türkçüler ve Garpçılar epey birleşiyorlar. Çünkü, Türkçülük burada bir yeni Osmanlıcılık görünümünde.

Özetle şunu demek istiyorum: Bu akımların arasında bir türdeşlik yok. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış döneminde beliren fikir kaynaşmasının öğelerinin yeniden ısıtılıp, bugün ortaya çıkması olayı var. Bunları bence her yönden deşmek gerek.

İşaya Üşür: Tartışmalar görünüşte, Arslan'ın belirttiği bu üç başlık etrafında sürüyor. Fakat sözkonusu tartışmayı bir bağlama oturtmak lazım. Çünkü tartışmaların kendisi, gündeme sokulmak istenmesi, bu bağlamdan bağımsız değil bana göre. O bağlamda, beynelmilel sermaye birikim tarzındaki değişmeler ve onun Türkiye'ye etkileri. Yani kısaca; kapitalizmin küreselleşmesi, yeni teknik ve teknolojik

gelişmeler ve bu değişim ve gelişmeler içerisinde Türkiye'ye "uygun" yeni bir yer, bir konum bulunmak istenmesidir. Nitekim bu husus, gerek Çetin Altan ve Mehmet Altan'ın, gerekse Nilüfer Göle ve diğerlerinin yazı ve konuşmalarında vurgulanmaktadır. Eğer bu üç başlık tartışılacaksa, bence en uygun olduğu yer, bu beynelmilel sermaye birikim ortamındaki değişmelerdir. Belirtmek istediğim birinci mesele budur.

İkinci mesele ise şudur: İkinci cumhuriyet tartışmalarında iki şeyi, analitik olarak birbirinden ayırt etmek lazım. Birinci cumhuriyet olarak adlandırılan cumhuriyete yöneltilen eleştiriler ile ikinci cumhuriyet şemsiyesi altında önerilenler.

Önce eleştiriler meselesini ele alalım. Bence, yapılan eleştirilerde fazlaca bir yenilik yok. Bu türden eleştiriler, en azından 60'lı yıllardan beri yapılmaktaydı. Yalnız o zamanki eleştiriler, bence daha gerçekçiydi. Çünkü, yöneltilen eleştiriler tarihsel/toplumsal bağlamlarından kopuk bir biçimde yapılmıyordu. Üstelik, bu eleştirileri yapanlar, bedellerini de ödediler. Bunun da altını çizmek lazım.

Neyi önerdikleri meselesine gelince, işler bu noktada muğlaklaşıyor. Hiç açık ve net değiller. Eleştirilerindeki göreli homojenlik bu noktada ortadan kalkıyor. Bunu da normal görmek gerek. Katılanların çeşitliliği de buna bir dayanak noktası: Sivil toplumcu denilenler yer alıyor; islamcı diye nitelendirilen insanlar var; demokratik bir platform isteyen ve halen aydınlanmacı felsefeyi bir hayat tarzı olarak sürdürmek isteyen insanlar mevcut. Önerdiklerindeki heterojenlik bu anlamda normal. Bu heterojenliği bir diğer açıdan daha normal sayabiliriz. Şemsiye bir deyim olarak ikinci cumhuriyet diye adlandırılan tartışmalar henüs bir siyasi hareket değil. Fakat daha çok bir ideolojik hareket biçiminde. Dolayısıyla herhangi bir ideolojik hareket içerisinde gözlenebilecek heterojenlik burada da gözleniyor. Tabii bu ideolojik hareketten bir siyasi hareket çıkarmak isteyenlerin mevcudiyetini sezmemek mümkün değil.

Şimdi bu ayrımlar gözönünde bulundurulduğunda kendi adıma, özetle şunu söyleyebilirim: Getirilen eleştirilerin temellendirilmesinde farklı düşünmeme rağmen birçoklarına katılabilirim. Doğru ve haklı olabilirler. Fakat temel anlaşmazlık noktası önerdiklerinde. Birincisi onların deyişi ile globalizmden, benim deyişimle kapitalizmin globalleşmesinden yanlış, haksız ve tarih temelsiz sonuçlar çıkarmalarıdır. İkincisi, görebildiğim kadarıyla bazen açık bazen örtük fakat her zaman mevcut bir anti-aydınlanmacı ve buna bağlı olarak bir anti-jakobenizmin mevcut oluşu. Bence bu da onların en büyük açmazı. Benim bu aşamada belirtmek istediğim bunlar. Tartışmada bu boyutları da dikkate alalım.

Ömür Sezgin: Dünya ekonomik krizi, sermaye birikimindeki değişiklikler... Tabii bunlar doğru. Ama bu ikinci cumhuriyet tartışmasına daha basit bakıldığı zaman, sosyalizmin hiçbir zaman olmayacağı düşüncesine dayanıyor. Sosyalist blokun yıkılmasıyla ortaya çıkan boşluktaki bir tartışma olarak gözüküyor bana. Savunucularının geçmişlerine göre de farklı biçimlerde ortaya çıkıyor. Ama ana teması, sosyalizmin dünyada mümkün olmadığıdır.

Taner Timur: Daha önceki söylediklerime bir iki ekleme yapmak ve biraz daha somut örnekler vermek istiyorum. Uluslararası kapitaliz-

min krizi müthiş spekülatif bir sermaye dolaşımına yol açıyor. Örneğin, bugün dünyada bir günde el değiştiren döviz miktarı bir trilyon dolardır. Bu bir trilyon dolar bir günlük mal dolaşımının 40-50 misli. Bu, bugünkü dünya kapıtalizminin spekülatif karakterini gösteriyor. Hem ulus-devlet kavramını sarsıyor, hem de müthiş bir yozlaşma mekanizmasına yol açıyor. Burjuva demokrasilerinde geleneksel parti sistemleri çöküyor. Bunun en iyi örneğini İtalya'da görüyoruz. Bu ikinci cumhuriyet kavramı, cumhuriyetlerin sıralanmasından akla Fransa'yı getiriyor. Fakat asıl örneğin İtalya olduğu gözden kaçıyor. Örneğin bugün İtalya'daki geleneksel siyaset sistemi tamamiyle çökmüştür. İtalya'daki geleneksel siyaset sisteminde, mafyayla birleşmiş bir şekilde ve daima iktidarda Hristiyan Demokratlar bir tarafta, ancak belediyeler çerçevesinde eylem yapabilen, daima muhalefette Komünist Partisi öbür taraftaydı. Bugün İtalya'da geleneksel partilerin dışında ve iki partiyi de aşmış şekilde iki tane büyük akım var. Bunlar Kuzeyde doğuyorlar. Bu akımlardan biri "Lombardiya Ligi" adı altında son 1992 seçimlerinde tüm partileri sildi, süpürdü. İkincisi de, "Referander Hareket" adı altında İtalyan siyasal müeseseselerinin yeniden yapılanmasını hedef güden bir hareket. "Lombardiya Ligi"nin başkanı Umberto Bossi tamamen bizde ikinci cumhuriyetçilerin söylediklerine paralel şeyler söylüyor. Bir taraftan kapitalizmi rasyonalleştiren, öbür taraftan Marksist analizler getiren ve bu yüzden bir taraftan faşizm ve ayrılıkçılıkla eleştirilen, öbür taraftan da sol görünen demogojik bir tutum içerisinde.

Ulus-devlet kavramına tekrar gelmek istiyorum. Bunlar İtalya'da başka memleketlerde hiç benzeri görülmeyen ayrılıkçı bir boyutu gündeme getiriyorlar: Güney İtalya'yı kovmak istiyorlar. Halbuki Güney İtalya, dil, etni, din unsurları açısından İtalya'nın bir parçası, fakat uluslararası spekülatif kapitalizm, sadece etnik birimleri değil, aynı etniden olan fakat kapitalizmin yeniden yapılanmasına ters düşen bölgelerde bile ayrımcı hareketler yaratıyor.

Bizde de iş çevrelerinde, Kürt meselesi konusunda böyle düşünen insanlar var. Ama Türk nasyonalizmi olayı bu şekilde ortaya koymaya engeldir. Tabii başka türlü, kendi ulusal kimlik ve özlemleri planında ayrılık fikrini savunan Kürtler de var. Kürt sorununu böyle ortak paydada birleştirmemiz bence olanaksız. Fakat, uluslararası kapitalizmin stratejisi açısından Kürt sorununa veya Sicilya gibi İtalya'nın bir parçası olan bir bölgeye bu şekilde yaklaşılabilir. Çeklerle Slovakya'nın ayrılması da benzer bir eğilimin sonucudur.

İtalya'daki hareket, İtalya'yı üçe bölmek isteyen bir karakter bile taşıyor. Roma, "Hırsız Roma" sloganı altında, İtalya'nın fonlarını toplayıp, çarçur eden bir merkez olarak görülüyor. Tabii "Lombardiya Ligi" ve "Referander Hareket" bunları reddedip, biz ayrılıkçı değiliz diyor, ama hareketin dinamiği bu yönde.

Bence bizdeki ikinci cumhuriyet tartışmaları da bu çerçeveye uyuyor. Eklektik unsurlardan oluşan, fakat asıl amaçlarını, dayandıkları sosyal kuvvetleri de söylemeyen veya söyleyemeyen, uluslararası kapitalizmle bütünleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkıyor.

Arslan Sonat: Ortada sistematik hale gelmemiş bir düşünce var. Madem ki bu düşünceyi tartışıyoruz, bunu burada biz model-

leştireceğiz. Burada, Marksizm adını taşıyan bir derginin platformunda tartışıyoruz. O zaman Marksizm açısından tartışmamız lazım.

Bir kere niye böyle bir tartışma ortaya çıktı ve neden son yıllarda çıktı? Bu tartışma yalnızca 12 Eylül'ün ve dünyada sosyalizmin yenilgisinin yarattığı umutsuzluğun bir ürünü müdür? Yoksa başka nedenleri var mıdır? Dünyadaki yeni sermaye birikim modelleri, yeni emperyalizm modelleri ya da uluslararası işbölümünün geldiği aşama mı bu tartışmaların ortaya çıkmasına kaynaklık etmektedir?

Dünyada sosyalizmin yenilgisi mutlaka düş kırıklığı yarattı ve bu durum bazılarını sosyalizme inanmış kitleleri aldatıp yönlendirme konusunda cesaretlendirdi. Ta Spartaktüsten belki de çok daha öncesinden bu yana ezenlere, sömürenlere karşı çarpışanlar yenildikleri zaman, ateşi ve ihaneti hep birarada gördüler. Yalan ve sahtekarlık hep korku ve yılgınlığın üzerinde gelişti. Ama burada ele aldığımız konu açısından bu belirleyici değil. Çünkü bugünkü egemen söylem, yalnızca 12 Eylül ürünü değil. Bu düşüncenin çekirdekleri, 12 Eylül'den önce ortaya çıktı, yayınlanmaya başladı. 24 Ocak kararları Türkiye'de yeni bir ekonomik yapılanma yönünde ilk adımdı. O zaman dünyada sosyalizmin yenilgisi değil, itibarı sözkonusuydu.

Hem siyasi ve iktisadi hem de ahlaki olarak doğrularla yanlışları ayırmak ve Marksistlerin tavrını belirtmek için bence iki soru sormak gerekiyor.

Birincisi, Kemalist model diye ifade edilen devletçi, temel üretim ve mülkiyet ilişkilerini değiştirmeden, devlet eliyle sermaye birikimi sağlamak ve devlet eliyle toplumu yönledirme modeli sürgit geçerli bir iktisadi ve siyasi model olabilir mi? Bence bu olmaz. Kalpaksız Kuvayi Milliye harekatı, değişmez ebedi Atatürkçülük düşüncesi bunu söylüyor. İşte bu noktada ikinci cumhuriyet tartışması aslında tarihsel hesaplaşma ve Kemalizmin irdelenmesine dönüştü. Bence Kemalizm konusu burada asli unsur değil. Burada sorun kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri üzerinde devlet mülkiyetine dayanan bir müdahaleciliğin mevcut sistem önünde bir engel teşkil edip etmeyeceği sorunu. Tartışma buradan doğuyor, yoksa Kemalizmin irdelenme sorunu olduğunu sanmıyorum. Kemalizmin siyaset bilimi ve tarih açısından irdelenip, değerlendirilmesi bambaşka bir kontekst içinde olur. İkinci cumhuriyet içindeki tartışmalar bu açıdan çok sığ. Benim kişisel kanım -ikinci cumhuriyetçilerin tezlerinin aksine- bu model o zaman tartışılmaz bir modeldi. Bugün Türkiye'nin 1923'deki koşullarında kurulacak bir devlet de bu modeli izlemek zorunda kalacaktır. Ne sosyalist devlet kurmak, ne de kapitalist olmak olanağı vardır. Ya emperyalizme bağımlı bir uydu devlet olur, ya da biraz anti-amperyalist karekter taşıyorsa, hele 1930'ların bunalım koşullarında olduğu gibi dünya kapitalizmine entegre olmak olanağı hiç yoksa, bu modeli uygulamak zorunda kalır. Ama bu sürgit uygulanması mümkün olan bir model değildir. Kapitalist birikim bir noktaya gelince elbise vücudu sıkar dedikleri gibi, bu model gerçekten sıkar. O zaman elbiseyi düzeltmek, ekonomik ve siyasi planda kapitalizmi rasyonalleştirecek yapısal değişimleri gerçekleştirmek gerekir.

Türkiye'de 1950'lerde Marshall yardımıyla tarımsal birikim gerçekleştirildi, 1960'larda Dünya Bankası'nın desteği ile planlı

döneme geçildi, önemli bir sınai birikim sağlandı. O noktaya kadar devletçi model 1930 krizinin aşılmasını sağladı, önemli bir birikim gerçekleştirdi, sanayileşme atılımlarına basamak oldu. Ama o noktadan sonra gerçekten soysuzlaşma, rant ekonomisi dedikleri şey doğdu. Devlet sermayenin elinde, ama öte yandan devletin sahip olduğu KİT'ler, üretici devlet kuruluşları var. Böyle bir yapı öncelikle devlete egemen olan gruplara kaynak aktarılmasını sağlar. Ama daha da önemlisi bir süre sonra sermaye, üretken çevrimden çıkıp kapkaççı, vurguncu, köşe dönücü çevrime girer. Bu kapitalizmle bağdaşmaz. Kapitalizmin ancak çöküş dönemlerinde görülür. Ben Taner Timur'un aksine kapitalizmin çöküş döneminde olduğunu sanmıyorum.

Ekonomik olarak devlet küçülmelidir diyorlar. Örneğin Mehmet Altan "Devletçi ekonomik anlayış zaman içinde yozlaşarak bir soygun sistemine dönüştü. Bunun temel ayakları devlet bankaları, gümrük fonları, KİT'ler, teşvikler ve özel vakıflardır" diyor. Bu yanlış mı? Acaba Altan bu saygın ve adil devlete haksızlık mı yapıyor? Sorun yalnızca yolsuzluk, yozlaşma sorunu da değil. KİT dediğimiz şeyler devletin üretime piyasa fiyatından başka fiyatlar uygulamak amacıyla kurduğu kurumlardır. Hem üretimin bir bölümüne piyasa fiyatlarından başka bir fiyat uygulayacaksınız, hem de -örneğin AT gibi- yalnızca piyasa fiyatlarının egemen olduğu bir sisteme entegre olmaya çalışacaksınız; hem sabahtan akşama kadar piyasa ekonomisi şarkıları söyleyeceksiniz, hem de piyasa sisteminin kaynak dağılımını bozan uygulamalara gideceksiniz. Bu olmaz, tutarsızlıktır. O zaman, Demirel'in beş kara deliği ortaya çıkar, kamusal açıklar ve enflasyon büyür. Demirel'in delikleri büyüdükçe de bunun faturası size çıkar. Sonunda emekçilerin sırtına binen ekonomik alt-üst oluşun nedeni, piyasaya müdahale edilmesine yol açan sosyalist fikirler olarak gösterilir. Bugün dünya bu tutarsızlık içindeki sözde sosyalist partilere çıkarılan faturaların örnekleriyle dolu. Bu nedenle ikinci cumhuriyetçilerle, sol Kemalistlerin platformunda bir tartışma Marksistler açısından yanlıştır. Bu sorun Marksistlerin sorunu da değildir. Marksistler mevcut üretim ve bölüşüm ilişkileri üzerinde devletçiliği savunmazlar. Türkiye'de de bunu savunmadılar. 12 Eylül sonrasının yılgınlık ve mutsuzluk koşullarında Marksizm geriye çekilirken, onun yeri Halk Fırkası'nın devletçiliği ile, kadroculukla doldurulmaya çalışıldı; karışıklık buradan doğuyor.

Bu noktada ikinci soruya geçmek gerekir; ikinci cumhuriyet tezleri ekonomik açıdan haklı mıdır, desteklenmeli midir? Bir tezin desteklenmesi için hem haklı hem tutarlı olması gerekir. Yani hem amacın doğru, hem de kullanılacak araçların o amaca uygun olması gerekir. İkinci cumhuriyet düşüncesi iktisadi açıdan dünyada ve Türkiye'de birikimin geldiği bu noktada kapitalizmin rasyonalelleştirilmesi programıdır. Bu konuda çok açık ve radikaller. Populizme karşı çıkıyorlar, acıtıcı reçeteler öneriyorlar. Bu programa göre, Zonguldak ocakları kapatılır, maden işçileri üç-dört yıl işsiz kalırlar, tütün üretimine devlet desteği kaldırılır, Akhisarlı tütün üreticileri bir-iki yıl sefil olur traktörlerini satarlar. Özelleştirilen KİT'lerdeki gizli işsizlerin hepsi işinden çıkarılır, yarı aç, aile-köy desteğiyle yaşarlar, ama beş sene sonra üretim ve istihdam artar, işsiz kalanlar iş bulmaya başlarlar. Bu teorik olarak doğrudur, uygulayıcıları becerebilirse gerçekleşebilir, hatta belki

yumuşatıcı bazı önlemlerle biraz daha acısız da gerçekleşebilir. Kapitalizm için bundan başka çıkış da yoktur. Bugünkü populist politikalar, sermaye birikiminin düzeyi ile kurumsal yapı arasıdaki uyumsuzluğu ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da ekonomik ve siyasal yapıdaki bozuklukları sürdürmekten başka bir işe yaramaz. Bu açıdan bu tez tutarlıdır.

Tutarlıdır ama doğru ve haklı değildir. Çünkü onlar kapitalizmi amaçlıyorlar, onun gelişmesini istiyorlar. Hayır sizin programınız bunları gerçekleştiremez demek, mefhum-u muhalifinden giderek, gerçekleştirebilse çok iyi olur demek. Yani kapitalzmle sosyalizm arasındaki temel dünya görüşünü tartışmıyoruz da, kapitalizmi rasyonalize edebilir misin edemez misin? bunu tartışıyoruz. Bu yanlış. Asıl tartışılacak nokta onların nihai hedefleri, ütopyaları doğru mudur? sorusu. Saatte 400 km. hızla gidecek trenler, genetik teknolojisi ile uğraşan laboratuvarlar, uzay istasyonları, fiber optik teknolojisi ve bütün bunlardan zaman kalırsa o unutulmaz Paris cafeleri, rüzgarda açılan hınzır yırtmaçlar, ışıltılı kadehlerin arkasından beliren davetkar tebessümler vs... Onlar bu dünyaya tutkunlar. Holywood dekorları gibi bir dünya istiyorlar. Ama bu dekorların arkası, yaldız kazındığı zaman ortaya çıkacak şey nedir? Bütün insani değerlerin metalaştığı, yalnızca metaların dolaştığı ve bütün dolaşımı yalnız ve yalnız fiyat spotlarıyla ayarlandığı bir dünya. Eğer bütün ütopyanız buysa hiç durmayın ikinci cumhuriyetçi olun, benim tutarlılıktan kastettiğim şey bu. Ama insanca değerlerin egemen olduğu, sömürünün ve baskının yerini dostluğun, katılımın ve paylaşmanın aldığı daha güzel bir dünya istiyorsanız o zaman sol Kemalist platformdaki tutarsız ve anlamsız devletçilik tartışmasıyla uğraşmak yerine Marksizmi anlatın. Devletçilik ve planlama böyle bir dünyaya yönelik iktisat politikasının temel araçlarıdır. Bu araçlar işler, hem de çok iyi işler. Ama sosyalist bir ekonomi üzerinde ve ekonomik hedeflerin kitlelerin istekleri ile uyuşması ile işler. Yoksa hem mevcut üretim ve bölüşüm ilişkilerini koruyacaksınız Avrupa Topluluğu'na girmeye çalışacaksınız, hem de devletçilik yapmaya kalkışıcaksınız, biz de sizi sosyalizm adına alkışlayacağız; işte bu olmaz.

İşte bu bağlamda Marksistlerin ikinci cumhuriyet tartışmalarındaki yeri, bir yandan kapitalist devletçiliğin tutarsızlığını gösterirken, öte yandan kapitalist gelişmeyi sosyalizm diye yutturma çabalarını ortaya koymak olmalıdır. Çetin Altan bir yazısında "Bu nokta Marksizmin, önü açılan teknoloji ile sermaye düzenini kendi diyalektiği içine almasıdır. Sınıf çelişkileriyle sömürünün bittiği yer, Marksizmin öngördüğü yerdir." diyor. Yani, rasyonalleşmiş kapitalizm, Marksizmin kendisidir. İşte bu yalan. Bu yalanlara karşı çıkmak lazım. Yoksa kapitalizmin rasyonalini, Hayek ile Lange ya da Schumepeter'i tartışmak bu bağlamda anlamlı değil. Bence hepsi doğrudur, ama kendi ütopyaları içinde doğrudur. Amaçlarla araçları birbirine karıştırmamak gerekiyor. En sığ tartışmalar da bu karışma noktasında ortaya çıkıyor.

İkinci cumhuriyet ile sosyalizm arasında bağ kurma çabaları ikinci cumhuriyetçilerin iki önemli handikapından kaynaklanıyor. Birincisi; programlarının büyük burjuvazi tarafından desteklenmesi gerekiyor, fakat iktisadi gelişme ile siyasi ve ideolojik gelişme tam olarak

örtüşmediği için onların bir ayakları hala pre-kapitalist ilişkilerde, kapkaççılıkta. Sistemde bir aksama olması durumunda -ki muhtemel- hızla spekülatif, vurguncu, faizci, rantiye ayak üzerinde durabilmek olanaklarını ellerinde tutabilmek istiyorlar. Doğal olarak da buna uygun olarak siyasi bağların ve kurumsal yapının birden değişmesine karşı çok çekingenler. İkinci cumhuriyetçilerin en kızdığı şey de, radikal kapitalist verimlilik anlayışı yerine Zonguldak'taki maden işçisinin, Akhisar'daki tütün üreticisinin oylarına yönelen populist politikalar. Onun için "köylü muhafazakarlığına dayanan populizmle, Kemalist gericiliğin ittifakı" gibi sözler yazılarında sıkça geçiyor. Bu durum tezlerinin etkinliği açısından daha geniş çevrelerde, bu arada yılgın ve yorgun sosyalistler arasında, müttefikler aramalarına yol açıyor.

İkinci önemli neden de, entellektüel desteklerinin ve kadrolarının çok zayıf olması. Bu eksikliği sosyalistlerle tamamlamak istiyorlar. Marksizmin terimlerini kullanmaları, sık sık Marksizme atıf yapmalarındaki en önemli neden bu. Önde gelenlerinin geçmişte şu ya da bu oranda Marksizmle bağ kurmuş olmaları da bunu kolaylaştırıcı bir etken oluyor. Tabii 12 Eylül yılgınlığının ve dünyadaki son gelişmelerin olumsuz etkisi de bunun için uygun bir ortam yaratıyor. Bu, savaş kaçağının arkadaşları düşmana saldırırken tam siper yapıp, onlar öldükten ve düşman çekildikten sonra ceplerini talan etmesine benzer. Bu siyasi değil de ahlaki bir sorun. Bunun dışında, ben döneklik tartışmalarına girmeyi hiç sevmiyorum. İnsanlar ütopyalarını değiştirebilirler, ama ahlaki değerlerin o kadar çabuk değişmemesi gerekir. Bu konuda söylemek istediğim son şey şu; ikinci cumhuriyet düşüncesiyle sosyalizm ve Marksizm arasında hiç bir bağ yok.

Korkut Boratav: Ben konuya şu soruyu sorarak girmek istiyorum: Acaba bugünkü kapitalist dünya ekonomisi koşullarında, göreli olarak azgelişmiş bir dünya köşesinde, ulusal bir kapitalizmi sürdürmek mümkün mü?

Mümkün olsaydı bana göre Marksistlerin ve sosyalistlerin bunu savunması gerekirdi. Ben şahsen bu konuda henüz son sözün söylendiğini sanmıyorum. Beynelmilel kapitalizm ulusal sınırları yıkmakta başarılı olursa, bunun çok kötü birşey olduğunu da düşünüyorum. Son tahlilde, piyasa yüceltmesinin başat bir değer haline gelmesi, insanlığın tarih boyunca geliştirdiği kimi değerlerin yok olması anlamına da geliyor. Uluslararası kapitalizm, Thatcher Reagan çizgisinden başlayarak dünyayı istila ederken, ne kadar irdelerseniz irdeleyin sadece iki değer bırakıyor. Birisi, soyut, içeriği olmayan, iki yüzlü bir demokrasi söylemi, ikincisi ise, bir piyasa yüceltmesi. Bana göre birincisinin zaten içeriği olmadığı, ikincisi ise insanlığın evrensel mücadelesinin bütün unsurlarıyla çeliştiği için, ortada savunulacak, uğrunda mücadele edilecek hiçbir değer kalmıyor.

Piyasa vazgeçilmez bir araç olabilir, ama bir değer olarak yüceltilemez. Onun için ben bir birey olarak, bu kötü geleceğe, tarihin tüm akışıyla ters düşse bile, bu yönelişe karşı çıkmak gerektiğini ve buna karşı çıkan her akımla da işbirliği yapabileceğimi düşünüyorum.

Eğer bu çizgi başarılı olursa, Türkiye'nin bir spekülatif rant ekenomisine dönme olasılığı çok kuvvetlidir. Ayrıca bu çizginin son derece iki

yüzlü bir boyutu da vardır: rasyonel bir kapitalizm son tahlilde insan hareketlerini de serbest bırakır. Halbuki, bugünkü doğrultuda gerçekleşen bir globalizm sonunda Türkiye ulusal politikaları izleme imkanından yoksun kalacak sermaye hareketleri, finansal sistem, parasal model olarak uluslararası kapitalizme entegre olacak, fakat Türk insanının Batıya göçmesi yasaklanacak. Bu kapitalizmin iç mantığıyla da çelişkilidir ve bu temel olguyu reddeden bir globalizm zaten sahtedir.

Taner Timur: Aslında Arslan, ikinci cumhuriyetçilerin tezine hatta onların öngörmediği bazı unsurları da katarak rasyonalleştirdi. Ancak bence, belli bir kapitalist paradigma açısından Arslan'ın rasyonelleştirdiği model başarıya ulaşsa bile -ki ben o konuda iyimser değilim- bunların söylediği çerçeve içerisinde ulaşamaz. Mesela Güney Kore'de ve Şili'de bu olabilmiştir. Bugün Şili ekonomisi Latin Amerika'nın en sağlıklı ekonomisidir. Güney Doğu Asya'da "Dragonlar" denilen, kapitalizme farklı, hatta boyun eğmeden entegre olan ekonomiler ortaya çıkmıştır. Fakat bunlar bu sonuca, otoriter, despotik, askerlerin tanzim edici ve baskı altında tutucu rol oynadığı bir sistem içerisinde ve sınıf sömürüsüyle ulaşmışlardır. Oysa ikinci cumhuriyetçiler hem sonuna kadar bir demokrasiden yanadırlar, hem de Arslan'ın rasyonalize ettiği başarılı bir kapitalizmin savunuculuğunu yapıyorlar. Bunun çelişkisini eğer göremiyorlarsa, o zaman Dünya ve Türkiye koşulları hakkında çok eksik bilgilere sahiptirler; eğer görüyorlarsa, o zaman da düşüncelerini samimi bir şekilde ortaya koymuyorlar demektir. Bu çelişkiyi dolayısıyla demogojiyi sergilemek Marksistlerin görevidir; Arslan'ın dediği gibi "Mefhum-u muhalifinden hareketle" rasyonel bir kapitalizmin başarısını olumlu karşılamak değildir. Aksi takdirde bu programa oy veren milyonlarca seçmenin yanılmamış olduğunu, aldatılmamış olduğunu kabullenme durumuna düşeriz. Şunu da ekliyeyim, ben, "kapitalizmin çöküş döneminde olduğunu" kesinlikle söylemedim. Sadece çağdaş kapitalizmin spekülatif niteliğini vurguladım.

Korkut Boratav: Bir iki somut konuya değineceğim. Birincisi, antipopulizm. Bana göre populizm, az gelişmiş kapitalizm koşullarında, sınıf tabanlı bir parlamentarizmin alacağı bir biçimdir. Bu eğer Batı Avrupa koşullarında olsaydı, bildiğimiz sosyal demokrasi veya işçi partileri, muhafazakar partiler ikilemi içinde olurdu. Türkiye'de populizm ise, köylü ve işçi sınıflarının Zonguldak'ta istihdam, taban fiyatlarında yükselme taleplerine yanıt veren, böylece bu sınıflara siyasi iktidarı etkileme imkanı veren bir mekanizmadır. Populizmi kaldırın, Amerikan demokrasisini koyun, siyasetin sınıf tabanı tamamen ortadan kalkar. Özal bunu yapmaya çalıştı. İnsanlar olsa olsa köylü-kentli diye ayrılır, kentlilere rant ve avanta fırsatı verilir. Bunun sonu demin söylediğim o "zavallı değerlerin" egemenliğidir. Çünkü, kentsel rantların paylaşımı veya köyden kente göçmenin yaratacağı avantajların rüyası, köşe dönme felsefesine dayanır. Köşe dönemeyen bireyler, kendilerini suçlarlar, bireysel iç dünyaya çekilirler, tarikatçılığa kayarlar vs. Bana göre populizmi eleştirmekte biraz ölçülü davranalım. Zonguldak örneğinden giderek demin söylediğimi açayım: Zonguldak işçilerine Avrupa'da çalışma imkanı verilse, Zonguldak'ı kapatırız. Eğer Zonguldak işçilerine Avrupa'ya gitme imkanı veremiyorsak, o zaman solcular olarak bunlara Türkiye'de çalışma imkanı verilemsinin kampanyasını yap-

mak, ulusal düzlemde tanımlanabilecek bir geleneksel kapitalizmi savunmak zorundayız. Ben bunun hala savunulabileceğini düşünüyorum. Eğer bunu bırakırsak o zaman pozisyon kaydırıp, ütopyalar inşa etmemiz, etik planda mücadele etmemiz ya da ekstrem bir Troçkist pozisyonla Dünya ihtilalini düşünmemiz lazım ki, ikisi de bana gerçek temalar üzerinde verilen bir mücadeleye göre, sosyalizmi çok daha bireysel ve içe dönük bir alana kaydıracak gibi geliyor.

Devlet küçülmelidir söyleminin de büyük ölçüde ikiyüzlü olduğunu düşünüyorum. Devletin küçülmesi derken sosyalistler ve Marksistler olarak devletin baskıcı işlevinin küçülmesini savunuyoruz. Buradaki ölçü anti-demokratik yasalar ve uygulamalardır. Dikkat ediniz bu söylemin birinci savunucusu olan Özal, CMUK'u veto etti. Bu işkencenin kurumsal olarak savunulması demektir.

Bir başka anlamda da ikiyüzlüdür. Büyük devletin soygun düzeni getirdiğini, küçük devletin bunu kaldırdığını söylüyorlar. Saydıkları öğelere bakalım; teşviklerin en azgın olduğu dönem, liberal ANAP dönemidir. Gümrük fonlarının keyfi şekilde inip kaldırıldığı dönem, liberal söylemin en egemen olduğu dönemdir. Bakanlıklarla iç içe çalışan özel vakıfların en azgın olduğu dönem yine bu ultraliberal ANAP dönemidir. Siyasi iktidarın iş çevreleriyle bireysel ilişkiler kurarak en çok avanta dağıttığı dönem yine aynı dönem olmuştur. Bunlar geleneksel rantlar değildir. Bu meselenin bunların iddia ettikleri gibi devletçilikle ilgisi yok, tam tersi yeni avanta dağıtma mekanizmalarıyla ilgisi var.

KİT'ler tartışması ise, benim duyarlı olduğum bir konu. KİT'ler konusunda ölçü kaçmıştır, doğru dürüst bir tartışma da yapılamamaktadır. Bana göre bugün KİT'lerin göreli olarak hazin durumunun iki nedeni vardır: Birincisi, yatırım yapılmaması, ikincisi de faiz yüküne batmalarıdır. İki unsur da KİT'lerin dışındaki etkenlerden geliyor. Vergi toplayamayan devlet, bunlara yatırım kaynağı aktaramamıştır. Vergi toplanmamasının arkasında da, sermayenin belli bir çizgisinin egemen olması vardır. Faiz yükünün ağır olmasının arkasında da aşağı yukarı aynı nedenler yatar.

İşaya Üşür: Şimdi yine, analitik bazı ayrımlar yapmak durumundayız. Marksist terminaloji içinde konuşursak, kapitalizmi nasıl kavramlaştırdığımız, hangi analitik düzeyde ele aldığımız önemli olacaktır. Bu bağlamda, kapitalizm, iki ayrı düzeyde tanımlanabilir: Üretim tarzı düzeyinde ve toplumsal formasyon düzeyinde. Eğer kapitalizme, münhasıran üretim tarzı düzeyinde ele alırsak tek bir kapizalizmden bahsetmek mümkün hale gelir. Bu düzeyde farklılıklara yer yoktur. Dolayısıyla bu düzeyde tanımlanmış kapizalizmi, yani tek bir kapitalizmin, yine tek bir rasyonalitesinden söz edebiliriz ki, bu rasyonalite önsüz, sonsuz bir rasyonalite haline gelmiş olur. Bu anlamdaki kapitalizm hakkında söylenenler genelde doğru olmakla birlikte, somut düzeye, yani toplumsal formasyon düzeyine inildiğinde pek de anlamı olmaz. Hatta bir takım açmazlarla da karşı karşıya kalınır. Demek ki, somut analiz yaparken kapitalizmi soyut, üretim tarzı bağlamında değil, toplumsal formasyon bağlamında ele almak ve öyle tartışmaya girmek gerek. İşte toplumsal formasyon olarak kapitalizmi analiz ederken, artık tek bir kapitalizmden değil, kapitalizmlerden söz edebiliriz. Bu durumda

da her bir kapitalizm geniş anlamda kendi tarihinin izlerini, gölgesini ya da damgasını taşıyacaktır.

Batı kapitalizmi deyince, Amerikan tipi kapitalizmle sosyal alana daha fazla ağırlık veren kıta Avrupa'sının bazı ülkeleri arasında bir ayrım yapmanın analitik olarak doğru olacağını düşünüyorum. Böyle bir ayrım kapitalizmin küreselleşmesi tartışmasında da farklı sonuçlara yol açabilecektir. Fakat şimdiki sorunumuz bu değildir.

Piyasa hiçbir zaman, hiçbir kapitalizmden kalkmadı. Örneğin İsveç, kapitalist bir ülke değil midir? Orada sosyallik, sosyal olan bir parça daha öne çıkarılıyor diye orada rasyonalite yok mu diyeceğiz? Keza; birinci cumhuriyet kapitalizm değil miydi? Orada piyasa yok muydu? Fakat sorun, yukarıda değindiğim yeni sermaye birikim tarzıyla birlikte piyasanın yüceltilmesi ve bütün ilişkilerin piyasa aracılığı ile gerçekleştirilmek istenmesidir. Bu model içinde herhangi bir devlet müdahalesine yer yoktur. Arslan'ın rasyonalite dediği de muhtemelen budur. Ne var ki örneğin KİT'ler kapitalizmle uyuşmaz önermesi doğru değildir. Hatta bu, kapitalizmin bugünkü küreselleşmiş aşamasında bile doğrudur. Kapitalizm her zaman, bizatihi varlığını tehlikeye düşürmüyorsa, devlet işletmeciliği ile uyuşabilir. Keza, destekleme ve fiyat politikaları da kapitalizmle uyuşur; onun rasyonalitesiyle çatışmaz.

Arslan'ın dediği doğrudur, Marksistler kapitalizmin savunusunu yüklenmek durumunda değillerdir; ama her kapitalizmin rasyonalliğini savunmak durumunda da değillerdir. Aksi tarafından söylersek, sistemle mücadele yapmak farklı birşeydir; fakat kapitalizm içinde geniş insan kitlelerine bir parça da olsa soluk aldıracak önlemleri, soyut bir rasyonalite ile uyuşmuyor diye -ki bu da belirttiğim gibi doğru değildir- bir tarafa bırakmak mı gerekir? Bu ikisi, birbirinden mahiyetleri itibariyle farklı durumlardır. İkinci durumun taraftarı olmak, kapitalizmin savunusunu yapmak anlamına da gelmez.

Eğer o ekstrem içinde kalınırsa, sanıyorum çok siyah-beyaz bir resim ile yüzyüze geliriz. Yani, bu siyah-beyaz resmin mantıki uzantısı ha hep, ya hiç noktasına getirebilir ki, bu da somut analizler açısından tatmin edici olmaktan uzaktır.

Piyasanın yüceltilmesi meselesi de ayrı bir konudur. Çünkü, özellikle 1970'lerden itibaren üretimin teknolojik temelinin değişmesi, bunun öncülüğünü yapan ülkeler açısından piyasanın yüceltilmesini, iktisadi boyutun da ötesinde, bir değer olarak gündeme getirmiştir. İkinci cumhuriyet tartışmalarında da sadece iktisadi örgütlenmelerin değişmesinden söz edilmiyor. Bu tartışmalar, anlayabildiğim kadarıyla bütün bir toplumu iktisadi, siyasi, kültürel, ahlaki yeniden yapılandırmaya yönelik yapılardır. Öyleyse bu yeniden yapılandırmanın formu ne olacaktır? Yakıcı sorun burada yatmaktadır. Bana kalırsa, ikinci cumhuriyet ideolojik hareketinin ardındaki muhtemel siyasi görüş tercih ve ağırlığını Amerikan tipi kapitalizm tarafına koymak eğilimini taşıyor. İşte ikinci cumhuriyet tartışmalarını biraz da bu bağlamda değerlendirmek gerekir şeklinde düşünüyorum.

Diğer taraftan, sadece iktisadi rasyonalite boyutunda ele alındığında, belli ölçülerde, söylediklerinin bazılarına katılınabilir de. Örneğin köylülük meselesinde söyledikleri. Bugün gerçekten

Türkiye'de bir köylülük sorunu vardır. İşe, çalışmaya karşı garip bir mantalite sorunu vardır. Tavır almanın da ötesinde, sanki bir tür tavır koyuş var. Bu ve benzeri sorunları ne SHP, ne de DYP tartışmaya getiriyor. İşin ilginç yanı, ikinci cumhuriyetçiler de bu durumun, somutta nasıl ortadan kalkacağına dair bir şey söylemiyorlar. Piyasaya, bireyciliğe güveniyorlar gibi duruyorlar. Karşı tarafı da populist olmakla; köylücülük yapmakla suçluyorlar. Ben şahsen, köylülüğün bu haliyle sürüp gitmesine taraftar değilim, ama bunun tasfiye süreci üzerine ayrıca tartışmak lazım ki, bu farklı bir şey. Bu köylülüğün bir yönüdür. Bir deyim yerindeyse, antolojik köylülük var ki, o, fiili köylülükten daha yaygın ve ürkütücü. İkinci cumhuriyetçilerin bir kısmı örneğin Çetin Altan, bu olgunun farkında; fakat çoğunluğu sanıyorum farkında bile değil. Bu tür köylülükte kapitalizm bile yapılamıyacağının farkında değiller.

Ömür Sezgin: Ben şimdi ikinci cumhuriyetçilere değil de, burada konuşulan birşeye, kapitalizmin rasyonalite meselesine itiraz edeceğim. Kapitalizmin bir tek rasyonalitesi vardır: Kar artırmak. Kar da mutlaka sömürü üzerine artar. Kapatilazmin rasyonalitesi budur. Şimdi sen hangi rasyonaliteyi savunuyorsun?

Arslan Sonat: Ben bu rasyonaliteyi savunmuyorum. Ama ben soruna Marksizm açısından baktığım için buna karşıyım. Eğer kapitalizmi savunsaydım, hedefim yalnızca sayılarla ifade edilen gayri safi milli hasılayı artırmak olsaydı, Avrupa Topluluğu'na girmek olsaydı, SHP programındaki hedefler olsaydı o zaman bunu savunurdum.

Ömür Sezgin: O zaman bir sosyal demokrat ya da sosyalist parti somutta ne önerecek sorusu gündeme geliyor. Bu mantık bizi, önce bırakalım kapitalizm gelişsin, sonra onun üzerine sosyalizmi kurarız noktasına getirir.

Kapitalizmin rasyonalitesi deyince ortada emperyalizm var. Bize sunulan teze göre artık emperyalizm yok, bir tek rasyonalite var. Artık kapitalizm denmiyor bugün bir tek rasyonalite var, o da bu sunulan şeydir deniyor. Aslında bildiğimiz yüz sene öncesinin kapitalist rasyonalitesini bize, aklın gereği olan tek rasyonalite olarak sunuyorlar. Buna da kapılmayalım. Kapitalizmin rasyonalitesi aklın gereği değil, sadece kapitalizmin rasyonalitesidir. O da sömürü üzerine kuruludur. Strateji değişebilir, ama istediği kadar birikim modelleri değişsin bu değişmedi.

Arslan Sonat: Bu düşüncenin en önemli ayağı ekonomik ayak. Onun için kapitalizmin rasyonalitesi dedim. Kapitalizm tabii bir kar ve sömürü düzeni. Kapitalist rasyonalite sistemin yaşıyabilirlik koşullarını yerine getiren bir düzenleme. İkinci cumhuriyetçilerin tartıştıkları sorun da budur. Bugün populizmle, TÖYÖK'çülükle, tarım teşvikleriyle bu sistemi yürütemezsiniz diyorlar. Sistem Demirel'in kara deliklerinin büyümesiyle, enflasyonla, kaynak dağılımının bozulmasıyla, büyümenin yavaşlaması ve durmasıyla çöker diyorlar. Sistem, vadettiği ekonomik programlarla yaşar ve büyür.

Taner Timur: Bunu demokratik bir rejimde yapabilir mi?

Arslan Sonat: Demokratik bir rejim içinde de yapabilir. Bir Amerikalı iktisatçı "Son yirmi yıldaki neo-liberal kür, kaynak dağılımı ve verimliliği artırmak konusunda başarılı oldu, ama sosyal maliyeti de çok

yüksek oldu. Kitlesel destek olmadı, bunu düzeltmek lazım. Clinton programı işte budur" diyor. Eğer insanların canını acıtarak yirmi yıl birikim yapabiliyorsanız, sonra hafif bir pansuman yapma olanağınız vardır. Ayrıca onların tanımladığı anlamda demokrasi, devletle hesaplaşılarak geçilecek bir rasyonelin olmazsa olmazıdır. Onun için hem ekonomik, hem de siyasi olarak bu programı gerçekleştirebilme şansları vardır.

Korkut Boratav: Ömür kapitalizmin özüne işaret ediyor; tabii o değişmemiştir. Fakat bu özün üzerine çok değişik varyantlar vardır. Yani solcular ve Marksistler bir noktada Alman faşizmiyle sosyal demokrat ilişkilerin egemen olduğu iki rejim arasında; hızlı bir sanayileşmenin olduğu bir düzenleme biçimiyle, rantiye ve spekülatif faaliyetlerin egemen olduğu bir başka yapı arasında; köylülüğün ve tarımın ya da sanayileşme ve kentleşmenin başat olduğu kapitalizmler arasında tercih yapma durumunda kalabilirler. Ben şahsen, ulusal bir kapitalizmin, bu seçenekler arasında, bugün daha tercih edilebilir boyutlar taşıdığını düşünüyorum.

Taner Timur: Bir cümle ekleyeceğim. Zannediyorum Ömür'ün ele aldığı rasyonalite formu doğrudur, fakat firma çerçevesinde doğrudur. Bir kapitalist işletmenin rasyonali kardır. Fakat, formasyonu sosyal biçimiyle ele alırsanız, daha bir çok unsur işin içine girer. Sosyal sınıf kavgası girer, rejim girer, devletin fonksiyonu girer ve burada belki Gramsci'nin "Tarihi blok" dediği unsur işin içine girer. Bence bu iki rasyonalite, aynı rasyonalite değildir.

Cem Eroğul: Galiba tartışmanın sapmasının nedeni, bir toplumsal yapı, devlet yapısından çıkıp, kendimizi sadece bir üretim biçiminin mantığına hapsetmemiz. Oysa hiçbir toplumda belli bir üretim biçimi zaten saf durumda bulunmadığı gibi, üretim biçiminin dışında başka siyasal ve toplumsal olgular da var.

Bunlar, demokrasi, insan hakları, eğitimle ilgili şeyler de söylüyorlar. O söyledikleri şeyler içinde de bir tutarlılık, türdeşlik yok. Onun için ben bunu Osmanlıların son dönemindeki düşünce kaynaşmasına benzettim. Ama nasıl ki, Osmanlıda sonunda bütün bu düşüncelerin karşı ayağı Atatürkçü ulusal devlet olduysa, bunların da bugün birlikte karşıt oldukları şey, Atatürkçü ulusal devlet. Atatürkçülüğü de, ulusallığı da bir yana bırakalım: hedef tahtaları devlet. Herşey bunun üstünde odaklaşıyor ve bu bana çok anlamlı görünüyor.

Niye bu insanlar görünüşte devlete karşılar? Görünüşte diyorum, çünkü dış dünyada olsun, Türkiye'de olsun kendi çıkarlarına devleti en hayasızca kullanan insanlar bunlar. Teşvik politikasını 12 Eylül'den önce DPT'de Özal başlatmıştır. 12 Eylül'den önce, 24 Ocak kararlarıyla başlayan bir süreçte önemli bir devlet karışması var. Taban fiyatlarını düşürme, işçi ücretlerini düşürme, sermaye sahiplerinin milli gelirden aldıkları payları artırma yönünde devleti hayasızca kullandılar. Öte yanda da baskıcı düzenekleriyle devleti büyüttüler. Çok açık bir biçimde aynı şeyi Thatcher de yaptı; bir taraftan geçim düzeyinde devleti küçültüyorum derken, kolluk gücü olarak devleti alabildiğine büyüttü. Demek ki, ikiyüzlü bir devlet tutumları var.

Bunlar devletin bir halk dalkavuğu olması tehlikesine karşılar; ondan korkuyorlar. Bu aslında demokrasidir. Çok tipiktir: Hayek'te de

bir siyaset düşmanlığı, seçilmiş insana karşı "bunlar ahmaktır" türü bir yaklaşım var. Korkusu siyasetçilerin oy düşüncesi ile halk dalkavukluğu yapması, yani sonmutta Zonguldak'taki işçinin ya da Akhisardaki köylünün isteğini bir miktar yerine getirmek zorunda kalması.

İkincisi ve en önemlisi, sosyalizme karşı bir ülkenin kafa tutmasını sağlıyabilecek tek araç devlettir. Bugün bu araç kullanılmıyor, ama yarın kullanılabilir. Ulusal devletin gücünü daha bugünden yok ederseniz, uluslararası askeri, siyasi birlikler içinde eritirseniz, yarın toplumsal güç dengesinde bir değişiklik olduğunda, emekçi sınıflar başat bir duruma geldiğinde, kullanabilecekleri bir aracı bugünden ellerinden almış olursunuz. KİT'leri de ben bu çerçevede düşünüyorum: olabilecek bir gücü yok etmektir. Bugün emperyalizmin en büyük korkusu, bir toplumda, ulusal devletin önderlik edebileceği bir toplu kalkışmadır. Bundan korkmakta, onun için de devlet düşmanlığı yapmaktadırlar.

Şimdi biraz daha ayrıntıya girmek, somut önerilerindeki ikiyüzlülüklerini ortaya çıkarmak istiyorum. Birincisi ve en önemlisi demokrasi konusudur. Demokrasi söylemiyle ortaya çıkıyor ve bunda yenilikçi olduklarını ileri sürüyorlar. Oysa bu memlekette bu kavgayı öteden beri solcular veriyor. Biz gayet somut şeyler söylüyoruz: bu anayasa kalksın, insan haklarına dayanan bir anayasa gelsin diyoruz. Nur Vergin "başkanlık dizgesini deneyelim" diyor. Başkanlık dizgesini deneyelim demek, Türkiye'de demokrasiyi istememek demektir. Çünkü -Amerika dışında- dünyanın hiçbir yerinde başkanlık dizgesi başarılı bir demokratik yapı kuramamıştır. Nur Vergin'in bunu bilmemesine olanak yoktur. Özal da bunu gayet iyi bilmektedir. Dolayısıyla, bu bir aldatmacadır.

İkincisi, özgürlük olsun diyorlar, ne var ki, özgürlük olsun diyen Nur Vergin, zorunlu din derslerini savunmakta. Dinciler bir şeyi çok iyi biliyorlar. Bir insana küçük yaşta Allah korkusu vermezsen, aklı başına geldikten sonra, hiçbir şekilde onu dinci bir insan yapamazsın. Küçükten koşullandırmak zorundasın. İşte bu noktada özgürlüğü savunmuyorlar. Gerçekte bunlar, düpedüz baskıcıdırlar.

Dolayısıyla bu özgürlük söylemleri, tıpkı devletle ilgili söylemleri gibi, tamamen ikiyüzlü, hep kendilerine yontan bir söylemdir.

Dış siyasette de, bir taraftan barışçılık, bir taraftan küçülme, kişisel gönenç filan derken, en adisinden bir askeri serüvenciliğin de taraftarlığını yapmaktadırlar.

Bence bunlar türdeş bir küme değil; onun için biz şaşırıyoruz. Bunlar bir yönü ile egemen sınıfın bazı katmanları, bir yönüyle lumpenler. Demin Arslan'ın çok güzel bir biçimde anlattığı gibi, oyuncaklar rüyası içinde sarhoş olmuş ve doğru dürüst sınıfsal bir tabanı da olmayan lumpen bir küme bu. Bir bölümü doğrudan doğruya emperyalizmin uşağı olan, köle ruhlu, ulusal güçlere, ulusal devlete, ulusal kurtuluş savaşına nefret kusan insanlar. Dolayısıyla bunlar içinde de çelişkiler var. Bunların çelişkilerini çözmek bizim işimiz değil. Biz kendi dayandığımız sınıflar açısından buna bakacağız. Bizim dayandığımız, çıkarını korumak istediğimiz sınıflar, emekgücüne dayanan sınıflardır. Burada Korkut'a tamamen katılıyorum. Bu sınfların çıkarı, Hayek'çi, Özal'cı, Thatcher'ci, Reagancı bir kapitalizme karşı, ulusal bir kapitalizmi savunmaktır. Çünkü bu, halk dalkavukluğu yapmak olanağı vermek-

tedir ve bugünkü çerçevede halk dalkavukluğu da iyi bir şey olabilir. Çünkü, hiç olmazsa, insanların toplumsal savaşımda okkanın altına gitmesini engellemektedir. Özal kendi çevresine teşvik dağıtırken sesini çıkarmayacaksın, Zonguldak işçisine -iktisadi mantığı olmadığını hemen kabul ediyorum- havadan ücret artışı verince, buna karşı çıkacaksın. Ben bunu hiç anlamıyorum. Bu soygun düzeninde, herkes birbirini soyuyorsa, benim emekçilerimin de biraz daha fazla pay alabilmesi iyi birşeydir. Ve ben bunu destekleyeceğim.

İkincisi, bu mantık içinde kalmayıp, yeni bir dünya kurulması için, insanları bilinçlendirmeye çalışacağım. Bu insanlar açlık, sefalet, örgütsüzlük, ezilme içinde kalırsa, ben, bugünkü üretim tarzı kapitalizmdir, mantığa da uygundur, bu mantığa aykırı olan birşeyi savunamam, varsın insanlar ezilsinler diyemem. Bunun tutar tarafı yok.

Güneş altında yeni birşey yok demişler; gerçekten yok. Bunların savundukları çok yeni gibi görünen şeylerin de, artık bugün dibine vurmuş kapitalizmin kokuşma sürecinin, b' lerce defa ısıtılmış eski lafları olduğunu düşünüyorum. Bizim yapacağımız şey, bunların maskesini düşürmektir.

Arslan Sonat: Cem'in söylediklerine köklü itirazlarım var. Teşvik kredisi aldılar deniyor. Oysa onlar teşvikleri, devlet bankalarını kaldıralım diyorlar. Bunda mantık hatası görmüyorum. Kendileri yaptılar diyebiliriz, o zaman suimisal emsal olmaz denebilir. Bu Özal'ı yargılama tartışması değil. Bu tezlerde tutarlılık var mı yok mu, şu anda bunu konuşuyoruz.

Cem Eroğul: İmamın dediğine değil, yaptığına bak derler. Şimdi biz İncil'de ne yazıldığını mı tartışacağız, Vatikan'a mı bakacağız? Soyut bir din tartışmıyoruz ki.... Soyut bir kapitalizm de tartışmıyoruz. Uygulamada ne yapıldı? Bir taraftan Zonguldak işçisinin ücretini artırdın diye ortalığı birbirine kattı, öte taraftan da en çok kendi adamlarına krediyi kendisi verdi. İşte Vatikan bu, dinlerin gerçeği bu.

Arslan Sonat: Bu konuda söylediklerine baştan sona kadar katılıyorum. Ama sorun bu değil. Devlet bankalarını ortadan kaldıralım mı, kaldırmayalım mı tartışması yapılıyor, kaynaklarını belli bir plan içinde belli yönlere yöneltecek bir teşvik sistemi kalsın mı kalksın mı tartışması yapılıyor. Özal yaptıklarını tabii bu mekanizmalar içinde yaptı. Sosyalistler bu tartışmalara girdiklerinde yeniliyorlar. Nedeni tutarsız bir düşünce sistemi. Özal kötü yaptı çünkü devlet gücü elindeydi diyoruz. O zaman bu gücü elinden alalım diyorlar. Bu defa yok alamazsın dersen tutarsız olursun.

Korkut Boratav: İki ayrı tartışmayı bir arada sürdüremeyiz. Aslında Hayek tartışması da böyledir. Soyut modelleri tartışabiliriz ya da somut olguları tartışırız. Soyut kapitalizmde, tam rekabetçi bir piyasayı savunanlarla, onun sonuçları üzeride tartışabiliriz; senin verdiğin örnekler bunlar. Fakat ben diyorum ki, 1980'li yıllar, 10 yıl müddetle soyut kapitalizmin ilkeleri adına, rant ekonomisi denilen dönemden çok daha fazla avanta yaratmıştır. Örneğin borsa denilen kurum, aslında rekabetçi düzene dayanır. Kamu Ortaklığı İdaresi'ne hem özelleştirme hem de borsada oynama imkanı verilmiştir. Özal, Kamu Ortaklığı İdaresiyle brifing yapmış, stratejisini tesbit etmiş; arkasından da eşi, "borsada çok oynadım, para kazandım" demiştir. Oğlu borsa şirketi

kurup, METAŞ'ı kurtarma kararı alındığını önceden haber alarak büyük vurgun vurmuştur. Şimdi sen bana "bunlar serbest piyasa rejimi ile tutarsız uygulamalardır" dersen; ben de sana "10 yıl müddetle piyasa ekonomisi savunularak bunlar uygulanmıştır" derim. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin nesnel ortamı, liberalizm bizde işte bu kadar olur demeye beni getiriyor. Bunun için, soyut piyasayı savunanlarla, somutu karşılaştırıp, tartışmamız lazım. Soyut tartışma bizi Hayek-Lange tartışmasına götürür, o da şu ortamda çok anlamlı değil.

Arslan Sonat: Modelleri tartışmakta yarar var. Uygulamalarla modellerin ayrı ayrı ele alınmasında bir sakınca görmüyorum. Çünkü her zaman karşınıza geçmişteki uygulamayı değiştirmek istediklerini söyleyerek çıkacaklardır. İkincisi, Cem'in emperyalizme kafa tutan devlet konusundaki görüşlerine hiç katılmıyorum. Marksizmde böyle bir devlet anlayışı yok. Devlet sınıfsal niteliğiyle tanımlanır. Dışta emperyalizme boyun eğmiş, içte ulusal baskı aracı olmuş bir devlet... Böyle bir devleti ben hiç de savunmuyorum. Bu devleti büyüterek anti-emperyalist olunabileceğini de hiç zannetmiyorum.

Cem Eroğul: Devleti bir silah olarak düşünürsek, tabii kimin elindeyse ona hizmet edecektir. Ama silahı bütünüyle ortadan kaldırırsan, bir savaş olanağı ortadan kalkar, onu söylemek istiyorum. Devlet soyut bir şey değil elbette. Örneğin halk dalkavukluğu siyasetlerine boyun eğmek zorunda kalan bir devlet bugünkü devlet. Çünkü biçimsel bir demokrasi var. Onu kullanarak sen belli bir noktada, belli bir dış güce, hatta belli bir iç güce karşı kafa tutabilirsin. Örneğin sosyal devlet denen şey, kapitalist düzen içinde işçi sınıfının, devletin biraz da kendisine yontması için, ağırlığını koymasıdır.

Taner Timur: Devletsiz anti-emparyalist mücadele olmaz da denemez. Cezayir'de olmuştur. Bizim milli kurtuluş mücadelesi de devletsiz olmuştur. Başka örnekler de verilebilir. Baskı altındaki azınlık ulusların yaptıkları bütün anti-emperyalist kavgalar da devletsiz kavgalardır.

Cem Eroğul: Çözüm kendi devletlerini kurmalarıdır, diyorum. Oysa, egemen söylemciler, soyut bir devlet düşmanlığı yapıyorlar. Bu devlet düşmanlığının altında bir üçkağıt yatıyor. Bunlar gerçekte devlete karşı değiller; emekçilere yarıyabilecek devlete karşılar. İşin püf noktası bu.

Ömür Sezgin: Bence ikinci cumhuriyet siyasi bir hareket değil, bir ideoloji.

Taner Timur: Siyasi bir hareket değil diyorsun, ama "biz bunları söylüyoruz bunları gerçekleştirmek siyasetçilerin işidir" diyorlar. Fakat orada da sosyal güç fenomenini bir kalemde çiziyor ve işi yine kendileri gibi toplumdan soyutlanmış, biraz fildişi kulesindeki siyasetçilere devrediyorlar. Yani onlar meseleyi siyasi olarak görüyorlar, fakat kendilerini siyasetçi olarak tanımlamıyorlar. O zaman iş büstübün garip bir boyut kazanıyor.

Ömür Sezgin: Bence bu, uluslararası ortamda ortaya çıkan bir düşünce biçiminin Türkiye versiyonu. Post-modernizmi de buna katabilirsiniz. Bunlara göre, Marksizm de kapitalizm de bitti; ikisi de denendi, insanlık, en uç noktaya geldi; artık gerçekler neyi gerektiriyorsa o yapılacak, akla göre hareket edilecek; Fransız Devrimi olumlu bir iş

yapmamıştır, 16. Lui idam edilmemeliydi, devrim gereksizdi, işler zaten düzelecekti; Kemalizm de o yüzden anlamsızdır, idamlar olmadan da olabilirdi... vb...

Bütün bunlar uluslararası düzlemde geliştirilen bir düşünce biçiminin Türkiye versiyonu bana göre... Onun için ideolojiktir. Konuşanlara bakın, hiçkimseyi temsil etmiyorlar. Bu söylem egemen sınıfın söylemi değil, ama bütün yerleşmiş kapitalist sistemin işine gelen bir söylem. Bazı şeyleri örtüyor. En başta, söylemeden söylediği de Marksizmin öldüğü, sosyalizmin olmayacağı. Bu ideoloji altında, o günkü sınıf dengeleri, devlete hakim olan dengeler neyse bu söyleme sığınarak herşeyi yapabilir. Onun için başka rasyonaliteler aramak anlamsız.

Taner Timur: Burada ben, uluslararası kapitalizmin bugünkü stratejisiyle uzlaşmak için, İtalya örneğini ve İtalya sisteminin geleneksel kurumsal yapısının çöktüğünü verdim. Aslında tabii İtalya'nın gelişme düzeyiyle, bizim gelişme düzeyimiz çok farklı. Bugün uluslararası kapitalizmle entegre olmak iki türlü olabilir. Kuzey İtalya, uluslararası kapitalizmin stratejisine uygun, çağdaş ve ileri bir kanadı içerisinde yer almak için bunu yapabiliyor. Halbuki bizde o konum, o üretim yapısı ve sosyal güçler olmadığı için, tam rantiye, spekülatif bir emperyalizmle bütünleşme şeklinde ortaya çıkıyor. Fakat düzey farkına rağmen bazı temler ortaktır. Sisteme karşı çıkmak, yeni bir anayasa yapmak, yeni bir düzen kurmak, yozlaşmayla, spekülasyonla, mafyayla kavga etmek vs. gibi.

Ömür Sezgin: Bu öyle bir söylem ki, asıl önemli olan söylediği değil, söylemediği. O söylemediği şey de belli bir sistemle uyuşuyor. Herşeyden evvel sistemin değiştirilmesini önleyici bir söylem. Değiştirme deyince akla hemen devrim gelmesin, değiştirme herşeyden evvel farklı bir bakış açısı, teori gerektirir. İşte bu söylem o farklı bakış açısını, farklı teoriyi ortadan kaldıran bir söylem.

Korkut Boratav: Yani radikal bir görüntü altında fevkalade tutucu bir pozisyon. Yarattığı büyük yanıltı da bu.

Ömür Sezgin: Evet... Onun için bunların devlet küçülsün vs. dediklerini tartışmanın anlamı yok. Çünkü bunlar iktidara geldikleri zaman devleti küçültmek yerine kullanırlar da, ama bu devlet küçülsün söylemi de devam eder. Bu söylemin, bu sistemin radikal eleştirisini yapmayı imkansız kılma görevi var. Radikal biçimde ortaya çıkarak radikal değişimi önleyen bir söylemdir bu.

İşaya Üşür: İdeolojik bir işlevi olduğu konusuna tamamen katılıyorum. Bunun altında anti-aydınlanmacı bir görüş yatıyor. Jakobenizme de bu anlamda bakmak lazım. Jakobenizm, toplumu değiştirmek isteyen insanların varlığını kabul eder. Yani aydınlanmacı gelenek içinde bir tür toplum mühendisliği vardır. Bunlara göre, büyük hikayeler devri bitmiştir. Kim ne yapıyorsa doğrudur. Toplumun genel düzenini bozmadığı sürece, herkes kendi kabuğunda yaşar. Modernizm bitmiş, post-modernizm başlamıştır. Sistemin işleyişine aykırı olmadığı sürece, dinciler de faşistler de, solcular da yaşar. Söylem böyle kuruluyor.

Bence bu ikinci cumhuriyet tartışmalarının önemi, bir takım uçuk adamların yaptıkları tartışmalar olmasından ötürü değil. Yoksa, sınırlarını iyice belirleyerek onlarla da tartışabiliriz. Fakat ben öyle

algılıyorum ki, bütün toplum yapısını, etiğiyle, iktisadıyla değiştirmeye yönelik bir proje bu. Onun için konuşmamın başında da söylediğim gibi, bunun, beynelmilel kapitalizm bağlamında ve üretim tarzı değil, toplumsal formasyon bağlamında ele alınması gerekir. Çünkü beynelmilel kapizalizmin de çok homojen olmadığını kendi içinde ayrımlar olduğunu biliyoruz. Piyasanın önsöz, sonsuz, ezeli ve ebedi bir kategori olarak görülmesi, öyle empoze edilmek istenmesindendir. Bütün bu ideolojik söylemler, bir tarafa bırakılsa bile, kapitalizmler arasındaki rekabet bağlamında, Amerikan kapitalizminin çıkarlarına uygun olan bir söylem bu. Sorunu böyle koyunca, tabanı yok gibi aşırı bir uca gitmenin bence anlamı yok. Çünkü tabanı var.

Korkut Boratav: Rastlantı mı değil mi bilmiyorum, ama Amerikan sistemine benzerlik, başkanlık sistemiyle de, sınıf tabanlı politikadan nefret edilmesiyle de geliyor. Yani demokrasiyi istiyorlar, ama sınıf tabanlı bir parlamentarizm olmasın...

İşaya Üşür: Önerdikleri ne? Sağlık sigortası. Üstelik SHP'nin içinde yer aldığı bir hükümet. Amerika'da bizim kıta Avrupa'sında ve Türkiye'de görmeye alıştığımız bir genel sağlık sigortası yok, özel sigortacılık var. Yani bu sistemde sosyal olan ne varsa, o ortadan kaldırılmak isteniyor. Gemisini kurtaran kaptan. Bunu yapamazsan, beceriksizsin. Toplumun bireylerine karşı sorumluluğu yok. Toplum başka bir şey, birey başka birşey. Hayek'e fazla girmek istemiyorum, ama Hayek ultra-liberal bir adam, paranın bile özel şahıslar tarafından basılmasını istiyor.

Bu bağlamda olayı, soyut düzeyde kapitalizmin rasyonalitesi olarak alır, analizin boyutlarını taşırmazsak, toplumsal olan hiçbir şeyi savunmamak durumunda kalırız. Bu, belirli bir toplumsal formasyonu, o toplumsal formasyon içinde de kısa bir müddet sonra çalışan kesimin aleyhine olacak politikaları savunmak anlamına da gelmez. Bu anlamda rasyonaliteyi savunabilirsiniz. Sosyal tarafı olan bir kapitalizmi savunmak solcuların vazifesi değildir, ama solcuların taraf olabileceği bir tutumdur. O söylediğim sınırlamaları da gözönünde tutarak, emekçi lehine olan şeyleri niye desteklemeyelim? Bir sene sonra işçilerin aleyhine dönebilecek, tam anlamıyla populist bir politikayı ben de desteklemem. İşçileri çıkaralım diyorlar. Bunlara ister ulusal, ister beynelmilel düzeyde iş alanları yaratalım, ondan sonra işten çıkaralım demek kötü bir şey midir? İktisat politikaları tükenmiyor. Örneğin toplanan verginin aşağı yukarı iki katı kadar toplanmayan vergi olduğunu kendileri söylüyorlar. Devleti kullanarak bu vergileri toplasalar kötü mü olur? bunun anti-kapitalist rasyonalite olduğunu da düşünmüyorum.

Korkut Boratav: Beynelmilel sermayenin yaratmak istediği sistem şu: Sen Türkiye'de yüksek vergi koyarsan sermayen bana kaçacaktır. Yani musluklar o derece açık olacaktır ki, Amerika'da % 35 vergi konuluyorsa, sen Türkiye'de kendi sermaye sınfına % 70 vergi koyarsan sermaye Amerika'ya kaçacaktır. Dolayısıyla benim Amerika'da uyguladığım vergi oranını ve normlarını Türkiye'de de uygulayacaksın.

1970'lerde olduğu gibi, "sermaye sınıfının marjinal gelir dilimlerinin % 80'e kadar vergilenebileceği bir sistem kuracağım, bunu da ya bölüşümcü, ya yatırımcı olarak kullanacağım" diyemeyeceksin. Bu ne

sosyalizm, hatta ne de devletçilik. Bu ulusal anlamda bir kapitalist model uygulaması. Şimdinin dünyası bunu önlüyor. Yalnız demin de söylediğim gibi, fevkalade ikiyüzlü bir şekilde önlüyor: "Herşey serbest bırakılacak, sadece senin çalışan sınıfın benim ülkeme gelemiyecek..."

Cem Eroğul: Bu söyleme iki açıdan saldırmak gerekiyor. Birincisi ikiyüzlülüğü, onun üzerinde çok durduk. Örneğin özel sağlık sigortası diyorlar, bunu diyen insanlar, bir taraftan da örneğin meclis üyelerine akıllara durgunluk verecek sağlık kolaylıkları sağlıyorlar. Devlet eliyle kendilerine bir takım paralar dağıtıyorlar, ama söylem: bu rasyonel değildir, tasfiye edilmelidir vs...

Bence daha önemlisi Ömür'ün altını çizdiği nokta; bunlar her türlü tutarlı düşünceyi olanaksız kılacak bir "düşüncede kuralsızlaştırma" eylemine girişmiş durumdalar. Örneğin, "serbest" piyasa gerekçesiyle uluslararası havacılık şirketlerini bağlıyan kuralları nasıl ortadan kaldırıyorlarsa; mantıklı düşüncenin, tutarlılığın da kurallarını öyle ortadan kaldırıyorlar. Nedeni: bunun bir düşünce olarak tanımlanmasını ve karşı cephenin çıkmasını olanaksızlaştırmaktır. Tutamıyorsun, elinden kayıyor... o yönü var, bu yönü var. Bu belli bir amaçla yapılıyor. Piyasayı bağlayan kurallar nasıl ortadan kaldırılıyorsa, kurallı düşünce de öyle ortadan kaldırılıyor. Aydınlanma düşmanlığı işte burada işin içine giriyor. Aydınlanma düşmanlığı, tutarlı düşünce düşmanlığına dönü-şüyor. Nasreddin Hoca'nın hikayesi gibi, herkes haklı oluyor. Dola-yısıyla bütünüyle bir haksızlığı teşhis edip, bir haklılık düşüncesinin geliştirilmesini engelliyor. Bence bu çok çarpıcı birşey. Karşımızda cephe kalmıyor; aydınlanma reddedilerek, herşey sulandırılıyor.

Son olarak, bu çerçeve içinde bir şeyi vurgulayarak söyleyeyim; bence, aydınlanmacı olmadan Marksist olmak olanaksızdır. 1789'a karşı çıkarak 1848'ci olmak; Türkiye bağlamında da, bazılarınızın hiç hoşlanmıyacağınızı bilerek söylüyorum, Kemalist devrime karşı çıkarak Marksizmi savunmak mümkün değildir.

Arslan Sonat: Ben tartışmanın dış politika ayağına gelmek istiyorum. Bu, "yeni Osmanlıcılık" ya da diğer bir deyişle aktif dış politika olabilir. Sina Akşin bunu güzel formüle etmiş; "ikinci cumhuriyetçilerin yapmak istedikleri en önemli değişiklik, Türkiye'nin dış siyaset kalıbını değiştirmektir" diyor. Adriyatikten Çin'e kadar büyük bir açılım var. "Yurtta sulh cihanda sulh", eskimiştir aktif dış politika yapılmalıdır deniliyor. Korkut Boratav, radikal kapitalizm yeni Osmanlıcılıkla nasıl bağdaşır, bir çelişki var dedi. Bence bir çelişki yok. Benim ortaya koyduğum model içinde, eğer kapitalizmin rasyonelleştirilmesi sözkonusu ise, kaçınılmaz olarak uluslararası işbölümü içinde kendine layık bir yer bulması da gerekir. Bu siyasal planda da bir yer bulmak demektir... Bugün dünyada kapitalizm içinde de, emperyalizm içinde de iki eğilim var: birincisi geleneksel yayılma ve büyüme eğilimi, ikincisi küçülme eğilimi. Bu ikinci eğilimin modeli, sadece gayri maddi üretim yapan, bilgi ve teknoloji satan, bunun dışında dünyayla, özellikle kendini rahatsız eden insan-mülteci akını ile ve diğer her türlü maddi akımla bağlarını koparıp, uluslararası işbölümü içinde sanayinin tamamını ikinci sınıf ülkelere bırakacak bir model. Benim kanımca 21. yüzyılda gelişecek model budur.

Bu iki eğilim çekişme halinde. Bunun Türkiye içinde de yansımaları var. Şu açık, eğer yukarıda tanımladığım gibi bir rasyonel kapitalizm gelişecekse, Batı ile sıkı işbirliği içinde gerçekleşecektir; amacı ülkesi ve milletiyle onun ayrılmaz bir parçası olmaktır. Bu iki eğilime göre nasıl parçası olunur ya "görüntüyü bozduğu, kişi başına milli geliri düşürdüğü" düşünülen toplulukları, örneğin Kürtleri bırakır, biraz daha "Avrupalılaşmış" bir topluluk olarak; ya da tam tersine, yeni güç ve nüfus alanları yaratarak, pazarlık gücü artırılarak; Orta Asya'dan Balkanlar'a yayılarak.

Korkut Boratav: Bunlar birbiriyle çelişkili değil mi? Tamamen iki ayrı model.

Arslan Sonat: Tamamen iki ayrı seçenek, o bakımdan bir çelişki yok. Tabii bunun nasıl olacağı belli değil. Bu seçeneklerden biri seçilecek, ama hangisi? Bu Kürt sorununun çözümüne, Orta Asya ile Türkiye'nin ilişkilerine, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı alacağı tavra, Amerika'nın ilişkilerine ve daha çok sayıda faktöre bağlı. Bu konuda bugünden birşey söylemek mümkün değil, ama ikisi de gündemde. Şimdilik yeni Osmanlılık yöntemi ağır basıyor gibi görünüyor.

İşaya Üşür: Benim terminolojim içinde Arslan'ın söyledikleri şöyle ifade edilebilir: Fordist birikim tarzının modası geçiyor. Ölmekte, en azından gelişmiş merkez ülkelerde geçerliliğini büyük ölçüde yitirmekte olan bir birikim tarzı Türkiye'ye giydirilmek isteniyor. Bunun daha somuttaki tartışması, sanayileşme kalıbının radikal bir biçimde farklılaşmasıdır. Anlaşılan o ki, fordist birikim tarzının belli alanlarında sanayileşme, ulusal strüktür içinde Türkiye'ye geri veriliyor. Ama ikinci cumhuriyetçilerin gündeminde, kimilerinin üçüncü sanayi devrimi dedikleri aşamanın telkin ettiği sanayileşme tarzı vardır. Söylem olarak onun bir takım unsurlarını söylüyorlar, şampiyonluğunu da bir yandan Çetin Altan, bir yandan mahdumu yapıyor. Fakat işin tuhafı bu görüşü savunan politikalar öngörmüyorlar. Önerdikleri nasıl gerçekleşecek? Teknik devlete nasıl geçilecek? Eğitime kaynak aktarmıyoruz. Bunun tartışılması ve açıklığa kavuşturulması gerekir.

O bağlamda değerlendirdiğimizde, sanıyorum, geleneksel bir takım millicilik politikleri de değişiyor. Soy milliyetçilik, faşizan milliyetçilik eski öğelerini koruyor mu, korumuyor mu ciddi uşkularım var. Nitekim, bu yeni söylem bende eski öğelerini korumadıkları izlenimini bırakıyor.

Ömür Sezgin: Sınırları genişletme var mı bu yeni Osmanlıcılıkta? Peki orduyu, devleti küçülterek bu sınırları nasıl genişletecekler? Orada bir çelişki var gibi geliyor bana.

İşaya Üşür; Orada bir çelişki yok. Birinci cumhuriyetin telkin ettiği ordu, sathı müdafaya göre kurulmuş, kalabalık, teknolojiden çok insan gücüne dayanan bir ordu. Şimdi ordu küçülsün derken, ordunun vurucu gücü küçülsün demek istemiyorlar.

Cem Eroğul: Bence bu yeni Osmanlıcılığın, ikinci cumhuriyetçiler açısından olumlu birkaç işlevi var. Bir kere, şanlı bir tarihe oturmak, meşruiyet sağlıyor. İkincisi, Atatürk düşmanlığına iyi bir zemin oluşturuyor. Üçüncüsü, çok farklı söylemlerin arasındaki çelişkilerin -ki bunlar gerçek çelişkilerdir- örtülmesine olanak veriyor. Osmanlıcılık deyince, İslamcı söylemi de, Türkçü söylemi de, Tanzimatçı söylemi de

içine alabiliyor. Üstelik post-modernizme de son derece uygun. Post-modernizme, aydınlıkçılığı, tutarlı düşünceyi reddeden yaklaşıma en uygun kavram; çünkü torba kavram. Onun için ben, yeni Osmanlıcılığı, yeni egemen söylem açısından gayet işlevsel görüyorum.

Taner Timur: Bunların belki çakıştıkları noktalar vardır, fakat çok radikal bir ayrımları da var. Yeni Osmanlıcılar, Türk gerçeklerini adeta hiçe sayıyorlar. Bunların kavramları Türkiye'nin bir "dünya devleti" olması ve "emperyal bir vizyona" sahip olması. 50 milyar doları aşmış borcu, 15 milyar dolar civarında dış ticaret hacmi olan bir ülkenin emperyal vizyonlar görmesi dünya devleti ütopyaları peşinde koşması gerçekçilikten son derece uzak bir şey. Daha önce de söylendiği gibi, emperyalizmin bir rölesi olarak bunu yapmak istiyorlar. Fakat aynı zamanda emperyalizmle bağdaşmış bir milliyetçilikle de bütünleşiyorlar. Oysa ikinci cumhuriyetçilikte milliyetçilik kavramı yok. Onlar, emperyalizmin bugünkü koşulları içerisinde, onunla bütünleşmek çabasındalar. Bunu da eski Marksist kökenlerinden gelen bazı handikaplarla açıkça yapamıyorlar ve soyut bir devlet kavramından hareket ederek, sadece bir asker-sivil bürokrat olarak takdim ettikleri bu soyut devlete çatıyorlar. Ayrıca, uluslararası emperyalizmin stratejilerini gündeme getirmiyor ve bunu, evrensellik, çağdaşlık, post-modernizm gibi kavramlar altında savunuyorlar.

Fakat ben ikinci cumhuriyetçileri, yeni Osmanlıcılara göre daha gerçekçi buluyorum. Çünkü onların modelinin bir işlerliği var. Bu işlerlik bana göre Arslan'ın söylediğinden daha farklı. Bu söylem Türkiye'yi kendi mantığı içinde bir kalkınma ve sermaye büyümesine götürmekten çok, emperyalizmin dikte ettirdiği kurallar çerçevesinde onunla bütünleşmeye götürür. Burada ikinci cumhuriyetçilerin bir handikapı daha gündeme geliyor; ideolojik olarak Türkiye'de hala çok güçlü bir milliyetçilik var. Bu milliyetçilik bunları izole ediyor.

İslamcılarla da aralarında önemli çelişkiler var. Fakat bunlarla oturup, sanki aralarında bir fark yokmuş gibi tartışabiliyorlar. Halbuki İslamcıların koyduğu sosyal kuvvetler tabanı, bunların koyduğundan veya koymak istemediğinden çok farklı bir sosyal taban. O bakımdan bu iki akım flört ediyorlar, ama gerek sosyal kuvvet dayanakları, gerekse ileriye dönük stratejileri açısından, önümüzdeki dönem ortaya çıkacak önemli ayrılıkları var.

Cem Eroğul: Yeni Osmanlıcılık gerçekten onlar açısından daha elverişli bir yafta. Çünkü "yeni", sizin ikinci cumhuriyet dediğiniz yönünü temsil ediyor. Osmanlıcılık ise, İslamcılarla, Türkçülerle işbirliği yapma olanağını veren yönünü temsil ediyor. Dolayısıyla "Yeni Osmanlıcılık" egemen söylemcilerimize bir akıl vermek gerekirse, ikinci cumhuriyetçilikten çok daha başarılı bir kavram.

İşaya Üşür: Global planda da olsa düşünürken bir birleştirme yapmakta yarar var. İslamcılığı bir şemsiye kavram olarak kullanıyoruz, bu bir yanlış anlamaya ve tahlillerde isabetsizliğe yol açabilir. Bugün artık çok açık bilinen bir şey var ki, radikal olmayan İslama kimsenin itirazı yok. Radikal olmayan, toplumsala, devlete el atmayan, ama bireysel bazda namazında, niyazında olan, örtünen, kendi örgütlenmesini kendi finans kaynaklarıyla sağlayabilen, bu anlamda örgütlenmesi de meşru görülen bir İslam, bu ikinci cumhuriyetin olmazsa olmaz bir laik

vasfı. Böyle bir İslam onlarla çatışan bir şey değil, hatta yapılmak istenen de muhtemelen o. Bu Kemalizmle de pek çatışmaz. Kemalizm denilen şey, biraz yoruma bağlıdır. Özellikle İslam ve milliyetçilik sözkonusu olunca bu incelikli ayrımları yapmakta fayda var.

Beynelmilel kapitalizmin İslama karşı politikasında da bir anlamda dönüşü temsil eder bu. Çünkü, 1970'lerde, çok bilinen ismiyle "yeşil kuşak" gündemdeydi. Fakat onların deyimiyle, artık sosyalizmin tarihi sonu geldiği için böyle bir kuşağa ihtiyaç yok. Yine de İran gibi rahatsız edici unsurlar var.

Taner Timur: İslam içindeki gruplaşmalardan, ayrı fikir akımlarından söz ediyoruz, fakat ben bunların diyalog halinde oldukları İslamcıları biraz daha fazla incelediğim zaman diğer İslamcı kesimle bunlar arasındaki farkın sadece yöntem farkı olduğunu, düzen farkı olmadığını anladım. Bunlarla konuşurken İslamcılar da söylemlerini biraz yumuşatıyorlar. Mesela Abdurrahman Dilipak, müthiş liberal bir söylem getiriyor, hatta Ermeni kültüründen, Süryanilerin neden öne çıkarılmadığından falan bahsediyor. Fakat aynı Abdurrahman Dilipak çeşitli eserlerinde, şeriat dışında bir devlet düzeni düşünmüyor. Şeriat düzeni dışında düzen düşünmeyen bir insanın -bu diğerlerinde de aynı- özgürlükçü söyleminde tutarlı olmasına ben olanak göremiyorum. Aslında ben İslamcılarla diyaloga karşı değilim; bizim de yapmamız gerekir, ama söylemek istediklerimizi sonuna kadar söylemek şartıyla. Öyle kiminle oturuyorsak biraz onun nabzına göre şerbet vererek karşılıklı konuşmalar, sonunda daha büyük çatışmalara, daha büyük tersliklere yol açabilir.

Korkut Boratav: Tartışmamız ikinci cumhuriyetle başladı. Fakat ikinci cumhuriyetin öz metinleri, öz katkıları sığ, kısmen çelişkili ve yetersiz olduğu için, biz kendi sorunsallarımızın daha zengin ufuklarına doğru gezinti yaptık ve o söylemin dışına da çıktık.

Bana göre bu tartışma bitmiştir. Son sözü söylemek isteyen var mı?

Cem Eroğul: Ben hepimizi kutluyorum. Çünkü, ussallığı reddeden, tutarlılığı olmayan bir düşünce çorbasına karşı, olabildiğince tutarlı şeyler söylemeye çalıştık. Ne ölçüde başardığımızı ise okuyucu değerlendirecek.

MİLLİYETÇİLİĞİN YENİ BOYUTLARI ÜZERİNE BİR DENEME

Ergun Türkcan

1. Giriş ve okuyucuya bir not

Tarihe yeni bir bakış açısı getirmeyle ilgili bu deneme, alışılmış yazı biçimlerinden oldukça farklıdır. Görüleceği gibi, yazıda dipnot, alıntı ve hatta küçük bir kaynakça dışında, konuyla ilgili genel ve özel kaynaklar verilmemiştir. Dipnot ve alıntıların, deneyimi bir o kadar daha uzatacağı ve okumayı zorlaştıracağı düşünülerek metne dahil edilmediğinden belirtmeliyim; bu konudayeterli tepki alınıp, yazı kitap haline getirilirken bu şekli unsur da tamamlanacaktır. Aslında, bu konuyu yakından bilenler, denemedeki fikirlerin hangilerinin yeni unsurlar taşıdığını, hangilerinin eski teorilerin ifadesi olduğunu ayırt edeceklerdir.

Ben bu yazıda, yarım yüzyıl önce ortaya çıkmış Dünya haritasını bugünlerde yeniden biçimlendirecek mertebelere varan yeni bir milliyetçilik cereyanının, daha önceki hareketlerden farkını ve muhtemelen varabileceği yerleri kestirmeye çalıştım. Her zaman otonom veya uyarılmış milliyetçilik hareketlerinde siyasi ve iktisadi motifler belli oranlarda mevcuttur. Ançak, klasik milliyetçilik hareketleri, bir sanayi gücü, sanayi rekabeti yaratmaya yönelik değilse, genelde siyasi niteliği ağır basan hareketlerdir. Büyük devletlerin, kendi siyasi tasarımları, çekişmeleri için müşteri devlet yaratmaya, müşteri devletleri ve rakip güçleri kontrol etmeye yönelik klasik "uyarılmış" milliyetçilik cereyanları yanısıra, bu dengelerden yararlanıp bir siyasi-iktisadi birim oluşturmaya yönelik "otonom" milliyetçilik formları, geleneksel siyasi Dünya tablosunu tamamlar.

Geleceğin Dünya haritasını, büyük devletlerin siyasi hegemonik ihtiraslarından çok, büyük çok-milletli firmaların kendi içlerindeki teknolojinin dinamikleri ile kendi aralarındaki rekabet dinamikleri belirleyecektir, diye düşünüyorum. Devlet veya devletçiklerin coğrafi büyüklüğünü ve milliyetçilik cereyanlarının dozunu, birinci derecede, değişen teknolojik verilerin ortaya koyduğu optimal üretim ölçekleri ve pazarların belirlemesi, milliyetçilik hareketlerinin bu amaçlar için kışkırtılması ve/veya bastırılması, gelecekteri Dünya siyasetinin belirgin özelliklerinden biri olabilir.

Yirmibirinci yüzyıla yaklaşırken, yaşadığımız büyük siyasi, iktisadi ve sosyal dönüşümler, Dünya tarihinin, Sanayi ve Fransız Devrimlerinden sonraki gelişmelerini daha değişik bir optikten görme zorunluluğunu ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Çünkü, hem Ortodoks hem de

Marksist tarih yorumları, ortaya koymuş oldukları tarih senaryoları ve gelecek tahminleri açısından yetersiz kalmıştır. Tabii ki, tarihi yeniden yorumlamak ve "yeni bir şeyler" söylemek, hele meslekten tarihçi olmayanlar için çok iddialı bir girişimdir. Ancak, böyle bir yorum yapmak gerekiyorsa, bundan da kaçınmak mümkün olmayabilir; birileri bunu yapar, ortaya çıkarılan düşünceler her türlü eleştiriye açılır.

2. Milliyetçiliğin ortaya çıkışı

Üzerinde durulması gereken ilk önemli sonuç, miliyetçilik ve demokratikleşmenin, biçim ve nitelik değiştirerek, Avrupa çemberinden çıkıp, dünyaya yayılmasıdır. Avrupa'daki iktisadi gelişmelere paralel şekilde, 16. yy. dan başlayarak, Ortaçağın kilise ve imparatorluk birliğini parçalayan milli devletler ve milli kiliseler ortaya çıkmaya başladı. İlk milli devletler, krallıklar ve prenslikler, mutlakiyetçi bir yapıda bir soylular yönetimidir. Tarihin ilk burjuva devrimini yapan Hollanda (Birleşik Eyaletler) dahi, asiller ve zenginlerin ortaya çıkardığı bir tür doğrudan yönetim olmakla birlikte, halkın yönetime katılması bakımından, Alman Prenslikleri ve Fransa Krallığı'ndan daha demokratik sayılamazdı. Reformasyon ve karşı-roeformasyonun ortaya çıkardığı din savaşları, bazı Avrupa yörelerinde, din ve vicdan özgürlüklerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Hollanda yani Birleşik Eyaletler, bu özgürlüklere ilk kavuşan yörelerden biridir. Calvinizm, Hollanda (Dutch) milliyetçiliğinin referans noktalarından biri olmakla birlikte, diğer din ve mezheplerin bir arada yaşamaları, 16. yy.'da İspanya'dan ayrılıp, bağımsızlık kazanmalarından sonra (1568) mümkün oldu. İngiltere, bu noktaya, teorik olarak, 1688 Şanlı Devrim ile (Glorious Revolution) g .iştir.

Yeni Çağın milliyetçiliği, yönetimi oluşturan soyluların ve zenginleşen şehirlilerin, sahip oldukları topraklarda, siyasi ve dini açıdan, Papalığa ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nu temsil eden Habsburg egemenliğine karşı, bağımsız üniteler biçiminde ortaya çıkmaları diye düşünülebilir. Bu form içinde de Hollanda hariç, bugünkü anlamda, dil, din ve kültür birliği unsurlarını taşıyan bir milli devlet modeli ve anlayışı görülmez; demokrasi, halkın yönetime katılması ise,teoride ve pratikte söz konusu bile değildir. İngiltere'de, belli bir grup tarafından oluşturulan ve zaman içinde yetkileri artan Parlamento dışında, Kıta Avrupa'sındaki bazı geçici istişari meclisler, yine Hollanda hariç, hiçbir ülkeye "meşruti krallık" sıfatını vermemizi gerektirmiyor. Hollanda ise, bir meşruti krallıktan öte, 7 küçük ülkeden oluşan federal bir cumhuriyet prototipidir. Ancak, bu ülkelerden bazıları belli ailelerden "stadholder" seçmekle yükümlü olduklarından, sonuçta, "meşruti prenslik"lerin ağırlıkta olduğu bir cumhuriyet yapısı, daha doğru bir tanım olabilir.

Hollanda'dan sonra İngiltere'nin, 17. yy.'da meşruti (parlamento ile dengelenen) yönetimlere kavuşmasında, din ve düşünce toleransının hakim olmasında başlıca etken, bu ülkelerin iktisadi gelişmeleri, refahın yaygınlaşması ve en önemlisi, ticaretle zenginleşen ve büyüyen şehirlerin ve şehirlinin (burjuvazi) iktisadi ve siyasi hayatı kontrol etmeye başlamasıdır. Avrupa'nın diğer yerlerinde, Almanya ve Fransa'da ise, burjuvazi, daha köklü ve katı üstyapıları, Fransız Devri-

mi'ne kadar yıkamasa da, genel refah ve nüfusun nisbi olarak artmasıyla, düşün ve siyaset hayatını etkileyecek bir konum ve verimliliğe ulaşacaktır. "Aydınlanma Çağı", ucuza satılan kitapların, yaygınlaşan tiyatronun ve üst tabakanın devam ettiği edebiyat salonlarının ürünüdür. Tıpkı, Reformasyonun gerek şartının, matbaanın icat ve yayılmasında aranması gibi.

Aydınlanma Çağı'nın ilk siyasi ürünü, herhalde 18. yy.'da, Prusya örneğinde görülen 'Aydın Despotizmi'dir. Aydın despotlar arasında, Devrimin yerinden ve başından ettiği XVI. Louis'yi de saymalıyız. Despotluktan öte, meşruti krallığa daha yakın olduğu, Etats Generaux'yu toplantıya çağırmasından ve Bastille'den sonra da bir süre meşruti krallığı "oynaması"ndan anlaşılabilir. Çağın estetik ve demokrasi fikirleri (sosyal sözleşme) ve "temsil edilmeden vergi vermeme", İngiltere'nin Kuzey Amerika sömürgelerinde, ilk kez bir yazılı anayasa çerçevesinde, İngiltere'ye göre daha geniş tabanlı (sadece beyazlar için) bir federal cumhuriyet formunda yeşermiştir. Aydın despotluk dönemi, Fransız Devrimi ile "teorik anlamda" sona erecek; bu Devrimin, 1789, "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi" çerçevesinde yayılan etkisiyle, milliyetçilik ve demokrasi süreci, birlikte, başka bir boyutta devam edecektir. Ancak, Metternich Sistemi içinde Habsburglar'ın Avusturya'sı; Romanovlar'ın Rusya'sı; II. Mahmud'un Osmanlı Devleti, Aydın Despotluğunun çeşitli biçimlerini "pratik olarak" üreten, 19. yy.'daki, Fransız Devrimi-sonrası örneklerdir.

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa ve Asya'da yenen ve yenilen imparatorlukların topraklarında pek çok milletin ortaya çıkmasına neden oldu. Süreç, önce yenilen imparatorlukların topraklarında, eski hakim milletin de, ayrı bir millet olarak yer aldığı siyasi dağılma hareketleri biçiminde gerçekleşti. Bu süreçte, galiplerin, yenilen imparatorlukları bir an önce tasfiye etmek için, özel olarak bazı milliyetçilik akımları yaratmaya çalıştıkları ve bunun için, ABD Başkanı Wilson'un 14 nokta Programındaki "kendi kaderini tayin" (self-determination) hakkına dayandıkları görülür. Oysa, Wilson, sadece, yenilen imparatorlukları değil, aynı zamanda, İngiliz ve Fransız imparatorluklarını da tasfiye etmeyi amaçlamıştı. Nitekim, Savaştan kısa bir süre sonra, "self-determination"la takviyeli Fransız Devrimi'nin milliyetçilik ve eşitlik fikirleri, Fransa ve İngiltere'nin bazı önemli sömürgelerinde (Hindistan, Güney-Doğu Asya, Mısır) ve yeni ele geçirdikleri topraklarda (Mezepotamya, Filistin) boy vermeye başlayacaktır. Sömürge statüsüne girmemiş, Afganistan, İran gibi bazı "antik" ülkeler de, etraflarındaki anaforlardan etkilenerek, milli devlet denemelerine girişeceklerdir.

3. Klasik Milliyetçiliğin dayanakları ve özellikleri

Fransız Devrimi yaşanırken, İngiltere'de Sanayi Devrimi hızla gelişiyordu. Milliyetçilik bazından hareket edip, bir imparatorluk çerçevesine sokulan Fransız Devrim dinamiği ile dokuma tezgahını buhar makinasıyla birleştirmeyi başarmış İngiliz Sanayileşme dinamiği, 1815 Viyana Anlaşması'nda, 'resmen' çatışmayı bırakıp, eski imparatorluklar bazında uzlaşma sürecine girdiler. Milliyetçilik mücadelesi yerini, devletlerin veya imparatorlukların (herhalde *milletlerin* demek için

daha çok erken olambilir) dünya ticareti etrafında barışçıl rekabetine bırakıyor; istikrar ve güven çağı başlıyordu. Viyana'dan başlayıp İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren bu dönemin bazı özellikleri şu ana başlıklar altında toplanabilir.

a. Yükselen Burjuvazi Milliyetçilik Cereyanlarının Toplumsal Temellerini Oluşturmaktadır

Devrimler arasında ve sonrasında, Avrupa çerçevesinde Rusya, Japonya ve hatta Osmanlının Avrupa topraklarında, burjuvazi hızla gelişmeye başladı. Burjuvazi "iki devrim" temeline dayanmaktaydı: Fransız devriminin milliyetçiliği, eşitlikçiliği; Sanayi Devrimi'nin getirdiği ticaret-sanayi zenginliği, zenginleşme ve fakirleşme, aynı sürecin farklı boyutlarıydı. Sanayi-ticaret burjuvazisi zenginleşirken proletaryanın aynı oranda sefilleşmesi, Marx'ın en önemli "çağdaş" teşhislerinden biridir. Bu sefilleşme-zenginleşme sürecinde iki sınıfın birleştiği başlıca mekan, sanayi ve ticaret şehirleriydi.

b. Şehirler, Burjuvazinin ve Dolayısiyle Milliyetçilik Cereyanlarının Mayalandığı Mekanlardır

Bu çağ ile birlikte sanayileşme süreci, köylülüğün ortadan kaldırılması (şehirleşme), bir burjuva (şehir) kültürünün yaratılması anlamına gelmeye başladı. Demokrasi şehirlerin (burjuva ve biraz da gecikerek şehir proletaryasının) giderek ekonomik ve siyasi güçleri azalan soyluların ve toprak sahiplerinin yanısıra siyasete katılma süreçlerinin en önemli mekanizmasını oluşturdu. Belli miktarlarda "demokrasi", modern imparatorlukların içindeki hakların, bir ölçüde, yönetime katılmalarını sağlayarak, büyük milli patlamaları önleyen bir "emniyet sübabı" işlevini gördü. Aynı zamanda da, şehirlerdeki belli derecelere varan demokratik atmosfer, bir çok modern siyasi cereyanın ve bu a rada milliyetçilik hareketlerinin kolayca mayalanmasına, örgütlenip yayılmasına imkan vermiştir. Başka şekilde ifade edilirse demokrasi, Antik Grek'den beri şehir (Polis)'de ortaya çıkmıştır.

c. Milliyetçilik cereyanları hem toplar hem dağıtır (Milliyetçiliğin toplama etkisi - dağıtım etkisi)

Bu aşamada, milliyetçiliğin, günümüze değin gelen iki farklı içsel dinamiğinin ortaya çıkışı gözlenebilir: Toplama etkisi-dağıtma etkisi. Napolèon'un Kıta'ya yaydığı milliyet tohumları, yüzyılın ortalarındaki iki başarısız Devrim yangınından sonra (1830 ve 1848) yüzyılın ikinci yarısında, gelişmiş burjuva koşulları taşıyan ve şehirleşme süreçlerine çok önceden girmiş İtalyan ve Alman toplumlarında toplayıcı bir etki yaptı. Alman devletlerinin gelişmiş aydın ve burjuvazisi, Alman milli pazarının bir araya toplanabilmesi için önce Gümrük Birliği'ni icat etmiştir. Yeni bir sanayi burjuvazisi için dünya ticaretine sanayi ürünleriyle katılmanın yolu, belli ölçekte bir milli pazar yaratmaktan geçmektedir. Milli pazarlar, dünya pazarına büyük ölçekte katılma için

bir tür çıraklık okuludur. Milliyetçilik ve eşitlik fikirleri, bu amaca hizmet ettiği ölçüde ileri sürülecektir.

Bu bağlamda, siyah-beyaz eşitliği davasında hareket eden Amerikan İç Savaşı'nı da, bir milli pazar yaratma, bir gümrük birliği kavgası biçiminde algılamak mümkündür. Şehirleşmiş Batı toplumlarının milliyetçiliği "toplamak ve genişlemek" biçiminde kendini gösteriyor. Daha büyük ölçeklerle sanayileşmek, daha büyük pazarlar gerektiriyor. Alman milliyetçiliği, 20. yy.'ın ilk yarısında ırkçılık takviyesi ile yeniden canlandığında, ileri sanayi bazında toplayıcı etki gösterdi.

Milliyetçilik, zayıf imparatorlukların gelişmiş bölgelerinde çıktığında ise dağıtıcı etki gösteriyor. Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları ile İspanya ve Portekiz'in Latin Amerika topraklarında 19. yy'da ortaya çıkan milli devletler, dağılma etkisine örnektir. Genelde bir gözlem yapmak gerekirse, merkezi güç zayıflayınca, başka bir deyişle, merkez-kaç güçleri harekete gelince, çeşitli gerekçeler ve formlar altında parçalanmalar başlamaktadır. Bu olgunun en son örnekleri Yugoslavya ve (eski) SSCB'de halen yaşamaktadır. Dağılma etkisinin en ilkel formu ve başlangıç gerekçesi de milliyetçiliktir. Ancak, milliyetçilik "form ve gerekçesi", pek çok şeyi içinde saklayan bir paket veya örtüdür. Kültürden ekonomik eşitsizliğe kadar birçok etkinin bileşimine, en kolay biçimde, en etkili bir dil grubu veya mahalli lehçenin milliyetçilik yaftası yapıştırılabilmektedir. Bu yaftanın yapıştırılması ile birlikte ve/veya başka bir zaman ve fırsatta, sesini o ana kadar duyuramamış başka bir azınlığın milliyetçilik talebi oluşmaya, ortaya çıkmaya başlamaktadır. Yeni taleplerin bir şekilde "feasible" olabilmesi için, daha aşağıda değineceğimiz, zaman içindeki teknolojik değişmelere ve piyasa büyüklüklerine dayanan bir ekonomik ölçek sorunu olduğunu da gözardı edemeyiz.

4. Geç Milliyetçiliğin Zaafları

Bir dil-kültür mirası, eski bir devlet enkazı ve küçük ölçekli bir tarımsal pazar üzerinde inşa edilmeye çalışılan 19. yy.'ın yeni milletleri, eskiyi canlandıramıyacakları için, gelişmiş sanayi ülkelerinin siyasi yapılarını örnek alarak, parlamentolar, yazılı anayasalar ve hatta ithal malı hanedanlar yarattılar. Böylece geç milliyetçilik, Batılılaşma, modernleşme ve demokratikleşme (parlamento) ile eşanlamlı, bu kavramlarla birlikte bulunan (symbiotic) bir olguya dönüştü. Küçük mono-kültür pazarlar üzerinde, yetersiz-niteliksiz bir burjuvazi ile bu yeni ülkelerin çoğunda demokrasi ve sanayileşme, daha doğrusu yeterli bir sanayileşme-şehirleşme süreci yaşanamadığından, demokrasi-sivil toplum ideali gerçekleşemedi. Sadece, Protestan Calvin Etiğinin (Ethic) güçlü olduğu Kuzey ülkelerinin 19. yy. milliyetçilik hareketleri, hem sanayileşme-şehirleşme (kendi burjuvazisini yaratma), hem de demokratikleşme açısından belli bir başarı gösterebilmişlerdir.

19. yüzyılda, tüm milliyetçi hareketlerin, Hristiyan toplumlarda ortaya çıktığına dikkat edilmelidir. (Mısır'da Mehmet Ali reformları milliyetçilik süreci yerine, Batı Avrupa karşısında Batılı-olmayan toplumların belli ölçekte batılılaşarak, Batı kurumları ve teknikleri alarak yarattıkları direnme mekanizmaları yani 'Tanzimat' serisinden bir olgu

sayılmalıdır.) Laik hatta "ateist" bir hareket olan Aydınlanma Hareketinin mayaladığı milliyet ve eşitlik fikirleri, Batı Avrupa'nın Hristiyan toplumlarında ilk örneklerini bulduğundan, başka toplumlar tarafından, özellikle de islam toplumları tarafından uzun bir süre, Birinci Dünya hatta İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, bir "Hristiyan ideolojisi" olarak benimsenemiyecektir. (Hala, günümüzdeki "ümmetçi" islam Fundementalistlerinin önemli bir kesimi milliyetçiliği Batılıların, Ümmeti çatlatmak için İslama soktukları bir nifak olarak göstermektedirler.)

Miliyetçilik, Avrupa'dan ve daha önemlisi, Milliyetçiliğin Altın Çağı iki Büyük Savaş arasındaki dönemden uzaklaştıkça köylülük, din, mezhep ve diğer mistik elemanlarla karışmaya, tarihin daha ileri bir aşamasına sıçramak yerine kendine bir köken arayan toplulukların Ortaçağa hicret etmelerine yol açtı. Avrupa'nın merkezinde ise milliyetçilik, ırkçılıkla donanmış mütecaviz bir gaddarlık, başka milletleri, ırkları yok etme (genocide) sürecine dönüştü.

Fransız Devrimi'nin başlattıığ milliyetçilik akımlarını, modern imparatorluklar (merkez-çevre) sistemi içinde massetmeyi başaran 19. yy. enternasyonal dünyası, artan iktisadi çelişkiler, pazar kavgaları, okuma-yazmanın yayılması ve çeşitli dillerde edebiyatın gelişmesi sonunda, mahalli küçük ideolojiler etrafında, küçük bir kıvılcımla parlayacak bir milletler mozayiğine dönüşmüştü; Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisinin kurşunları yangın çıkarmaya yetti.

5. Milliyetçilik ve Sosyalizm

Birinci Dünya Savaşı esnasında, milliyetçiliğin daha sonraki aşamasında üçüncü ayağını oluşturacak bir başka Devrim tipi ortaya çıkaracaktır: Sosyalist Devrim. Rusya'da gerçekleştirilen Enternasyonal proletarya Devrimi, ikinci on yılı içinde yerini, pratik olarak "tek ülkede sosyalizme" bırakacaktır. Tek ülkede izole edilmiş bir devrim, sosyalizmi inşa amacına yönelik de olsa, sonuçta belli bir coğrafi mekanda, pek çok millet tarafından, sosyalist esaslar çerçevesinde yeni bir toplum ve/veya millet yaratma süreci şeklinde algılanabilir.

Özellikle Hitler hareketinin, 1930'larda "Tek Ülkede Sosyalizm" biçiminde bir tür iktisadi milliyetçilik dönemi yaşamakta olan Sovyet Devriminin yaygınlaşmasını, proleter enternasyonalizme geçmesini önlemek için Batılı-kapitalist ülkeler tarafından gizlice kullanıldığı ileri sürülebilir. Gerçekten de, Hitler'in maceracı girişimlerinin, 1936'daki Ruhr Havzası işgalinden itibaren bir şekilde önlenebilm~si kolaylıkla mümkünken, İngiltere ve Fransa'nın hareketsiz kalarak Münih yolunu açmalarını başka şekilde izah etmek güçtür. Ayrıca, Hitler'in, Sovyet ekonomisini ve yeni sosyalist toplum yapısını en ağır biçimde yaralayarak ortadan kalktığı da tarihi bir gerçektir. Eğer, İkinci Dünya Savaşı'nda bir Doğu Cephesi olmasaydı, Hitler'in ırkçı milliyetçiliği, liberal enternasyonalizme çok büyük bir tehlike olmaya devam edebilir ve dünya tarihi başka türlü yazılabilirdi. Batı, gerçek bir proleter enternasyonalizmden ve Hitler faşizminden, bu iki kitleyi birbirleriyle çarpıştırarak kurtuldu.

İç savaştan sonra, 1930'larda, ağır sanayileşme süreci aşamasında, kendi köylülüğüyle hesaplaşan Sovyetlerin, İkinci Dünya

Savaşı'nda, Hitler'den yediği darbe ile sosyalizmin inşasını çok geciktirdiği, savaştan sonra, klasik bir imparatorluk konumuna sokulduğu anlaşılıyor. Savaşın yıkıntılarını onarmak bir yana, klasik imparatorluk şemalarında kaçınılmaz olarak yer alan, başka bir imparatorlukla "dış mücadele", Sovyetlerin kaynaklarını, sosyalist refah yerine bir askeri-stratejik denge oyununun dipsiz kuyusunda tüketmelerine yol açtı. Böyle bir stratejik tehdit baskısı altında, sosyalizmin milliyetçi bir baza oturması da kaçınılmazdı. Bu bağlamda Fransız Devrimi'nden sonraki Koalisyon Savaşlarıyla ortaya çıkan yeni Napoléon imparatorluğunun ve Napoléon'suz devam eden Restorasyon imparatorluklarının, savaştan sonraki Sovyet sistemi ile "generik" bir bağlantısı kurulabilir mi? Uzaktan bir analoji bile "1917"nin, bir başka boyutta, "1789" olduğunu varsaymamızı gerektirir ki Doğu Avrupa'nın "1989" Burjuva dönüşümleri, tarihin bir noktasında, Sovyet Devrimi'ne çok farklı bir açıdan bakmamızı mümkün kılmaktadır: Genellikle "köylü" ağırlıklı bir toplumda, geç yaşanacak bir burjuva devriminin ön-koşullarının hazırlanması. Hatta bu optikten, Büyük Sovyet Devrimi 1688 Şanlı (burjuva) Devrimini hazırlayan İngiliz Büyük Devrimine (1640-1653) yani "Commonwealth"e daha yakın gözükmektedir.

Eğer sosyalizmin, önce "Tek Ülkede Sosyalizm", sonra da klasik imparatorluk şemasında, bir "Sovyetler milliyetçiliği" bazında oluşturuğu biçimindeki tahlilimizde bir gerçeklik payı mevcutsa, bugün Sovyetler Birliği'nde patlamalar halinde gelişen milliyetçilik cereyanlarını, 19. yy. için kurduğumuz, "iktisaden zayıflayan klasik imparatorlukların gelişmiş parçalarındaki kaynamalar" teoremi ile açıklamamız kolaylaşır.

Bu süreç, 1989'da başlayan katastrofa kadar anlaşılamadı veya ortaya çıkan sorunlar bu optikten görülmek istenmedi; Marx'ın öngördüğü sosyalizme geçişin kaçınılmaz sorunları olarak formüle edilmeğe çalışıldı. Sosyalizmin SSCB ve Avrupa dışında yeni bir milliyetçilik bazı oluşturulmasına yönelik teori ve pratik, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkacaktır. Stratejik dengelerin zorunlu hale getirdiği, çemberi (containment) kırma-aşma niteliğindeki, azgelişmiş ülkelerdeki bu milliyetçilik kışkırtması, (milliyetçilik kavramı Marksist teoride fazla itibarlı olmadığından), nihai aşamada sosyalizme dönüşecek kısa bir "interregnum" biçiminde sunulmağa çalışılmıştır. Aslında utangaç milliyetçilik kavramı, fazla öne çıkarılmadan, kendi-kaderini tayin (self-determination), bağımsızlık, anti-emperyalizm vb. gibi malzemeden oluşan bir bohçanın içinde saklanmıştır.

Bunun ötesinde, belli iç ve dış şartlar bir araya gelince, sosyalizmin bir milliyetçilik bazına oturabileceği kabul edilirse, Çin'deki son gelişmeleri de anlamamız, teorik bir çerçeve içinde açıklamamız imkan dahiline giriyor. Çin, modern zamanlardaki üniter milli devletini, yeterli miktar ve nitelikte olmayan burjuvazisi ile Fransız Devrimi ilkeleri çerçevesinde kurmayı başaramayınca, sosyalist ilkeler çerçevesinde kır ve şehir proletaryasına dayanarak kurdu. Köylülerin iktisadi ve siyasa ağırlıkta olduğu bir ülkede, sosyalizmin ve sosyalist milliyetçiliğin de, Sovyet sosyalizminden ve Sovyetler milliyetçiliğinden ciddi farklılıkları olması kaçınılmazdır. Buna rağmen bugünden geriye bakıldığında, "1949"un da, "1917" gibi, başka bir temelden hareket

etmiş bir "1789" olduğu söylenebilir mi? Klasik sosyalist devrimler, bazı toplumların geç kalmış milliyetçilik akımlarını olgunlaştırıp, burjuvazinin görevini bir şekilde gerçekleştirmişlerse, asıl sosyalist devrimler, bu baz üzerinde, geleceğin tohumları mıdır?

Dünyanın yarısında yaşayan yetmiş yıllık bu büyük sosyalist deneyim, ileri aşamada bir "Owengil" deneme miydi. Her halde 150 yıllık Marksizm'de küçümsenen, aşağılatıcı bir sıfat sayılan "ütopist" düşünürlere ve onların "ütopya"larına şimdi daha ciddi bir gözle bakmak gerektiği gibi, Marx-Engels'den Lenin-Stalin'e değin tüm sosyalist kuram ve uyguyayıcılarını bu kategoriye sokmakla, kuşkusuz onları yüceltmiş, tarihteki yerlerine oturtmuş oluruz. İnsanlığı her boyutta ve şekilde değiştirmek isteyen tasarımlar, girişimler tabii ki bir ütopya bir "büyük hayal"dir. Tüm devrimciler hayal kuran, bir büyük hayalin peşinden giden insanlardır. Feodalizm, kapitalizm, bir sistem olarak hayal kurmaz, kendi dinamiği içinde yaşar ve gelişir; hayale ihtiyacı yoktur, tersine, hayallerden, hayalcilerden korkar. Sol hayalcidir ve hayalciliğini yitirdiğinde de sol olmaktan çıkar; bürokrat olur, bürokratik sosyalizm olur ve ölür.

Marx tarafından 19. yy. ortalarından itibaren geliştirilen ve işçi sınıfının enternasyonalizmi kurgusuna dayanan teori ve bunu uygulanmasının, belli bir "çocukluk" aşaması yaşandıktan sonra bir tür milliyetçiliğe baz oluşturması "anakronik", zamansız bir oluşum sayılmalı, en azından üzerinde bir kez daha durulmalıdır. Ancak bu aşamada, ister sosyalizm bazında, ister piyasa-mülkiyet bazında olsun milliyetçilik hareketlerinin, üçüncü dünyanın fakir-sanayileşememiş yörelerinde, burjuva önderliğinde bir şehirleşme hareketi olmaktan çıkıp bir "köylülük" akımına dönüştüğü akıldan çıkarılmamalıdır.

6. Köylülük, Marksizm ve Milliyetçilik

Marx'ın düşünce yapısı, kapitalizmin ilerisine geçmek için kullanılabileceği gibi, belli bir lokasyondaki köylülüğü (feodal ilişkileri), kapitalizmi ve yarı-kapitalizmi "çözmek" için de kullanılabilir ki Lenin, bu devrimci işlevi, Rusya'daki yarı-kapitalizmi çözerek görmüştür. Ancak, klasik imparatorluk aşamasındaki iktisaden zayıf bir ekonomide, sosyalizmin, sadece "tek ülkede" inşası sürecinin mevcut geri sosyo-ekonomik şartlar nedeniyle, önce bir milli ekonomi inşası anlamına geldiği, tarihin belli bir noktasına gelince anlaşılacaktır. Marksist düşünce, kapitalizmi çözmek-devirmek için kullanılabileceği gibi, başka bir yoldan, sosyalist planlama ve mülkiyet ile milli bir ekonomiyi yeni baştan inşa etmeye de yarayabilir mi? Acaba Stalin ve Mao, sosyalizmi inşa adı altında, kaçınılmaz olarak, bir milli ekonomi inşasına mı yöneldiler? Şartlar elverişli olsaydı, Marksist çizgide bir sosyalist ekonomi inşası mümkün olabilir miydi?

Bu sorular sosyalizmin ancak, ileri-sanayileşmiş, kapitalist bir toplumun olgunluk aşamasında ortaya çıkabileceği şeklindeki özgün Marksist teori ile devrim yoluyla herhangi bir toplumda sosyalizmin yeşerebileceği şeklindeki "Sol" teoriler arasındaki ciddi farkları incelememizi gerekli kılmaktadır ki, bugün geldiğimiz noktadan, bize bu inceleme fazla verimli bir uğraş gibi görünmemektedir. Bu inceleleme ve

tartışmalar, en son 1960'lar-70'lerde "Asya Üretim Tarzı" kuramı etrafında yapıldı ve kesin bir sonuca da ulaşılamadı. Ulaşılması da mümkün değildi. Çünkü köylülük olgusu, yeterince betimlenememişti.

Sosyalizm ise, ne yeni-sosyalist-insan ne de (kendi programında olmayan) modern burjuvayı yaratamadığı için, günün birinde köylülüğe açık arka kapısından köylülerin, köylü-milletlerin veya sadece milletlerin içeri dalarak, sosyalizm alanını küçültmeleri; hatta tarihi, Devrimle koptuğu noktadan başlamak üzere daha geriye çekmeleri, her zaman gündemdeydi. Bunun gündeme gelmemesi için, Sosyalizmi "tek ülkede" kurmağa çalışanlar, köylüyü yönetmeye yönelik o çok eski yöntemleri, bazılarının "Asyatik Despotizm" dedikleri baskı sistemlerini, herhalde "tabii bir rejim" olarak, kaçınılmaz biçimde sosyalist rejim reçetesine dahil ettiler. Rusya'nın ve Sovyet Asyası'nın bu "tabii" rejiminin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, köylülüğünü büyük ölçüde kırmış, hatta kazımış Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine, sosyalist merkezin "resmi" rejimi olarak, (başka bir sosyalist rejim modeli bilinmediğinden) "empoze" edilmesi midir ki, eski Sosyalist Avrupa'nın bugün yaşanan Büyük Bunalımında temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır?

Avrupalı Marksistlerin (Troçkistlerin), non-Marksistlerin, diğer liberal ve anti-Marksistlerle birlikte, sivil toplum demokrasisi adına affetmedikleri bu "Asyatik baskı", Sosyalizmin kaçınılmaz bir öğesi miydi; yoksa bir köylü toplumda, belli bir süre, değişimin en uygun aracı mıydı? Acaba Sosyalizm, köylü-olmayan bir toplumda, örneğin İngiltere'de kurulmaya çalışılsaydı, yine aynı Asyatik baskı gerekecek miydi? Ancak kapitalist "mode"a geçmek için, klasik birikim modellerinin 16. yy. dah itibaren köylü üzerinde uyguladıkları cebir yöntemleri hatırlanırsa, sosyalizme, olgun toplum bazından geçme durumunda da aynı cebirin kullanılmayacağını öngörmek güçleşir. Tabii ki bu çok "hipotethique" bir tartışma...

Ama, her halükarda Sovyetler, Doğu Avrupa (Bulgaristan, Romanya ve bir kısım Polonya dahil) ve Asya'daki temel sosyal sorunlar ile Orta Avrupa'nın (Doğu Almanya, Macaristan ve Çekoslovakya) Savaştan sonra sosyalizm denetimine geçmiş (ve sonra ayrılmış) ülkelerinin temel sorunlarının, köylülük açısından çok farklı olduklarını belirtmek durumundayız. Orta Avrupa, Batı Avrupa'ya göre geç fakat kendi Doğusuna göre çok erken zamanda köylülüğünü tasfiye etmiş bulunuyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sosyalist veya değil, Orta Doğu ve Doğu Asya'nın birçok yerinde (rejiminde) köylülüğün tasfiyesi bir yana, bu olgunun (isteyerek veya istemiyerek) tahkim edildiğini, güçlendiğini görüyoruz.

Köylülüğün tahkimi, her iki sistemde de çok kez bir tarihi zorunluluktan, bir başarısızlıktan kaynaklanıyor. Köylülüğün kendini, milliyetçilik bazında yeniden üretip tanımlaması, o toplumda belli bir şehirli-burjuva kültürün henüz yeşermemiş, kıvamına gelmemiş olmasındandır. Daha geniş bir medeniyet çerçevesinde, bir imparatorluk dairesinde yeni bir milleti tanımlamak, bu bazda milliyetçilik yapmak ancak, aristokrat-burjuva kültür çerçevesinde şehirleşmiş-sanayileşmiş Birinci veya İkinci Sanayi Devrimlerinin öncüsü devletlere mahsus olup yeni kurulmuş, fakir devletlerin, daha önce mensup oldukları kültür ve medeniyet çevresini "köylüce"ye tercüme etmeleri, kendilerine özgü bir

burjuva kültürü yaratmaları kadar güç, hatta imkansızdır. O zaman din ve ümmet kültürü, feodal değerler, hatta ilkel çağlara ait "animistik" kalıntılar üstyapıya çıkarak, milliyetçiliği ikame etmeye çılışacaktır. Yönetenler, bir sivil devlet geleneği olmadığı için (bir aristokrat-burjuva kültürü olmamasının doğal sonucu), ister genel oya dayalı sözde demokrasi olsun, ister demokratik-olmayan diğer cebri-yönetim biçimleri olsun, kendilerini burjuva-şehirli kültürünü ikame edecek bir şeyler yapmaya mecbur hissederler. Yapabilecekleri tek şey ise eldeki ana malzeme olan mahalli köylülüğü, daha geniş ve işlenmiş bir tabana sahip din yapısıyla karıştırıp "ersatz" yapay milliyetçilik formülleri yaratmaktır. Endonezya'daki sağ devlet ideolojisi ve dini (Panca sila = Beş ilke) ile Pol Pot'un Kamboçya'da jenositçi ateist programının birleştiği nokta köylülüğün devamıdır. Köylü hangi sistemde iktidar olursa olsun, büyük imha ve gerileme hareketi dışında, köklü ve ileri çözümler getiremez. Çünkü köylü hayal kuramaz, ütopya üretemez; kısır ve ancak kendini aynı şekilde üreten sosyo-kültürel bir yapıya sahiptir. Köylülünün bazı yerlerde ve zamanlarda, fakirlik ve ilkellik nedeniyle toprağı ortak kullandığı tarım komünizminden hareket edip bir burjuva toplumun ötesine geçmeyi "hayalleyen", modern komünizmin de bu geri yapı üstünde geçrekleştirilebileceğini düşünen "Narodnikler", hiçbir zaman ciddiye alınmamıştır.

Pek tabii iki sistemin de, 20. yy. içinde köylülüğü yendiği noktalar yok değildir. Stalin tarımı felç etme pahasına, köylülüğü fiziki olarak tasfiye etmeyi (likidasyon) denedi; büyük bir kısmını da zorla, sanayi ve tarım işçisine dönüştürdü. İşçi sınıfı yaratmak uzun ve zahmetli bir süreç. Önce insanın köklerinden, tarımdan, Ortaçağ bağlarından kopması gerekiyor. İngiltere'de bu süreç, 16. yy.'dan başlayarak Çitleme Hareketleri (Enclosures) ve Birinci ve İkinci Sanayi Devrimleri esnasında tarım kapitalizmi gelişirken yaşandı. Yerinden yurdundan edilen insanlar ya serseri (vagabond) ya da kır ve şehir lumpenlerine dönüştü. Bir kısmı darağaçlarında sallanırken diğerleri gemici veya yeni gelişen sanayi kesiminde işçi statüsü kazandı. Sanayi Devrimlerinin ilk aşamalarındaki teknoloji, (tekstil, metalurji, metal işleme ve proses üretim teknikleri) düz ve işçinin kolaylıkla üretim sürecine sokulmasına imkan veriyordu. Daha başka deyişle, makinanın insanı ikamesinin ilk aşamasında, köylünün işçiye dönüştürülmesi kolay ve mümkün; çünkü basit makinaları, tezgahları çalıştırmak çok kolay, fazla zeka, bilgi ve beceri gerektirmiyor. Bu nedenle, İngiliz Sanayi Devriminin işgücü bulmadaki kolaylığından 1930'lardaki Sovyet Planları da aynı şekilde yararlanmıştır. Çünkü Stalin zamanındaki üretim teknolojileri, Birinci ve İkinci Sanayi Devrimlerinin, basit insan hareketlerini kitle boyutunda ikame eden metal işleme (metal fabricating) ve proses teknolojileri, kısa sürede bir mujikten teknik anlamda işçi yaratılmasına imkan veriyordu.

Eğitim düzeyi düşük bir köylü, kısa zamanda düz bir işçi haline gelebiliyordu ama, sosyolojik olarak, köylülüğünü iki-üç nesil devam ettirebiliyor, şehirde, fabrikada yarı-köylü halinde yaşamaya devam ediyordu. Bu çelişkili yapıyı anlamak için, Sovyetlerin 1930'larına gitmeye bile gerek yok. Kapitalist yoldan gelişmeye çalışan Türkiye'nin günümüzdeki sosyolojik yapısı da aynı kronik olgunun evrenselliğini,

köylülüğün her sistemdeki organik direncini göstermeye yeter. Zaten her iki sistemi de az gelişmiş noktalarında birbirine yakaştıran (converging) olgu, milliyetçiliğin gücü değil, köylülüğün yenemedikleri organik direnci olmaktadır.

Olayı ya da sorunu daha farklı bir optikten ele alalım. Tarih çizgisini, kapitalizm ve sosyalizmin ortaya çıkması ve yer değiştirme süreci içinde, üretim biçimleri bazında değil, sanayileşme-şehirleşme süreci yani köylülüğe karşı bir hareket olarak formüle edelim. Sistemlerden hangisi, sosyalist planlama mı, yoksa piyasa (özel mülk) mekanizmaları mı köylülüğün tasfiyesinde daha etkendir ya da yerine göre etkenlik şartları nelerdir? Eğer bu sorulardan yola çıkarsak, eldeki 40-50 yıllık verilerle, piyasa-demokrasi, sosyalizm-milliyetçilik vb. ilişkilerine daha farklı boyutlar getirebiliriz sanıyorum. Bir başka şekilde denebilirse, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu Dünyada, kutuplardan birisi "kapitalizm-demokrasi" referans çerçevesinde, ötekisi "sosyalizm" referans çerçevesinde, kendi köylü toplumlarını ve geri ekonomilerini kalkındırmaya yani köylülüklerini sanayileşme-şehirleşme yoluyla yenmeye çalıştılar.

7. Soğuk Savaş Dengeleri İçinde Milliyetçilik

Aslında bu sorunlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu bir dünyanın çelişkilerinden kaynaklanıyor. Bu dünyadaki süper güçleri ve çevrelerini, Savaştan hemen sonraki dönemde, 1950'lerin başlarında, köylülük açısından şöyle değerlendirebiliriz: Yaralarını sarmakla meşgul kapitalist "merkez", Batı Avrupa, Kuzey Amerika'nın yanı sıra, yenik Japonya ile Federal Almanya, I. Lige katılma hazırlıkları yapıyorlar. Hepsi, genelinde, 100-150 yıllık tarih sürecinde, kapitalist tarım ve sanayileşme yoluyla köylülüğü tasfiye etmiş veya en azından, kendi siyasi yapısında bunu siyasi--iktisadi bir güç olmaktan çıkarmış olan, şehirleşmiş-sanayileşmiş zengin ülkeler. Teknoloji üreten bu ekonomilerin en önemli sorunu istihdam; istihdamın kaynağı da iç ve dış pazarlardaki taleptir.

Çatışma halindeki iki merkez dışında, kutupların yakın çevresi ve onun dışında da tarafsız sayabileceğimiz Üçüncü Dünya ülkeleri yer alıyor. (Milletlerarası statüsü itibariyle tarafsız kalan İsviçre, Avusturya, Finlandiya gibi ülkeler, pek tabii ki, bu sınıfa dahil değildir.) İdeolojik-stratejik savaş da bu ülkelerin sisteme katılması yolunda veriliyor. İçlerinde Hindistan ve Çin gibi yarı kıta sayılabilecek büyük, eski medeniyetlerin de bulunduğu sömürgelikten ve yarı-sömürgelikten yeni kurtulmuş, milli mücadele ve kalkınma çabasındaki üçüncü Dünya ülkeleri, tamamen köylü kökenli, tarımsal yapıları feodal hatta ilkel kabile düzeyinde, çoğu milli ekonomi bazında tarımlanması bile güç, siyasi birimlerdir.

Yakın çevredeki müşteri ülkeler ise, ideolojik bakımdan bağlı olduğu kampın uygulaması içinde kalıp, sanayileşmeyi-şehirleşmeyi tamamlamak durumundaki birimlerdir. "Yakın çevre" kriteri, Merkezlerden birinin kurduğu askeri-siyasi ittifaklardan veya iktisadi topluluk anlaşmalarından birine ve/veya hepsine katılmış olmaktır. Yakın çevre ülkelerindeki iktisadi ve sosyal yapılar, genelde birbirine yakın, 'homo-

jen' olmakla birlikte, yukarıdaki tanıma göre siyasi "bağlantı" kriteri kullanıldığında, Türkiye gibi iktisadi yapısı itibariyle "çevrede" olmaması gerekli bazı ülkeler de yakın çevre grubuna alınabilmektedir. (Nitekim, Türkiye, bir zenginler kulübü olan OECD'ye üyedir.)

Sosyalist dünyanın "merkezi" Sovyetler Birliği, köylülüğün tasfiyesi ve şehirleşme açısından Batı merkezi gibi homojen ve sorunsuz değil. Teknoloji üretim düzeyi, geleneksel "metal işleme" ve proses sektöründe Batı'ya çok yakın; nükleer enerji, havacılık-uzay ve elektronik gibi yeni, araştırma-yoğun sektörlerde ise bazen ilerde ama çok kez Batı'yla çekişme halindedir. Dünya henüz elektronik-mikro işlem devriminin ilk aşamasında olup, İkinci Teknoloji Devrimi sınırları içinde yarışılıyor ve Sovyetler, bir teknoloji kutbu olmayı sürdürüyorlar. Özellikle, Sovyetler'in uzay yarışını başlatıp, ABD'nin önüne geçmesi, bundan sonraki bilimsel-teknolojik devrimin bu kutupta ortaya çıkacağına dair ümitler yaratıyor. Bu dönem, Sovyetler'in Üçüncü Dünyadaki prestijlerinin en yüksek olduğu, sosyalist teori ve pratiği kalkınmak isteyen fakir ülekelere kolaylıkla ihraç ettiği aşamadır. Sovyetler bu aşamada, sadece, sosyalizm çerçevesinde üretilmiş, sol-milliyetçi doktrinler ihraç etmiyor; milli mücadele aşamasındaki eski sömürgelere, fakir bağımsızlara, silah ve iktisadi yardım da (örnek, Assuvan barajı) sağlıyor.

Yeni bir sanayi devrimi aşaması sayılan Bileşim ve İletişim teknolojileri (BİT), çok farklı bir insan niteliği ve toplum yapısı gerektirdiğinde, hem "yorgun sosyalizmin" merkezinde, hem de gözden çıkarılmış Üçüncü Dünya yörelerinde, çözümü zamana bırakılmış köylülük faktörü bütün ağırlığıyla kendini gösterdi. Birinci ve İkinci Sanayi Devrimlerini bir nesle sıkıştırabilen Sovyetler, bir şehirli kültürü, motivasyonu ile ilk sanayi devriminin getirebileceği maksimum altyapı ve refah bazına gerek gösteren BİT karşısında tıkandılar.

Burada iki sistemin, süper-egemenlik mücadelesi sırasında, kendi sistemlerinin iç-mantığının gerektirdiği gibi değil, fakat iki kutuplu mücadelenin gerektirdiği biçimde, kendi köylülüklerinden veya karşı tarafın köylülüklerinden yararlanma modelleri geliştirdikleri; Böylece, isteyerek veya istemiyerek, köylülüğü belli lokasyonlarda konsolide ettikleri görülmüştür. Çin ve Çin Hindi'nde görülen devlet-iktisat modelleri, sosyalizmi referans çerçevesi aldıkları gibi, İslam-ümmet esasında örgütlenmiş devletlerin kapitalizmin referans çerçevesine sıkıca sokuldukları, kendi iç yapılarında demokrasi-kapitalizm şemalarına hiç uymamalarına veya şöyle böyle uymalarına rağmen, milletlerarası ilişkilerde kapitalist merkezle tamamen "senkronize" olabildikleri görülmüştür. İki kutuplu süper-egemenlik mücadelesinde sistem "mantıkları" değil, sistem "bağlılıkları" daha ağır basmaktadır.

8. Milliyetçilik ve Piyasa Demokrasisi Sorunu

Bu teorik çerçeve içinde, kurguyu tamamlayabilmek için, piyasa mekanizmaları ile milli hareketler ve sosyalizm arasındaki organik bağlantıları görmemiz gerekiyor. Bu bağlantı, pek tabii olarak piyasa mekanizmaları ile demokrasi arasındaki ilişkileri de gündeme getirmektedir.

Birinci Dünya Savaşı ortalarına kadar, yeni milli devletlerin iktisadi sistemlerinin ne olacağı konusunda ne teorik ne de pratik bir sorun vardır. Piyasa ekonomileri bir tür "tabii sistem" sayılıyorsa da, bu mekanizmaların etkinlikleri, az gelişmiş bir ekonomideki feodal engelleri, metropolün bunlar için koyduğu kurallar, dünya mal ve para-sermaye piyasalarının tekelci konumu, sistemin normal çalışma "mode"ları arasında sayılıyordu. Hiç kimsenin, yeni bir milli devletin iktisadi sisteminin ne olacağı şeklinde bir sorunu yoktu ve olamazdı.

Böyle bir sorun olmayınca da demokrasi ile piyasa mekanizması arasındaki "sözüm-ona-kaçınılmaz" bağ da gündemde bulunmuyordu. Zaten çok partili, geniş kitlelerin tek dereceli seçimlerle siyasi yönetime katılması biçimindeki temsili demokrasi anlayışı da, İkinci Dünya Savaşı sonu döneme kadar, sadece klasik demokrasilerin bazılarında yürürlükteydi; Almanya ve İtalya gibi sanayileşmiş Avrupa ülkeleri dahil, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milli devletlerine kavuşmuş ülkelerin hemen hepsi, tek-partili, tek-şefli, yarı-askeri, şekli-parlamenter siyasi rejimlerle yönetiliyor, sivil toplum üzerinde, hapishanedeki Marksist Gramsci'den başka kimse durmuyordu.

Küçük ölçekli, "laissez-faire" kapitalizmi tabanında yer alan klasik milliyetçilik ve milli ekonomi uygulaması, Fransız Devrimi ile onun çağdaşı, siyasi iktisadın ortak ürünü sayılabilir. Anglo-Sokson Devrimlerinin (evrimlerinin) ürünü parlamenter demokrasiyi, milliyetçilik fikirleri ile birlikte dünyanın her köşesine yayan da yine Fransız Devrimi olmuştur. Sanayi kapitalizmi ise İngiliz Sanayi Devriminin ürünüdür. Marx, sanayi devrimi, Fransız Devrimi ve Anglo-Saxon Parlamentarizminin alaşımı bir "liberal-kapitalist enternasyonalizmini", siyasi iktisadın araçlarıyla tahlil ederek, sosyalizmin ilkelerini ortaya koymuştur; milli ekonomilerin oluşma-gelişme dinamiklerinden çok, kapitalist sistemin çalışma dinamiklerini araştırmıştır.

Demokrasi ile piyasa güçleri (kapitalizm) arasında, 'von Hayek'gil bir ilişki kurup, kalkınma ve genel oya dayalı temsili sistemleri (kapitalist yoldan) kalkınmanın ön ve gerek şartı sayan "idealist" yaklaşım üzerinde de, bir miktar durmamız gerekecektir. Bu yaklaşım, bir sonuçtan (bugünkü Batı Avrupa-Kuzey Amerika'nın, temsili sistemler ve piyasa ekonomileri çerçevesinde olması gerçeğinden) hareket edip, aynı tarih kesitinde olan, ancak gelişme dereceleri geriye doğru çok farklı toplumların-ekonomilerin, bundan sonraki hayatlarında, sanki aynı gelişme (start) çizgisinde bulunuyorlarmış, aynı deneyleri başarıyla yaşamışlar gibi, şehirleşmiş-sanayileşmiş-Hristiyan ülkelerin yani gelişmişlerin tüm siyasi ve iktisadi alt ve üstyapı kurumlarını, mekanizmalarını sorgulamadan benimseme biçimleridir. Bu ileri sanayi ülkelerinin önce köylülüğü tasfiye edip, sonra da demokrasiyi "kurumlaştırdıkları" hep gözden kaçmaktadır. Köylülüğün, nihai sanayileşme yani şehirleşme için de bir engel olduğunu yukarda açıklamağa çalıştık. Bu açıdan "köylü demokrasisi" ile "köylü kapitalizmi" aynı yere varmakta veya o ideal model sayılan Batı sivil toplumuna bir türlü varamamaktadır. (Aynı şey "köylü komünizmi" için de tekrarlanabilir.)

Kalkınma sorununun bir sistem sorunu, Sosyalizm-kapitalizm; piyasa güçleri-planlama; Demokrasi-tek partili rejim olmaktan ziyade köylülüğü yenme sorunu olduğu, Pasifik'teki yeni teknoloji odaklarını

daha yakından görmekle anlaşılabilir. Kapitalist Demokrasilerin büyük başarısı olarak gösterilen Güney Kore, Tayvan, Singapur gibi yerlerle, İkinci Dünya Savaşı'nda ABD ile savaşabilecek bir teknolojik güç olan, Yenilgi-öncesi Japonya, demokrasiyle fazla bir alışverişleri olmayan, yarı-askeri otoriter rejimlerdir. Bu ekonomilerin, hızlı sanayileşme ve ihracata açılmalarının arkasındaki, serbest piyasa müritlerinin canlarını sıkacak ölçüdeki firmalar-arası eşgüdüm ve planlama uygulamaları ise, son yıllarda iyice gün ışığına çıkmıştır.

Japonya ve onun 20. yy. ortasına kadar sömürgesi olan Kore'de Feodalizmin, 20. yy. başlarında tasfiye edildiği, laik eğitimin kurumlaştırılıp yaygınlaştırıldığı biliniyor. Bunun ötesinde ve daha da önemlisi Uzak Doğu dinlerinin (Budizm, Taoizm ve Konfüsyüsçülük), bir felsefe bir dünya görüşü olarak, hayatın bütün cephelerini düzenleyen, katı, toptancı dinlerden farklı, esnek ve laik bir yapı ve nitelik göstermesidir. Fakat yeni zamanlarda (Japonya, Kore, Tayvan vb.) sanayici milletlerin ortaya çıkmasında veya bazı yerlerde ise ne sanayinin ne de bir milletin ortaya çıkmamasında, bu tür milliyetçilik teorilerinin çerçeve dışı bıraktığı bir temel faktör daha vardır ki biz bu konuyu burada ele alma cüretini göstereceğiz. Cüret diyoruz, çünkü milliyetçilik kuramı içinde "iktisadi gelişme düzeyi, gelir dağılımı" gibi milliyetçilik cereyanlarını hızlandıran veya yavaşlatan bazı genel iktisadi kavramlardan yararlanılmakla birlikte, *teknoloji ve ölçeklerle milliyetçilik arasındaki ilişkilere* pek fazla kimsenin değindiğini sanmıyorum.

9. Milliyetçilik, Ölçek ve Teknoloji Sorunu

Modern milli ekenomilerin (devletlerin) ve kelimenin tam anlamında değilse bile modern Avrupa milletlerinin, 16. yy.'dan itibaren bir "milli pazar" etrafında kurulmaya başladığı; bu milli pazarın korunması ve beslenmesi için denizaşırı ticaret ve sömürgeciliğin geliştirildiği bilinir. Kıymetli madenlerin kazanımına yönelik korumacı-agresif politikaların temelinde yatan yarı-askeri Merkantilist dış ticaret ve kapalı deniz (mare clausum) doktrinlerinin karşısında, daha o dönemde, (17. yy.'ın ilk yarısı) bir açık deniz (mare Liberum) ve serbest ticaret alternatifleri çıkmış bulunuyordu. Serbest ticaret-açık deniz doktrini, doğal olarak, dönemin en gelişkin kapitalist yapısı Hollanda (Birleşik Eyaletler) tarafından savunulurken, daha az gelişmiş rakibi İngiltere, denizlerini ve ekonomisini serbest ticaretin rekabetine kapamağa çalışıyordu. Çünkü iki milyon nüfuslu Hollanda, içerde ürettiği ihraç malları ve (reexport dahil) deniz ticareti bakımından, kendi ölçeğinin dışına taşmıştı; gemileri dünyada deniz ticaret tekeli kuracak miktarda ve etkinlikteydi. İngiltere, yüz yıl sonra, Hollanda ile üç savaş yaparak, bu hakimiyeti kırmayı başardı; ölçekleri ve teknolojisi, o dönem üretim tekniklerine göre, bu ülkenin üstüne çıkmış bulunuyordu.

Sanayi Devrimleriyle hızlanan teknik ilerleme süreci, ekonomik kitle üretimindeki ölçekleri giderek büyüttü ve dolayısıyla daha büyük pazarlar için, 19. ve 20. yy.da sayıları artan sanayi ülkeleri arasında dünya pazarları paylaşım kavgasını her düzeyde artırdı. Ölçek-pazar ve teknolojik düzey arasında mantıki bir ilişki olduğu açıktır. Düşük teknoloji düzeyi, küçük-kapalı ekonomiyi, basit yeniden üretim şemalarını,

Feodalizmi ve hatta daha gerilerini akla getirir. Bu düzeyde bir ölçek ve teknolojiye sahip bir toplumun, daha büyük bir "milli" pazar veya dünya pazarına ve dolayısıyle bir milliyetçilik kılıfına ihtiyacı olmayacaktır. Yirminci yy.'da (ve 19. yy.'daki bazı örnekleri de dahil ederek) milli devlet statüsü "verilen" Asya ve Afrika'nın eski sömürge ve yarı sömürgeleri, bu teknolojik düzeye varamadıkları için bir türlü milli devlet dahi olmayıp, dünya siyaset ve ekonomisinde sadece bir müşteri (client state) olmaktan kurtulamıyorlar. Ne B.M. Genel Kurulu'ndaki eşit oy ne de Kalkınma iktisadının 40 yıllık çabaları, bunları milli devlet yapamadı veya böyle bir şey istenmedi. Konumuz bunu tartışmak değil.

Ne zaman (içsel veya dışsal) teknik ilerleme, ölçekleri ve pazarları zorlamaya başlarsa, önce milliyetçilik, sonra çeşitli formlar altında dünya hegemonyası (hegemonik devlet) aşaması başlayacaktır. Bu teknoloji ve ölçeğe erişmeden milli devlet ve/veya dünya hegemonyasına kalkışmak nasıl mümkün değilse, bu düzeye erişmiş bir yapının da, milli devlet veya gelişme derecesine göre, daha da ötesine gitmemesi mümkün değildir.

Klasik emperyalizm yaklaşımı diyeceğimiz bu açıklamanın teknik temeli, "esnek olmayan kitle üretimi" (inflexible mass production)'dir. 19. yy.'ın ilk yarısı ile 20. yy'ıl ilk üç çeyreğinde geçerli bu sanayi paradigması, önce demiryollarını ve sonra içten patlamalı motora göre düzenlenmiş karayollarını, bir milli ekonominin siyasi sınırları içinde yayarak sanayinin kendi içsel bağıntıları yanında sanayi-tarım-şehir arasındaki içsel bağıntıları da yoğunlaştırdı. Denizcilik Çağındaki yelkenlilerin sömürge imparatorlukları kurmakta maddi çerçeveyi oluşturmalarına benzer şekilde, demiryolu ve kara yolu ağları, milli devletlerin belli mekanlarda "yerleşmelerini", daha iyi oturmalarını sağlamıştır.

Yirminci yy.'ın ikinci yarısında milli ekonomileri görünmez bir elle gizlice parçalayan, daha sonra da çeşitli "feasible" biçim ve ölçeklerde yeniden birleştiren güç ise çok milleti veya milletler ötesi denilen büyük firmalarla yine üretimi ve kullanımı bu firmalarda yoğunlaşan modern teknik ilerlemedir. Daha küçük birimleri uygun kılan Esnek Üretim Sistemleri (FMS), az çeşitli-çok hacimli, (Low variety-high volume) geleneksel katı kitle üretim tekniklerini, çok çeşitli-az hacimli (high variety-low volume) esasına çevirdiğinden beri, sistem evrensel yaygınlığa daha ulaşmadan muhtemel etkileri hissedilmeye ve en azından bu ihtimaller tartışılmaya başlandı.

Bir başka faktör, teknik ilerlemenin 1960'lara kadar çok hızlı olmaması, ürün devrelerinin (product cycles) 15-20 yıllık süreler göstermesidir. Nispeten emek-yoğun tekniklerle gerçekleşen altyapı yatırımları (demiryolları, barajlar, santrallar, büyük binalar, metdolar vb.) ise disiplinli, askeri yönetim usulleri (regimented) ile tarihin hemen her aşamasında köylülerin istihdamına açık olmuştur. (Ming Hanedanının sulama kanalları, Büyük Çin Seddi, Piramitler, Roma yolları, katedraller bu yönetim biçimlerinin, kapitalizm-öncesi hatta Antik Çağlarda bile çok etkin olduğunu kanıtlamaktadır.)

Klasik modelde kitle-üretimi, her bakımdan (işgücü, hammadde ve pazar gibi) belli bir ölçek (economies of scale) optimalitesine sahip lokasyonlarda gerçekleşmekte, pazar ise sadece hammadde ve ma-

mullerde "globalleşmekte" idi. Ürün ve üretim teknolojilerinin hızla gelişmesi karşısında: (a) iş bölümünün çok artması; (b) her türlü taşımanın çok ucuzlayıp, hız kazanması nedeniyle üretim süreçleri ve işgücü piyasaları da globalleşmenin etkisine girdi. Büyük firmalar, üretim süreçlerindeki hangi parçaların nerede daha iyi ve ucuz bir biçimde üretilebileceğini araştırarak ücret-hammadde-kalite-pazara yakınlık-servis kolaylıkları vb. faktörleri göz önüne alıp, üretim ve satış stratejilerini belirlemeye başladılar. Hatta daha ileri giderek teknolojik ilerlemenin, her gün yeniden klasik üretim ölçekleri ve optimal kuruluş yerlerini tanımladığını, her türlü uzaklığı ve hammadde kıtlığını yendiğini görüyoruz. İsteyen ekonomi hiçbir klasik kurala bağlı olmadan üretim yaparken, geri bir toplumun yeni üretim teknolojisine girmesi hergün güçleşmektedir. Çünkü, yeni teknoloji, kalifiye bir işgücü ve rafine bir toplumsal bir yapı gerektiriyor. Modern teknoloji en küçük toplumlara bile potansiyel bir iktisadi bağımsızlık getirirken, bu eşitliği atlatamayanlara, klasik sanayileşme aşamasındaki milli devletlerin sahip olabildiği iktisadi-siyasi bağımsızlığı bile (hareket serbetliği) çok görmektedir.

Böylece dünyanın bazı yerlerinde (Tayvan, Singapur, Hong-Kong, G. Kore gibi) bazı milli ekonomilerin belli yerlerinde (örneğin, Güney Çin'in Guangdon Eyaleti), bir üretim (katma değer) yoğunlaşması gözlemleniyor. Bu yerler, Japon ve ABD (Pasifik) ekonomilerinin daha doğrusu, buradaki üslerden haraket eden büyük firmaların, 1960'lardan itibaren seçtikleri ideal üretim lokasyonlarıdır. Dikkat edilirse, Çin hariç, 40-50 yıl önce sömürgeden devlet yapısına geçen bu yerlerin hepsi, sanki bir klasik ticaret şemasındaki ticaret kolonileri gibi deniz kenarında yer almıştır. Deniz kenarları ve nehir ağızları tarihin her döneminde nüfusun bol (ücretin düşük) olduğu, ulaşım ağlarının sıklaşıp kesiştiği mekanlardır. Hava taşımacılığının hızla daha büyük miktarlardaki korgoyu Kıta içlerine taşıyacağı, deniz yoluyla rekabet edeceği an gelse de, şimdilik kaliteli ve disiplinli, ucuz nüfus yoğunluğunun ağırlıklı tercih sebebi olduğu anlaşılıyor.

Pasifik'in bu yeni milletleri, deniz kenarında olmanın avantajı yanı sıra, modern tarihten miras aldıkları bir milli devlet yapısına sahip olmadıkları siyasi yönetimlerini yeni üretim teknolojisine ve firmaların taleplerine cevap verecek esnek-küçük bir şekilde kurdukları için, bir anlamda büyük firmalrla modern üretim teknolojlerinin ürünleri sayılabilirler. Firmalar-bankalar, teknoloji ile sermaye, darbe yapmadan, iç savaş çıkarmadan bazı modern (milli) devletleri yaratmış bulunuyorlar. Tabii hemen burada, "milli devlet-milli ekonomi" kavramlarının içeriğinden ne kaldığı tartışması gündeme geliyor. Bunu burada tartışmıyorum. Ancak, modern üretimin globalleşmesinin yarattığı sonuçların ve görünürdeki eğilimlerin milli devlet ya da milliyetçilik kavramı üzerindeki yakın etkilerini araştırmak istiyorum.

Birinci eğilim, mevcut üretim lokasyonları yanı sıra daha yeni ve büyükçe "zone"ların ortaya çıkmaya başlamasıdır. Savaş sonrası "Pasifik üretim lokasyonları", bunlara "Pasifik kaplanları" da deniyor, her ne kadar bir tarihi milliyet esasına göre değil de modern üretimin gereklerine ve çıkarlarına göre bir biçimlenmişlerse de, yine de devlet (G. Kore, Tayvan), şehir-devleti (Singapur) yarı-devlet özerk yönetim

(Hong-Kong Koloni Yönetimi) şemalarına uymaktadırlar. G. Kore, Kore milletinin yarısını, Hong-Kong ve Tayvan Çin milletinin kesirlerini, Singapur ile Malezyalı, Çinli ve beyaz karışımı bir toplumu kapsar.

İkinci eğilim ise, FMS, JIT gibi, üretim teknolojilerindeki daha küçük üretim birimlerini fizıbıl kılan gelişmelerin belki Singapur veya Hong-Kong büyüklüğünde, hatta daha küçük birçok lokasyonu "bağımsız" kılma-mili ekonomi bütününden ayırma eğilimidir. Eski katı kitle üretim teknikleri açısından fizıbıl olmayacak işgücüne ve piyasalara sahip birçok üretim lokasyonu, artık "eski bütün"e göre daha bağımsız fakat global ekonomi içinde daha kolay yer ve iş bulan (isterseniz siyasi isterseniz iktisadi deyin veya her ikisini de kapsayan) birimlere dönüşebilecektir. Başka bir deyişle Dünya siyasi coğrafyası, tarihten gelen milli-siyasi bölünmeler yerine, üretim açısından birbirini tamamlayan ve üretime göre birbiriyle yeni permütasyonlara giren "değiştirilebilir" parçalara ayrılmak eğilimi taşıyor. Eski milletler kompozisyonu, bu yeni rasyonele uyuyor veya tabloyu zorlamıyorsa, yeni ve eski siyasi cografya birbiriyle çakışabilir. Tabii tersi de düşünülebilir: Eski siyasi coğrafyadaki bastırılmış milli-etnik unsurlar, yeni sisteme uymak istemeyen, uymayan yani kolaylıkla parçalanıp, yeniden birleşemeyen klasik devletlerin "ayrışması" için etkili bir çözücü (solvent) olabilir. Ama her halükarda yeni coğrafya, bu teknolojik dağıtma-toplama etkilerinin bir bileşkesi niteliğinde kendini gösterecektir.

Ben bu üretim lokasyonlarının, Dünyanın nerelerinde ve ne ölçülerde yapılabileceğini kestirmeye çalışırken, çok milletli büyük firmaların popüler dergisi ve "ideolojik" sözcüsü BUSINESS WEEK'in 11 Kasım 1991 sayısındaki bir inceleme, meseleyi çözmede ve genel eğilimi belirtmekte çok yararlı oldu. Asya'nın Yeni hızlı Gelişme Bölgeleri "Asia's New Growth Zones" (ki yeni üretim lokasyonları diye kendi terminolojimize çevirebiliriz) başlıklı inceleme, Soğuk Savaştan sonra Pasifik bölgesinin, yeni ticaret ve üretim bağlantıları karşısında nasıl bir şekli alabileceğini tahmin ediyor. Buna göre gelecekte, mevcut üretim lokasyonlarını da içine alan daha büyük "üretim çemberleri" ortaya çıkacaktır. Pasifik'in yeni üretim çemberi ya da lokasyonları şunlar:

– Genişlemiş Kore (Greater Korea): Kuzey Kore, Güney Kore, Kuzey Çin ve Sovyet Uzak Doğu'su, 1990 nüfusu 162 milyon, geliri (GNP) $ 310 milyar, kişi başına gelir $ 1.916.

– Genişletilmiş Çin (Greater China): Tayvan, Hong-Kong ve Çin'in Guangdong ve Fujian eyaletleri, 1990 nüfusu 66 milyon, gelir $ 275 milyar, kişi başına gelir $ 4.176.

– Hindiçini bölgesi: Taylan, Viyetnam, Kamboçya ve Güney-Batı Çin, 1990 nüfusu 204 milyon, gelir $ 177 milyar, kişi başına gelir $ 866.

– Singapur Bölgesi: Singapur, Malezya'nın Johore ve Endonezya'nın Riau (Sumatra adasının Singapur karşısındaki kıyısı) eyaletleri, 1990 nüfusu 132 milyon, geliri $ 97 milyar, kişi başına gelir $ 735.

Bu 4 çember bazı büyük ülkelerin sahil kesimleri ile bazı küçük ülkelerin coğrafi bir mekanda toplanmasını gerektiriyor. Aslında sayılan küçük ülkelerin de tüm nüfus ve arazileri, pratikte bu çembere girmeyecek; dağlık, uzak köy bölgeleri dışarıda kalacaktır. Bu zonlar, orta dönemde, bir üretim lokasyonu olarak 'sistemleşince', parçalarını

oluşturan tarihi milletlerin üstünde ve/veya ötesinde süper bir yapı oluşturabilir mi? Kuşkusuz, çok köklü bir tarihi devletler-milletler topluluğu olan Avrupa Topluluğu'nun, bir Avrupa Birleşik Devletleri'ne doğru hızlandırdığı birleşme süreci, Pasifik'te veya diğer yerlerde niçin, başka formlarda da olsa, gerçekleşmesin?

Süreç bir takım milli devletlerin, klasik egemenlik kavramlarından bazılarını, daha geniş bir alana hakim bir siyasi otoriteye terketmeleri ve/veya bazı parçalarının yeni ve daha farklı otoritenin kontroluna girmelerine ses çıkarmamaları şeklinde gerçekleşebilecektir. Büyük firmalarla modern teknolojinin bileşimi, Dünya siyasi veya iktisadi coğrafyasını milletler, medeniyetler ve siyasi güç esasından çok farklı bir üretim rasyoneline göre yeniden-düzenleme durumundadır. Artık klasik milli devletler yerine bu devletlerden daha az egemen, "mahalli devletler" ile bu devlet(çik)lerden oluşan bölgesel süper-bloklar ortaya çıkacaktır. Bu iki kavrama veya siyasi-iktisadi üniteye daha yakından bakalım.

I. Mahalli Devlet

Milli devletin tanımını yapmak ne kadar kolaysa, en azından tarihi ve mevcut kavram setlerine dayanan 4-5 yüz yıllık bir olguyu belirlemek mümkünse de, şimdi ileri süreceğimiz oluşum halindeki "mahalli devlet"i tanımlamak, yeni bir kavram seti gerektirdiğinden oldukça riskli bir iş olacaktır. Risklerden birisi, cari vokabüler içinde mevcut bir terime yeni bir anlam yüklemekle ilgilidir.

Mahalli idare (local administration, local goverment) terimleri, belediyelerden (kent-komün idareksi) ile idarelerine değin bir çok mahalli birimi kapsayan tarihi bir kategoridir. ABD yapısındaki federe eyaletler (states) de yine tarihi ve bilinen bir kategoriyi oluşturuyor. Ancak, şimdi ileri sürdüğümüz mahalli devlet (local states) kavramı, son siyasi-iktisadi gelişmeler, sosyal-kültürel teknolojik değişmeler karşısında, bağımsız (sovereign) milli devlet kavramı ile mahalli idare arasında; kimi temel (asli sayılan) unsurların kaybetmiş klasik milli devlet ile ekonomik veya coğrafi temelde, yine geleneksel milli devlet modeli çerçevesinde, fakat tahditli biçimde, "milletlerarası fiili işbölümü" bazında, yeniden formüle edilmiş bir siyasi birimdir. Mahalli devletler, sadece üretim bazındaki yeni düzenlemenin dışında, eski etnik-milli çatışmaların sonucunda ve/veya hem geleneksel hem de yeni iktisadi rasyonelin bileşkesi olarak kopmaların ve/veya yeniden birleşmelerin eseri olabilirler. Bir anlamda "devletimsi, devlete benzeyen" bir çerçeve içindeki üretim birimleri topluluğu, milletlerarası bir üretim lokasyonudur. Global üretimin bir parçası olmak için gerekli asgari siyasi-idari altyapının adı da denilebilr.

II. Süper-Blok

Süper blok kavramı, siyasi yanı ağırlıklı süper devlet-süper güçten farklı olarak, değiştirilebilir (modern üretim lokasyonları) parçalarından oluşan, yani iktisadi ağırlıklı bir mahalli devlet topluluğudur. Klasik süper güç, kendisi monolitik bir siyasi-iktisadi birim olup, etrafında siya-

si-iktisadi-askeri etkisine aldığı birçok klasik devletten oluşan halka taşır. İki kutuplu, Soğuk Savaş Dönemi bir süper güç sisteminde, güçsüz de olsalar, tam egemenlik kuramı gereği, müşteri devletlerin, kendi milli menfaatleri açısından (ki bu her zaman rasyonel bir iktisadi tercihi yansıtmıyordu), her zaman iki kutup arasında bir hareket imkanları vardı. Başka bir açıdan da süper güçler, iktisaden rasyonel olmayan siyasi nedenlerle, milli devletlere karışıp, kontrol altına alabilirlerdi. Hafifletilmiş egemenlik kavramı altında mahalli devletlerin oluşturacağı yeni süper-bloklar, ekonomik rasyonele göre parçalarını toplayıp-dağıtma durumunda olacaklardır. Bu tanıma göre süper-ekonomik-blok deyimi daha yerinde görülüyor.

10. Geleceğe Bir Bakış

Yakın gelecekte olmasa bile önümüzdeki yüzyılda, üretim açısından fizıbıl (o günün tekniklerine göre optimal piyasaları ve içsel-dışsal ölçek ekonomilerini sağlayan) üretim lokasyonları, "değiştirilebilir parçalar" mantığına uygun olarak, kıta ya da kıtalar arası ölçekte süper-ekonomik bloklar oluşabilecektir. Global ekonomi (Dünya ekonomisi) ise sayıları çok fazla olmayacak (4-5, azami 7-8 adet) süper parçadan oluşan bir yapıya dönüşme eğilimi taşıyor. Tarihi şartlarla (milliyet, kültür, din, coğrafi bütünlük vb.) zaman içinde değişebilen ekonomik-teknik şartların optimal veya optimale yakın bileşkeleri, yani mahalli devletler, parçalanarak veya birleşerek, bir 'mozayik' gibi, çok stabil olmayan süper-blokların yapı taşlarını oluşturacaklar derken, belki bunun bir örneğini yaşıyoruz. Yugoslavya'nın "demonte" edilip, zengin kısımlarının ve tesadüfen kültürel ve dini bakımdan Orta Avrupa'ya yakın, eski Habsburg imparatorluğuna ait parçalarının, (Slovenya ve Hırvatistan), AT dışında bir Alman-Orta Avrupa süperblok sistemine eklemlendiğini görmekteyiz. Siyasi ve tarihi katılıkları nedeniyle tam birliğe geçişte zorlanan AT'ın bazı parçaları (İngiltere ve İber yarımadası) Atlantik ötesi süper-bloklarla eklemlenebilir mi?

Özellikle eski Sovyetler Birliği, yaşanan siyasi ve milli parçalanmanın ötesinde, ekonomik lokasyon mantığına uygun olarak daha ne kadar parçalanabilir veya bu parçalar ne şekilde gruplanabilir? Bu gruplamalar, deniz aşırı (örneğin Japon adaları ile Doğu Sibirya ve Sahalin adaları arasında) veya Güney ve Batı'daki süper-bloklar ile (örneğin Orta Doğu ve Orta Avrupa arasında) olabilir mi? Herhalde Yeni Dünya, devletler-devletçikler ve süper-bloklar arasındaki coğrafi sınırların, ekonomik rasyonele göre daha az belirgin çizildiği (belki çizilmediği) gruplaşmaların (bir büyük firmadaki departmanların yeniden düzenlemesine benzer biçimde) daha sık ve kolay yapılabildiği, değiştirilebilir siyasi-iktisadi parçalardan oluşacaktır.

Böyle bir dünyada insanların, kendilerini belirlediği referans çevresi milliyetten ziyade, bir üretim lokasyonu, belki bir firma olacaktır. (Japonların, kendilerini önce çalıştıkları ve bağlılık duydukları firmaya göre tanımlamaları iyi bir ipucu olabilir.) Günümüzde milliyetçiliğin son canlanmaları, böyle bir yeni mozayik düzenine geçmek, parçalanma ve yeniden gruplanma konusunda inatçılık eden eski devletler için bir "demontaj" mekanizması; bir vücuda, her hangi bir hastalığa karşı muka-

vemeti artıracak aşı niteliğindedir. Dünya coğrayfası, eski ve yeni sebeplerle parçalanabildiği kadar parçalandıktan sonra, daha rasyonel bir üretim-pazar esasında kendini toplayacak gibi görünüyor. Ancak sürecin, önce dağılma sonra toplama şeklinde değil, fakat "dağılırken toplanma" halinde gerçekleşebileceği söylenebilir. Geleceğin nispeten daha dengeli, "stabil" toplumunun, bu dağılma-toplanma süreçleri sonunda ortaya çıkacağını öngörebiliriz.

Bunun dışında daha henüz sanayileşme aşamasına gelmemiş ve sanayileşmenin bugünkü coğrafi kıyılarından çok uzakta kalmış millet veya daha doğrusu kabile toplulukları (Kara Afrika'nın büyük bir kısmı) ile modern anlamdaki milli devletlerin içindeki pre-kapitalist toplulukların, hem bir moda olarak hem de bu modalara ışık yakan yeni Liberalizm cereyanlarının teşvikiyle, geç yaşanan bir çocukluk hastalığının semptomu niteliğinde, ekonomik rasyonelin dışında herhangi bir nedenle, bir çok milliyet-milli devlet iddiaları ortaya atmaları beklenmelidir. Bu hareketlerden bir kısmı ortaya çıkacak sonucun hiçbir iktisadi-siyasi önemi olmayacağı ve/veya bunu önlemenin bir fizibilitesi bulunmadığı için kayıtsızlıktan, belli bir başarıya ulaşılabilir. Ancak anakronik bu olguların, gelecekteki üretim lokasyonlarının rasyonel ekonomik eklemlenmesinden oluşan "Global Mozayikte"ki nisbi yer ve öneminin fazla olmayacağı kestirilebilir.

Aralık 1991

KAYNAKÇA

- E.H. Carr, Nationalism and After, MacMillan, 1968.
- E.J. Hobsmawm, Nations and Nationalism since 1780, Programme, Myth, Reality, Cambridge, 1990.
- Yalçın Küçük, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çöküşü, Tekin Yayınevi, 1991.

KÜRT SORUNU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Taner Timur

Son yıllarda Kürt sorununun kamuoyunu en yakından ilgilendiren temalar arasına girmesi ve hararetle tartışılması geleceğimiz açısından sevindirici bir olaydır. Gerçi bu sorunu gündeme getiren etkenleri açıklıkla çözümlemiş değiliz. Aynı şekilde Kürt sorunu tartışmalarının da yeterli bir özgürlük ortamından hala uzak olduğunu biliyoruz. Gerçekten konuyla ilgili, kitabevlerinin raflarını dolduran eserlerin verdiği izlenim, bunları yayınlıyanların anlattıklarıyla hazin bir çelişki teşkil etmektedir.[1] Fakat belli bir gerçek de ortadadır. Sekiz on yıl önce Kürt kelimesinin bile ağza alınmadığı bir ülkede, bizzat hükümet başkanı "Kürt realitesi"ni tanımış, bunun bir terör olayına indirgenemiyeceğini kabul etmiştir. Bunun dışında, yine sekiz on yıl önce siyasi düşünceleriyle sağ-uç'da yer alan bazı yazarlarımızın bugün konuya nisbeten ılımlı ve uzlaşmacı bir yaklaşımla eğilmeleri dikkat çekicidir. Elbetteki bu konudaki tabu ve baskılar geniş bir çevrede etkilerini hissettirmeye devam ediyor. Başbakan Demirel "Kürt realitesi"ni tanımaktan adeta pişman olmuş gibi görünüyor. "Federasyon"un da bir çözüm biçimi olarak tartışılabileceğini söyliyen Cumhurbaşkanı Özal, bölücülüğe ödün vermekle eleştirilmiştir. Güvenlik kuvvetlerinin bir bölümünün "insan hakları"nı suçladığı bir ortamda, "faili meçhul cinayetler"in sürekli kabaran listesi, kurbanları arasına birçok gazeteciyi de almıştır. Böyle bir ortamda, bazı zorunlulukların gündeme getirdiği Kürt sorununu tamamen özgür bir şekilde tartışmak adeta bir kahramanlık haline gelmektedir. Oysa "kahraman" olmak başka, tutarlı bir aydın olmağa çalışmak başkadır. Kaldı ki, kahramanlık psikolojisiyle tutarlı aydın psikolojisinin her zaman da bağdaşmadığını görüyoruz.

Etnik ve kültürel azınlıklar sorunu Türkiye'ye özgü bir olay değildir. Ayrıca, XIX. yüzyıldan beri sorun, ülkelere ve toplumsal formasyonların gelişme derecesine göre değişen biçimlerde ortaya çıkmıştır. Sömürgeciliğin II. Dünya Savaşı ertesinde geniş ölçüde tasfiyesinden sonra Devlet Statüsü kazanan etnik topluluklar, farklı koşullardaki etnik azınlıklara -bazen yanıltıcı bir biçimde- örnek ve motivasyon kaynağı olmuşlardır. Aynı bağlamda "azınlık hakları", uluslararası hukukun başlıca konuları arasına girmiş ve birleşmiş Milletler komisyonlarında bu alanda -halen de sürmekte olan- çalışmalar ve yayınlar yapılmıştır.[2] Ne var ki "insan haklarının özgül bir kategorisi olan kültürel haklar (henüz) az gelşmiş bir halde"[3] oldukları için, her ülke kendi azınlıklarına politik ve ampirik bir şekilde yaklaşmıştır. Türkiye'de bu yaklaşım, çok yakın zamanlara kadar, Kürtlerin etnik ve kültürel varlıklarını inkar etme biçiminde somutlaşmıştır. Bunun gerek

Türkiye'nin gelişme biçimi ve derecesi gerekse uluslararası konjonktürün konumu ve evrimiyle ilgili nedenleri vardır. Bunlar üzerinde durmak, başka bir deyişle Türk-Kürt ilişkilerinin tarihini ve dönemlemesini yapmak konumuzun sınırlarını aşıyor. Bununla beraber, günümüzde Kürt sorununun tartışmasını yaparken yer yer tarihi olgu ve referanslara da başvurmak gerekecektir.

"Küreselleşme" ve Etnik Azınlıklar

Etnik azınlıklar sorununu bugün evrensel planda öne çıkaran nedenlerin başında, Sovyetler Birliği ile belli bir sosyalizm uygulamasının çöküşünü ve uluslararası kapitalizmin içinde bulunduğu krizi gösterebiliriz. Bizimle daha yakından ilgili sonuçlar doğuran Körfez Savaşı bu ortamda doğmuş ve Kürt sorununu Türkiye sınırlarını aşan, bölgesel bir sorun haline getirmiştir. Iraklı Kürtlerin petrol bulunan bölgelerde yerleşik olması gelişmelere, kapitalist metropollerin, beşeri duygularla açıklanamıyacak yoğun bir ilgi duymalarına zemin hazırlamıştır.

Günümüzde uluslararası para ve kredi mekanizmalarının sağlıksızlığı, ABD'nin uzun süreden beri bütçe açıklarını ve Almanya'nın son yıllarda bütünleşmesini dış kredilerle finanse etmesi çağdaş kapitalizmin spekülatif karakterinin en belirgin göstergelerindendir. Doların bağımsızlığı dolayısıyla ABD'nin para yaratan bir ülke halinde olması, sermaye akımlarını en fakir ülkelerin en zengin ülkelere ödediği bir vergi haline getirmiştir. Maurice Allais uluslararası kapitalizmi şöyle betimliyor: "Gerek para, gerek hisse senedi spekülasyonu, dünyayı kumar masalarının enine ve boyuna alabildiğine yayıldığı bir gazino haline getirdi."[4] Aslında "küreselleşme" denilen söylemin altında yatan gerçek budur. Bu bağlamda "ulus-devlet" olgusu -A. Touraine, E. Gellner gibi toplumbilimcilerin gösterdiği üzere-belli bir ekonomik birimle bir kamusal sahayı birleştiren ortam olmaktan çıkmıştır. Böylece çağdaş kapitalizmin baskıları ulus-devlet olgusunu hem büyüme hem de küçülme yönünde zorlamaya başlamıştır. Büyüme yönündeki baskılar henüz siyasal örgütlenme modelini bulmuş değildir. Bu konudaki en somut örneği oluşturan Avrupa Topluluğu modeli bir "üretim birliği" olmaktan çok bir serbest değişim paradigması üzerine kurulmaktadır. Bu yüzdendir ki, A.T. bünyesindeki teknoloji, araştırma, rekabet gibi idari birimlere rağmen, üretimde bir "karar sürecinin parçalanması"[5] sözkonusu olmaktadır. Ulus-üstü bütünleşmeler, daha ziyade vahşi kapitalizm yöntemleriyle "nüfuz bölgeleri" yaratma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunun en trajik örneği bugün Yugoslavya'da cereyan ediyor. Bu kanlı parçalanmanın temelinde Almanya'nın, AT'li ortaklarını hiçe sayarak bir emrivaki biçiminde Slovenya ve Hırvatistan devletlerini tanıması olgusunun da yattığı unutulabilir mi?

Uluslararası kapitalizmin ulus-devletleri küçültme yönündeki baskılarına gelince, bu konuda çeşitli düzeyde örnekler verilebilir. Herşeyden önce yine Yugoslavya modeline dönelim. Alman markının nüfuz bölgesinin büyümesi bu süreçte madalyonun bir yüzünü teşkil

ediyorsa, Yogoslavya Federalizminin parçalanması da öbür yüzünü teşkil etmektedir. Bu vesileyle belirtelim ki söz konusu baskıların en yoğun bir şekilde hissedildiği birimler, farklı etnik özellikler taşıyan ve farklı gelişme düzeylerinde bulunun federe devletlerden oluşan federasyonlardır. Bu konuda ilk akla gelen örnekler Çekoslavakya ve Belçika'dır. Çekoslavakya Federal Cumhuriyeti, bilindiği gibi, bu yılın başından itibaren medeni bir şekilde Çek ve Slovak devletlerine ayrılmıştır. Fakat bu ayrılığın temelinde on milyon nüfuslu, işsizlik sorunu olmayan (% 2,4), görece müreffeh Çeklerin, fakir Slovakya (5 milyon nüfus, % 10 işsizlik) yükünden kurtularak Batı Avrupa'yla bütünleşme umudunun yattığı gözardı edilmemelidir. Aynı süreç, daha yavaş bir tempoda Belçika'da da cereyan etmektedir. Orada da zengin Flamanlar, Anayasayı değiştirerek ve federe devletlerinin yetkilerini artırarak fakir Vallonlardan kurtulma özlemini temsil etmektedirler.

Çağdaş kapitalizmin küreselleşme sürecinin ulus-devletler üzerindeki baskısı o kadar güçlüdür ki, bu baskı İtalya gibi etnik türdeşliğe sahip, fakat bölgesel dengesizliklerini yenememiş ülkelerde bile kendini kuvvetle hissettirmektedir. Gerçekten 1992 seçimleri, son yıllarda örgütlenen Kuzey Lig'i ve Referandum Hareketi gibi kuruluşlarla geleneksel parti sistemini altüst etmiş ve yepyeni bir durum yaratmıştır. Özellikle Lombardiya Ligi'ne egemen olan mantık, başkanları Umberto Bossi'nin yadsımasına rağmen, Flamanlarınkiyle aynıdır. Mezzogiorno handikapından kurtulan bir Kuzey İtalya, Batı Avrupa'yla çok daha elverişli koşullarda bütünleşecektir.

Kapitalizmin küreselleşme eğilimleri daha çok Batılı metropoller çerçevesinde şekillenmekte, çevre ülkelerinde ise doğal kaynakların zengin olduğu yörelerde odaklaşmaktadır. Bu bağlamda Kürtler, Irak petrolleri sayesinde devreye girmiş görünüyorlar. Bugün Berberlerle, Tamillerle, Sihlerle vb. ilgili bir kamuoyu kampanyasına tanık olduğumuz sözyenebilir mi? Aynı şekilde Kürtler, Türkiye ya da İran Kürtlerinden ibaret olsaydı, birkaç insan hakları derneğinden başka bunlarla ilgilenen olur muydu? Pek sanmıyoruz? Ne var ki sorun bizim sorunumuzdur ve devlet bütünlüğümüzü olduğu kadar, siyasal rejimimizi ve iktisadi gelişmemizi de yakından ilgilendirmektedir. Bu bakımdan Kürt sorununu önce Türkiye boyutları içinde düşünerek bir analiz çerçevesi geliştirmeye çalışmalıyız.

Kavramsal Açıklık Gereği

Türkiye'de Kürt sorunu, artık geleneksel baskı ve yasaklama yöntemleriyle gizlenemez bir yoğunluk kazanınca, kamuoyunda büyük bir patlamaya yol açmıştır. Fakat uzun bir sessizlik döneminde, sansür altında yayınlanmış birkaç eser dışında bir düşünce hazırlığı yapılmadığı için, bu patlama zihin bulandırıcı bir kavram karışıklığına yol açmıştır. Türkiye Kürtleri ile ilgili olarak berrak bir fikre sahip olmak için önce "özümleme", "bütünleşme", "ırkçılık", "sömürge" gibi kavramlar üzerinde bir açıklığa kavuşmalıyız.

Bünyesinde farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip bir azınlık bulunduran her ülke bunlara karşı hukuki ve ideolojik bir statü uygulamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtlere tanınan hakların çerçevesi

nasıl çizilmiştir? Lozan'dan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtlere otomatik bir "özümleme" politikası uygulanmıştır. Bunun anlamı şudur: Kürtler, cemaat ya da halk olarak hiçbir hakka sahip olmıyacaklar, fakat bireysel planda her türlü hakkı kullanabileceklerdir. Bu formül, Fransız Devrimi'nden sonra, örneğin Yahudilere uygulanan Jakoben formülüdür. Fakat arada bazı farklar görüyoruz. Fransa'da Yahudilerin sayısı devrim sırasında elli bin civarındaydı ve bunları fransızlardan ayıran kültürel özellik dil değil, dindi. Ayrıca Yahudilere karşı korkunç bir düşmanlık (antisemitizm) vardı. Bu durumda Jakoben formülünün uygulanması kolay olmamıştır. Türkiye'de ise Kürtlerle Türkleri ayıran temel kültürel faktör dildi ve Kürtlere karşı hiçbir düşmanlık duygusu yoktu. Din ve mezhep farkı olmadığı için Kürtler Osmanlı Devleti'nde de ayrı bir "millet" statüsünde örgütlenmemişlerdi. Kürtler ancak Türk dilini kullanarak yükselebiliyorlar ve egemen ideoloji milliyetçilik değil, din olduğu için kendilerini de tamamen özümlenmiş hissetmiyorlardı. Türklerin de çok büyük çoğunluğu okur yazar olmadığı için, yönetici zümre oligarşik yapıda bir sınıfsal koalisyondan doğuyordu. Kürtler, tarihi nedenlerle, bu koalisyonun yarı feodal bir öğesini teşkil etmekle beraber, yüzyıllarca Osmanlı Devleti'ne birinci sınıf devlet adamları, diplomatlar ve yazarlar sağlamışlardır. Bu durumun Kürtler açısından ideal olduğu elbette söylenemez, fakat bu gelişmenin başlıca dayanağı, sorumlusu ve yararlanıcısı Kürt beyleri, ağaları ve şeyhleri olmuştur. Kürtlerin rahatsızlığı ve bu durumu zoraki bir özümlenme şeklinde hissetmeye başlamaları, İttihatçılarla Türkçülüğün resmi politika olarak benemsenmesiyle başlamıştır. Bu politikanın felaketli sonuçlarını bugün herkes biliyor.

Milli Kurtuluş Savaşı'nda emperyal bir milliyetçiliğin yerini bir "mazlum millet" milliyetçiliği aldığı ve dini duygular da seferber edildiği için Türk-Kürt kardeşliği ve işbirliği yeniden gündeme gelmiş ve Kürtler ülkenin kurtarılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Milli Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da bulunan bir Fransız gazetecinin gözlemlerine göre Birinci Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinin üçte biri Kürt kökenliydi ve Dumlupınar'a da Kürtler çok önemli ölçüde katılmışlardı.[6] Bu olguların da etkisiyle Atatürk'ün Kürtler için özerk bir statüyü de düşündüğü son yıllarda yayınlanan belgelerden anlaşılmıştır. Ne var ki zaferden sonra devrimci kurtuluş döneminde, feodal nitelikli Şeyh Said isyanı rejimi temellerinden sarsmış, büyük bir şiddetle bastırılmıştır. Bu şiddet Kürtler arasında ulusal bir bilincin uyanmasında etken olmuş mudur? Bu ayrıca incelenmesi gereken bir olaydır. Fakat topu topu onbeş yıl süren Kemalist dönemde Kürtler hakkında zoraki ve sistemli bir özümleme politikasından sözedilebileceğini sanmıyorum. Bu dönemde özümleme politikasının başlıca aracı tüm Kürtlere Türkçe öğreterek onların, Fransız Devrimi'nin tabiriyle "aktif vatandaş" haline getirilmeleriydi. Yeni kurulan Cumhuriyetin olanakları o kadar sınırlıydı ki, bunu istese de yapmasına imkan yoktu. 1934'de Türkiye'deki kırk bin köyden ancak 5401'inde ilkokul bulunuyordu.[7] Kürt halkına kendi dilinde eğitim olanakları verilseydi -ki bizce verilmeliydi- o dönemde egemen olan Kürt feodalitesi bunu ne ölçüde desteklerdi? Bu da tartışılması gereken ayrı bir sorun-

dur. Gerçek şudur ki, sosyo-ekonomik gelişme derecesine paralel olarak Kürt ulusal uyanışı önce ıraklı Kürtler arasında, Musul'da gelişmiştir. Kemalist dönemde Türkiye'de bulunan Avusturyalı bir yazar, Iraklı Kürtlerin ulusal uyanışının "Türkiyeli Kürt aşiretlerinin *otomatik Türkleşmesine* engel teşkil ettiğini[8] yazmıştır. N. de Bischoff'un bu gözlemi de Kemalist dönemin Kürtlerle ilgili zorunlu ve sistemli bir özümleme politikası olmadığını göstermektedir. Bunun tek istisnası 1934 iskân Kanunu'dur. Bu kanun, getirmektedir. Fakat ideolojik açıdan gerici bir nitelik taşıyan ve 1930'ların çelişik gelişmeleri içinde yerini alan bu kanun hangi ölçüde uygulanmıştır, bilemiyoruz. Bu konuda bir eser verenİsmail Beşikçi de bu konuda bir açıklık getirememiştir.[9]

Kısaca Kemalist dönemde, Kürtlere kendi kimliklerini geliştirmek için yollar kapandığı için, özümleme politikası "otomatik" bir süreç biçimini almıştır. Türklüğü benimseyen Kürtler, hiçbir ayrımcı tutumla karşılaşmadan her türlü mevkie gelebidikleri için bu yollar varlıklı ve modernizme açık Kürtlere bir baskı mekanizması olarak görünmemiştir. Bir yazarın "Kürtlerin ve Kürdistan'ın tarihinde Kürt dili, Kürt kültürü ve Kürt halkının onur ve özgürlük mücadelesinde ayrı bir yeri (olduğunu)"[10] söylediği Bedirhan ailesi bile Cumhuriyet dönemine katılmış ve Atatürk'ün "Çınar" soyadını verdiği Vasıf Çınar, Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Aynı gelişim diğer ünlü Kürt ailesi Babanzadeler için de geçerlidir.

Irkçılığa Karşı Bütünleşme

Bir ulusun etnik ve kültürel özgüllüğe sahip azınlığına "gönüllü özümleme" yolunu açık t utması son derece demokratik bir tutumdur. Bunun aksi, ırkçılığın, farklı bir dine karşı düşmanlığın ya da yabancı düşmanlığının belirtisidir. Bugün Avrupa ülkelerinde yaşıyan milyonlarca işçi bütün bu ayrımcı davranışların hedefidir. Burada saldırgan neonazi taslaklarını kasdetmiyorum, bizzat Batı ülkelerinin egemen ideolojilerinden sözediyorum. Günümüzde Almanya'da yaşıyan bir Türk, Fransa'da yaşıyan bir Arap ya da İngiltere'de yaşıyan bir Hintli isteseler de bir alman, bir fransız ya da bir İngiliz olamazlar. Bu ülkelerin vatandaşlığını alsalar bile, daha isimlerinin telaffuzundan itibaren kendilerine bir yabancı oldukları hissettirilir. Bugün Fransa'da Ermeni ya da Yahudi asıllı tanınmış düşün ve sanat adamlarından birçoğu isimlerini değiştirip, fransız isimleri aldığı halde gerçek isimleri zaman zaman hatırlatılır. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtlere açtığı "tam hisseli vatandaşlık" kapısını küçümsememek gerekir. İsteyerek ya da doğal bir gelişme sonucu Türkleşmiş Kürtlerin "aslını" araştıranlar, "Kürtlüklerini" keşfedenler ayrımcı bir tutum içinde olduklarını farkedemez görünüyorlar. Türkiye Cumhuriyeti'nde bu konuda haksızlık, Kürtlerden çok gayri-müslim cemaatlere yapılmıştır. Lozan'da bu cemaatlere tanınan "azınlıklar hakları" bunun nedeni midir? yoksa bunu peşinen "telafi" mekanizması mıdır? Bu, ayrıca düşünülmelidir. Fakat asıl sorun, özümleme politikasının dışında, çok daha uygar bir "bütünleşme" politikasının bulunduğunun ve "azınlık hakları"nın bunun

doğal sonucu olduğunun bilinmemesidir. Devlet adamlarımız "Kürtler her türlü hakka sahipler, hangi azınlık hakkı?" diye sorarken bu bilgisizliği sergilemektedirler. "Bütünleşme" demek, bir azınlığın hem vatandaşı oldukları ülkenin tüm haklarından yararlanabilmesi hem de kendi kültürel özgüllüklerini serbestçe yaşayabilmeleri demektir. Bu bir ülke için kültürel zenginlik kaynağıdır ve ayrılıkçılığın en sağlıklı alternatifidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve çok partili hayatın işleyiş biçimi Kürt sorununa farklı bir boyut kazandırmıştır. Türkiye'de sınıflaşmanın netleşmeye başladığı bu yıllarda Kürt kökenli ağalar "oy deposu" oldukları ölçüde itibar kazanmışlar ve sistemle bütünleşmişlerdir. Buna karşılık Kürt kökenli -ve çoğu yoksul ailelerden gelen- birçok aydın da 1960'lardan itibaren gelişen sosyalist hareket içinde yer almışlar ve özlemlerini bu yönde gerçekleştirebileceklerine inanmışlardır. 1969'da Devrimci Doğu Kültür Ocaklarının kuruluşundan 1974'de Devrimci-Demokratik Kültür Derneklerine, oradan da PKK'ye uzanan bu hareket içinde, Kürt sorunu, önce bir "halk" sonra da bir "ulus" sorunu olarak algılanmaya başlanmıştır. Hollandalı Kürdolog M. van Bruinessen'e göre 1970'lerde, özellikle 1980 darbesinden sonra tüm Kürt örgütleri "Kürdistan'ın Türk egemen sınıflarının sömürgesi olduğu tezini kabul etmişler ve dünyanın diğer bölgelerindeki, örnekse Güney Afrika ve Vietnam'daki kurtuluş hareketlerine heyecan kaynağı olarak bakmağa başladılar."[11] Aslında sadece bir "sol sapma" içinde değerlendirilebilecek bu görüşler, Türkiye'de özgür bir fikir ortamı olmadığı için tartışılamamışlar ve epeyce geniş bir yayılma alanı bulmuşlardır. Oysa Osmanlı-Türk-Kürt ilişkilerinin tarihi gelişimi ile sömürge imparatorluklarının kuruluşu birbiriyle hiçbir benzerliği olmayan iki ayrı tarihi süreçtir. Osmanlı yönetici zümresini, etnik kökenine bakılmadan müslüman halklar oluşturuyordu. Kürtler de devlet adamı ve ulema olarak Osmanlı yönetimine ve ideolojisine önemli katkılarda bulunmuşlardır. "Osmanlıca" Arapça ve Farsça sözcük ve ıstılahların karışmasıyla öyle bir biçim almıştır ki, Türk halkı için de Kürtlere olduğu kadar yabancılaşmıştır. Osmanlı yönetici zümresi "reaya"yı yerleşik halk olarak görüyor ve bunun dışında, henüz aşiret bağlarını kıramamış topluluklara -Türk ve Kürt olsunlar- aynı olumsuz gözle bakıyordu. Naima tarihinde "etrak-ı bî idrak" (idraksiz Türkler) ve "ekrad-ı dalalet nihad" (hain tabiatlı Kürtler) deyimleri yanyana geçer.[12] Kürtler, diğer Osmanlı halkları gibi, Türk ulusçuluğunu bir tehdit olarak görmüşler, fakat buna bulundukları gelişme düzeyi çerçevesinde, dinci ve hilafetçi bir dünya görüşüyle karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda belirtelim ki, Türk ulusçuluğu, İttihatçı dönemdeki en şoven biçimlerinde bile, anti-Kürt bir tavır almamış, Kürt kökenli aydınlar Jön-Türkler içinde en üst düzeyde yer almışlardır. Buna karşılık sömürgecilik kapitalizmin yağmacı yöntemlerini ırkçı ideoloji ile birleştiren bir sistemdir.

Sömürge: Geçmiş mi? Gelecek mi?

Türkçedeki "sömürge" sözcüğü batılı "koloni" kavramını yeterince ifade etmiyor. "Koloni" sözcüğü dolaylı olarak sömürüyü, fakat esas olarak sömürü biçimini anlatmaktadır. Bu sömürünün fethedilen bir

ülkeye dışardan yerleştirilen ve egemen sınıf konumuna sokulan bir zümre (kolon) aracılığıyla uygulandığını ifade eder. Tüm sömürgelerde yerli halklar köle, "kolon"lar efendi durumundadır. Örneğin 1830'larda fethedilen Cezayir'de Fransızlar yabancılara ve Yahudilere tanıdıkları hakları yerli halka tanımamışlardır. Üçüncü Cumhuriyette (1871-1940) Cezayir halkı her türlü haktan yoksun olmuş, haklarında özel bir hukuki statü uygulanmış (1881), özel ceza mahkemeleri örgütlenmiş ve 1919'a kadar süren özel bir vergi ("Arap Vergisi") vermişlerdir. 1936'da Halk Cephesi (sosyalist-komünist koalisyon) iktidara geldiğinde, Leon Blum hükümeti Cezayir'de 203.000 fransız seçmenine karşılık 21.000 müslümana vatandaşlık hakkı vermek isteyince Meclis'te kıyamet kopmuş ve hükümet tasarıyı görüşmeye dahi olanak bulamamıştır.[13] İşte bu örneğin gösterdiği gibi, sömürgecilik özümleme ve bütünleşme politikasının tam tersi, ırkçı ve ayrımcı bir uygulamaya dayanır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hiçbir zaman ileri kapitalist bir ülke olmadığı için geri vilayet ve yöreleriyle sömürgeci nitelikte mekanizmalar kurmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, dağılınca, bağımsızlığına kavuşan ülkelerde Türk ve Müslüman azınlıklar bırakmış, fakat dramatik sorunlar yaratan egemen "kolon"lar bırakmamıştır. Bununla beraber toplumsal evrim her aşamada yeni durumlar ortaya çıkardığı için şu soruyu sorabiliriz. 1980 askeri darbesi ve onu izleyen sivil rejimler yeni bir gelişme yaratmamış mıdır? Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası kapitalizmle bütünleşme çabaları kendi bünyesindeki sınıf ve bölge farklılıklarını keskinleştirirken, Kürtlerin toplu olarak yaşadıkları bölgeyi de sömürge durumuna yaklaştırmamakta mıdır? Kendisi emperyalizmin nüfuz alanı olsa da, ültra-liberal bir politika, "çağ atlama" adı altında Türkiye'nin emperyalizme röle rolü oynamasını sağlamaz mı? Aslında bu yönde düşünen aydınlarımız vardır. Bu bağlamda Halil Berktay "koloniyal olmayan bir durumdaki bir etnik topluluğun gecikmiş ulusal mücadelesine karşı devletin baskısı, koloniyal olmıyan durumu koloniyl hale getirmiş olabilir mi?" diye soruyor.[14] Ben getirmediği kanısındayım ve bu soruya verilecek yanıtın, şu anda verilen siyasal kavganın niteliğine göre değişeceğini düşünüyorum. 1980 cuntasının getirdiği, Kürt kimliğini yokedici önlemlerin bu konuda tek kriter olarak düşünülmemesi gerekir. Asıl sorun Türk ekonomisinin uluslararası bütünleşme çabalarında Güneydoğu Anadolu'nun alacağı şekildir. Örneğin GAP gibi olumlu bir proje, bölgede mülkiyet örgüsünü değiştirir ve ekonomik yolla da olsa bir Türk kolonunun ortaya çıkmasına yol açarsa ilerde daha vahim çelişkilerin ve çatışmaların doğmasına neden olabilir. Bu sorun bizi günümüzde Kürt sorununu nasıl tartışmamız gerektiği üzerinde düşünmeye sevkediyor.

"Özümleme", "bütünleşme", "ırkçılık", "sömürge" vb. gibi kavramların, birbirleriyle ilişkileri belirtilmeden, belli bir muğlaklık içinde kullanılmalarının tartışmayı daha hareket noktasında baltaladığına işaret ettik. Bugün ilk sorulacak soru şudur: Çağdaş Türkiye'de Kürtlüğü tayin eden kriterler nelerdir? Daha basit bir ifadeyle, kimdir bu Kürtler? Bugün ülkemizde bir yandan zoraki özümleme yoluyla Kürtlerin etnik ve kültürel kimlikleri yokedildiği söylenirken öte yandan da Türkiye'de 10 milyonun üstünde (değerlendirme 25 milyona kadar çıkıyor!)

Kürdün bulunduğu savunuluyor. Aslında sorun "Kürt" sözcüğü altında üç değişik kategorinin yer almasından doğuyor. Bunlardan birincisi, bir veya birkaç nesil önce Kürt kökenden gelen tamamen Türkleşmiş ve Kürtçe bilmiyen insanların oluşturduğu kategoridir. Bunları Kürt saymaya olanak yoktur ve böyle bir davranış tamamen ırkçılık çerçevesine girer. İkinci kategori Kürtlüğünü yadsımıyan, Kürtçe de bilen, fakat Türk vatandaşlığının hak ve sorumluluklarını isteyerek kabullenmiş, başka bir deyişle Türk kültürüyle "bütünleşmiş" yurtdaşlarımızdır. Bunlar Türkiye'deki krizin yaşantılarındaki etkilerine göre bir seçime zorlanmaktadırlar. Bu kategori de aslında sistemle bütünleştiği için Türk sayılmaları gereken kimselerden oluşmaktadır. "Sistemle bütünleşmiş" olmaları elbette bunların Kürt sorununda özgür ve radikal tavırlar almalarına engel değildir. Fakat analizine daha sonra gireceğim bir çeşit Kürt şovenizmi bunları da kendi aralarında görme yönünde baskı yapmaktadır. Batı dillerindeki "fransız ermenisi", "ispanyol bask'ı", "amerikan yahudisi" vb. gibi terimlerden esinlenerek bunlara "Türk kürdleri" (Bulgar Türkleri gibi) diyebiliriz. Türkiye'de asıl Kürtleri, kendilerini Kürt sayan, Türklüğü zoraki bir hukuki statü olarak gören kategoriyle, Türkçe bilmedikleri için isteseler de kendilerini kolayca Türk sayamıyacak olan kitle teşkil etmektedir. İşte Kürt sorunu ve Kürt kimliği, gerçek sayılarını bilmek imkansız hale getirilmiş olan bu son kategori bağlamında ortaya çıkmaktadır. Etnik ve kültürel kimlik tanınmasından ayrılıkçılığa kadar çeşitli çözüm özlemlerinin filizlendiği bu kategoriye karşı demokrat, sosyal-demokrat ve marksist aydınlarımız ortak bir program geliştirebilirler mi? Geliştirebilirlerse bu nasıl olur? Bu soruya yanıt vermek için çağdaş dünyada benzer durumların ne gibi ülkeerde, ortaya çıktığını ve nasıl çözülmeye çalışıldıklarını irdelemekte yarar görüyorum.

Basklar, Berberler ve Başkaları

Türkiye'de Kürt sorunu üzerinde düşünürken günümüz dünyasında benzer durumların hangi ülkelerde ortaya çıktığını ve nasıl çözülmeye çalışıldığını da göz önünde bulundurmalıyız. Bu konuda sık sık adı geçen örnek, arada büyük farklar olmasına rağmen, İspanyol Basklarıdır.

Türkiye Kürtlerinin aksine İspanya'nın en gelişmiş bölgesinde yerleşik olan Basklar, geçen yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşerek toplumsal bir evrime uğramışlardı. Bask bölgesinde (Euzkadi), göçler sonucu, Bask olmayan bir proletarya gelişmiş ve Bask dili (Euskera) zemininde gelişen Bask milliyetçiliği önce bunlar ve şehirleşerek ana dilini unutan Basklar dolayısıyla bir kimlik arayışına girmişti. Buna karşılık İspanya'da Sosyalist Parti ve ilk işçi sendikası da 1890'da Bask patronlara karşı kurulmuştu.[15] XX. yüzyılın otoriter rejimleri Bask kimliğini tanımamış ve ETA örgütü (Euzkadi ve Özgürlük) bu koşullarda (1959'da) ilk kez adını duyurmaya başlamıştır. Franco rejiminin yıkılmasıdan sonra İspanya Bask bölgesine özerklik vermiş ETA terörüne karşı bu yolla savaşmayı yeğlemiştir. Aslında ilk kuruluşunda miliyetçi bir ideolojiye sahip olan ETA, 1960'larda Cezayir ve Vietnam savaşlarının etkisiyle sola kaymış ve Fransa Bask'ı (Euzkadi Norte)

topraklarını da isteyerek bağımsızlığı hedef almıştır. İspanya hükümetinden 1979'da özerk bir statü elde eden Basklar, *Bask Milliyetçi Partisi* (PNV) ile ETA'nın legal kolu sayılan *Halk Birliği* (Herri Batasuna) partileri şeklinde örgütlenmişler ve iktidara PNV egemen olmuştur.

Halk Birliği ETA'nın terörcü eylemlerini benimsemediği, hatta haberdar olduğu bazı vahim suikastları önceden heber verdiği halde, ETA'nın legal kolu sayıldığı için temsil gücü sınırlı kalmış, tam bağımsızlık hedefi % 15 civarında oy oranına ulaşabilmiştir. 1992 Barcelona Olimpiyatları'nı sabote ederek dünyaya sesini duyurmak isteyen ETA, İspanyol ve Fransız polislerinin işbirliği sayesinde etkisiz hale getirilmiş ve yakınlarda da en önemli liderleri yakalanmıştır. Bask Eyaletine tamamen egemen olan Milliyetçi Bask Partisi (PNV) başkanı yakınlarda "ETA bir siyasal referans olarak bitmiştir"[16] diyordu. Bu sonuçta ETA terörünün ters tepen rolü yadsınamazsa da, İspanyol sosyalistlerinin açık ve hoşgörülü tavrı da etkili olmuştur. İspanya'yı 17 özerk bölgeye ayıran bu gelişimi, başbakan Felipe Gonzales geçen kasım ayında şöyle özetliyordu: "Bu 'devrim' on senede gerçekleşti.... İspanya'da farklı kimliklerin varlığını kabul ettik. Bunu garip bulabilirsiniz, ama, bana göre yerel milliyetçiliklerin aşırılığı, tepki olarak, İspanyol Devlet ve Milletinin dayanışmasını güçlendiriyor."[17]

Fransa'da ise Korsikalıların durumunun Türkiye Kürtlerini anımsatan tarafları vardır. Basklar gibi kendi dilleri üzerinde bir kültürel kimlik peşinde olan Korsikalılar, Fransa'daki yerel dilleri kabul eden 1951 tarihli Kanunu kendileri için de geçerli kılabilmek için 1974'e kadar 23 yıl mücadele etmişlerdir.[18] Terör yöntemlerini benimseyen Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLNC) bu süreçte kurulmuş, fakat Korsika halkını yanına almayı başaramamıştır. Sosyalist iktidar 1991'de Korsika'ya özel bir statü getirmiş, yerel yetkileri artırmış ve "Korsika halkı"nı tanımıştır. Fakat Anayasa Mahkemesi, reform tasarısının "Korsika halkı"nı tanıyan birinci maddesinden bu ifadeyi, Anayasaya aykırı bularak çıkarmıştır. Korsikalı milliyetçiler, halklarının bir azınlığını teşkil etmekte ve özerklikten bağımsızlığa giden özlemler içinde bulunmaktadırlar.

Türkiye Kürtlerine özlemleri, beklentileri ve durumları itibariyle daha çok benziyen halklar herhalde Cezayirli Berberler ve Sri Lankalı Tamillerdir. Aslında, Berberler, kökeni çok eskilere (Fenikelilere ve Eski Yunana) kadar giden Kuzey Afrika'ya dağılmış ve ırktan çok dilde (Berberce) kimliğini bulan bir halklar grubudur. Bunların içinde Cezayir'de siyasal bir patlama ile ön plana çıkan Kabil, berber dili ve kültürünün en radikal bir biçimde yadsındığı bölgeydi. Berberler Cezayir Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli katkılarda bulunmuşlar, fakat zaferden sonra kurulan devletin kimliği arab-islam temeline oturtulmuştur. Cezayirli Berberlerin sözcülüğünü yapan bir yazar şunları yazıyor: "Hiçbir resmi metin Berber vatandaşı korumuyor. Bugün Cezayir'de Berber olmak, iktidarın devamlı hışmına uğramak demektir... Sorumlu mevkilere gelen bazı Berberler, herşeyden önce Berberliklerini tamamen inkar etmek zorundadırlar."[19] Günümüzde Cezayir büyük bir kriz yaşıyor. Arab-Berber ihtilafı yerini çok daha radikal bir kavgaya

şeriatçı-laik kavgasına bırakmış, seçimleri kazanan dinciler (FİS-İslam Kurtuluş Cephesi) askeri güçle önlenmişler, fakat terörle ülkeyi altüst etmeye başlamışlardır. Cezayir'de olup bitenler, Türkiye'de dikkatle izlenmesi gereken bir süreçtir.

Sri Lanka'da Tamillerin durumu da kültürel kimlik arayan azınlıkların kavgasını sergileyen örneklerden biridir. Onbeş milyonun üstünde bir nüfusu olan Sri Lanka (eski adıyla Seylan) halkının takriben yüzde yirmisini Tamiller oluşturmaktadır.[20] Fakat Sri Lanka'da iki tip Tamil varolmuştur. Ülkenin yerlisi olan ve çok eski bir tarihe sahip olan varlıklı Tamillerin yanı sıra, yaklaşık bunlar kadar sayıda ve XIX. ve XX. yüzyıllarda Hindistan'ın Madras eyaletinden gelen yoksul Tamiller vardır. 1948'de Ada bağımsızlığına kavuştuğu zaman, İngilizler "böl ve yönet" politikasına uygun bir Anayasa hazırlamışlardı. Yeni sömürgeci politikalarını yerli Tamillere dayandıran ingilizler "resmi dil" ve "resmi din" yaratmamışlar ve bu konularda özgürlük tanımışlardı. Ne var ki, İngiliz sömürgeciliğinin yerli Tamillere dayanarak nüfuzunu devam ettirmek istemesi Seylanlılar arasında şiddetli tepkilere yol açmış, bu durum yoksul ve çoğu seçim hakkına bile sahip olmayan hint kökenli Tamilleri yerli Tamillere yaklaştırmıştır. Bu bağlamda Sri Lanka'da anayasal gelişmeler hep Tamillerin aleyhine olmuş, 1972 Anayasası Tamillerin kamu yönetimine katılımını sınırlayan kriterler getirmiş, 1978 Anayasası da üniversiteye ve devlet yönetimine girmelerini kısıtlıyan ırkçı kriterler koymuştur. Bunlara rağmen Tamil dili, resmi dil statüsü almamakla birlikte "ulusal dil" olma niteliğini (yayın hayatında ve adli işlemlerde kullanılabilme) korumuştur. Bununla beraber, Sri Lanka'da Tamillerin azınlık olarak gelişmesi devamlı statü kaybı yönünde olmuş, sosyalist hareketlere (Leninist, Maoist, Troçkist varyantlarıyla) yol açmış ve Tamiller giderek seylanlı çoğunluk içinde özümlenme ve erime korkusuna kapılmışlardır. Benzer durumlarda olduğu gibi, dillerin yaygınlığı hakkında hiçbir resmi istatistik bulunmayan Tamiller, varlıklı sınıf konumundan yoksul hint kökenli Tamillerle işbirliğine, oradan da kültürel kimliklerini kaybetme endişesine kapılan bir azınlık durumuna düşmüşlerdir. Tamil direniş hareketi, Hindistan'ın Madras eyaletini de yakından ilgilendirdiğinden, nasıl Basklara karşı İspanyol-Fransız işbirliği yapılmışsa, Tamillere karşı da Hindistan-Sri Lanka işbirliği olmuştur. Bu konuda eserinden yararlandığımız A. Lamballe, Tamil sorunu olarak ideal çözümün bütünleşme (intégration) olduğunu söylüyor ve "bütünleşme, yani azınlıkla çoğunluğun özdeş gelişmesi ve tek bir devlet yapısı içinde bütün kültürlere saygı tercihe değer yoldur"[21] diyor. Tagore'un dediği gibi sorun "tüm farklara *rağmen* değil, tüm farklarla *birlikte* birleşme" ile çözülemez mi?

Gündemdeki Sorun

Dünyanın çeşitli bölgelerinden azınlık hakları ile ilgili olarak verdiğimiz bu örnekler, sözünü ettiğimiz ülkelerin farklı gelişme düzeylerine ve özgül yapılarına rağmen bazı ortak noktalar sergiliyor. Bunların başında şu geliyor: özümleme kapısının açık bırakılmasının olumlu bir yol olmasına rağmen, bir tek bu yöntemle yetinilirse bu

"çözüm" bir baskı ve kültürel imha politikası halini almaktadır. Kürtler ile ilgili olarak "Türküm dedikleri takdirde her türlü hakka sahipler" formülü de artık kendi kimliğini geliştirmek isteyen bir yığın insanla alay eder hale gelmiştir. Kökeni daha eskilere giden, fakat 12 Eylül cuntasının yasaklarıyla bir kültürel kimliği yoketme politikasına dönüşen çağdışı bir tutum kollektif bir Kürtlük bilinci ve bir Kürtlük onuru yaratmıştır. Kürt gerçeğinin tanınması ne kimilerinin iddia ettiği gibi "gerilla" savaşının sonucu ne de emperyalizmin bir komplosudur. Daha ziyade Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin inanılmaz bir bilgisizlik ve çağdışı bir inatçılıkla izledikleri politikayla ilgilidir. Bunun son örneğini Kürtlerin kimliklerinin bir sembolü haline getirmeye çalıştıkları Newroz bayramı sırasında, Türk devlet yöneticilerinin "Türk Kurultayı" toplayarak örste demir dövmeleri müsameresinde görmedik mi? Tarih bu olayı ilerde ibret verici bir dışlayıcılık ve tahrik unsuru olarak kaydedecektir.

Bugün Kürt sorununda Türkiye, kendisini somut bir politika üretemiyecek hale sokan bir karanlık içindedir. Onun için gündemin ilk maddesi bu karanlığı yırtmak, bu konudaki tüm yasakları ve tabuları kaldırmak ve tam özgür bir ortam yaratmak olmalıdır. Kimlerin kendini Kürt saydığı ve Kürtlerin ne istedikleri ancak bu ortamda anlaşılabilecektir. Yine kendilerini Kürtlerin temsilcisi ya da sözcüsü sayan akım veya öncülerin gerçek ağırlıkları da böyle bir ortamda ortaya çıkacaktır. Aksi takdirde, T. Fikret'in deyimiyle "kan şiddeti, şiddet kanı besle(meye)" devam edecek ve bir avuç politikacının basiretsizliği, sonunda ülkeye dışarıdan empoze edilecek bir programın zeminini oluşturacaktır. Acaba bunun ilk işaretlerini şimdiden görmeye başlamadık mı? Acaba Apo-Talabani yakınlaşması, uluslararası kapitalizmin küreselleşmesi sürecinde Kürt sorununun yerli yerine oturması anlamını mı taşıyor? Bu konuda Rand Corparation'ın ABD silahlı kuvvetlerine sunduğu raporda geliştirilen senaryo dikkatle incelenmelidir. Bu raporda Devlet Başkanı'na yakıştırılan bir "vizyon"a göre, Kürtçe konuşan dünyanın "doğal çekim merkezi" olan Türkiye, "kaçınılmaz" bir ayrılıkçı harekete direnme ve sınırlarında kendine düşman bir devletin kurulmasına maruz kalma yerine, bu durumu tüm Kürtleri bir federasyon çatısı altında Türkiye'ye bağlamanın aracı olarak kullanacaktır.[22] Daha önce de duyduğumuz bu senaryo, ilk kez bu kadar açık bir şekilde sunulmakta ve Apo'nun "İkinci Cumhuriyet" övgüleriyle örtüşmektedir. Fakat yine de, biraz önce sözünü ettiğimiz karanlık ortam içinde geliştirilen çeşitli senaryolara gereğinden büyük bir kredi açmamak gerekiyor.

Kürt sorunu herhalde makyavelik planlarla ya da emperyalizme röle olma programı çerçevesinde çözülemez. Bu konuda, tam bir özgürlük ortamı yarattıktan sonra atılacak ilk adım, herkes tarafından çoğu kez riyakarca tekrarlanan Türk-Kürt kardeşliğini sağlıklı bir duygusal temele oturtmaktır. Kürtlere karşı ırkçılığın tehlikeli bir şekilde yükseldiği bu son dönemde silahlı eylemin durdurulması yeni umut ışıkları yakmıştır. Felipe Gonzales'in formülü çerçevesinde, Kürt milliyetçiliğini bile Türkiye bütünlüğünü güçlendiren bir öğe olarak değerlendirmek gerçekçi bir tutum olamaz mı? Herhalde rand Corporation'ın "vizyon"undan önce düşünülmesi gereken senaryo budur.

1. Bu konuda *Evrensel Kültür* dergisi'nin (Mart 1993) "Kürt Aydınlanması" dosyasında görüşlerini açıklayan yayıncıların ifadelerine bakılabilir.
2. Örneğin bk. Heman Santa Cruz, *La Discrimination Raciale*, Nations Unies, New York, 1977.
3. Patrice Meyer-Bisch, *Le Piège du Droit Des Minorités*, Le Monde, 18 Şubat 1993.
4. Maurice Allais, *La Science Economique et les Faits*, Revue des Deux Mondes, Haziran 1990.
5. Elie Cohen, *Colbertisme 'High-Tech'*, Paris, Hachette, 1992, (Yazarın çağdaş kapitalizmin işleyişi ile ilgili toplu görüşleri için bkz. Le Monde 23 Şubat 1993).
6. Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ou L'Orient en Marche*, Paris, 1929, s. 68 (Yazar Le Monde gazetesinin öncüsü Le Temps'nın muhabiriydi.)
7. Dr. İlhan Başgöz, Howard E. Wilson; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Dost Yayınları, 1968, s. 144.
8. Norbert de Bischoff, *La Turquie dans le Monde*, Paris, 1936, s. 175.
9. İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, Yurt Yayınları, 1991. Yazar kitabının İskân Kanunu'nun uygulanması ile ilgili kısmında üç kaynak vermiştir. (s. 154-155) Bunlar Kemal Tahir'in *Göl İnsanları* başlıklı hikaye kitabından "*Kondurma Siyaseti*" hikayesi, Demirtaş Ceyhun'un *Asya* isimli romanı (Beşikçi "romanın muhtevasına katılmadığını" belirtiyor) ve *Rizgari* dergisindeki bir makaledir. Bu kaynaklar konuyu açıklamak bakımından son derece yetersizdir. Aslında İskân Kanunu Kürtleri değil, Balkanlar'dan gelen göçmenleri de kapsamına alıyordu. Bu konuda da somut bir araştırmaya rastlıyamadık.
10. Yaşar Kaya, *Bedirhan Paşalar ve Kürt Fatin*, Özgür Gündem, 21 Kasım 1992.
11. M. van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 347. Aslında sömürgeciliğin ne olduğunu çok iyi bilmesi gereken Hollandalı yazar, bunları nakletmekle yetiniyor.
12. *Naima Tarihi*, Cilt I, s. 238.
13. *Encyclopedia Universalis*, Cezayir Maddesi, Türkiye'de bazı solcu aydınlar Türkiye'de Kürtlerin durumunun bir sömürgeden de kötü olduğunu, zoraki asimilasyonla bir ulusun varlığının inkar edildiğini söylüyorlar. Örneğin Mihri Belli "Fransız Magripli Arabı Fransızlaştırmaya kalkışmaz" diyor. (*Kürt sorunu: Aydınlarımız ne Düşünüyor?* Der.: Metin Sever, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 65) Bu yaklaşım bir hayli yaygındır ve en katı ifadesini "kürtlerin sömürge bile olmayan bir halk olduğunu" ifade eden İsmail Beşikçi'de bulmaktadır. (*Devletlerarası Sömürge Kürdistan* Yurt Yayınları, 1991, s. 12.) Bu görüşler sömürgeci devletlerin, sömürge halklarının etnik varlıklarını tanımalarının ve özümleme kapılarını kapalı tutmalarının ırkçı ve aşağılayıcı bir dışlamanın sonucu olduğunu dikkate almıyorlar. Özümleme, dil öğretmekten ibaret değildir. Sömürgeci ülkeler seçkinlere kendi dillerini öğretmişler, fakat yerli halklara -işbirlikçi olarak yetiştirilen küçük bir zümre dışında- hiçbir yurttaşlık hakları tanımamışlardır.
14. *Kürt Sorunu: Aydınlarımız Ne Düşünüyor?* s. 82.
15. Geniş bilgi için bkz, Marianne Heiberg, *The Making of the Basque Nation*; Cambridge Un. Press., 1989, s. 44. Ayrıca bkz. P. Letamendia; *Nationalisme an Pays Basque*, Bordeaux, 1987. Bask Kimliği için bkz. *Etre Basque*, kollektif eser, Toulouse, Privat, 1983.
16. *Le Monde*, 24 Şubat 1993.
17. *Le Nouvel Observateur*, 12-18 Kasım 1993.

18. Korsika dışında bir Korsikalı milliyetçinin nasıl baktığını görmek için bkz. Fabrice Bonardi, *Corse à la Croisière des Chemins*, Paris, l'Harmattan, 1989.
19. Saüd Sadi; *Culture et Democratie*, Alger, Ed Parenthèses, 1991.
20. Alain Lamballe, *Le Problème Tamoul à Sri Lanka*, Paris, L'Harmattan, 1985.
21. Aynı eser, s. 318.
22. Rand Carporation'ın Graham E. Fuller tarafından kaleme alınan raporunu Hasan Cemal naklediyor. *Sabah*, 26 Mart 1993. G. Fuller, Türkiye'deki köktenci akımlarla ilgili raporlar da kaleme almış eski bir CIA ajanıdır.

İŞÇİ SINIFI VE SINIF MÜCADELESİ

Tülin Öngen (Hoşgör)

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler, 1960'lardan başlayarak bilimde, siyasette, felsefede ve sanatta, neredeyse toplumsal yaşamın tüm alanlarında yeni arayışları güncelleştirdi. Marksist toplum kuramının temel önermeleri, gerek akademik sosyolojideki tutucu yönelimler, gerek Marksist paradigmadaki yeni açılımlar eliyle köklü bir sorgulamadan geçirildiler.

Toplum kuramı alanında tabakalaşma sosyolojisinin, özellikle Parsons'un fonksiyonalizminin, çağdaş toplumsal yapıların karmaşıklığını ve çeşitliliğini Marksist sınıf kuramından daha iyi çözümlediği yolunda yeni bir görüş gelişti. Bu eğilim, bir yandan sınıfın yerine sosyal tabakaların, sınıf ilişkileri yerine sosyal fonksiyonların ve mesleki farklılaşmaların geçirilmesiyle, öte yandan, sınıf bilincine ve çatışmaya dayanan sınıf mücadelesi politikaları karşısında toplumsal bütünleşmeye ve uzlaşmaya dayanan stratejilerin geliştirilmesiyle sonuçlandı. Neo-Marksist ve Post-Marksist yaklaşımlar içinde ise, sınıf gerçeği tümden yadsınmamakla birlikte, sınıf çatışmasını ekonomik alanla sınırlı bir olgu düzeyine indirgeyen ve toplumsal hareketi sınıf dışı siyasal öznelere da-yandıran yeni politikalar ortaya çıktı. Bu gelişmeler sonucunda sınıfların toplumsal ilişkilerin özneleri ya da *temel* özneleri olmadığı kabul edilince, sınıf çatışmasının siyasetin en önemli konusunu oluşturduğu ve sınıf ile siyaset arasındaki nesnel ilişkinin gerçekliği daha kolay yadsınabildi. Böylece çağdaş çatışma, anlaşılması gereken yeni bir olgu; alternatif çatışma stratejileri de, günümüz eşitsizlikçi toplum ilişkilerinin ortadan kaldırılmasının geçerli politika araçları olarak sunuldu.

Çok geniş bir yelpazeye yayılan ve zengin bir literatür oluşturan çağdaş çatışma kuramlarının değerlendirilmesi, bu yazının amacını aşar. İçinde bulunduğumuz geçiş sürecinin özellikleri göz önüne alındığında, söz konusu tezlerin bazı açıklamalarından veya önerilen stratejilerin geçerli araçlarından yararlanmak olanaklıdır. Ancak, bunlarda kapitalist toplumun sınıf karakterinin geçiştirildiği, ekonomik ve siyasal çatışmaların sınıf ilişkileri temeline oturtularak sorgulanmadığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu yaklaşımların tümden ya da kısmen benimsenmesi durumunda, işçi sınıfının devrimci rolü yerine sınıf dışı toplumsal özneleri ve sınıf dışı eşitsizlikçi ilişkilere yönelik reaksiyoner hareketleri koyan bir çağdaş çatışma paradigmasının meşrulaşması kaçınılmaz olacaktır.

Gerçekte, çağdaş toplumsal yapıların ve ilişkilerin sınıf karakterinden bağımsız kavranması kolay olmayacağı gibi, sınıflı bir toplum yapısı içinde sınıf dışı bir temele dayanarak ilerici toplumsal dönüşümlerin gelişmesi olanaklı gözükmemektedir. Bundan ötürü, ortaya konan politikaların hümanistik özüne ve geçerli yöntemlerine karşın çağdaş toplumun ileriye doğru hareketinin araçları, özellikle sosyalist mücadelenin stratejileri olarak adlandırılması doğru gözükmemektedir. İşte bu yazıda, önce, sınıf ile sınıfın ilerici rolünün diyalektik birlikteliği Marksist sorunsal açısından anlaşılmaya; daha sonra ise, sınıf ile sınıf mücadelesi arasındaki ampirik ve tarihsel bağlantı geçersiz kılınmadıkça, ilerici toplumsal hareketlerin sınıf ilişkileri dinamiğinden neden bağımsız olamayacağı tartışılmaya çalışılacaktır.

MARKSİST SINIF MÜCADELESİ SORUNSALI

Sınıf ile Sınıf Mücadelesi Arasındaki İlişki: Kapitalist toplumda çatışmanın (sınıf mücadelesinin) kaynağının, biçimlerinin ve sınırlarının ne olduğu gibi sorunlar, Marksist kuramın merkezinde yer alır. Başta Marks'ın kendisi olmak üzere Marksist yazarların çoğu için, sınıfların kurulmasının ve sınıf ilişkilerinin çözümlenmesinin amacı, tamamen sınıf mücadelesini tanımlayabilmek ve ona yön verebilmektir. Temel önerme, sınıfların, sınıf mücadelesinin ve sömürücü üretim biçimlerinin kurucu unsurları olduğu biçimindedir. Başka bir deyişle, sınıf mücadelesi verili bir üretim biçimini dönüştürmenin itici gücü olduğu kadar, aynı zamanda, onun süregiden yeniden üretimin de bir parçasını oluşturduğundan, sınıf mücadelesinin anlaşılması ve stratejilerinin geliştirilmesi, ancak somut bir yapıdaki üretim ilişkilerinin çözümlenmesi ile olanaklıdır.

Bu nedenle, sınıf ile sınıf mücadelesi arasındaki diyalektik ilişkinin anlaşılmasına yönelik Marksist sorunsalı sınıf mücadelesinin kaynağı, biçimleri, tarafları ve sonuçları ile doğrudan ilgili unsurların irdelenmesi yoluyla ortaya koymaya çalışacağım. Birbiriyle bağlantılı olan bu unsurları, sınıf çözümlemesinin dayandığı bağlam, sınıf çözümlemesinin yapıldığı düzey, sınıf çözümlemesinin birimi ve sınıf mücadelesinin kurucu unsurları temelinde ayrı ayrı tartışacağım ve sınıf mücadeleri için bir metodolojik çözümleme çerçevesi geliştirmeyi deneyeceğim.

Sınıf Çözümlemesinin Temeli (Toplumsal İşbölümü - Teknik İşbölümü): Çatışmanın tarihsel özünün, öznesinin ve biçiminin ne olacağı yolundaki görüşler, sınıfların toplumsal işbölümü veya teknik işbölümü bağlamında kurulmasına göre, değişmektedir. Temelde bu görüş ayrılıkları tarihin farklı yorumlanmasından kaynaklanan farklı bakış açılarına dayanmaktadır. Tarihsel materyalizm içinde, toplumsal gelişmenin ve dönüşümün temeli konusunda başlıca iki yaklaşımdan söz edilebilir:

I. Tarihin teknolojik yorumunu benimseyenler, onun, *üretici güçlerin* gelişmesinin öyküsü olduğunu düşünmekte ve ilerlemeyi sağlayan üretici güçlerin, üretim ilişkilerinin oluşturduğu toplumsal yapı tarafından engellenmedikçe hem kendisinin, hem de tarihin gelişmesini sağlayacağını öne sürmektedirler;

II. Tarihin itici gücünü sınıf mücadelesinin sağladığını düşünenler ise, onun, *üretim ilişkilerinin* gelişmesinin ürünü olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

Tarihin teknolojik yorumundan yana olanlar, Marx'ın tarih anlayışının da bu doğrultuda olduğunu öne sürerek[1], sınıfdan bağımsız bir gelişme gösteren üretici güçlerin ve teknolojinin toplumsal ilerlemenin motoru olduğu sonucuna varırlar. Sınıf mücadelesini açıkça yadsımayan, ancak sınıfların tarafsız gelişen teknolojik süreçlerinin yansıması olduğu görüşünü savunanlar, kapitalist toplumun, üretici güçlerin önünü tıkayan koşullar olmadıkça herhangi bir bunalımla karşılaşmayacağı ve böylece sınıf mücadelesinin gelişmesinin nesnel temellerinin oluşmayacağı savındadırlar. Tarihin teknolojik yorumunda üretici güçlerin gelişmesi genellikle tarihsel geçmişinden soyutlanarak ele alındığından, ilerleme süreçlerine keyfi bir müdahale söz konusudur.[2] Avrupa komünizminin, yeni sol görüşlerin ve teknokratik toplum paradigmasının dayandığı bu yorum, bugün sınıf mücadelesi yerine daha geniş tabanlı popüler politikaları savunan yaklaşımlar ile sonuçlanmış bulunmaktadır.[3] Böylece, siyasetten bağımsız olduğu varsayılan ekonominin içsel dinamiklerine göre oluşacak bu toplumsal hareketlerin, halk ittifaklarının ve benzeri demokratik denetim tekniklerinin, sosyalist stratejiler olarak sunulması gibi bir yanlışlığa düşüldüğü gözden kaçmamaktadır.

Tarihin sınıf mücadelelerinin ürünü olduğu görüşünü benimseyenler ise, sınıf hareketlerini üretim ilişkileri temelinde çözümlemekte ve üretim ilişkilerinin içinde yer aldığı toplumsal işbölümünün yapısında gerçekleşen değişimleri tarihsel ilerlemenin öngereği saymaktadırlar. Tarihsel materyalizmin bu ikinci yorumuna yakın olan Althusser'ci gelenek, üretim ilişkilerinin önceliğine önem vermekle birlikte, üretim ilişkileri ve üretici güçler ayrımını yapay bulur. Yapısalcı Marksistler, sınıf mücadelesini üretimin maddi koşullarından ayırmanın olanaklı olmadığını, bu yüzden üretim ilişkileri ile üretici güçlerin birliğinin veri alınmasının gerektiğini ve Marx'ın da üretici güçleri, üretim ilişkilerinin maddi temeli olarak gördüğünü öne sürerler.

Marx'ın Tarih Yorumu (Sınıf Mücadelesinin Temeli): Tarihsel materyalizmin gerek birinci yorumunu gerek, ikinci yorumunu benimseyenler, kendilerini Marx'a dayandırırlar. Gerçekten Marx da iki çözümleme de sözkonusudur. Bazı çalışmalarında üretici güçlerin gelişimine, bazılarında ise üretim ilişkilerinin çözümlenmesine ağırlık vermekle birlikte, Marx için, her ikisinin biraradalığı (diyalektik birlikteliği) ilkedir.[4]

Kapitalizmin gelişimini incelediği ilk dönem çalışmalarında (*Felsefenin Sefaleti*), üretici güçlerin gelişmesine öncelik verdiği görülür. Ancak bu yaklaşım, tek yönlü ve basit bir teknolojik determinizme indirgenmemelidir. Çünkü Marx, aynı zamanda, yeni üretici güçlerin "canlı taşıyıcıları" olan devrimci sınıftan söz etmekte[5] ve üretici güçlerin sonuna kadar gelişimini sağlayamayan sınıfın tarih sahnesinden silineceğini yazmaktadır.[6] Tüm ekonomik olguların sınıf ilişkileri içinde gerçekleştiğini gören Marx, *Kapital*'e, "Ekonomi Politiğin Eleştirisi" alt

başlığını vermekle, üretim etkinliğini ve değişimi toplumsal sınıflardan ve siyasetten ayırmanın olanaksızlığını göstermeye çalışmıştır.[7]

Marx'ın kapitalizmi sınıflı toplumun bir aşaması olarak çözümlediği metinler ise, sınıf mücadelelerinin ürünü olan bir tarih anlayışını sergilerler. Ancak bunlarda da, maddi üretici güçlerin gelişiminden bağımsız bir üretim ilişkileri anlayışından söz etmek olanaklı değildir.[8] Kapitalizmin başlangıcında üretici güçleri geliştirici kapasitesi yüksek olan bir üretim biçimi olduğunu ve bu kapasite ile uyumlu bir toplumsal ilerlemeye yol açtığını gören Marx, bu gelişmeyi tarihsel bir aşama olarak kabul etmiştir. Ancak bu saptamadan, kapitalist üretici güçlerin ve bununla uyumlu olarak kapitalist üretim ilişkilerinin sürüp gideceği gibi bir sonucun çıkarılması anlamlı değildir. Marx'ın bunun tam terisini düşündüğü, maddi gelişmelerin gerisindeki sınıf yapısı ve sınıf çatışması sorunlarıyla ilgilendiği ve asıl amacının sınıf mücadelesini tanımlamak olduğu açıktır.

Bilindiği gibi, Marx'ın sistematik, tamamlanmış bir sınıf kuramı bulunmamaktadır. Sınıf mücadelesi sürecinin sosyal yapıları nasıl etkilediğini ve sınıf mücadelesinin toplumu dönüştürücü mekanizmalarının neler olduğunu açıkça ortaya koymamıştır. Yazdığı her şey sınıf sorunu ile ilgili olup, sınıf mücadelesinin tanımlanmasına yönelik ise de,[9] sınıf mücadelesi ve devrimci çatışma ayrıca kuramlaştırılmamıştır. Marx'ın tarih kuramının yeniden kurulmasını öneren Katz, sınıf mücadelesine ilişkin mekanizmaların onun tarihsel çalışmalarından (*Grundrisse* ve *Kapital*) çıkarılabileceğini savunur. Katz, Marx'ın "sömürü sisteminin ürünü olan sınıf çatışmasını" tanımlarken artık emeğe el konulmasına dikkat çektiğini belirterek, bu noktadan yola çıkılmasını önerir.[10]

İki tür işbölümü arasında ayrım yapan Marx, *Alman İdeolojisi, Gotha Programının Eleştirisi* ve *Kapital*'de (c. 1), kapitalist toplumu ve sınıfları sosyal işbölümü bağlamında çözümlemekte ve sosyal işbölümünü üretim ilişkileri temelinde tartışmaktadır. Uzmanlaşma, işlevlerin eşgüdümü ve üretim birimleri arasındaki farklılaşma olarak tanımlanan teknik işbölümü ise, üretici güçler bağlamında ele alınır. Marx *Komünist Manifesto*'da, üretici güçlerin sınıfsal gerçeklere ve çelişkilere göre tarafsız olmayan bir gelişme karakterine sahip olduğu gerçeğine dikkati çeker. Sonuç olarak, teknik işbölümü toplumsal işbölümü bağlamında değerlendirilirken, teknolojik buyruklara göre değil, sömürü ilişkilerinin sınıfsal gereksinimlerine göre işleyen ekonomik alan ile öteki alanlar (toplumsal ve siyasal) arasında diyalektik bir ilişkinin varlığı öngörülür.

Marksist sınıf kuramı sınıfları toplumsal işbölümü bağlamında ortaya çıkan farklılaşma grupları olarak tanımladığından, sınıf mücadelesi genellikle toplumsal işbölümü temelinde ele alınır. Teknik işbölümü ve üretici güçlerin gelişimi sorunları savsaklanmamakla birlikte bunlar, toplumsal işbölümünün ve üretim ilişkilerindeki gelişmenin hareketine bağlı olarak değerlendirilir. Örneğin, teknik işbölümü, sınıf içi ayrımlar açısından önemli görülmekte ve toplumsal bütünleşmeyi, sınıf dayanışmasını ve sınıf içi ittifakları belirleyen ekonomik ve teknik süreçlerin kaynağı olarak öngörülmektedir.

Sınıf Çözümlemesinin Düzeyi (Üretim Biçimi - Toplumsal Oluşum): Sınıf çözümlemesinin sınıf yapısındaki veya toplumsal oluşum (formasyon) düzeyindeki süreçler açısından yapılması, sınıf mücadelesi sorunu ile yakından ilgilidir. Çözümlemenin sınıf yapısına ya da toplumsal oluşuma göre yapılmasına bağlı olarak sınıflar, ya belirli üretim ilişkilerinin ya da siyasil ve ideolojik ilişkilerin "taşıyıcıları" olarak tanımlanırlar. Sınıf mücadelesinin kolektif öznesi, mücadelenin biçimleri ve amacı, sınıfların hangi ilişkilerin taşıyıcıları olduklarına göre farklılaşacaktır.

Wright, çatışmanın kurucu unsurları açısından yapılacak çözümlemenin kapsayıcı bir sınıf mücadelesi tanımı verebileceğini öne sürer. Yazar, tarihin haritasının sınıf yapıları tarafından çizildiğini ve sınıf mücadelesinin bir sınıf yapısından ötekine hareketin motoru olduğunu belirterek, bu hareketin çatışmanın özneleri, çatışmanın amacı ve çatışmanın sonuçları bakımından çözümlenebileceğini söyler.[11] Söz konusu unsurların hepsi ancak, üretim biçimi düzeyinde tanımlanabilir. Çatışmanın özneleri, sınıf üyelerinden oluşur; çatışmanın amacı ve sonuçları ise, sınıf çıkarları ve kapasitelerinin belirlediği sınıf çizgilerinden bağımsız değildirler. Sınıf yapısı, bireylerin veya ailelerin sınıf çıkarlarını belirleyen ve sınıflar arasındaki ilişkiyi yaratan bir düzlemdir. Sınıfsal oluşum ise, sınıf yapısının biçimlendirdiği çıkarlar temelinde, örgütlü kollektivitelerin içinde oluştuğu ve daha çok sınıflar içindeki ilişkileri belirleyen bir düzlemdir.[12] Wright sınıf mücadelesini, sınıf yapısı ve sınıflararası ilişki temelinde; sınıf ittifaklarını, sınıf içi bölünmeleri ve çelişkili ara konumları içeren toplumsal oluşum düzeyinde ele almıştır.

Sınıf yapısının, sınıf konumlarının ve sınıfsal nitelikteki ilişkilerin tanımlanması, sınıf mücadelesinin anlaşılmasının temelidir. Öte yandan sınıflar da, sınıf mücadelesi sürecinden bağımsız tanımlanamazlar. Althusserci gelenek, sınıf ile sınıf mücadelesi arasındaki bu diyalektik ilişkiyi yalın bir biçimde tanımlamaktadır: "sınıflar ve sınıf mücadelesi birbirinin ürünü olan şeyler değildir. Sınıfların varlığı ile sınıf mücadelesi tek ve aynı şeydir".[13] Bunun anlamı, sınıf mücadelesinin sınırlarını sınıf yapısının çizdiği, buna karşılık, sınıfların da sınıf mücadelesi içinde kurulan, var olan özneler olduğudur.

Sınıfları üretim ilişkileri temelinde değil de, üretim sürecindeki bağımlılık ya da sömürü ilişkileri bağlamında tanımlayan kuramların, sınıf mücadelesini de daha çok toplumsal oluşum düzeyinde çözümledikleri görülür. Bunlar sınıf mücadelesini, toplumsal ve siyasal alandaki ilişkiler temelinde ve daha çok sınıf bilinci, sınıf örgütleri ve kollektif siyasal eylemler gibi çatışmanın öznel unsurları açısından değerlendirmektedirler. Sınıfların toplumsal oluşum düzeyinde çözümlenmesinde bir kaç alan söz konusudur. Belli bir siyasal ve ideolojik ilişkiler düzeninde sınıfların egemenlik ilişkilerinin ya da egemen ideolojinin yeniden üretiminin taşıyıcıları olarak tanımlanmaları durumunda sınıf mücadelesinin alanı egemenlik ilişkileri, hegemonik süreçlerdir (Laclau, Mouffe, Poulantzas, Wright, Hindess, Hirst). Örneğin Poulantzas, Marx'ın ideolojik yapıda ve devlet aygıtı içinde içsel olarak var olan herhangi bir sınıf mücadelesi dinamiğini

tanımlamamış olmasını önemli bir eksiklik olarak görür. Gerçi kendisi de bu dinamikleri ortaya koymaz, ancak, Marx'ın "üretici güçlerin canlı taşıyıcıları" olarak gördüğü devrimci sınıflar tanımından esinlenerek, egemen ideolojinin ve siyasal ilişkilerin canlı taşıyıcıları oldukları için "devrimci olamayacak" özneleri göstermeye çalışır.[14] Sınıfların ve çatışmanın ideolojik düzlemde tanımlanması, ekonomik öznelerin ideolojileri ile ekonomik ilişkilerin özneleri olan sınıfların birbirine nasıl bağlanacakları gibi bir sorunu ortada bırakır.[15]

Sınıfları sömürü ilişkileri temelinde kuran bir başka iktisatçı, Roemer, sınıf ile sömürünün birbirine nasıl bağlandığını göstermekten iyice uzaklaşır ve sınıf dışı unsurlardan (örneğin, moral inançlar ve adaletsizliğin sosyolojisi gibi) söz etmeye başlar.[16] Gerçekten artı-değer kavramından uzaklaşan tüm sınıf yaklaşımlarının, çatışmayı Marksist sorunsal içinde tartışamadıkları görülmektedir. Örneğin, sınıfları otorite ilişkileri içindeki eşitsizlikçi konumlar olarak gören teknokratik görüşlere göre (Dahrendorf, Aron, Geiger) çatışmanın özü, otorite hiyerarşisindeki siyasal güç çekişmelerine indirgenmiş ve burada artık, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda birbirinden bağımsız ve ayrı ayrı kurumsallaşmış çatışma ilişkileri öngörülmüştür.

Bazı Fransız iktisatçılar ise, sınıf mücadelesini sermaye birikim süreçleri ve birikim rejimleri temelinde çözümlemeye yönelmişlerdir. Sınıfları birikim süreçlerindeki yerleri açısından ele aldıklarından, çalışanların sınıf mücadelesi içindeki konumlarını da sermaye için çalışıp çalışmadıklarına bakarak belirlemişlerdir. Örneğin Aglietta, ücretli emek yelpazesi içinde çalışanların sermaye ya da devlet tarafından istihdam edilmesinin sınıf mücadelesi açısından taşıdığı öneme dikkati çeker.[17]

Marx'ın Çözümleme Düzeyi: Sınıfları üretim içindeki yerlerine ve rollerine göre tanımlayan klasik Marksist kurama göre, sınıf mücadelesinin temeli üretim sistemidir; başka bir deyişle, çatışmanın sınırlarını çizen, sömürücü üretim ilişkileridir. Burada sömürünün kaynağı ekonomik ilişkiler olmakla birlikte, sınıf mücadelesinin ekonomik ve siyasal çatışma biçiminde birbirinden ayrılması kabul edilmez; sınıf mücadelesinin tüm toplumsal alanlarda yürütülen, tek ve bütün bir süreç olduğu öngörülür.

Marx'ın üretim biçimi düzeyinde yaptığı sınıf çözümlemesi, kapitalist toplumun yalnızca soyut bir şemasını sunar; buna karşılık toplumsal oluşum düzeyindeki sınıf çözümlemeleri, iki temel sınıf dışında kalan ve belli bir toplumsal yapı içinde görülen tüm sınıfsal kategorileri içerir.[18] Somut bir yapıda karmaşık mülkiyet ve üretim ilişkilerinin ürünü olarak ortaya çıkan bu geçiş, ara ya da marjinal sınıf unsurlarının varlığı, sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi açısından oldukça önemlidir. Marksist kuramda sınıflar basit sosyal tabakalar değildir. Bu yüzden öteki toplumsal kategorilerin varlığı, sınıfın önemini azaltmadığı gibi, sınıf dışı unsurlar olarak da düşünülemezler.

Üretim biçimi düzeyi ile toplumsal oluşum düzeyinde yapılan çözümlemelerin bağdaştırılması, Marksist sınıf kuramı için yaşamsal önemdedir. Önce ekonomik ilişkiler temelinde ve kendiliğinden tanımlanan sınıflar, daha sonra belli siyasal ve toplumsal süreçlerde

kendisi için sınıf olma niteliklerini kazanarak oluşumlarını tamamlarlar. Sınıf mücadelesi, sınıflar nesnel olarak kuruldukları anda başlayan diyalektik bir süreçtir. Ancak sınıf mücadelesinin kavranabilmesi veya izlenebilmesi için somut bir toplumsal ortamın varlığı zorunludur. Başka bir deyişle, sınıf mücadelesinin üretim biçimi düzeyinde soyut olarak çözümlenebilmesi olanaklı olmakla birlikte, aktörlerin kimliği, dayandığı örgütsel temeller ve mücadele araçları ile hedeflenen amaçlar açısından ve maddi bir süreç olarak, ancak toplumsal oluşumlar temelinde incelenmesi söz konusu olabilir. Ayrıca mücadele biçimlerinin, mücadelenin ritminin ve sınıf ittifaklarının oluşturulması da ancak bu temelde gerçekleşir.

Marx çatışmanın iki türünü birbirinden ayırdeder: (a) biri, aynı üretim biçimi içindeki çatişma olup artığın dağıtımı üzerine gerçekleşen bir sınıf içi mücadeledir; (b) ötekisi, üretim biçimleri arasında gerçekleşen bir mücadele türüdür. Marx'a göre devrimci çatışma ve toplumsal dönüşüm, ancak sınıflar arası mücadele ile gerçekleşmekle birlikte[19] aynı üretim biçimi içindeki çatışma da önemsiz değildir. Sınıf içi kavgalar toplumun dönüşümünde rol oynamasa dahi, söz konusu yapının içsel karakterinin ve sınıf ittifaklarının anlaşılması açısından önemlidir.

Kendiliğinden ve Kendisi İçin Sınıf Olma Ayrımının Önemi: Sınıf mücadelesinin tanımlanması konusunda önemli bir başka nokta, çözümlemenin sınıfların hangi profile dayanacağı sorunudur. Sınıfları kendiliğinden sınıf (kendinde sınıf) olarak, nesnel özellikleri açısından tanımlayan yaklaşımların, sınıf mücadelesini de kendiliğinden sınıf düzeyinde; buna karşılık, sınıfları kendisi için sınıf olma boyutunda ele alanların, sınıf mücadelesini kolektif öznelerin kuruluşu düzeyinde, onun bilinç ve ideoloji gibi öznel nitelikleri açısından değerlendirdikleri görülür. Marksistler arasında tartışmalı olan bu ayrımın, Marx'da da çelişkili olduğu; *Felsefenin Sefaleti*'nde iki farklı durumdan söz edildiği ve kendiliğinden sınıfın, kendisi için sınıf olma durumundan kesin bir biçimde ayrıldığı; sonuncusu ile mücadele içindeki aktif ve bilinç sahibi öznelerin kasdedildiği öne sürülür.[20]

Yapısalca Marksistler, sınıf mücadelesini genellikle sınıfların nesnel ve yapısal dinamikleri bakımından çözümleme eğilimindedirler. Sınıf bilinci veya ideolojik unsurlar dışlanmamakla birlikte, bireylerin somut öznelliklerinin uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Sınıfların kendi düşünceleri, tercihleri ve öncelikleri olan bütünler olarak düşünülmemelerini öneren ve sınıf bilinci gibi özellikleri, epistemolojik bakımdan kuşkulu bulan Althusser'ci yazarlar, üretimin nesnel yapısı ve sömürü ilişkilerinin maddi hareketi ile sınıf mücadelesinin daha doğru açıklanacağını öne sürerler.[21] Mülkiyet ilişkilerine aşırı vurguda bulunan bazı yapısalcılar ise, bilincin, kültürün, siyasetin, hatta davranışların, sınıf konumu içinde ele alınamayacağını savunurlar.[22]

Yapısalcı yaklaşıma yakın olmakla birlikte sınıf bilinci ile sınıf yapısı arasında ampirik bir bağ olduğunu düşünen Wright, sınıf bilincinin sınıf çıkarları gibi nesnel bir temelde çözümlenmesinden yanadır. Kendisine göre sınıf bilinci, sınıflardan bağımsız olarak ortaya çıkan bir özellik değildir. Bu bağlamda bilincin doğru ya da yanlış olmasının çok önemli

olmadığı; alternatiflerin algılanmasının, isteklerin, niyetlerin, eğilimlerin, ve ideolojinin oluşturduğu karmaşık bir sürecin devreye girerek devrimci sınıf bilincini belirlediği görüşü savunulur.[23] Çünkü devrimci sınıf bilinci, bir bilinç derecesi olmaktan öte niteliksel bir durumu gösterir. Yazar ayrıca, ideolojiyi insan bilincinin oluşum süreci dışında gerçekleşen bir süreç olarak tanımlayan görüşleri de[24] eleştirir. Buna karşılık Katz ve Thompson, sınıfların mücadelenin ve bilincin önemli bir rol oynadığı karmaşık süreçlerin tarihsel ürünü olduğunu ve Marx'ın sınıf kavramını kullanımının da bu öncüle dayandığını öne sürerek, yapısalcıları sınıfları açıklayıcılık gücünü yitirmiş ve yoksullaştırıcı bir tarihsel kavrayışla ele almakla suçlarlar.[25]

Sınıfları yalnızca sınıf bilinci ve ideoloji bağlamında, olgusal olmayan özellikleri açısından ele alan kuramların sınıf mücedelsi anlayışı, sınıflararası olmaktan çok sınıf üzerine bir çatışma temeline dayanır. Böylece sınıf mücadelesi çoğu kez, sınıflar ile sınıf örgütleri arasındaki ilişki temeline indirgenerek ele alınır. Örneğin Prezeworksi, işçilerin sınıf içinde mi, yoksa dinsel, etnik, bölgesel temelde veya dil, ulus ve iş gibi unsurlara göre mi örgütlendiklerinin kolaylıkla ayırdedilemeyeceğini öne sürer.[26] Sınıf mücadelesinin öncelikle sınıf *üzerine* olduğunu savunanlar, onun içerdiğinden veya kaynaklarından daha çok, gerçekleşmesi sorunu ile ilgilendiklerinden, mücadelenin biçimlerini ve aktörlerini belirleyen süreçlere (kendisi için sınıf olma) daha çok önem verirler. En iyi anlatımını Lukâcs'da bulan olgusal olmayan bir sınıf bilinci anlayışı, üretim sürecinde belli konumlarda yer alan insanların, ancak rasyonel olduklarında duyacakları ve inanacakları şeyleri tanımlamaktadır.[27]

Sınıfların tanımlanmasında sorun yaratan bu ayrım, kuşkusuz, yalnızca işçi sınıfı açısından önem taşır. Sınıf bilinci daha çok işçi sınıfı ideolojisine özgüdür.[28] Siyasal ve ekonomik birlik içinde olan sermaye sınıfının kendisi için sınıf olma kapasitesi kuruluşuyla kendiliğinden gerçekleştiğinden, sınıf bilinci veya sınıfsal bir ideolojiye, sermayeye, işçi sınıfı kadar gereksinim duymaz. Sermayenin servet ile iktidar kaynakları daha çeşitli, denetlediği çatışma alanları çok daha fazla olduğundan, geniş ve çeşitli mücedele alanlarına, etkin sınıf silahlarına ve kendini yeniden üretme olanaklarına her zaman sahip olmaktadır.

Marx'da Kendiliğinden Sınıf ve Kendisi İçin Sınıf Tanımı: Marksist kuramda sınıfların (kendiliğinden tanımlanmış) mücadele içindeki kolektif aktörlere dönüşmesi aynı süreç içinde değerlendirilir. Başka bir deyişle, kendiliğinden ve kendisi için sınıf, işçi sınıfının farklı yüzlerini ya da durumlarını değil, aynı olgunun iki unsurunu veya tek bir sürecin birbirini tamamlayan iki boyutunu gösteren; gerçekte var olmayan, daha çok metodolojik olarak söz konusu olan bir ayrımdır. Marx kendiliğinden sınıf ile, bir sınıfın belli bir üretim biçimi temelinde nesnel bir gerçeklik olarak ortaya çıkışını anlatır; kendisi için sınıf olma ile ise, nesnel olarak kurulan sınıfın, bu "maddi varoluş"unu toplumsal ve siyasal sonuçlarıyla birlikte kavrama sürecini tanımlar.[27]

Sınıfların kurulmasındaki ilk adım, kendiliğinden sınıf olma sürecidir. Marx, *Alman İdeolojisi ve 18 Brumaire*'de, sınıfları birbiriyle olan antagonistik ilişkileri bağlamında tanımlamıştır.[29] Marx'a göre an-

tagonizmanın kaynağında sömürü bulunduğundan, gerek sınıfsal ayrımın sınırlarını, gerek sınıf mücadelesinin öznelerini belirleyen, sömürü gibi nesnel ve maddi bir süreçtir. Kendisi için sınıf olma daha çok, "kolektif aktör"ün tanımlanması ve sınıf içi bölünmenin anlaşılması ile ilgili olup, gerçekten Marx'da hiç bir zaman kendiliğinden sınıf tanımının karşısında bir durum olarak ele alınmamıştır. Katz, *Felsefenin Sefaleti*'nde, mücadele ve bilinçten bağımsız bir sınıf tanımı verilmediğini; kapitalist sömürüye karşı mücadelenin[30] kendisi için sınıf olmayı zorunlu olarak içerdiğini söyler.[31]

Görüldüğü gibi Marksist kuramda sınıf mücadelesi, sınıfların kendiliğinden kurulduğu anda başlayan; başka bir deyişle, sınıf oluşumunun belli bir anında, evresinde veya durumunda değil, tümünde var olan bir süreçtir. Sınıf mücadelesinin bilinç, sınıf ideolojisi, örgütlenme düzeyi gibi unsurları sonradan edinilmiş şeyler olmayıp, sınıf tanımının içinde bulunan ve çatışma sürecinin başından beri değişik derecelerde var olan olgulardır. Sınıf mücadelesinin sosyal bir süreç olarak çözümlenmesi, sınıfların her iki boyutuyla bir arada kavranmasıyla olanaklıdır. Sınıf mücadelesi doğası gereği siyasal bir mücadeledir. Dolayısıyla sınıfların üretim sürecindeki rollerinden doğan çatışma, onların siyasal ve toplumsal aktörler olarak sahip oldukları ya da olamadıkları özelliklerinden bağımsız olarak anlaşılamaz. Çünkü kendisi için sınıf olma, sınıf mücadelesi sürecinde sınıfsal ittifakların ortaya çıktığı ve mücadele yöntemlerinin geliştirildiği; başka bir deyişle, işçi sınıfı içindeki devrimci sınıf unsurlarının oluştuğu ya da işçi sınıfının devrimci özne olarak olgunlaştığı boyutu gösteren, dolayısıyla sınıf ile siyaset arasındaki ilişkiyi kuran dinamik bir toplumsal süreçtir.

Sınıfın siyasetle ilişkisinin nasıl kurulacağı sorunu, devrimci kuramda en çok tartışılan konulardandır. Luxemburg'un kendiliğindencilik tezi, devrimci dönemlerdeki kendiliğinden (spontone) ortaya çıkan hareketlerin işçi sınıfının bütünlüğünü sağlayacağı ve devrimci sınıf bilincinin gelişmesine yol açacak kendisi için sınıf olma karakterini gerçekleştireceği varsayımına dayanır. Lenin ise, işçi sınıfının kendiliğindenci hareketinin ekonomist ve reformist özüne dikkat çekerek, devrimci sınıf unsurlarının hegemonik öncülüğü altında gerçekleşecek sınıflararası ittifaklar önerir. Gramsci, temel sınıflardan birinin birleştirici ilkesi altında gerçekleşecek bir hegomonik blok içinde gelişecek kolektif iradeye öncelik verir.

Bugün çağdaş çatışmayı hegomonik süreçler bağlamında çözümleyenlerin çoğu, sınıfa dayalı mücadele yerine öteki toplumsal öznelere dayanan devrimci mücadele stratejilerine yönelmişlerdir (Laclau, Mouffe, Hindess, Hirst). Kapitalist gelişmenin nesnel yasalarının bilincinde olan, bu yüzden kendiliğindecilik mantığının "açığa çıkarıcı etkileri" konusunda oldukça dikkatli davranan Luxemburg'un görüşleri, Laclau ve Mouffe elinde birleştirici öznenin "popüler ya da demokratik" tabanda aranması gibi bir sonuca ulaşmış bulunmaktadır.[32]

Sınıf Mücadelesi Sürecinin Kurucu Unsurları (sınıf çıkarı ve sınıf kapasitesi): İşçi sınıfının ilerici karakteri ve devrimci kapasitesi, günümüzün tartışmalı konularının başında gelmektedir. Proletaryanın tarihsel misyonu kavramını kuşkulu bulan görüşlerin iki odakta

yoğunlaştıkları görülür: İşçi sınıfının kapitalizmin ortadan kaldırılmasında ve sosyalizmin kurulmasında sınıf olarak çıkarı var mıdır? Böyle bir çıkarın varlığının kabul edilmesi durumunda bile, bu çıkarını gerçekleştirecek sınıfsal gücü var mıdır?

Bu yazıda, bu konudaki görüşlerin ancak bir bölümü değerlendirilecek. Örneğin Giddens'in proletaryanın tarihsel olarak ilerici bir role sahip olduğu tek ânı, feodalizmin çöktüğü ve köylülüğün çözüldüğü dönemle sınırlayan, bunu da burjuvazinin ilerici öncülüğündeki tarihsel ittifak içinde açıklamaya çalışan görüşünü; Gorz'un, işçi sınıfının artık üretici güçlerin gelişiminden çıkarı olan ve onları daha ileriye götürecek bir sınıf olmaktan çıktığı tezini; Laclau ve Mouffe'un ise, işçi sınıfının yapısal kusurlarından ötürü devrimci bir potansiyele sahip olamayacağı ve işçilerin sosyalizmden hiçbir temel çıkarının bulunmadığı düşüncesini, konuyu, sınıf mücadelesi sorunsalı dışında ele aldıkları için tartışmayacağız.[33] Çünkü bu yaklaşımlar, nesnel sınıf çıkarlarını gözardı ederek, sınıf yapısının ve sınıf mücadelesinin temelini baştan yadsımış olmaktadırlar. Gerçekten, ilerici rol yalnızca sınıf kapasitesi temilinde tanımlanınca, işçi sınıfının iktidarsızlığı ve sermayenin proletaryanın sınıf kapasitesini kısıtlayan gücü kendiliğinden kabul görür. Buna karşılık, proletarya dışında hangi sınıfın daha fazla kapasiteye sahip olabileceği veya böyle bir kapasitenin ilerici bir rol oynayıp oynamayacağı fazla sorgulanmaz. Oysa sınıf kapasitesi, çıkar temeli olmaksızın tanımlanamaz ve kapasite, çıkardan bağımsız olarak artıp, eksilemez.

Sorunu kapitalist sınıf yapısı ile sınıf mücadelesi diyalektiği içinde tartışanların ilk adımı, sınıf çıkarı ve kapasitesi gibi nesnel olguların, kapitalist toplumsal örgütlenmenin çaprazı içinde kavranabilir ve yaşama aktarılabilir dinamiklere neden dönüşemediklerini sorgulamak olmuştur. Gerçekten bugün kavramların mistifikasyonu, yanlış bilinçlenme, emekçilerin öteki kimliklerinin rolü, kapitalist düzenin meşruiyet dayanaklarının yeniden üretilmesi gibi pek çok sorun, bu sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

Çıkar ve kapasite gibi yalnızca mücadele sürecinin kurucu unsurları olmayıp, sınıfların kurulmasının da maddi temellerini gösteren bu kavramlar, bugün ne anlama gelmektedir? Pek çok yazar, nesnel sınıf çıkarları arasında "yakın" ve "temel" ya da "genel" ve "özel" olarak bir ayrımın yapılmasının zorunlu duruma geldiğine dikkati çeker.[34] Kapitalist yaşamın denetim altında tuttuğu gündelik çıkarlar, çoğunlukla, ekonomik ve pragmatik bir içeriğe sahiptirler. Bunların karşısında nesnel ve uzun dönemli sınıfsal çıkarların bulunduğu görüşü, işçi sınıfı bakımından önem taşır. Uzun dönemli ve genel nitelikte bir çıkar perspektifinin kurulup korunması ya da uzun dönemli ve kısa dönemli sınıf çıkarları arasındaki bölünmüşlüğünün giderilmesi, sınıf mücadelesinin önkoşuludur. Söz konusu ayrılma, yalnızca kapitalizmin genel veya ortak çıkar demogojisinin yarattığı bir durum olarak görülmemelidir. Sınıf politikalarının da, işçi sınıfının özel çıkarı ile toplumun genel çıkarının özdeşliğini kurmaktan giderek uzaklaşmış oldukları ortada. Williams'ın sosyalist hareketin önündeki önemli işlerden birisi olarak, erişilebilir ve kabul edilebilir bir genel çıkar hedefi koymasını ve böyle

bir anlayışla emek hareketinin yeniden ilişkilendirilmesini önermesi,[35] bu açıdan yerindedir.

Marksist yazarların gerek sınıf çıkarı, gerek sınıfsal kapasite üzerine ortak bir tanıma ulaşmaları kolay gözükmemektedir. Kapasite-den bazen, sınıf olarak kurulma sürecinde kendiliğinden oluşan ve sınıf yapısının zorunlu bir unsuru olarak var olan bir olgu biçiminde; bazen de, sınıfsal örgütlenme derecesi veya kollektif eylem türünden bir yetenek olarak söz edildiği görülmektedir. Wright, yapısal kapatise ve örgütsel kapasite olmak üzere bir ayrım yaptıktan sonra, sınıfsal özü gereği bir sınıfın sahip olacağı hareket potansiyelini, pratikte ortaya koyabileceği gücünden bağımsız değerlendirmeye çalışır. Frankfurt okulu ile başlayan toplumsal düşüncede işçi sınıfı daha çok, kendisi için sınıf olma niteliği açısından ele alınmıştır. Bu görüşte çağdaş işçi sınıfı, sahip olduğu bilincin, siyasal bütünleşmenin ve dayanışmanın sonuçları ile örgütsel ve kollektif hareketinin toplumsal etkinliği bakımından değerlendirilmiş ve iktadarsızlaşan bir proletarya profili sunulmuştur. Ayrıca ideoloji, yanlış bilinçlenme gibi siyasal değişkenlerin sınıf kapasitesi ile doğru olmayan bir biçimde ilişkilendirilmesi söz konusu olmuş ve işçi sınıfının örgütlenme yeteneğini ve olanaklarını kısıtlayan kapitalist kurumsal yapının dolaylı sonuçları, onun kuruluş özürlerinin ürünü olarak tanımlanmıştır.

Wright'a göre, yapısal kapasitenin temeli nesnel sınıf çıkarlarıdır: "meşruiyet sorunu, aktörlerin değer seçimleriyle; ... mistifikasyon sorunu, belli sosyal ilişkilerin ve pratiklerin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin olarak aktörlerin edindikleri bilgilerle;... hegemonya sorunu ise, egemen sınıfın çıkarlarına uygun olmayan seçimlerin kavranmasını sınırlayan sosyal olanakların yapılanmasıyla ilgilidir... aktörler seçimlerini yanlış bilgi ile, alternatif olanakların çarpık bir kavramı yoluyla ve seçimlerinin etkilerine ilişkin yanlış bilgilerle yapabilirler... (işte) insanların (bilinçli ve doğru bilgilere dayanarak) davranma kapasitelerini genişleten... en derinde yer alan... özgürlük ve bağımsızlık isteklerinin (veya güçlerinin)... gerisindeki (temel motif) nesnel veya gerçek sınıf çıkarlarıdır".[36]

Sınıf yapısı ile onun sınırlarını çizdiği unsurlar arasında biçimsel bir ayrımın olanağı yoktur. Gerçekten sınıf yapısı, sınıf bilinci ve toplumsal oluşum arasında diyalektik bir ilişki vardır. Bunun anlamı, sınırları sınıf yapısı tarafından çizilen bu unsurların dönüp, sınıf yapısı üzerinde etkili olduklarıdır. Wright bunu göstermek için, sınıf yapısını, sınıfsal oluşumu, bilinci ve kapasiteyi birbirine bağlayan bir model geliştirmiştir. "Belirleme Modeli" olarak adlandırılan bu yaklaşım içinde *sınırlayıcı, seçici* ve *dönüştürücü* mekanizmaların sınıf mücadelesi sürecinde oynadığı rol tartışılır.[37] Bu noktada daha öteye gidilip, kapitalist ülkelerde sermaye sınıfının bu mekanizmaları değişik konjonktürlerde nasıl kullandığının ve bu yolla işçi sınıfının yakın çıkarlarını, sınıf bilincini ve yönelimlerini nasıl denetlediğinin ampirik çalışmalarla ortaya konmasının önemini vurgalamak gerekir.

Wright ayrıca, Marksizmin savsaklandığı ırksal, etnik ve cinsel dinamiklerin ve benzeri sınıf dışı unsurların önemine de dikkati çeker. Çünkü kendisine göre, sınıf yapısının temelinde yer alan ve

sömürüden kaynaklanan çıkarlar, sınıf örgütlenmelerinin, sınıf bilincinin ve sınıf mücadelesinin biçimlerini doğrudan değil, toplumsal yapının öteki yönleriyle ilgili sınırları belirleyerek, dolaylı olarak etkilemektedir. Araştırmacı sınıf dışı mekanizmaların (sınıf yapısının belirlediği sınırlar içinde işlemekle birlikte) sınıf oluşumu ve bilinci üzerinde etkilerine, böylece sınıf yapısının yeniden üretilmesindeki rolüne özellikle vurguda bulunur.[38] Gerçekten bu mekanizmaların yol açtığı sonuçların sınıf çıkarı ile doğrudan, sınıf kapasitesi ile de dolaylı olarak ilgisi vardır.

Marx'da Sınıf Çıkarı ve Sınıf kapasitesi Tanımı: Geleneksel tanım, sınıf çıkarlarını sınıf kapasitesine bağlayan toplumsal sürecin sınıf mücadelesini oluşturduğu yolundadır. Dolayısıyla Marksist kuram açısından sınıf mücadelesi, bu unsurlar dışında tanımlanamaz; bu unsurların varlığı da, zorunlu olarak sınıf mücadalesini öngörür.

Marx'ın yeni üretici güçlerin "canlı taşıyıcıları" olarak tanımladığı devrimci sınıf, işçi sınıfından başkası değildir. *18 Brumaire*'de, proletaryanın sosyalizmi yalnız çıkarı olduğu için değil, aynı zamanda bunu gerçekleştirecek kapasitesi olduğu için kuracağı açıklıkla belirtilir.[39] Öte yandan Marx *Alman İdeolojisi*'nde, üretici güçlerin sonuna kadar gelişimini sağlayamayan sınıfın yenik düşeceğini söylerken, bu kez kasdettiği kapitalist sınıftır.[40] Bu önermeler sınıf kapasitesi sorunu ile ilgili olmakla birlikte, Marx, sınıf çıkarlarını ve sınıf kapasitesini özel olarak kuramlaştırmak yoluna gitmemiştir. Kendisi, tarih ve toplum kuramı içinde ve çeşitli yapıtlarındaki sınıf çözümlemelerinde bunların varlığını, sınıf yapısının ve proletaryanın sınıfsal oluşumunun içsel unsurları olarak değerlendirmiştir. Marx'ın düşüncesinde nesnel sınıf çakırlarının kaynağı, sömürücü üretim ilişkileridir. İşçi sınıfının sınıf kapasitesi, üretimdeki rolünden kaynaklanır. Üretimin ve emeğin toplumsallaşması, kollektif işçinin ortaya çıkışı ve üretici kimliğin oluşması olguları, sınıfsal kapasitesinin, bilinçlenmenin, örgütlenme yeteneğinin ve kollektif eylemin maddi temelidir. Sınıf mücadelesi Marx'a göre, diyalektik bir süreçtir. Marx, "*Bolte'ye Mektubu*"nda, işçi sınıfının siyasal eylemleri ile sınıfsal örgütlenme derecesinin gelişmesi arasındaki bu karşılıklı ilişkiye dikkati çekerler.[41]

GÜNÜMÜZ SINIF MÜCADELESİ SÜREÇLERİ VE BUNLARI ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

21. yüzyılın eşiğinde Marksist kuram, sınıf mücadelesi ile ilgili çözüme kavuşturulması gereken pek çok güncel sorunla karşı karşıyadır. Günümüzdeki sınıf mücadelesi süreçlerinin kapsamlı çözümlemelerinin yapılması ve tartışmalı noktalarının açıklığa kavuşturulması, geçerli sınıf politikalarının oluşturulmasına yol göstereceği gibi, Marx'ın kuramının günümüz koşullarındaki geçerliliğinin sınanmasını da sağlar.

Sınıf yapısı ile sınıf mücadalesi arasındaki diyalektik ilişkinin güncel sorunları, günümüzdeki sınıf mücadelesi süreçlerini doğrudan etkiler. Sınıf mücadalesinin nasıl gerçekleşeceğini, toplumdaki verili sınıf ilişkilerinin yapısal özellikleri belirler. Dolayısıyla sınıf politikaları oluşturulurken, sınırlarını sınıf yapısının çizdiği bir kuramsal çerçeve

içinde hareket edilmek zorundadır. Bu sınırların gözetilmemesi, öngörülen mücadele stratejilerinin ve hedeflerinin gerçekleşmemesi sonucunu doğurabilir. Buna karşılık verili bir sınıf sistemine ait örgütsel düzeyler, kurumsal olanaklar, yasal sınırlılıklar ve sınıf ideolojilerinin etkinliği gibi öznel değişkenlerin dayattığı koşullara teslim olmak, sınıf yapısı ile mücadele süreci arasındaki diyalektik ilişkinin yanlış kavranmasının öteki sonucudur. Bir sınıfın yakın sınıf çıkarları ya da örgütsel-biçimsel kapasitesi ile temel-uzun dönemli sınıf çıkarları ve yapısal kapasitesi arasıda bire bir ilişki yoktur. Örneğin bir toplumda belli bir konjonktürde, işçi sınıfı örgütlerinin toplumsal ağırlığı, kollektif eylem programlarının etkinliği gibi olgular, gerçekte işçi sınıfının temel çıkarlarının ve bunlara ilişkin potansiyelinin çok altında gerçekleşebilir. İşte bu durumda, doğru bir sınıf mücadelesi çözümlemesi ve buna dayanan politika önerileri, işçi sınıfının kendi çıkarları ve kapasitesi ile tutarlı örgütlere, programlara yönelmesine yol açabilir. Demek ki, sınıf ile sınıfın ilerici tarihsel hareketi arasındaki diyalektik ilişkinin gerçekleşmesinin önkoşulu, var olan sınıf sisteminin tüm kurucu unsurları ile doğru anlaşılmasıdır. Bunun yöntemi ise, sınıf politikalarının, tarihsel ve söyleme dayanan siyasal çalışmalar ile yetinmeyip, olgusal kapsamlı yapı çözümlemelerine gereken yönelmesidir.

Üretici Güçlerin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı: Kapitalist üretici güçlerin gelişmesinin günümüzdeki karakterini doğru kavramak çok önemlidir. Üretim güçlerinin gelişmesi ile sınıf çıkarları ve kapasitesi arasında bir belirleyicilik ilişkisi vardır. Üretim ilişkileri ile üretici güçlerin uygunluğu veya çelişkisini sağlayan, bu kurucu unsurların gerçekleşme biçimidir. Üretici güçlerin gelişmesi, doğal bir süreçtir; ancak bu gelişmenin, üretici güçlerin gelişme potansiyeline veya tarihsel gelişmenin yönüne göre, olması gereken noktada olup olmadığının sorgulanması gerekir.

Günümüzde üretici güçlerin gelişmesinin, toplumlara maliyeti yüksektir. Ayrıca, üretici güçlerin gelişme sürecindeki eşitsizlikler ve çarpıklıklar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Emekgücü ile bilim ve teknolojinin gelişmesi arasındaki fonksiyonel eşitsizlik giderek artmakta; dahası, emekgücünün kendi içindeki eşitsiz gelişmesi sürmektedir. Bazı işgücü kategorilerinde nitelik ve beceri düzeylerinde hızlı bir yükseliş gözlenmekte, buna karşılık, pek çok işgücü türünde görülen niteliksizleşme ve yoksullaşma yaygınlaşmaktadır. Gerçekten başta kol işi olmak üzere, pek çok büro, hizmet, yönetsel ve hatta teknik işkollarında, emeğin körelmesi, tekdüzelileşmesi ve yabancılaşması artmaktadır. Üretici güçlerin kapitalist sınıfın çıkarlarıyla fonksiyonel bir uygunluk içinde gelişmesi, işçi sınıfının kapasitesini kısıtlayıcı sonuçlar doğurmaktadır. İşçi sınıfının temel ve yakın sınıf çıkarlarının bağdaştırılması ve sınıf çıkarlarının toplumun genel çıkarlarıyla ilişkilendirilmesi, üretici güçlerin gelişme süreçlerinden bağımsız gerçekleştirilemez. Sınıf içi gelişmenin yol açtığı eşitsizlikler, yakın sınıf çıkarlarının farklılaşmasına ve sınıf içi çıkar çelişkilerinin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca, türdeş bir sınıf çıkarının oluşmaması, toplumun genel çıkarları ile işçi sınıfı çıkarları arasındaki uygunluğun kurulmasını güçleştirmektedir. Emek gücünün gelişme potansiyelinin sınırlanması olgusu, işçi sınıfının ilerici kapasitesini kullanmasını ve üretim araçları

üzerinde denetleyici ve yönlendirici bir girişimde bulunmasını önlemektedir. Bunun sonucu, üretici güçleri geliştiren ya da gelişmesinden çıkarı olan sınıf işçi sınıfı dışında aranmaktadır.

Temel Marksist önerme, üretici güçlerin en üst düzeyde gelişmesini sağlayan (ya da sağlayacak) sınıfın ilerici bir tarihsel role sahip olacağı; bu gelişmeyi gerçekleştiremeyen sınıfın ise, tarih sahnesinden silineceği yolundadır. İşçi sınıfının, üretici güçlerin gelişmesinde sınıfsal çıkarı elbette bulunur. Ayrıca, işçi sınıfı, üretici kimliğinden ötürü, üretici güçlerin gelişimi üzerinde en fazla denetleme gücüne sahip olması gereken sınıftır. Ancak, proletarya pratikte bu kapasitesini neden kullanamamaktadır?

Kapitalist üretimin ve emek sürecinin sermayenin gerçek egemenliğine dayanan örgütlenme biçimi yüzünden, başta bilim ve teknoloji olmak üzere, üretici güçlerin sermaye sınıfının çıkarları ile uyumlu bir gelişme içinde olması sağlanmaktadır. Artığı çoğaltmanın en kestirme yolu üretkenliğin artması olduğundan, kapitalist sınıf, üretimin teknik mekanizmaları ile sömürünün mekanizmalarını birbirine bağlayarak, üretici güçlerin kendi egemenliği altında gelişmesine yön vermektedir. Ancak burada, iki tarihsel çelişkinin varlığından söz etmek gerekir. Birincisi, sermaye sınıfı tüm kapasitesini sömürü araçlarını korumak ve geliştirmek için kullanmak zorunda kalacağından, eninde sonunda üretici güçlerin gelişmesi ile çelişkiye düşecektir. Gerçekten, sermaye bugün artık emekgücünün gelişmesinin önünü büyük ölçüde tıkamaktadır. İkincisi, emeğin herhangi bir üretici güç, meta olmadığıdır. Sermayenin egemenliği altında gelişen üretici güçlerle, kendisi de sermayeye bağımlı duruma gelen, ancak canlı bir üretici güç (üretici güçlerin canlı taşıyıcısı) olan emekgücünün karşı karşıya gelmesi, sermayeye bağımlı gelişme süreci ile üretici güçlerin gelişim dinamiklerinin çelişkisine yol açmayacak mıdır? Therborn'un sorduğu gibi, "kapitalist üretici güçlerin feodalizmin çatlaklarından filizlenmesine benzer bir biçimde, kapitalizmin çatlaklarından, bu kez, sosyalist üretici güçlerin filizlenmesi beklenemez mi?"[42] Görüldüğü gibi, üretici güçlerin gelişim sürecinin ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmesi ve içsel çelişkilerinin saptanması önemli ve acildir. Söz konusu gelişmenin, gerçekte kapitalist üretim ilişkileri tarafından nasıl kösteklendiğinin ve çelişkilerin giderek nasıl arttığının gösterilmesi zorunludur. Emekçilerin üretici güçlerin gelişmesi üzerinde söz sahibi olabilmesi ve onun yönünü belirleyecek stratejiler geliştirmesi, ancak bu yolla olanaklıdır.

Bir başka nokta, tarihin teknolojist yorumunun öne sürdüğü gibi, endüstriyel ve teknolojik gelişmenin ayrı, bağımsız, hatta tarafsız (nört) yasalarının bulunup bulunmadığıdır. Bir kere, kapitalist üretici güçlerin kendiliğinden gelişmesiyle yeni ve ileri toplumlara (kapitalizmin tasfiyesine gerek kalmadan) ulaşılacağı yolundaki rasyonalist düşüncenin geçersizliği, ampirik olarak ortaya konmalıdır. Kapitalizmin barbarlığı temsil edip etmediği, yalnızca felsefi ve hümanistik bir sorun değildir. Üretici güçlerin kapitalist temelde uzun süre gelişmesinin tarihsel ve teknik olanaksızlığı bilimsel bir gerçeklik olup, ampirik olarak kanıtlanabilir.

Öte yandan kapitalist gelişmenin geleceği ortaya konurken, kapitalist olmayan bir üretim biçiminde üretici güçlerin gelişmesinin niteliğinin

ne olacağı, böyle bir gelişme perspektifinin ve etiğinin nasıl olması gerektiği de gösterilmelidir. Başka bir deyişle, sosyalist gelişme paradigması somutlaştırılmalıdır. Sosyalist toplum projesinin ve gelişme politikalarının, kapitalist gelişme deneyimlerinden temel farkının gösterilmesi, bugün ancak, endüstrileşme, teknolojik ve bilimsel gelişme politikalarının [başta çevre, insan kaynakları, yabancılaşma, çalışma gibi alanlarda] kapitalizmin yarattığı ya da çözemediği sorunlara karşı net ve somut stratejiler önermesiyle anlamlı olacağı ortadadır.

Sınıf Yapısı Ve Sınıf Politikaları Arasındaki Diyalektik İlişkinin Kurulması: Sınıf mücadelesi, sınıfsal oluşumun veya sınıflararası çatışmanın belli bir anı veya evresi değildir. İkisi aynı olgunun ürünüdür; artı değer üretimine dayanan sömürü ilişkileri kurulduğu anda çatışma süreci başlar. Dolayısıyla gerek sınıf, gerek sınıf mücadelesi, kapitalist üretimin maddi temellerine dayanan nesnel süreçler olarak ele alınmalıdır. İlkinde, temel çözümleme birimi sınıfların kendisi; ikincisinde, sınıfların hareketidir.

Marksist kuram açısından sınıf çözümlemesinin, öncelikle sınıfların kurulduğu toplumsal işbölümü bağlamında yapılması gerekir. Toplumsal işbölümü yapıları ile sınıflar arasında diyalektik bir ilişki vardır. Belirleyici olan ilkidir; toplumsal işbölümü şeması değiştikçe, sınıfların konumları ve sınıflar arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dinamikleri de değişir. Buna karşılık, sınıfların hareketi de, toplumsal işbölümünü etkiler. İşte burada teknik işbölümü yapılarının önemi ortaya çıkar. Teknik işbölümündeki değişiklikler, toplumsal işbölümünün sınırlarını çizdiği bir çerçevede gerçekleşmekle birlikte, teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile teknik süreçlerin, sınıf içi bölünmeler ve sınıflar arası ilişkiler üzerindeki belirleyici rolü kanalıyla toplumsal işbölümü yapısı üzerinde etkileri olur. Bu yüzden sınıf içi farklılaşmaları ve sınıf ittifaklarını belirleyen teknik işbölümü yapısını ve ondaki dönüşümü içermeyen bir çözümleme, tam sayılamaz.

Sınıfların toplumsal işbölümü bağlamında ele alınması, sınıf mücadelesi çözümlemesinin öncelikle üretim biçimi düzeyinde yapılmasını öngörür. Sınıf yapısının haritasını çizen üretim biçimi, böylece sınıf mücadelesinin hareket alanını belirler. Sınıf mücadelesinin tarihsel özneleri ve hareketin tarihsel yönü, önce üretim biçimi düzeyinde kavranabilir. Ancak sınıf mücadelesi, soyut bir hareket planı da değildir; tersine dinamik, hatta organik bir toplumsal süreçtir. Sınıf hareketinin somut stratejilere, belirgin hedeflere ve kolektif öznelere bağlanması gerekmektedir. Bu yüzden, sınıf mücadelesinin biçimlerinin, ritminin, hangi sınıf unsurlarına ya da ittifaklarına dayanacağının ortaya konacağı ve mücadelenin etkileri ile sonuçlarının tanımlanabileceği bir alana gereksinim vardır. Bu ise, toplumsal oluşum düzeyidir. Toplumsal-ekonomik oluşum, belli bir tarihsel dönemdeki ve somut bir düzendeki işçi sınıfı ile sermaye sınıfı arasındaki siyasal, ideolojik egemenlik ilişkilerinin ve çatışma biçimlerinin içinde gerçekleştiği alandır. Marksist sınıf mücadelesi çözümlemesi, üretim biçimi temelinde kurulan çatışma sürecinin dinamikleri ile toplumsal oluşum içindeki kolektif öznelerin hareketini birbiriyle ilişkilendirebileceği ölçüde yol göstericidir.

Sınıf Politikalarının Öznesinin Tanımlanması: Marksist kuram açısından tarihsel hareketin öznesi sınıflardır ve bu hareket, sınıf mücadelesi biçiminde gelişir. Bu yüzden sınıf mücadelesi çözümlemesinin, mücadele özneleri, özellikle devrimci mücadele özneleri tanımlanmaksızın yapılması olanaksızdır. Sınıflar kendiliğinden ve kendisi için sınıf olmanın koşullarını gerçekleştirdiğinde kurulmuş sayılacaklarına göre, sınıf mücadelesi çözümlemesinin her iki sınıf profilini de içermesi gerekir. Kendisi için sınıf ise, belli bir toplumdaki sınıfsal unsurların, bunların arasındaki karmaşık ilişkilerin anlaşılması açısından önemlidir.

İşçi sınıfının yalnızca kendiliğinden sınıf temelinde tanımlanmasına dayanan bir sınıf mücadelesi çözümlemesi, üretim sürecindeki nesnel konumlarından ötürü emekçi olan tüm kesimlerin mücadele özneleri olarak değerlendirilmesini öngörür. Başka bir deyişle, geniş ve türdeş olmayan bir sınıfsal yelpazenin benimsenmesi, geniş tabanlı bir proletarya hareketinin varsayılması sonucuna götürür. Buna karşılık işçi sınıfı tanımının üretim sürecinden kopmadan, ancak, proleterleşmeye ilişkin daha güncel ölçütler bakımından yapılması durumunda, daha dar ve net bir sınıfsal odak çevresinde kümelenmiş ve daha çok sınıf içi ittifaklar temelinde geliştirilmiş stratejiler ortaya çıkar. Öte yandan işçi sınıfının kapsamını üretken emekle veya kol işçiliği ile sınırlayan en dar tanımlamalar, sınıfsal odağı belirsiz olan, hatta çoğu kez sınıfsal temeli olmayan ve büyük ölçüde geniş bir sınıflararası ittifaklar tabanına dayanan demokratik politikalarla sonuçlanır. Söz konusu yaklaşımlarda, birincisi de sonuncusu kadar risklidir. İkisi de, sınıf hareketlerinin ekonomizmle sonuçlanması ve mücadelenin tabanı açısından reformist ya da populist politikalara eklemlenmesi olasılığını artırır.

Bir kere, kendiliğinden sınıf temeli üzerinde kendisi için de sınıf olma karakterini kazanmış sınıfsal öznelerin tanımlanması, işçi sınıfının kapsamını daraltmaz; tersine, sınıf mücadelesi açısından somut bir profilin (Marx'ın anladığı biçimde bir proletaryanın) elde edilmesine dolayısıyla devrimci sınıf öznelerinin ve aktif mücadele odaklarının saptanabilmesine olanak verir. Sınıflar üretim sürecindeki yerleri açısından kendiliğinden kurulurken, kendisi için sınıf olma kapasitesini içsel olarak taşırlar. Ancak işçi sınıfının, sömürülmekten kaynaklanan nesnel varlığının, sömürünün siyasal ve toplumsal sonuçlarının algılanmasını içeren bilinçli bir özneye dönüşmesi kendiliğinden gerçekleşmez. Bu süreç, sınıf unsurlarının bir bölümü için ve belli özel, tarihsel ve toplumsal koşullar oluştukça gerçekleşir.

Sınıf ile sınıf bilinci arasındaki ilişki, günümüzde, daha karmaşık duruma gelmiştir. Sınıf ile sınıf bilincini ayıran, başka deyişle kendiliğinden sınıf ile kendisi için sınıf karakterlerinin iç içe gelişmesini önleyen pek çok dinamik söz konusudur. Oysa bilinç, sınıfsal bir ideolojiye bağlanma, örgütlenme ve kolektif eylem gibi olgular, sınıfların nesnel kuruluş süreçlerinden bağımsız ortaya çıkmazlar. Sınıf bilinci sonradan edinilen değil; sınıfın kuruluşunun bir unsuru olarak var olan bir olgudur. Bilince aşırı vurgu doğru olmamakla birlikte, sınıf ilişkilerinin bir parçası, dolayısıyla sınıf mücadalesinin önemli bir dinamiği olan bilinç unsurunun savsaklanması da yanlıştır.

Marx bu yüzden sınıf bilincinin oluşumuna ilişkin olarak, "sınıfsal durumun farkında olma" noktasından başlayarak "devrimci sınıf bilinci"ne varan bir gelişme sürecinden söz etmiştir. Ancak bu sıralama, bu durumlar arasında bir derece farklı olduğu anlamına gelmez; sınıf bilinci ile devrimci mücadele bilinci ayrı niteliksel durumları gösterir. Her bir durumun öngördüğü belli tarihsel ve toplumsal koşullar birbirinden farklıdır. Bu konuda değinilmesi gereken bir nokta da, sınıf bilinci ile devrimci sınıf bilincinin karıştırılması örneğinin gösterdiği gibi, sınıf kapasitesinin varlığı ile işçi sınıfının devrimci rolü arasında, bire bir ilişkinin kurulmasının doğru olmadığıdır. Devrimci bilinç gibi devrimci kapasite de, sınıf mücadelesi sürecinde özel, tarihsel ve niteliksel bir durumu gösterir.

Marksist kuramın temel sorunlarından biri, sınıf bilincinin günümüzde nasıl gelişeceği ve devrimci çatışmalara yol açıp açmayacağıdır. Sınıfsal olan ve olmayan ideolojilerin bireşimi, consensus siyasetlerinin yarattığı bulanıklık ve düzenin pragmatik kabulü gibi gelişmeler, arındırılmış bir sınıf bilincinin gelişmesinin ve işçi sınıfına ulaşmasının önünü tıkamaktadır. Dolayısıyla, sınıf bilinci, ideoloji ve sınıf mücadelesi arasındaki diyalektik ilişki daha karmaşık duruma gelmiş bulunmaktadır.

Kendisi için sınıf olma sürecinin tanımlanması, sınıf çıkarlarının ve kapasitesininin anlaşılması açısından önem taşır. Örneğin, işçi sınıfının kendisi için sınıf olmasını güçleştiren etmenler (üretici kimlik yerine tüketici kimliğın başat duruma gelmesi veya meta bilincinin içselleştirilmesi, yanlış bilinçlenme ve sınıf dışı ideolojilere bağlanma gibi), proletaryanın yakın ve temel sınıf çıkarları arasındaki uyumsuzluğu artırarak sınıfın örgütsel kapasitesini ve dayanışmasını daraltıcı sonuçlar verir. Bu yüzden, işçi sınıfının ilerici kapasitesinin ortaya çıkarılabilmesi için, verili egemenlik ilişkileri sistemi içindeki bilinçlenme unsurlarının ve kendi sınıfının ideolojisine ve örgütlerine bağlanmasının yollarının gösterilmesi, sınıfsal dayanışmasını artıracak ittifak zeminlerinin tanımlanması gerekmektedir.

Günümüzde kendiliğinden sınıf olma durumundan kendisi için sınıf olma durumuna geçiş sorunu, işçi sınıfı hareketinin ve mücadelesinin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin tartışmaları güncelleştirmiştir. Kitlelerin kendiliğinden hareketi tezi karşısında böyle bir sürecin ekonomizmle ve reformizmle sonuçlanacağı görüşü, çağdaş kuramcılar arasında da tartışmalı bir konudur. Kitlelerin kendiliğinden hareketi, riskleri bulunmakla birlikte, işçi sınıfının dinamizmini artıran bir sınıfsal ve kitlesel eylem biçimidir. Kendiliğinden sınıf eylemleri, ekonomik ve siyasal alanlar arasındaki biçimsel ayrılığı, dolayısıyla sınıf mücadelesinin siyasal ve ekonomik bölünmüşlüğünü giderici ve katılanları eğitici ve uyarıcı bir rol oynayabilir. Ayrıca, böyle bir süreçte oluşan dinamik mücadele dalgalarının, örgütlenmemiş ve siyasallaşmamış işçi kesimlerini etkilemesi ve işçi sınıfının kitlesel biraradalığından doğan siyasal ağırlığını artırması beklenebilir. Ancak kendiliğinden hareket yetersiz ve sakıncalı bir sürece de yol açabilir.

Yakın tarihimizden bir örnekle bazı düşünceleri netleştirmek olanaklıdır. Örneğin, 1980 sonrasının ilk kitlesel eylemi de olan Zonguldak maden işçileri grevi önemli bir sınıf hareketidir. Bu konuda ciddi ve

ayrıntılı çözümlemeler yapılmadıkça sağlıklı sonuçlara varılması olanaklı olmamakla birlikte, şimdilik koşuluyla, birkaç söz söylemekte fazla sakınca yok. Zonguldak grevi, tümüyle ekonomik temelli (ücret kavgasından kaynaklanan) bir hareketin, kendiliğinden süreçler içinde, siyasal bir içerik kazanabileceğini (en azından uygun bir konfonktürde ve zorunlu siyasal dinamiklerin etkin olması durumunda kazanma şansının olabileceğini) göstermiştir. Burada ekonomik ve kendiliğinden hareket ile, Zonguldak işçisinin sınıf bilinci, örgütlülük düzeyi, kollektif davranma alışkanlıkları veya geçmiş deneyimlerinin derecesi konusunda bir imada bulunulmuyor. Bu konudaki bilgilerimiz, izlenimlerden öteye geçmemektedir. Söylenmek istenen, grev öncesinde ve grev sırasında belirgin bir siyasal yaklaşımın, sınıfsal hedeflerin ve stratejinin bulunmadığıdır. Sloganların bile tabandan ve anında üretildiği, eylemlerin günlük ve plansız gerçekleştiği gözlenmiştir. Burada dikkati çekilmek istenen nokta, Zonguldak eyleminin, kendiliğinden sınıf hareketlerinin artıları ve eksileri üzerine düşünmemizi sağlayacak ölçüde çok sayıda sosyolojik bulguyu içerdiği gerçeğidir.

Zonguldak bölgesinin ve sektörün özelliklerinden kaynakalanan bir sınıfsal ve toplumsal taban avantajına, siyasal konjonktürün göreli uygunluğuna (1980 sonrasının biriktirdiği ve çoğalttığı toplumsal öfkenin şiddetine, bunun karşısında iktidarla ilgili belli bir zayıflığın varlığına) ve grevin neredeyse ülke çapında bir popüler kitle desteği ile toplumsal meşruiyet elde etmiş olmasına karşın, böylesine dinamik bir hareketin bir anda erimesini, yalnızca burjuvazinin idari, askeri gücüne ve zorbalığına bağlamak yeterli görünmemektedir. Zonguldak işçisinin gerisinde güçlü ve bilinçli bir sendikal örgüt, önünde devrimci parti deneyimi veya programı, sınıf politikalarına dayanan geçerli kollektif eylem stratejileri olsaydı, yüzbinlerin eylemi Özal'ın korktuğu gibi Çankaya önündeki tanklara kadar ulaşır mıydı bilmiyorum ama, herhalde Mengen kavşağında, umarsızca sona ermezdi.

İşçi Sınıfının Devrimci Potansiyeli: Marksist kuram, sınıf mücadalesini sınıf çıkarlarını sınıf kapasitesine bağlayan toplumsal bir süreç biçiminde tanımlamaktadır. Bu önermede, gerek mücadele olgusunun, gerek sınıf politikalarının iki temel ekseni açıklıkla gösterilmektedir. Sınıf mücadelesi, iki olgunun gerçekleşmesine ve birbiriyle ilişkilendirilmesine bağlıdır. Başka bir deyişle, mücadelenin gerçekleşebilmesi ve politikaların başarılı olabilmesi, söz konusu iki unsurun varlığına ve daha önemlisi birbiriyle ilişkilendirilmesine bağlıdır. Nesnel sınıf çıkarlarının veya proletaryanın devrimci gücünün varlığı, tek başlarına alındıkça, soyut birer gerçekliktir. Bunlar pratikte, toplumsal, siyasal ve kurumsal mekanizmalar yoluyla birbirlerine bağlanarak somutlaşırlar ve sınıf mücadelesi sürecini gerçekleştirirler. İşte çağdaş sınıf mücadelesinin sorunsalı, bu somutlukla ilgilidir.

Günümüzde proletaryanın sınıf çıkarını ve ilerici potansiyelini ortaya koymasına fırsat veren siyasal çatışmalar gündeme gelmemektedir. İşçi sınıfının günümüz koşullarında bir canlanma gösterememesi yüzünden, nesnel sınıf çıkarları ve kapasitesi açısından gücünü yitirdiği öne sürülmektedir. Oysa, işçi sınıfının sosyalizmden çıkarı hiç bir zaman böylesine açık olmamış; devrimci gücü hiç bu kadar birikmemiştir. O halde, geçen yüzyıldaki sınıf mücadelelerinin devrimci dina-

mizmi neden görülmemektedir? Bu durumu çağdaş çatışmanın sınıfdan ya da işçi sınıfından koptuğuna bağlayanlar veya çağdaş mücadele biçimlerinin, proletaryanın değişen profiline göre farklılaşacağı görüşüne dayandıranlar için, yanıt ortadadır. Ancak, bu yanıt doğru ve yeterli gözükmemektedir.

Sorun daha karmaşıktır ve sınıf mücadelesi sürecinin çağdaş gerçekliğinden kaynaklanmaktadır. Bir başka yazının konusu olacak bu konudaki tartışmaların ayrıntılarına girmeden, yalnızca önemli bir kaç noktaya değinmek gerekiyor. Günümüzde işçi sınıfının çıkarlarını onun kapasitesine bağlayacak toplumsal, siyasal ve ideolojik süreçlerde ortaya çıkan tıkanıklıklar, sınıf mücadelesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bir kere, işçi sınıfı bilinci, burjuvazinin bilincinin algılanması yoluyla kırılarak, yönünü şaşırmaktadır. Böylece temel sınıf çıkarlarının kapitalist toplumun genel sınıf çıkarlarına eklemlenmesiyle, sınıf kapasitesine doğrudan bağlanması gerçekleşememektedir. İkincisi, işçi sınıfı örgütlerinin sermaye örgütlerinin gücü ve denetleme kapasitesi karşısında yetersizliği, proletaryanın devrimci potansiyelin örgütsel kapasitesi içinde gerçekleştirerek kullanmasını önlemektedir.

İşçi sınıfını çıkarları ile kapasitesi arasındaki diyalektik ilişkinin kurulması, çıkar ve kapasite unsurlarının günümüzdeki anlamlarının netleştirilmesine bağlıdır. Başka bir deyişle, sınıf çıkarlarının günümüz kapitalist üretim ilişkileri içindeki temeli ve çalışanlar için anlamı somutlaştırılmalıdır. İşçi sınıfının, düzenden gündelik gereksinimlerinin giderilmesi anlamında bir çıkarı vardır. Emekçiler açısından düzenin normatif bir kabulü olanaklı gözükmese de, pragmatik bir kabulün varlığından söz edilebilir. Kapitalist toplumun emekçilerin üretici rollerini gözardı edecek, tersine tüketici kimliklerini ve meta bilincini yükseltecek yönde gelişen yabancılaştırıcı güçleri, düzenin pragmatik kabulünü sürekli beslemektedir. Öte yandan, gerçek gereksinimlerin karşılanmasının, var olan düzenin ortadan kalkmasıyla olanaklı olduğu da ortadadır. Bu ikilem, ancak emekçilerin yakın çıkarlarının kapitalist toplumun genel çıkarlarıyla bütünleşmesini sağlayan mekanizmalara müdahale edilerek giderilebilir. Bunun çini, çalışan nüfusun neredeyse tamamı emekçilerden oluşan toplumların genel çıkarlarının proletaryanın sınıf çıkarlarının karşısında değil, yanında olduğunun gösterilmesi gerekir. Toplumun ortak çıkarları, gerçekte, kapitalist sınıfın özel çıkarları ile büyük ölçüde karşıtlık içindedir ve bu gerçeği ise, emekçileri odak alan sınıf politikaları gözler önüne serebilir. Yoksa populist politikaların, toplumsal refahın artmasıyla toplumun ortak çıkarlarının gerçekleşeceğini savunan burjuva demogojisinin tuzağına düşülmesi kaçınılmazdır.

İşçi sınıfının yakın-gündelik çıkarları ile uzun dönemli sınıfsal çıkarları, günümüzde, köylülükten tümüyle kopmamış ülkelerde, küçük burjuva unsurların ağırlıklı olduğu toplumlarda ve özellikle 12 Eylül benzeri ara rejim dönemlerinde daha ciddi boyutlarda farklılaşmakta ve hatta kolaylıkla birbiri karşısına geçirilebilmektedir. Dolayısıyla, toplumun genel istemleri ile emekçilerin çıkarlarının bütünlüğünü göstermek daha güçleşmekte; bu olgu ise, sağ ya da sol populist politikaların işine yaramaktadır.

Sınıfın yapısal olarak sahip olduğu ilerici potansiyelin örgütsel bir dinamizme dönüştürülebilmesininin bir koşulu, sınıf kapasitesinin olumluluk temelinde yeniden tanımlanmasıdır. Bugüne kadar daha çok üretim araçlarından soyutlanma ve sömürü olguları temelinde ve en bağımlı konumda olanların en fazla devrimci potansiyele sahip olacağı öngörüsü doğrultusunda, başka bir deyişle olumsuz bir nitelikden yola çıkarak, sınıf kapasitesi tanımlanagelmiştir. Kapasitesinin olumsuzluk temlinde tanımlanması, bir yandan proletaryanın iktidarsızlığının gerekçesi olarak kullanılmış, öte yandan refah politikaları ve tüketici yanılsamaları ile gözü boyanmış günümüz işçi sınıfını güdüleyici olmaktan uzaklaşmıştır. Buna karşılık olumlu bir niteleme, işçi sınıfının üretim sürecindeki yaratıcı rolünde kendiliğinden var olan bir gücü gösterecektir. Bu yüzden, bu olumlu tanımlamayı geliştirecek politikalar, örneğin, işçi sınıfının üretim ve emek süreçleri üzerindeki denetimini artırıcı sendikal politikalar ve işyeri örgütlenmeleri; sınıfsal gücünü ve toplumsal ağırlığını duymalarını sağlayacak işçi eylemleri; üretici güçlerin gelişimi ile sınıf çıkarları arasındaki ilişkiyi görmelerini ve bilim ile teknolojinin gelişim süreçleri üzerinde denetim olanağı sağlayacak toplumsal ve siyasal müdahale stratejileri ivedilikle geliştirilmelidir.

Sınıf kapasitesinin olumlu bir nitelik temelinde tanımlanması, ayrıca, işçi sınıfının siyasal olarak ortaya çıkmasından önce ekonomik ve toplumsal olarak var olduğu gerçeğinin görülmesini de sağlar. Çünkü sınıf çıkarlarının ve kapasitesinin varlığının, salt bilinç göstergeleri aracılığıyla ya da ideoloji bağlamında değerlendirilmesi doğru değildir. Bu yaklaşım en net olarak, Laclau ve Mouffe'da ya da Gorz'da görüldüğü üzere, iktidarsızlık tezlerinin haklı çırakılmasında kullanılmıştır. Çünkü, çıkarların nesnelliği veya kapasitenin içsel varlığı bu yolla kanıtlanamaz. Bu yüzden Therborn, sosyalist bir toplumu hem iyi, hem de olanaklı gören bir ideolojinin (sosyalist ideolojinin), işçi sınıfı ideolojisinin bir parçasını oluşturduğu görüşünün mantıskal olarak öne sürülemeyeceğini söylerken[43] bu noktaya dikkati çekmektedir. Bilincin ve ideolojik unsurların nesnel köklerinden koparılarak, öznel süreçler bağlamında tanımlanmasının, işçi sınıfının kapasitesinin değerlendirilmesiyle ilgisi yoktur. Lenin'in ve Kautsky'in, işçi sınıfı ile sosyalist ideoloji arasındaki ayrılığa dikkati çekmeleri de bundandır. İşçi sınıfı ile sosyalist ideoloji arasında, başka hiçbir sınıfın ideolojisi ile olmadığı kadar güçlü *seçici bir ilginin* (karşılıklı birleşme ve eklemlenme potansiyelinin) olması[44], ancak sınıf çıkarlarının nesnel varlığının kabulü ile anlaşılabilir.

Sınıf kapasitesinin bağımlılık ve sömürü gibi olumsuz bir nitelik temelinde tanımlanmasının yetersizliği kadar, bu kapasitenin sınıf çıkarlarını gerçekleştirme özgürlüğü ve gücü bağlamında tanımlanması da doğru değildir. Bu yaklaşım da, maddi zenginliği en çok elde edenlerin ve bundan çıkarı olanların üretici güçleri geliştirecekleri sonucuna götürür. Kapasitenin, işçi sınıfının yaratıcı gücü temelinde olumlu bir biçimde tanımlanması demek, emekgücünün yaratıcılığını sınırlayan bağımlılık koşullarının kavranması demektir. Öte yandan, kapasitenin varlığı ile işçi sınıfının devrimci rolü de tek başına açıklanamaz. Bu tür bir yaklaşım, bir başka çıkmaza sürükleyebilir. Proletaryanın devrimci

karakteri, üretici güçlerin gelişimini tarihsel olarak sağlayacak sınıfın yalnızca kendisi olduğunun gösterilmesiyle ortaya konabilir; bu sonuca ise, öteki sınıfların neden tarihsel ilerlemenin özneleri olamayacağının kanıtlanması yoluyla ulaşılabilir.

SONUÇ

Sınıfların ve sınıf mücadelesinin çözümlenmesi ile ilgili tüm bu tartışmaların gerisinde, tarihin gelişmesini ilgilendiren felsefi ve yöntemsel sorunlar gizlidir. Tarihin, toplumsal gelişmenin ve değişmenin öznesini tanımlamaya çalışan; insanların davranışlarının yazarı veya niyetlerin açıklayıcı gücü olup olmadığını sorgulayan herhangi bir hümanistik eylem, gerçekte doğrudan doğruya sınıf mücadelesi sorunsalıyla ilgilidir. Öznelerle nesneler, amaçlar ile araçlar arasındaki ilişkinin doğru kurulmasını sağlayacak bir eylem, sınıf mücadelesinde gerçekleşecek bir praksistir.

Kapitalist üretim süreçlerindeki önemli değişikliklere karşın, sınıf mücadelesinin tarihsel nesnelliğini ortadan kaldıracak bir dönüşüm, henüz gerçekleşmemiştir. Sınıf mücadelesi, bir yandan üretim araçlarının ve emekgücünün, öte yandan toplumsal zenginliğin bölüşümü üzerine yürüyen sınıfsal bir hareket olarak hâlâ tarihsel geçerliliğini korumaktadır.

Ancak bu, sınıf mücadelesi süreçlerinin hiçbir değişime uğramadan kendini yeniden üretmekte olduğu anlamına gelmez. Tarihsel bir süreç olarak temel eğilimleri değişmemekle birlikte, günümüzde sınıf oluşumları ve sınıf ilişkileri üzerinde etkili olan sayısız dinamik, sınıflararası ve sınıflarüstü çatışmayı bilinçlendirmektedir. Dolayısıyla, bu dinamikleri kavramayan bir yaklaşımın geçerliliği olamaz. Doğru bilgilerden yoksun politikalar, ya gerçekle bağlantılarını yitirirler ve spekülatif öngörülere dönüşürler ya da geçersizliklerinin nedenini kendi yanlış temellenmeleri yerine, gerçekliğin temelsizliğinde aramaya yönelirler. İkisi de, politika ile öznesi arasındaki ilişkiyi koparan sakıncalı yönelimlerdir.

Sınıf mücadelesi süreçlerini etkileyen çağdaş olguları, iki ana grupta tanımlamak olanaklıdır. Birinci grupda, emeğin parçalanması (örneğin sınıf altı unsurların gelişmesi, yönetici elitin ortaya çıkışı) ve niteliksizleşmesi, emeğin denetim araçlarından kopması ve devletin çağdaş rolü gibi daha çok emeğin ve sınıf ilişkilerinin maddi temellerini etkileyen olgular yer alır. İkincisinde ise, sınıf çıkarları ve kapasitesi gibi sınıfların ve sınıf çatışması sürecinin kurucusu olan unsurlar üzerinde doğrudan etkili olan olgular bulunur. İkinci grup olgular, sınıf bilinci ve sınıfsal ideolojiler üzerinde etkili olan (etnik, cinsel, dinsel ve benzeri sınıf dışı unsurların ve sınıfsal olmayan ideolojiilerin artan rolü gibi) etmenlerden başlayarak, vatandaşlık haklarının gelişmesine, toplumsal haraketliliğin ve eşitlikçi ideolojilerin rolüne, artan mesleki rekabet ve kariyerizm ile bunların yol açtığı toplumsal uzlaşma siyasetlerine kadar çok çeşitli olup, geniş bir toplumsal etki alanına sahiptirler.

Her biri bir başka yazının konusu olacak bu olgulara ilişkin olarak burada, bir kaç söz söylemek gerekiyor. Sömürünün özünü değiştirmemekle birlikte sömürünün gerçekleştiği alanı daraltarak siya-

setin öznesinin kim olduğu sorununa, dolayısıyla farklı siyasal arayışlara yol açan bu gelişmeler, sınıf ile siyasetin birbirinden kopmasının temelini hazırlamışlardır. Sömürünün yalnızca ekonomik alanla; sınıf çatışmasının ekonomik ve mesleki ilişkilerle sınırlanmasıyla, işçi sınıfı toplumsal mücadelenin ve tarihsel hareketin öznesi olmaktan çıkmıştır; dolayısıyla sınıf ile siyasetin ve sınıf mücadelesi ile tarihsel hareketin arasında oluşan boşluğu doldurmak gerekmiştir. Sonunda siyasal alanda oluşan bu boşluk, demokratik sınıf mücadeleleri, radikal demokratik denetim stratejileri, yeni toplumsal hareketler gibi sınıf dışı toplumsal öznelere dayanan ve burjuva demokratik biçimlerin genişletilmesinden öte bir şey olmayan politikalarla kapatılmaya çalışılmıştır.

Ortak çıkar veya genel çıkar düşüncesini sınıf çıkarının yerine geçiren bu siyasetler, en iyi kendini, "post" ön ekleriyle dile getiren yeni bir paradigma oluştururlar. Çağdaş görüş, modası geçmiş düşüncelerin yadsınması üzerinde yükselmektedir! Örneğin, işçi sınıfının artık sosyalizmden çıkarı kalmamıştır. Ya da, proletaryanın, birleşme ve toplumsal bütünleşme yolunda yapısal bir eğilimi yoktur; dolayısıyla, öteki sınıflardan daha fazla sosyalizm için mücadele kapasitesi bulunmamaktadır. Dahası, kapitalizmin ortadan kaldırılması ile sosyalist stratejiler arasında bir ilişki bulunmamaktadır. İşte bu yüzden liberalizmin yeni buluşları, sosyalist stratejiler adı altında pazarlanabilmektedir.

Bu yeni siyasal bakış açısı, toplumsal hareketin manevra alanını genişletmiş olmakla birlikte, siyasetin temelini daraltmış ve zayıflatmıştır. Bu yüzden, "Eritme Kabındaki Sınıflı Toplum"[45] için ne kadar geçerli yaklaşım önerirse önersin, gerçekte, gevşek bir zeminde ve şekilsiz bir kitlenin rastlantısal birlikteliğine dayanmak zorunda kaldığından, ileriye götürücü tarihsel hareket olarak düşünülmesi olanaklı değildir.

DİPNOTLAR

1. Söz konusu yazarlar, Marx'ın *Ücretli Emek ve Sermaye*'de, teknik işbölümünün gelişmesinin yeni sınıf ilişkilerine yol açacağından; *Alman İdeolojisi*'nde ise, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın gelişeceğinden söz ettiğini söylemektedirler.
2. C.J. Katz, Marxian Theories of Class Struggle and Social Change, *From Feudalizm to Capitalizm*, New York, 1989, Greenwood Press, s. 176.
3. E. Laclau and C. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*: Towards a Radical Democratic Politics, Londra, 1985, s. 76-78. Yeni toplumsal haraketlerin eleştirisi için, G. Savran, "Özlerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine", 11. Tez, 10, 1990, s. 108-134; G. Savran, "Yeni Toplumsal Hareketler", *Sınıf Bilinci*, 11, 1992, s. 6-28.
4. Marx, Letter to Annekov 28, Rac. 1846, *Marx and Engels Collected Works*, Moscow, Progress Publishers, C. 38.
5. Marx, The Poverty of Philosophy, *agy*, C. 6, s. 211; Grundrisse, *agy*, s. 541.
6. Marx, The German Ideology, *agy*, C. 6, s. 60-61.

7. L. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul, 1989 (2.b), İletişim Yay., s. 67-8.
8. Marx, Letter to Weydemeyer, *Marx ve Engels Selected Works*, C. 1, Moscow, Progress Publishers, s. 528; Marx, Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy, *agy*, s. 502-6.
9. Althusser'in dediği gibi, sınıflar *Kapital*'in sonunda değil, tümündedir. Althusser'in bu sözüyle, *Kapital*'in "Sınıflar" başlığını taşıyan, ancak tamamlanmamış olan son bölümü kasdedilmektedir. Daha sonra, Marx'ın yapıtlarındaki alıntılardan yararlanarak söz konusu bölümü yazma girişimleri gerçekleşmişse de (Dahrendorf, Renner), sınıf mücadelesi konusu yeterli sunulmamıştır.
10. Marx, *Capital*, C. 1, s. 313. aktaran Katz, *agy*. s.8
11. E. O. Wright, *Classes*, New York, 1985, Verso, s. 32.
12. *agy*, s. 9-10 ve 24.
13. Althusser, *agy*, s. 66.
14. Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, London, 1975, NLB.
15. Therborn, *agy*, s. 16.
16. J. Roemer, *A. General Theory of Exploitation and Class*, Cambridge, 1982, Harward Univ., Press.
17. M. Aglietta, *A Theory of Capitalist Regulation*, London, 1978, NLB.
18. Marx'ın sınıf kuramı için, T. Öngen, "Endüstri Toplumlarında Sınıf İlişkileri ve İşçi Sınıfı Profiline İlişkin Bazı Saptamalar", *İktisat Dergisi*, No: 333, 1992, s. 31-45.
19. Marx, The Poverty of Philosophy, *Collected Works*, C.6, s. 211.
20. *Felsefenin Sefaleti ile 18 Brumaire*'deki tanımlamaların birbirinden farklı olduğu birbirinden farklı durumlara denk düşen iki ayrı sınıfın tanımlandığı doğrultusundaki tartışmaar için, Katz, s. 16.
21. Wright, *agy*., s. 241.
22. G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton, 1978, Princeton Univ. Press, s. 73.
23. Wringht, *agy*., s. 241-46.
24. G. Therborn, *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, 1989, İletişim Yayınları, s. 2
25. Katz, *agy*, ve E.P. Thompson, "Eighteenth Century English Society: Class Strugele Without Class" *Social History*. No: 3, 1978.
26. Aktaran Wright, *agy*., s. 123.
27. G. Lukâcs, *History and Class Consciousness*, Cambridge, 1971, Cambridge Univ. Press, s. 51.
28. Therborn, *agy*., s. 68, 176.
29. Marx, The German Ideology *Collected Works*, C. 5, s. 76-78, 80; The 18. Brumaire of Lousie Bonaparte, *agy*, C. 11, s. 187.
30. Buradaki karışıklık, sınıflar kurulduğu andan başlayarak var olan sınıf bilinci ile devrimci sınıf bilinci ayrımlayamamaktan kaynaklanmaktadır. Devrimci sınıf bilinci, sınıf mücadelesinde ve siyasal bilinçlenme sürecinde, ayrı bir niteliksel durumu, özel bir tarihsel anı gösterir. Kuramda çok tartışmalı olan bu konunun bu yazı çerçevesinde daha fazla tartışılmasına gerek duyulmamaktadır.
31. Katz, *agy*, s. 18.
32. N. Geras, "Post-Marxism?", *New Left Review*, No. 163 (Mayıs-Haziran), 1987. s. 52.
33. A. Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, London, 1973, Hutchinson; A. Gorz, *Elveda Proletarya*, İstanbul, 1986, Afo Yay., LAclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, İstanbul, 1992, Birikim Yayınları.
34. Wright, *agy*., R. Williams, *2000'e Doğru*, İstanbul, 1989, Ayrıntı Yay.
35. Williams, *agy*, s. 163.

36. Wright, *agy*, s. 247-8, 249-50.
37. *agy*., s. 29-30.
38. *Agy*., s. 29-32.
39. Marx, The Poverty of Philosophy, *Collected Works*, C.6, s. 211; Grundrisse, *agy*, s. 541; 18 Brumaire of Lousie Bonaparte, *agy*.
40. Marx, The German Ideology, *agy*, C.6, s. 60-61.
41. Marx, A. Letter to Bolte, 23 Kasım, 1871, *Selected Works*, C.2, s. 423-24.
42. Katz, *agy*, s. 39.
43. Therborn, *agy*, s. 61.
44. *Agy*.
45. Geiger, *Class Society in the Melting Pot*.

SOSYALİZM: MİRAS VE YENİLENME

Paul M. Sweezy
Türkçesi: Tektaş Ağaoğlu

Sosyalizmin mirası onun (sosyalizmin) kapitalizme gerçek-hayat almaşığı olmasına dayanır. Dünya ve tarih sahnesinde sosyalizm belirleyici "öteki"dir.

Sosyalizmin belli başlı fikirlerinin -hiyerarşi ve rekabete karşı eşitlik ve elbirliği- o mirasın bir parçası olduğunu inkâr demek değil bu. Ama bunlar sosyalizme özgü fikirler değillerdir, ondan çok önceden beri varolagelmişlerdir. Şu ya da bu biçimde insanlığın bütün büyük dinsel geleneklerinde yer etmişlerdir.

Sosyaiizm, kendi temeli üzerinde oturan yeni bir toplum yaratmaya adanmış bir toplumsal/siyasal haraket kimliğiyle, kapitalizmin yanısıra ve ona karşıt olarak ortaya çıktı. Kökenleri en azından on Yedinci Yüzyılda Winstanley'e ve İngiliz Devriminin aşırı sol kanadında yer alan Digger'lere kadar izlenebilir. Daha belirgin bir biçimde, Fransız Devriminin kıyısında yeniden boy gösterdi (Babeuf ve Eşitleri), ondan sonra da Sanayi Devriminin köklü dönüşüme uğratmakta olduğu Fransa ve İngiltere'de hızla yayıldı. "Sosyalizm" kelimesi de ilk önce Fransa'da ortaya atıldı, sonra İngiltere'de Owen'cilerce benimsendi ve Ondokuzuncu Yüzyılın daha ortalarına gelinmeden her iki ülkede birden ve başka yerlerde geniş kabul gördü. Sosyalizmin itici gücünü yeni sahneye çıkmakta olan sınaî işçi sınıfına bağlamak ve daha yaşanılası yeni bir toplum yaratma hedefine ulaşma yolunda karşılaşacağı engelleri açıklamak, görece ileri bir bölge olan Ren havzasında 1818 ve 1820'de doğan Karl Marx ile Friedrich Engels'e nasip oldu.

On Dokuzunucu Yüzyılın ikinci yarısında kapitalizm bütün dünyaya yayıldıkça sosyalizm onu adım adım izledi. Birinci Dünya Savaşına gelindiğinde insanlığın geleceğinin kapitalizm ile onun kendi içinden çıkan karşıtı arasında çetin ve büyük ihtimalle sürüncemeli bir mücadele sonucu belirleneceği açıkça anlaşılmıştı.

Tam bu noktada tarih yeni ve hemen hiç beklenmedik bir yöne saptı. Kapitalizm sıkıntılı bir döneme girdi. Bu dönemin öne çıkan özelliği, iki kez patlak veren kanlı bir kardeş kavgası ile hiç görülmedik boyutlarda tam on yıl süren ekonomik çöküntüye sahne olmasıydı. Kapitalizm vahim ölçüde güç yitirdi. Muhalifleri, gerek ideolojik olarak, gerekse kitle desteği kazanma bakımından güçlendiler. Her iki dünya savaşının ertesinde, dipten gelen güçlü devrimci dalgalar öncülüğü taraflar arasında yeni ve daha umut verici bir gelecek tasarımına sahip olan Marksist sosyalistlere geçirdi. Bu kapitalist kan banyolarından sosyalist toplumların ortaya çıktığını söylemek yanlış olur: yeni toplumların yaratılması için birkaç yıldan daha uzun zaman gerekir. Ne ki top-

lam dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan ve yeryüzünün nerdeyse bir o kadar bölümünde yaşayan halklar alışageldikleri hayat biçiminden koptular, milyonlarca insanın gözünde daha iyi bir hayat vaadeden yeni bir yola girdiler. Burda önemle anlaşılması gereken nokta şudur: bu süreçten sadece devrimci ülkelerin insanları değil, dünyanın kapitalist ve kapitalist güdümlü üçte ikisinin ezilen ve sömürülen yurtdaşları da etkilendiler.

Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki devrimler sonucunda kapitalizm ile sosyalizm arasındaki mücadele yeni ve daha şiddetli biçimlere büründü. Esas kritik sorun, bu devrimlerin sosyalist önderlerinin, bu gidişi, sosyalist akidenin özlemlerini ve ideallerini gitgide daha çok gerçekleştirmeye yetenekli yeni toplumlar yaratma yönüne sevketmeyi başarıp başaramayacaklarıydı. Bunu yapabilirlerse, mücadelenin sosyalizm tarafından kazanılması sadece bir zaman meselesiydi.

Sosyalizme karşı ileri sürülen en güçlü iddia, baştanberi, onun sözde pratikte uygulanamazlığı olmuştur; kapitalizm yanlılarına göre sosyalizm iyidir ama işlemez. İmkânsız olanı başarmaya uğraşmak her şeyi herkes için daha da kötüye götürür. Bu iddia teoride değil de pratikte çürütülebilirse kapitalizmin çanına ot tıkandı demekti.

Bunu iki taraf da çok iyi kavramışlardı. Fakat kapitalizm yanlıları, savunma durumunda olduklarından, işin bu yanına özellikle duyarlıydılar. Dolayısıyla onlara göre esas görev Yirminci Yüzyıl devrimlerinin sosyalist hedeflerine ulaşmalarını önlemekti. Benim kesin kanım o ki, bu yüzyılın son yarısının tarihini anlıyabilmenin anahtarı burada yatmaktadır. Bu konu üzerine ciltler yazılabilir ve yazılması da gerekiyor. Ben burda sadece ana hatları belirtmekle yetinmek zorundayım.

Başta gelen kapitalist devletler, İkinci Dünya Savaşı'nda kazanan taraf olabilmek için Sovyetler Birliği ile ittifak yapmaya muhtaçtılar ve ona göre davrandılar. Ama Almanya ve Japonya'nın yenik düşecekleri anlaşılır anlaşılmaz Sovyetler Birliğini (sosyalizmin müşahhas timsali sayılıyordu artık) umacılaştırma gayretine dört elle sarılındı. Bilinen tarihsel nedenlerle ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan hâkım kapitalist devlet olarak çıkmıştı. Şimdi de sosyalizm tehdidini gerileterek rakipsiz bir kapitalist geleceğin yolunu düzleme mücadelesinde önderliği ele aldı.

İç politikada bunun anlamı, herşeyden önce, savaştaki rolünden ötürü Amerikan halkının Sovyetler Birliği'ne duyduğu dostluğu ve minneti korkuya ve düşmanlığa dönüştürmekti. Başarılması zor bir işti bu. Burda başarısızlığa uğramanın neye mal olacağını çok iyi bilen bir hâkim sınıf, olanca enerjisi ve kararlılığıyla işe girişti. Komünizmi kötülüğün çok yüzlü ve her yerde hazır ve nazır somutlanışı, aynı zamanda hem bir ideoloji, hem bir siyasal hareket, hem de uluslararası bir komplo, son derece güçlü bir askersel mekanizma, beyni ve sinir merkezi Moskova'da, vantuzları bütün yeryüzüne yayılmış, karşısında elindeki büyük güçle ancak ABD'nin başarıyla direnebileceği ve genel direnişi örgütleyebleceği bir melanet olarak damgalamak için her türlü belden aşağı vuruşu da içeren bir propaganda, manevî baskı ve siyasal/yasal kovuşturma kampanyası başlatıldı. Amerikan halkını bu yöne kazanmak birkaç yıldan fazla zaman almadı. Kore Savaşı patlamadan önce bile anti-komünizm ülkenin yeni dinine dönmüş, içte ve dışta bütün politikalarının yönlendirici ilkesi olmuştur.

Uluslararası planda, Sovyetler Birliği'ni Alman ve Japon yayılmacılığının kurbanı değil de bütün dünyayı komünizm adına ele geçirmeye ahdetmiş açgözlü bir saldırganmış gibi göstermek gerekiyordu. Tarih boyunca Rusya Batıdan ve doğudan birçok defa saldırıya uğramıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferlerinden yararlanarak bunların tekrarlanmasını önlemek istemesi kaçınılmazdı. Oysa bunu sağlıyacak bir genel anlaşma kapitalist devletlerin Sovyetler Birliği'ni amansız bir saldırgan rolünde gösterme ihtiyacına ters düşecekti. Bu nedenle, ABD önderliği altında, Sovyet yönetiminin hayatî ulusal çıkarlarının gereği saydığı hiç bir tavize yanaşmadılar. Sovyet önderler de buna, yılların yerleşmiş güce-dayalı siyaset ilkeleri uyarınca, savaşın son evresinde Kızıl Ordu'nun Almanya'da ve Doğu Avrupa'da işgal ettiği bölgelerden çekilmeyi reddederek karşılık verdiler.

Avrupa böylece ikiye bölündü, yaklaşır gibi görünen bir Üçüncü Dünya Savaşı için mevziler tutuldu. Başlangıçta, nükleer silahlar tekeline sahip olan ABD ve müttefikleri baskı ve tehdit, icabında savaş yoluyla Sovyetleri geriletme stratejisini benimsediler. Ama Sovyetler Birliği'nin kendi atom silahlarını hızla geliştirmesi karşısında bunun sökmeyeceği anlaşıldı. Savaş, geriletme aracı olarak kullanılacak akılkârı bir almaşık olmaktan çıktı. Esas anlamda Soğuk Savaş başladı.

Soğuk savaş bir askersel çatışma değildi. Ticaret ve para savaşları anlamında geleneksel bir ekonomik çatışma da değildi. Tarihte yeni bir şeydi: çöpe atılacak fazlalık üzerinde bir çatışma. En çok çöpü hangi tarafın üreteceği değildi çatışma konusu, hangisinin çöp üretmeyi diğerinden daha uzun bir zaman sürdüreceği idi. Ve aslında bu çekişmede hangi tarafın üste çıkacağından şüphe edilemezdi. Burda ayrıntılarına girmeye gerek olmayan tarihsel nedenlerle, kapitalist ülkeler sosyalist ülkeler diye bilinen muhaliflerine kıyasla dünya kaynaklarının çok daha büyük bir bölümünü denetlemekteydiler ve çok daha üstün bilimsel ve teknolojik becereyi sahiptiler. Bu avantajlara son derece paradoksal bir başkasını daha eklemek gerekir. Çağdaş ve en gelişkin biçimiyle kapitalizmin kökleşmiş eğilimi, işçilerin, çiftçilerin ve işsizlerin alım gücünün yetmezliği yüzünden üretim kapasitesinin gittikçe daha altında üretim yapmasıdır. Bu koşullarda, finansmanı kamuca üstlenilen yıkım silahları biçiminde çöp üretimi olmaksızın sistem gerektiği kadar verimli ve kolay işlemez. Buna karşılık sosyalist hedeflere ulaşmaya çalışan bir toplumdaki eğilim belirli kapasitesinin tamamı kadar ve hatta onun da ötesinde mal ve hizmet üretmektedir. Böyle bir toplum için çöpe atılacak fazlalık yaratmaya yönelik bir silahlanma yarışına girişmek tam bir nakısa ve sonuçta felakettir.

Kapitalizm soğuk savaşı böyle kazandı. Ve bu süreçte, Yirminci Yüzyıl devrimlerinin başarıyla işleyen sosyalizm modelleri sağlayabilme ya da sağlama şansını söndürdü.

Tarihin bu sayfası kapanmıştır. Zafer kazanan kapitalistler şimdi bundan daha temelli ve daha esaslı bir şeyin daha gerçekleştiğine, yani -konuşmamın başında sözünü ettiğim- sosyalizmin tarihsel mirasının artık suyunu çektiğine inanmak, bizleri de inandırmak istiyorlar. Hatırlarsanız, o miras sosyalizmin kapitalizm karşısında belirleyici

"öteki", kapitalizmin gerçek-hayat almaşığı olmasına dayanmaktadır. Sosyalizmin denendiği ve başarısız olduğu söyleniyor bize. Kaçınılmaz sonuç ortadadır deniliyor: gelecek kapitalizmindir, aklı başında insanlar bunun gereklerini kabullenme durumundadırlar. Daha iyi bir gelecek için uğraş vermek, kapitalizmin kuralları ve sınırları içinde iş görmektir.

Burda iki temel sorun var: 1) Sosyalizm gerçekten denendi ve başarısız mı oldu? 2) Daha iyi bir gelecek önündeki engelleri kapitalizm çerçevesinde aşmaya çalışmanın bir anlamı var mıdır? Her iki soruya da benim cevabım Hayır'dır. Konuşmamın geri kalan kısmında niçin böyle düşündüğümü çok kısaca belirtmeye çalışacağım.

Birinci sorunun cevabı daha kolay. Denenmiş ve başarılamamış olan sosyalizm değil, sosyalizmi başlatma yolunda tarihte ilk ciddi girişimdir. Daha baştan, koşullar son derece elverişsizdi. Sosyalizmi tarih gündemine sokan devrimler, Marx ve Engels'in düşündükleri gibi, ekonomik bakımdan gelişkin ülkelerde değil, kaptalizmin henüz ilk aşamalarını yaşayan ülkelerde gerçekleşti. Barış sürmüş ve zengin ülkeler bir mucize kabilinden yardım eli uzatmaya istekli olmuş olsalardı bile sosyalizmin başarıya ulaşma ihtimali en iyimser bir görüşle şüpheliydi. Gerçekteyse, tabii, gündemi savaş -içerde sınıf savaşı, dışardan yabancı müdahale- belirliyordu. Zengin ülkeler de, daha önce belirttiğim gibi, sosyalist denemelerin başarısını engellemek için ellerinden gelen gayreti esirgemediler. Bu koşullarda pekâlâ sonucun önceden belli olduğu söylenebilirdi.

Tarihin ilk ciddi sosyalist girişiminin başarısızlığı gelecekte daha başarılı girişimlerin imkansız olduğunu mu gösterir? Tarihte olanlara bakılırsa, bunun tersi doğru olmalı. Orta Çağlar kapitalizm yolunda bir tek değil, birçok sonuçsuz başlangıca tanık oldu. Hiç biri de, vaadkâr başlangıçlara rağmen, dönemin ağır basan feodal ortamında hayatta kalmak için gereken direnci gösteremedi. Yeni tomurcuklanan kapizalizmin kök salıp düşmanlarını savuşturabilecek kadar güçlenmesine elverir yeni bir momentin ortaya çıkması birkaz yüz yıl aldı. Yolunu bir kere bulduktan sonra kapitalizm, bilindiği gibi, gelişmesini sürdürdü ve dünyaya hakim oldu. Bir şeyin bir kere olmuş olması bir kere daha olacağı demek değildir. Ama olabileceği görüşüne de güç katar.

Yukarda sözü edilen ikinci sorun, kapitalizmin doğası ve geleceği ile ilgili. Sistemin, insan türüne daha iyi bir gelecek vaadeder bir biçimde yönetilebileceğini ve gerekirse ıslah edilebileceğini düşünmenin bir anlamı var mı? Ben sanmıyorum.

Kapitalizmin doğası, sermaye biriktirmektir, iktisat ders kitaplarında size söylendiği gibi insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri sağlamak değil. On Sekizinci Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak nerdeyse yüzelli yıldır -kabaca Sanayi Devrimi diye bilinen dönem boyunca- sermaye birikimi için koşullar son derece elverişliydi. Kârlı yatırımlara yol açan ve birbirini karşılıklı güçlendiren muazzam fırsatlar vardı. Sürekli, sermaye eksikliği çekiliyordu. Ne ki bu sürgit devam edemezdi. Aşağıdan yukarıya sanayileşme süreci sadece bir defa yaşanabilirdi. Yirminci yüzyıla gelindiğinde süreç aşınmaya başladı. İleri kapitalist ülkelerde sermayeye talep azaldı. Oysa bu merkezler, bütün eski kıstaslara vurulduğunda, çok zenginleşmişlerdi. Dolayısıyla potansiyel sermaye arzı aşırı boyutlarda büyümüştü. Daha önce

görülmemiş bir çelişki ortaya çıkıyordu: azalan taleplerle şişen arz arasında gittikçe artan bir dengesizlik. Bu çelişki 1920'lerde doruğa ulaştı. Sermaye birikimi bir süre eskisi gibi sürdü, ama 20'li yılların sonunda, üretilenin fazlalık kapasite olduğu ayan beyan açığa çıktı. Sistemin dibi delindi, ekonomi bunalıma girdi. 1930'ların Büyük Durgunluğu kapitalizm tarihinin kesinlikle en uzun süreli ve en derin bunalımıydı.

John Kenneth Galbraith'in bir keresinde dediği gibi, Büyük Durgunluk hiç sona ermedi. Sadece, 1940-45 savaş ekonomisiyle eklemlenip bütünleşti. Aslına bakarsanız, savaş ekonomisi de hiç sona ermedi. Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Soğuk Savaş ve bir sürü küçük savaşla 1980'lerin sonuna dek toplam yarım yüzyıllık bir dönem boyunca devam etti. Şimdi, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Soğuk Savaşın bir mantığı kalmamıştır.Hiç değilse görülebilir bir gelecekte hortlama ihtimali de yok gibidir. Soğuk Savaşın ekonomide devrî bir düşüşle aynı zamana rastlayan sonu iş beklentilerinin hızını keserek sürüncemeli bir durgunluğa yol açmıştır. Bu durgunluğun yakında son bulacağına dair bir emare de görünmemektedir.

Günün genel geçer iktisatçıları ve siyaset adamları için hiç beklenmedik ve çok şaşırtıcı olan bu gelişmeyi nasıl yorumlamalı? Bence bunun cevabı kendi tarihimizi doğru dürüst anlamamızda yatıyor. Son üç çeyrek yüzyıldan beri kapitalizmin yapısında köklü hiç bir değişme olmadı. Sistem 1920'ler ve 30'lardakinin aynısı. Normal işleyiş tarzı 1940'lardan 80'ler sonuna dek yarım yüzyıl süren savaş ekonomisiye kesintiye uğradı. Bu dönemin şimdi sonuna gelindiği doğruysa, ki ben o görüşteyim, bugünkü sıkıntımızın izahı, 1930'lara geri döndüğümüz söylenerek özetlenebilir.

Bu durumdan kapitalizm çerçevesine bir çıkış yolu var mı? Olduğunu sanmıyorum. Elbette, mantıken tutarlı bir plan oluşturulup kâğıda dökülebilir. Ama bu, gelir ve servet dağılımında kesin bir yeniden yapılanmayı ve toplumun ekonomik fazlasının kullanılış tarzında esaslı yeni düzenlemeleri gerektirecektir. Bu tür yenilikler kapitalist iktidar yapısınca sosyalizmle özdeş sayılacaktır. Doğrusunu isterseniz, haklı da olacaklardır. Hiç bir burjuva siyasetçi ya da siyasal parti bu kabil öneriler ileri sürmeyi aklından bile geçirmez.

Eğer böyle düşünmekte haklıysam, insanlık için daha yaşanılası bir gelecek istemeyi ciddiye alanların, kapitalizm altında bunun başarılamayacağını açıklıkla ve içtenlikle söylemeleri zamanının geldiğini sanıyorum. Bir başka deyişle, kapitalizmin yegâne gerçekçi ve gerçekleştirilebilir almaşığı olarak sosyalizmin tarihsel mirasını canlandırmanın ve tazelemenin şimdi tam zamanıdır.

Bu söylediklerimin, günün koşullarında reformculuğu reddetmek anlamına geldiğini vurgulamalıyım. Marx ve Engels en başta olmak üzere devrimciler, her zaman, isteksiz ve direşken kapitalist iktidardan çalışanlar ve sair darda kalmış gruplar yararına reformlar talep etmişlerdir: daha kısa çalışma günü, çocuk çalıştırmanın yasaklanması, iş güvenliği kuralları, gelişkin eğitim ve sağlık bakımı, işsizlik sigortası vb. Bundan önceki kazanımlar bu tür mücadelelerle sağlandı, ama tarih -özellikle son yirmi yılın tarihi- iktidar sermayenin elinde kaldıkça bu kazanımların hiçbir güvencesi olmadığını bize

öğretiyor. Bu alanda da nihaî başarı sosyalist projelerin gerçekleşmesine bağlıdır.

Tabiî, daha söylenecek çok şey, özellikle, içinde yaşanılabilir bir çevrenin korunmasıyla kapitalizmin ve sosyalizmin ilişkisi üzerine söylenecek çok şey var. Ne ki kısa bir konuşmaya sığdırılabilecek olanın da bir sınırı var. Bu gibi konularda düşüncelerimin yönünün ne olacağının bugün burda değinebildiklerimden anlaşılabileceğini umuyorum.

MARKSİST SINIF ARAŞTIRMALARINDA ÇAĞDAŞ BİR PROFİL: Erik Olin Wright

Tülin Öngen (Hoşgör)

Tekelci kapitalizmin üretim ve emek sürecinde gerçekleştirdiği köklü dönüşüm, gelişmiş toplumlarda sınıfın anlamının ve sınıf sorunsalının karakterinin değiştiği yönünde kritik tartışmaların ortaya çıkmasına ve yeni yönelimlere yol açmıştır. Böyle bir yaklaşım, endüstri ötesi toplumlarda klasik işçi sınıfının tarihsel önemini yitirdiği ve ağırlığı giderek artan yeni toplumsal özneler ile bağımlılık ilişkilerinin geleneksel bakış açılarıyla kavranmasının olanaklı olmadığı düşüncesine dayanır. Marksist paradigma da bilimsel düşüncedeki bu yönelimden etkilenmiş ve yeni bir döneme girmiştir. Gerçekten 1960'lardan sonra ekonomi politiğin eleştirisine dayanan klasik Marksizmin ve onu izleyen felsefenin eleştirisini odak alan Batı Marksizminin (Lukacs, Althusser) yerini, sosyolojinin eleştirisine dayanan Sosyal Bilimsel Marksizm'in[1] almaya başladığını görmekteyiz.

Sosyal Bilimsel Marksizm, tekelci kapitalizmin sınıf yapısının toplumsal ve siyasal etkenler açısından çözümlenmesine öncelik verir. Bu yolla kapitalizmin toplumsal ilişkileri, siyasal kurumları ve ideolojik oluşumları üzerine ayrıntılı gözlemler ve yapıcı tartışmalar ortaya konur. Ancak ekonomi politiğe, başka bir deyişle sınıfın ekonomik dinamiklerine dayanmayan bir toplum anlayışından ötürü, kapitalist toplumun eksik bir resmini sunmaktan kurtulamaz.

Bu paradigma içinde yer alan kuramların bir bölümü sınıfsal bakış açısından tümüyle koparak sınıf dışı toplumsal politikalarla sonuçlanır. Bazıları ise, işçi sınıfının toplumsal yapının ve dönüşümün temel öznesi olduğu görüşünü ilke olarak korumakta, ancak, emek-sermaye çelişkisini odak alan bir çözümlemeyi yeterli görmemekte ve çağdaş toplumun eşitsizlikçi ilişkilerinin tamamını hedef alan bir yaklaşıma gereksinim duyar. Burada, emeğin kapitalist örgütlenişinin yalnız üretim tekniğine değil, aynı zamanda egemenlik tekniğine bağlı olarak gerçekleştiği düşüncesi[2] benimsenmekte olup, "emeğin sermayeye biçimsel bağımlılıktan, gerçek bağımlılığına geçiş" (Marx) sürecinin çözümlenmesine ağırlık verilir. Bu bakış açısı içinde başlıca iki odak dikkati çeker.

1) Avrupalı Marksistlerin toplumsal ve siyasal çözümlemeleri: Poulantzas, Miliband, Laclau, Mouffe, Hindess, Hirst, Jones.

2) ABD'deki bazı üniversitelerde ve enstitülerde yürütülen Marksist araştırma projeleri: Bunlar içinde en önemlileri, A. Przeworksi'in Chicago Üniversitesi'nde, E. O. Wright'in Wisconsin Üniversitesi'nde yürüttüğü ampirik çalışmalardır.

Akademisyen bir anne babanın çocuğu olarak oldukça entellektüel ve militan bir sosyal çevrede yetişen Eric Olin Wright (1947), önce Harward'da sosyal çalışma eğitimi görür; ardından Oxford'da tarih okur. Bir süre çalıştığı bir hapishanedeki deneyimlerinden yararlanarak ilk yapıtını yazar (*The Politics of Punishment*, 1973). Daha sonra, California Üniversitesi'nde sınıf yapısı ve gelir eşitsizlikleriyle ilgili olarak doktora yapar ve bundan böyle tüm ilgisini sınıf çalışmaları üzerinde yoğunlaştırır: *Class, Crises and State* (1978), *Class Structure and Income Inequality* (1979), *Classes* (1985), *Debate on Classes* (derleme, 1989), *Reconstructing Marksizm* (1991).

Halen Wisconsin (Madison) Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak çalışan, bir yandan da bu üniversiteye bağlı bir araştırma enstitüsünde yoksulluk ve sınıf üzerine alan çalışmaları yürüten Wright, aynı zamanda, Amerikan bilim çevreleri içinde önemli rolleri olan bir çok grubun da aktif bir üyesidir. Marksist bilim adamlarından oluşan *Kapitalistate Dergisi, Marksist Sosyal Bilimciler Birliği* ve Marksizme sempatiyle yaklaşan, ancak değişik noktalardan kuramı eleştiren bir grup solcu akademisyenden (Cohen, Roemer, Elster, Prezeworksi, Brenner) oluşan *Analitik Marksizm* bunlardan en önemlileri olup, Wright'ın bilimsel ve siyasal görüşlerini büyük ölçüde etkilerler. Örneğin, Analitik Marksist grubun etkisi altında yaptığı çalışmalarda Wright, Marksizmin ihmal ettiği, hatta burjuva bilim yaklaşımı olarak yadsıdığı ampirik araştırmalar kanalıyla son derece önemli ve somut bilgiler ortaya koyar ve böylece Marksist amprisizmin olanaklılığını gösterir.

1960'ların radikal atmosferi içinde yetişen Wright, önceleri kendini yalnızca Marksist çözümlemelerin, özellikle emek değer kuramının sosyal bilimlere uygulanması sorununa adar. İlk çalışmaları böyle bir çabanın ürünüdür. 1970'lerden sonra dünyadaki, özellikle ABD'deki gelişmeler Marksistlerin çoğunu Post-Marksist konumlara yerleştirirken, Wright da bir hesaplaşma içine girer ve Marksizme, bilime ve siyasete ilişkin görüşlerini gözden geçirip geleneksel perspektefe daha az bağlı bir bakış açısı edinir. Gerçekten son çalışmalarında, böyle bir bakış açısının etkileri daha kolay gözlenmektedir. Bu yüzden kendisinin çalışmaları, iki farklı yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilir. İlk çalışmalarında sınıf konumlarının üretim sürecindeki rolleri bakımından tanımlanması söz konusu olup, burada emek denetim süreci, ekonomik ilişkiler temelinde çözümlenmektedir. Daha sonra, üretim süreci ile sınırlı olmayan bir egemenlik ilişkileri anlayışı ve ekonomik alandan uzaklaşan, hatta giderek ekonomi politiğin dışına çıkan bir sömürü yaklaşımı gözlenir.

Wright çağdaş sosyolojinin güncel sorunlarıyla yakından ilgilenen, kuramsal ve görgül çalışmalarıyla bu sorunlara çözümler önerebilen bir toplumbilimcidir. Kendisi, tek bir kurama bağlı kalmayarak, çeşitli bakış açılarını uzlaştırmaya ve kendini sürekli yenilemeye çalışan bir araştırmacı; çalışmaları ise, bir yönüyle çelişkili, hatta eklektik, ancak oldukça ayrıntılı ve gelişkin bir modelin ürünü olarak değerlendirilebilir.

Kendisinin sorduğu her soru, yaptığı her çalışma, Marx'ın modelinin iki önemli sorunu ile ilgilidir: Araştırmalarında öncelikle, *Kapital*'deki soyut sınıf modeli ile somut durumların bağdaştırılması ve iki şema

arasındaki farkdan kaynaklanan "boş yerler" sorunu ortaya konmakta, daha sonra ise, işçi sınıfının kapsamı ve tanımı sorununu çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bilindiği gibi sınıfsal ayrımlar veya sınıflar arası sınırlar sorunu, salt akademik kaygıların ürünü değildir. Toplumsal yapının temel unsurları olan sınıfların doğru tanımlanması yaşamsal öneme sahip bir konu olup, Wright'ın kuramının da eksenini oluşturur.

Wright'a göre, günümüz toplumsal çalışmalarıyla ilgili pek çok güçlüğün gerisinde çağdaş mülkiyet ve yönetim ilişkilerinin gelişmesinin bir sonucu olarak sınıflar arası sınırların ve sınıf konumların giderek belirsizleşmesi sorunu bulunur. Araştırmacı, bu belirsiz sınıf kategorilerinin (boş yerlerin) yapay konumların yaratılması yoluyla değil, kendi hukuku içinde çözümlenebileceğini düşünür ve Marksist sınıf kuramının modasının geçtiğine kanıt olarak öne sürülen bu yeni sınıfsal konumları ikili şemadan ayrılmadan tanımlamayı dener. Wright boş yerler sorununu, Balibar'ın sahiplik ve tasarruf arasında yaptığı ayrımdan[3] yararlanarak geliştirdiği "çelişkili sınıfsal konumlar" kavramı aracılığıyla çözer.

"Çelişkili sınıfsal konumlar", Marx'ın ikili sınıf şemasının istisnaları olarak formüle ettiği ara ya da geçiş durumundaki sınıflar ile marjinal konumdaki sınıf unsurlarını günümüz koşullarına uyarlayan; iki çözümleme düzeyi arasındaki ilişkiyi ve modeli yeniden kuran dinamik bir kavramdır. Wright böylece, Marksistler arasında anlaşmazlıklara yol açan bir sorunu ustalıkla çözümler: FKP'in "ücretli sınıf dışı katmanlar", Poulantzas'ın "yeni küçük burjuvazi", Laclau'un "her iki tarafa da yönelebilecek sınıf katmanları" diye tanımladığı ara kategorileri, işçi sınıfına veya burjuvaziye ait çelişkili konumlar içine yerleştirir. Söz konusu kavram, yalnızca burjuva ve proletarya sınıfları dışında kalan kategoriierin (orta sınıf katmanlarının) kapitalist sınıf haritası içindeki yerlerini açıklığa kuvuşturmakla kalmaz, aynı zamanda, günümüzdeki proleterleşme sürecinin anlaşılmasını sağlayarak, çağdaş bir işçi sınıfı profiline ulaşılmasına yardımcı olur.

* * *

Wright'ta, Balibar, Poulantzas ve Bettelheim gibi Avrupalı Marksistlerin çoğunda görülen sınıf ilişkilerini birden fazla boyutta ele alma yaklaşımı egemendir. Çünkü ona göre, üretim araçları sahipliği olgusuna dayanan ayrım, günümüz kapitalist yapılarının karmaşıklığı karşısında sınıflar arasındaki sınırları tek başına belirlemeye yetmemektedir. İlk çalışmalarında (*Class Structure and Income Determination* ve *Class, Crises and State)* sınıf çözümlemesi, kapitalist üretim ilişkilerinin birbirine bağlı süreçleri açısından yapılmakta ve burada, *parasal sermaye, fiziksel sermaye ve emek süreci üzerindeki denetimi* içeren egemenlik ilişkilerine dayanıldığı görülmektedir. Kendisine göre iş, emek ve üretim süreçlerindeki bağımlılık ve denetim ilişkileri, gerek sınıflar arasındaki sınırların belirlenmesini, gerek sınıf içi bölünmelerin anlaşılmasını daha kolay sağlamaktadır.[4]

Üretken olan ve olmayan emeği, emek etkinliğinin iki ayrı boyutu; kafa emeği ile kol emeğini ise, sınıf içi bir bölünme olarak gören yazar, emek sürecindeki tüm denetim araçlarından soyutlanmış olmayı (elbette üretim araçları sahipliğinden kopmuş olma olgusuna ek olarak), ser-

mayenin gerçek egemenliğine bağımlı olmanın ve proleterleşmenin ölçütü olarak tanımlar. Yazara göre, modern şirkette bağımlı çalışanların emekgüçleri ve etkinlikleri üzerinde herhangi bir etkileri kalmamış gibi gözükse de, gerçek daha karmaşıktır. Üretimin pek çok evresinde (örneğin, tasarım, planlama, onarım, bakım ve değerlendirme süreçlerinde ve ustabaşı, gözetici, şef, mühendis gibi bazı çalışan kategorileri için) sınırlı da olsa, *nasıl*, hatta *neyin* üretileceği üzerinde belli bir etkileme ve denetleme kapasitesinin varlığı söz konusudur. Wright, yarı bağımsız çalışmanın beceriye özdeş olmadığını ve buradaki denetimin, becerinin kendisi üzerine değil, onun kullanımı üzerine olduğunu; benzer biçimde, emek ve iş süreçleri üzerinde belli bir etkileme ve denetim gücünün varlığının, iktidar ilişkilerinin bir boyutunu oluşturan teknik işler olarak düşünülmesinin daha doğru olacağını belirtir. Görüldüğü gibi kendisi, kolektif işçinin emeğini ve gördüğü eşgüdüm işlevini, Marx'ın *Kapital*'deki yorumuna yakın biçimde değerlendirmekte ve bu konumları sermayenin emek üzerindeki egemenliğine katılan denetsel roller olarak, çelişkili konumlar içinde tanımlamaktadır.[5]

* * *

Wright'ın son çalışmasında (*Classes*), sınıf çözümlemesinin alanını genişletecek ve böylece çağdaş toplumun bağımlılık ilişkilerini daha fazla kapsayacak bir kavramlaştırma çabasına öncelik verilir. Kendisi daha önce eleştirilmiş olmakla birlikte, Roemer'in sınıf ve sömürü arasındaki özdeşlik kuran tanımlamasını kullanmayı yeğler. Emek değer kuramı ile sınırlı olmayan bir emek aktarımı kavramının, günümüz kapitalizmindeki sömürü ilişkilerinin anlaşılması açısından daha geçerli olduğunu düşünen Wright, çelişkili sınıfsal konumların böylece tüm üretim ilişkileri boyunca genelleştirilebilen özel, tarihsel ve kuramsal bir statüye kavuşturulabileceğini öne sürer.[6]

Ancak bu yaklaşımın bazı sakıncalarından söz etmek gerekmektedir. Herşeyden önce, sömürü ve sömürü ilişkileri, ekonomik alanın ve hatta kapitalist işletmenin sınırları dışına taşırıldığından ve sömürü kavramı, devlettte veya kar amacı gütmeyen özel kuruluşlarda çalışanları, hatta sosyalist ekonominin üretim ilişkilerini de kapsayacak bir genişlik ve gevşeklikte kullanıldığından, sınıf çözümlemesi kapitalist üretim ilişkileri temelinden uzaklaştırılmaktadır. Oysa sömürü, emek değer kuramına göre, artı değere el koyma ile, başka bir deyişle doğrudan üretim ilişkileri ile ilgili olan bir kavramdır. Beceri farklılıklarından kaynaklanan emek aktarımlarının ya da örgütsel kaynakların ve varlıkların dağılımından doğan eşitsizlikçi ilişkilerin kapitalist sınıf gerçekliğinin anlaşılmasıyla bağlantısı yoktur. Eşitsizlikçi durumlar veya bağımlılık ilişkileri, ekonomik alan dışında da bulunmakla birlikte, bunların kapitalist toplumun sömürüye dayanan sınıf ilişkileri olarak düşünülmesi olanaklı değildir.

Öte yandan, üretim biçiminden ve sınıftan ayrılmış bir sömürü anlayışı, çoğunlukla çalışmanın teknik bir süreç olarak ele alınmasıyla sonuçlanmaktadır. Gerçekten Althuesser sonrası yaklaşımların çoğu (örneğin Gorz, Laclau ve Mouffe), kapitalizmi özgül bir sömürü biçimi olarak değil, teknik emek sürecinin özel bir türü olarak görme

eğiimindedir. Bunlar, bir yandan ekonomi dışı bir sömürü temeline dayanan sınıf tanımıyla Marksist sorunsaldan uzaklaşırken, öte yandan giderek, Weberci paradigma ile bütünleşirler. Çünkü, sömürüye dayanan sınıf çözümlemesi ancak ona doğrudan bağlı olan gelir etmeni ile yapılabileceğinden ve gelir farklılıklarını yaratan etmen ise, üretim sürecindeki egemenlik ilişkileri olduğundan, sınıflar pratikte üretim sürecindeki rollerinden çok, egemenlik ilişkilerindeki konumları açısından tanımlanırlar. Böylece bu yaklaşımların çoğunda, bir sınıfa ait olmanın sonuçları, sınıfsal konumların belirlenmesinin kurucu unsurları olarak değerlendirilmiş olur.

Geniş bir sömürü temeline dayanan sınıf kavramı, işçi sınıfının tabanını ister istemez genişletmiş olur. Yönetici olmayan tüm kafa işçileri ile proleterleşmiş beyaz yakalıların tamamı, doğrudan işçi sınıfı içine girerler. Wright işçi sınıfının tanımı sorununu, sınıfın kapsamı içine giren emek türlerinin anlaşılması yoluyla çözmeyi önerir. Kendisi, emek süreci çözümlemesinde büyük ölçüde Braverman'dan yararlanmış,[7] ancak, işgücünün niteliksizleşmesi ve emeğin proleterleşmesi ile sonuçlanan gelişmeleri daha ayrıntılı tartışmıştır. Wright ayrıca, proleterleşmeye karşı koyan süreçlerin önemini ve oynadığı rolü irdeleyen bir kaç araştırmacıdan da birisidir. İsveç ve ABD sınıf yapılarını karşılaştırmalı olarak incelediği araştırmasında (*Classes*) Wright, söz konusu iki karşıt olgunun, her iki ülkenin proleterleşme süreçleri, dolayısıyla sınıf haritaları üzerindeki etkilerini ampirik olarak sergilemiş ve araştırma bulgularının Poulantzas'ı (üretken emeğe indirgenen dar işçi sınıfı tanımını) değil, Broverman'ı desteklediğini ortaya koymuştur. Gerçekten, proleterleşmiş beyaz yakalılar ile kol işçileri arasındaki fark, günümüzde anlamlı olmaktan çıkmıştır. Buna karşılık, proleterleşmemiş ücretli kol emekçilerini işçi sınıfı kapsamına alma konusunda çekimser davranan[8] Wright, Marksizm içinde sınıf tanımlamasını en üst soyutlama düzeyinde yapan ve dolayısıyla tüm ücretlileri tanım gereği işçi sınıfı içinde değerlendiren geleneği de eleştirir. Kendisine göre, saf kapitalist üretim ilişkileri düzeyinde doğru olan bu tutum, somut toplumsal yapılar söz konusu olduğunda anlamlı olmaktan çıkar.

* * *

Wright'ın Marksistler arasında da epeyce tartışılan sınıf mücadelesi konusuna ilişkin görüşleri, sınıf kuramıyla oldukça uyumludur. Tezleri, sınıf bilinci ve sınıfsal ideolojiler açısından konuyu ele alan yeni sol yaklaşımlardan çok, sınıf mücadelesini, sınıf yapısı ile sınıf bilinci arasındaki ampirik ilişki bağlamında değerlendiren yapısalcı yorumlara daha yakındır.

Araştırmacı, "sınıf mücadelesini" sınıf çıkarlarını sınıf kapasitesine bağlayan sosyal bir süreç olarak tanımlayan Marksist önermeyi benimser. Kendisi, sınıf çıkarlarının ve sınıfsal kapasitenin günümüzdeki anlamları üzerinde titizlikle durur ve Lenin'in (*Ne Yapmalı* adlı yapıtındaki) ayrımına benzer biçimde, sınıf çıkarlarını, yakın çıkarlar ve temel çıkarlar olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra sınıf mücadelesini, temel sınıf çıkarları bağlamında tanımlamaya çalışır.[9] Sınıf çıkarlarına dayanan bir sınıf mücadelesi anlayışı, sosyalizm mücadelesinin kuramsal zeminidir. Sınıf çıkarı, her şeyden önce sınıflar oluştuğu anda var olan,

sınıfların üretim ilişkilerindeki yerlerinden kaynaklanan, nesnel bir durumu tanımlamaktadır. Benzer biçimde, sınıfın yapısal kapasitesi ile örgütsel kapasitesi arasındaki ayrıma dikkati çeken Wright, sermayenin kapitalizmin çelişkilerini kullanarak, işçi sınıfının yapısal kapasitesini örgütsel kapasitesine dönüştürmesini önlediği görüşünü tartışır.[10]

* * *

Wright kuramını, politika önerileriyle birlikte sunan bir araştırmacıdır. Sınıf kuramının bir uzantısı olan siyasal görüşleri, daha çok, 1980'lerdeki Post-Marksist stratejilerle uzlaşmaktadır. Gerçekten Kendisi, Roemerci sömürü kavramını kuramında içselleştirdikten sonra, radikal demokratik denetimin sağlanmasını odak alan bir sosyalist politikayı benimser.[11] Wright, demokrasi ve sosyalizm mücadelesini aynı toplumsal sürecin birbirine bağlı iki yönü olarak görmekte ve her türlü egemenlik ilişkisine karşı verilen mücadeleye siyasal bir değer yüklemektedir. Onun için radikal demokrasi, çalışanların üretimde kullanılan fiziksel ve örgütsel kaynaklar üzerinde aktif denetimini sağlayacak biricik yoldur. Daha çok örgütsel araçlar üzerinde yoğunlaşan, denetim süreçlerinin demokratikleşmesini öngören, ve böylece denetim araçlarının yeniden ve eşitlikçi dağılımını amaçlayan bu siyasal görüş Wright'da, sınıf mücadelesinin çağdaş bir stratejisi olarak sunulmaktadır.

Demokrasinin sol politikalar yerine geçtiği ABD'de, demokratik mücadele tezlerinin belli bir geçmişi vardır. Daha önce, S.M. Lipset, P. Anderson ve P. Davidson'dan ödünç alarak "demokratik sınıf mücadelesi" kuramını geliştirmişti. Dahrendorf'un 1950'lerde ortaya attığı, "çatışmanın kurumsallaştığı" yolundaki ana temanın içselleştirildiği bu yaklaşımda, çağdaş çatışmanın artık sınıf mücadeleleri yoluyla değil, partiler, parlamento ve seçim gibi yasal kurumlar aracılığıyla kendini yansıtmakta olduğu; demokrasinin çatışmaları yatıştırmak için değil, kavgaya (devrime) dönüşmesini önlemek için en etkin strateji olduğu görüşü savunulmaktaydı.[12] Çatışmanın bu yeni tanımı içinde demokrasinin farklı bir çehre altında sunulması çok ilgi çekti. Dahredorf'un izindeki Geiger (*Class Society in the Melting Pot*), sermaye ve emek arasındaki gerilimin emek pazarının temel ilkesi olarak yasallaştığını öne sürerek sınıf düşmanlığının kurumsallaşmanı ortaya koydu. Böylece, sınıf mücadelesinin demokratikleşmesi adı altında gerçekte demokrasinin geleneksel anlamına tümüyle ters düşen bir korporatist strateji savunulmaya başladı.

Daha sonra, S. Bowles ve H. Gintis gibi yazarlar tarafından geliştirilen ve Wright'ta sosyalist bir strateji olarak düşünülen "radikal demokrasi" kuramı güncelleşti. İleri kapitalist toplumlardaki demokratik düzenin sosyalist demokrasiye dönüşebilme kapasitesini içerdiğini varsayan[13] ve Lipset'in formülleştirdiği "demokratik sınıf mücadelesi" kavramından farkı, açıklıkla ortaya konamayan radikal demokrasi anlayışının en önemli özelliği, işçi sınıfını, sınıf mücadelesinin temel öznesi olarak görmemesidir. Wright, gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğunda nüfusun önemli bir bölümünün sömürü ilişkileri içinde ve

çelişkili konumlarda bulunduğunu ve bunların sınıfsal konumlarının çelişkili doğasından ötürü, bir yandan uzun dönemde sosyalizmden çıkarları olan, öte yandan yakın çıkarları sosyalizmin tehdidi altında olan gruplar olduğunu tartışır. Kendisi daha sonra, bu ikilemi çözümleyecek olan demokratik sosyalist koalisyonların tek çıkar yol olduğu sonucuna varır. Burada daha önce Avrupa komünizmi ve yeni gerçek sosyalizm (Laclau, Mouffe, Hirst, Hindess) tarafından önerilmiş olan halk ittifakları stratejisine benzer biçimde, demokratik koalisyonlar yoluyla gerçekleşecek (Wright'ın "reformist olmayan reformlar" dediği) siyasal reformların ve refah programlarının, sosyalist mücadele zeminini genişleteceği varsayılmaktadır.[14]

Taraftarlarınca daha çok çağdaş ve radikal bir politika, hatta yeni bir sosyalist strateji olarak sunulmlakta olan radikal demokrasi, tutucu sağ demokrasi anlayışlarının savsakladığı gerçek liberal demokrasinin radikal bir derinleştirilmesini ve genişletilmesini öngörür. Buna karşılık, sınıf mücadelesi stratejisini temel alan sosyalist politikalar da, demokratik denetimin toplumsal örgütlenmenin köklerine kadar genişletilmesini amaçlar. Ancak burada denetimin, ekonomik alanla siyasal alan arasındaki biçimsel ayrılığın giderimesini ve sınıflar arası karşıtlığın kabul edilerek aşılabilmesini sağlayacak sınıf politikaları eliyle gerçekleşeceği düşüncesi ilkedir.

Görüldüğü gibi, burjuva demokrasisi ile sosyalist demokrasi arasındaki nitelik farkını gözardı eden kapitalizm ile sosyalizm arasındaki farkı, yalnızca, baskı altında olan sosyal grupların bağımlılıktan kurtuluşuna indirgeyen ve böylece sosyalizmin anlamını bozan bu tür bir siyasal anlayış, demokrasinin sınıf mücadelesinin yerine konulması sonucunu doğurmuştur. Çünkü, sınıf mücadelesi zemininin genişletilmesinde önemli bir rolü olan demokratik denetim araçlarının sosyalizme götürücü politikalar olarak adlandırılması, amaç araç zincirinin yitirilmesine ve sosyalizm mücadelesi perspektifinden kopmaya neden olmaktadır. Burada yalnızca burjuva demokratik siyasal biçimlerin yaygınlaştırılmasını değil, bu yolla toplumun dönüştürülmesini amaçlayan radikal demokrasi, liberal demokrasinin kendisinden başka bir şey değildir. Düşünüldüğünün tersine, sağ politikalar elinde bozulmuş demokrasi uygulayımları ile saf liberal demokrasi arasında farktan ya da çelişkiden daha çok uygunluk ve özdeşlik bulunur.

DİPNOTLAR

1. G. Therborn, "Problems of Calss Analysis", *Marx 100 Years On* (der. B. Mathews), London, 1983, Lawrance and Wishart, s. 161-191.
2. Laclau ve Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Londra, 1985, Verso, s. 78-79.
3. E. Balibar, "The Basic Concept of Historical Materialism", Althusser ve Balibar, *Reading Capital*, London, 1970, NLB, s. 199-308.

4. Wrihgt, *Class Structure and Income Determination*, New York, 1979, Academic Press, s. 24-25.
5. Marx'ın bu konuda iki ayrı görüşü söz konusudur: *Artı Değer Kuramı ve Grundrisse*'de "kollektif işçi"yi işçi sınıfı içinde değerlendirir. Marx'ın sınıf kuramı için bakınız, T. Öngen, "Endüstri Toplumlarında Sınıf İlişkileri ve İşçi Sınıfı Profiline İlişkin Bazı Saptamalar", *İktisat Dergisi*, No. 333, İstanbul, Aralık 1992, s. 31-45.
6. Wright, *Classes*, New York, 1985, Verso, s. 91-92.
7. H. Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, New York, 1974, Monthly Review Press, (Braverman'ın tezleri için bakınız: T. Öngen, "Tekelci Kapitalizmin Emek Sürecinin Marksist Çözümlemesi", Toplum ve Bilim, Yayınlanacak, Kış 1993).
8. Wright, *Classes*, s. 182.
9. Wright, *Class, Crises and State*, London, 1978, Verso, s. 89 ve 108.
10. *agy*, s. 99-101.
11. Wright, *Classes*, s. 286-90.
12. Dahrendorf, *The Modern Social Conflict*, London, 1988, Weidenfeld and Nicolson, s. 108.
13. Yeni sol düşüncelerin eleştirisi için bakınız: E.M. Wood, *Sınıftan Kaçış*, İstanbul, 1992, Akış yay.
14. Wright, *Classes*, s. 290.